

ПРАВО І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Журнал заснований
у 2004 році з ініціативи
генерал-лейтенанта міліції
ВІТАЛІЯ ФЕДОРОВИЧА
ЗАХАРОВА, заслуженого
діяча науки і техніки
України, кандидата
юридичних наук, професора

Свідоцтво про державну
реєстрацію – серія КВ
№ 11724-595 ПР
від 12.09.2006

Офіційний сайт:
www.pravoisuspilstvo.org.ua

Виходить 6 разів на рік

Адреса редакції:
вул. Єрмолової 35а,
49033, м. Дніпро, Україна.
Тел +38 (056) 767-35-24

ISSN 2078-3736

У номері

*РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ*

ЦИВІЛІСТИКА

*АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

*ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА*

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

1
2024

Том 2

Науковий журнал. Заснований у 2004 році. Засновники: ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», Фонд юридичної науки Академіка права В.В. Сташиса, Національна академія внутрішніх справ. Видавець – ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет». На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі юридичних наук (081 – Право, 293 – Міжнародне право, 262 – Правоохоронна діяльність).

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази **Index Copernicus International** (Республіка Польща)

Головний редактор **М.В. Корнієнко**

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора

За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів

Зміни до тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування вносяться редакцією без узгодження з автором

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Дніпровського гуманітарного університету (протокол № 7 від 28.03.2024)

Агарков О.А. – доктор політичних наук, професор;
Альфорова Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Бандурка О.М. – доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України;
Батюк О.В. – кандидат юридичних наук, доцент, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України;
Бігняк О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Грбовська Сабіна – доктор хабілітований (Жешув, Польща);
Давидюк В.М. – доктор юридичних наук, заслужений юрист України;
Дубов С.М. – кандидат юридичних наук;
Ємець Л.О. – доктор юридичних наук, професор;
Ірха Ю.Б. – кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;
Кайназарова Д.Б. – кандидат юридичних наук (Астана, Казахстан);
Калюжний Р.А. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Кириченко Ю.В. – доктор юридичних наук, професор;
Козін С.М. – кандидат юридичних наук;
Корнута Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Легка О.В. – доктор юридичних наук, професор;
Лежнєва Т.М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Монаєнко А.О. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Негодченко В.О. – доктор юридичних наук, професор;
Пеньков С.В. – доктор юридичних наук;
Петруненко Я.В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Самойленко О.С. – кандидат юридичних наук;
Самойлов О.Є. – доктор психологічних наук, доцент;
Торяник В.М. – доктор політичних наук, професор;
Черней В.В. – доктор юридичних наук, професор;
Черноп'ятов С.В. – кандидат юридичних наук;
Шамара О.В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

© ВВПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024

© Всеукраїнський фонд юридичної науки академіка права В.В. Сташиса, 2024

© Національна академія внутрішніх справ, 2024

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

НЕОФІТА Д. Б.,
аспірант кафедри теорії права
та конституціоналізму
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

УДК 341.11

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.1>

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ
ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ (ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ)**

У сучасному світі, партисипативна демократія, або демократія участі, визнається ключовим елементом громадянського суспільства та ефективного управління. Ця стаття розглядає концепцію партисипативної демократії як важливого елементу політичного устрою, де активна участь громадян стає визначальним фактором. Висвітлюються основні принципи та ознаки цього виду демократії, такі як громадянська освіченість, механізми громадського впливу, розгалуженість участі, захист прав меншин, транспарентність та зворотний зв'язок. Стаття акцентує увагу на необхідності створення умов для активної участі громадян на різних рівнях управління та визначає важливість відкритості та прозорості у процесі прийняття рішень. Дана стаття слугує як детальний огляд основ партисипативної демократії, підкреслюючи її значення для сучасного суспільства та розвитку демократичних цінностей.

Крім того ця стаття досліджує міжнародно-правові акти, спрямовані на підтримку та розвиток партисипативної демократії, відомої як демократія участі. Автор розглядає ключові документи, такі як Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська хартія місцевого самоврядування, тощо. Стаття висвітлює роль цих актів у забезпеченні прав людини на участь у прийнятті рішень та створенні механізмів для громадянської участі. Зазначається, що вони виступають важливими інструментами для зміцнення демократичних цінностей та розвитку громадянського суспільства. Ці акти визначають принципи партисипативної демократії, сприяють участі громадян у прийнятті рішень та підтримці прозорості в управлінні справами суспільства.

Підкреслюється, що міжнародне право відіграє важливу роль у зміцненні демократії, а ці акти впливають на формування партисипативної демократії та підтримку громадянського суспільства. Вони є ключовими інструментами для сучасного управління суспільством, сприяючи розвитку демократії та забезпеченню активної участі громадян у формуванні своєї політики.

Ключові слова: партисипативна демократія, міжнародно-правові акти, громадянське суспільство, участь громадян, політичні права, демократичні принципи, громадська активність, права людини

Neofita D. B. International legal acts on participative democracy (participal democracy)

In the modern world, participatory democracy, or participatory democracy, is recognized as a key element of civil society and effective governance. This article examines the concept of participatory democracy as an important element of a political

system where the active participation of citizens becomes a determining factor. The main principles and features of this type of democracy are highlighted, such as civic education, mechanisms of public influence, extensive participation, protection of minority rights, transparency and feedback. The article emphasizes the need to create conditions for the active participation of citizens at various levels of government and determines the importance of openness and transparency in the decision-making process. This article serves as a detailed overview of the foundations of participatory democracy, emphasizing its importance for modern society and the development of democratic values.

In addition, this article examines international legal acts aimed at supporting and developing participatory democracy, known as participatory democracy. The author examines key documents such as the International Covenant on Civil and Political Rights, the European Charter of Local Self-Government, etc. The article highlights the role of these acts in ensuring human rights to participate in decision-making and creating mechanisms for citizen participation. It is noted that they are important tools for strengthening democratic values and the development of civil society. These acts define the principles of participatory democracy, promote the participation of citizens in decision-making and support transparency in the management of society's affairs.

It is emphasized that international law plays an important role in strengthening democracy, and these acts influence the formation of participatory democracy and the support of civil society. They are key tools for modern management of society, contributing to the development of democracy and ensuring active participation of citizens in the formation of their policies

Key words: *participatory democracy, international legal acts, civil society, citizen participation, political rights, democratic principles, public activism, human rights.*

Партисипативна демократія, або демократія участі, є ключовим аспектом сучасного політичного життя, який здебільшого визнається як важливий елемент демократичного устрою. У контексті міжнародних відносин та права, питання партисипативної демократії знаходяться під пильним відслідковуванням і регулюванням. Варто сказати, що партисипативна демократія є концепцією політичного устрою, в якому активна участь громадян у прийнятті рішень визнається ключовим елементом суспільного управління. Цей підхід покликаний забезпечити більш повну, прозору та репрезентативну форму демократії, де громадяни мають можливість брати участь у формулюванні політики та визначенні спрямувань суспільства [1, с. 46].

У партисипативній демократії важливий акцент робиться на включенні громадян у процеси прийняття рішень, відборі політичних представників і формуванні громадської думки. Це може виявлятися через активну участь у громадських обговореннях, референдумах, обранні громадських представників та інших механізмах, що забезпечують прямий вплив громадян на прийняття рішень.

Даний вид демократії ставить за мету зменшення відстані між владою і народом, сприяючи активному включенню громадян у політичний процес. Це сприяє збільшенню відповідальності влади перед громадянами та забезпечує більш ефективне врахування різноманітних поглядів і потреб різних соціальних груп в процесі управління.

Партисипативна демократія, як важливий аспект політичного устрою, знаходить своє визнання через ряд ключових ознак, серед яких особливо важливою є громадянська освіченість. Ця ознака визначається не лише як засіб надання громадянам інформації, а й як фундаментальна передумова активної участі в демократичних процесах. Громадянська освіченість в партисипативній демократії означає доступ громадян до об'єктивної та достовірної інформації. Це включає у себе не лише забезпечення громадянськості базовими знаннями, але і стимулювання критичного мислення та аналізу

інформації. Громадяни повинні мати здатність ефективно оцінювати різні погляди, розрізняти факти від думок, і таким чином, формувати обґрунтовані погляди на ключові питання [2, с. 100].

Забезпечення громадянської освіченості виступає не лише як засіб самоосвіти, але й як завдання держави та громадянських інституцій. Публічні кампанії, освітні програми, доступ до надійних джерел інформації – ці механізми сприяють розвитку громадянської освіченості.

Громадянська освіченість визнається не лише як підґрунтя для ефективної участі в демократичних процесах, але й як засіб зміцнення демократичних цінностей, підтримки відкритого громадянського діалогу та побудови стійких демократичних інституцій. Відповідно, громадянська освіченість в партисипативній демократії є не лише інструментом, але й важливою частиною самої сутності демократичного процесу.

Механізми громадського впливу у партисипативній демократії становлять основний інструмент для забезпечення активної участі громадян у прийнятті рішень. Вони визначають не лише можливість громадян висловлювати свої думки, але і забезпечують реальний вплив на формування та реалізацію політики. Ініціювання законодавчих змін виступає одним із ключових механізмів, який дозволяє громадянам вносити пропозиції до законодавчих органів та активно впливати на створення чи зміну нормативних актів. Цей механізм не лише відкриває можливість висловлювати конкретні пропозиції, але й впливає на формування законодавчого поля, враховуючи реальні потреби та погляди громадян [3].

Представництво громадянських інтересів в органах влади є ще одним важливим механізмом. Це може бути здійснене через обрання представників громадян у парламенті, місцевих радах та інших владних структурах. Забезпечення прямого представництва громадян у владних органах гарантує, що їхні голоси враховуються під час прийняття рішень. Інші форми впливу можуть включати громадські обговорення, петиції, прямі контакти із здійснюючими владні функції, а також участь у консультаціях та робочих групах. Ці різноманітні механізми створюють умови для більш розгалуженої та ефективної участі громадян у процесах управління, забезпечуючи взаємодію між владою та громадянами на різних рівнях.

Розгалуженість участі в партисипативній демократії є важливою характеристикою, яка визнає різні рівні громадянської участі в політичних процесах. Ця ознака демократії демонструє усвідомлення того, що участь громадян має різноманітні форми та розгортається на різних рівнях управління – від місцевого до національного. Партисипативна демократія надає громадянам можливість висловлювати свої погляди та брати участь у прийнятті рішень не лише на загальних виборах, але й у більш роздрібнених, локальних процесах. Громадська участь може виявлятися на рівні місцевих рад, об'єднань громадян, а також в робочих групах та комітетах, що стосуються конкретних питань.

Ще однією важливою характеристикою є захист прав меншин. Партисипативна демократія передбачає не лише врахування більшості, але й активний захист прав та інтересів меншин. Це означає створення умов для різноманітності думок і поглядів у політичному процесі, а також гарантування прав меншин на висловлення своїх переконань та участь у прийнятті рішень. Таким чином, розгалуженість участі та захист прав меншин в партисипативній демократії підкреслюють необхідність розгляду різних рівнів громадянської участі та визнання різноманітності думок у формуванні політичних рішень [3].

Транспарентність та відкритість є фундаментальними принципами партисипативної демократії, спрямованими на забезпечення доступності інформації та чіткості у процесі прийняття рішень. Ці аспекти гарантують, що громадяни мають можливість бути повністю інформованими та взяти участь у формуванні політики на основі об'єктивних даних.

Прозорість у прийнятті рішень включає в себе відкритий доступ до інформації про процеси, рішення та обґрунтування прийнятих політичних вирішень. Це важливо не лише для того, щоб громадяни мали можливість слідкувати за діяльністю влади, але й для підвищення рівня довіри до інститутів та забезпечення відкритості в управлінні. Зворотний зв'язок, у свою чергу, визначається як двостороння комунікація між владою та громадянами. Це не лише

можливість висловлювати свої думки, але і систематичне оцінювання ефективності прийнятих рішень, враховуючи думки та побажання громадян. Зворотний зв'язок дозволяє громадянам впливати на формулювання політики, висловлювати свої потреби та становище [4].

Варто сказати, що міжнародно-правові акти, спрямовані на підтримку та розвиток партисипативної демократії, визначають не лише принципи та стандарти для національних урядів, але й формують основу для спільних зусиль міжнародної спільноти у забезпеченні активної участі громадян у політичному процесі. Ці акти стають чітким вираженням визнання того, що ефективна демократія вимагає не лише виборів, але й широкої громадської участі та взаємодії між владою та громадянами.

Міжнародне право в цьому контексті визнає необхідність гарантування права громадян на участь у прийнятті рішень та визначає принципи, які мають лежати в основі партисипативної демократії. Такі акти надають країнам-учасникам певні стандарти щодо проведення консультацій, публічних слухань, а також сприяють розвитку механізмів прозорості та відкритості в урядових структурах. Важливим аспектом є те, що міжнародно-правові акти не лише забезпечують національні уряди необхідними інструментами для стимулювання участі громадян, але й сприяють обміну досвідом між країнами та встановлюють загальні стандарти, що сприяють розвитку партисипативної демократії на глобальному рівні [5].

Одним з важливих документів є міжнародний пакт про громадянські та політичні права (МПГПП), прийнятий Організацією Об'єднаних Націй, є одним із найважливіших міжнародно-правових актів, які визначають та підтримують партисипативну демократію – систему, де громадяни мають можливість брати активну участь у прийнятті рішень та управлінні своїм суспільством.

Право на участь у виборах та управлінні своєю країною, закріплене в МПГПП, є фундаментальним для забезпечення демократичних принципів. Це право не лише визнається, а й гарантується, надаючи кожному громадянину можливість впливати на політичний процес через участь у виборах та прийнятті рішень. Однією з ключових складових партисипативної демократії є право на участь у виборчих процесах. МПГПП визначає, що кожен громадянин має право брати участь у виборах та мати доступ до публічних служб у своїй країні. Це положення визнається не лише як формальне право, а й як принцип рівності та недискримінації, що є основою справедливих та демократичних виборів [6].

Крім того, МПГПП визначає право на участь у владних рішеннях. У даному документі зазначено: "право громадян на мирні зібрання та об'єднання з метою брати участь у справах свого суспільства повинно визнаватися та захищатися». Це визначення права на участь в справах суспільства включає ідею активної громадянської участі, що є необхідною для розвитку партисипативної демократії. МПГПП також стверджує принципи рівноправ'я та недискримінації, які є важливими для забезпечення широкого доступу до участі у політичному процесі для всіх громадян. Визнання рівних прав на участь у владних рішеннях виключає будь-яку форму дискримінації та сприяє створенню рівних можливостей для всіх [6].

Таким чином варто сказати, що даний документ відіграє важливу роль у розвитку та підтримці партисипативної демократії. Забезпечуючи право на участь у виборчих процесах та владних рішеннях, цей міжнародний пакт створює правову основу для розвитку демократичних суспільств, де громадяни активно беруть участь у формуванні своєї політики та управлінні країною.

Наступни важливим документом є Європейська Хартія місцевого самоврядування, прийнята Конгресом влади місцевого самоврядування Ради Європи, є ключовим правовим документом, який визначає принципи та стандарти місцевого самоврядування в країнах, які є членами Ради Європи. Цей документ надає рамки та сприяє розвитку ефективної участі громадян у вирішенні місцевих питань. Хартія визнає, що місцеве самоврядування є основою стабільності в суспільстві та ключовим елементом демократії. Вона підтримує ідею того, що рішення, прийняті на місцевому рівні, повинні відповідати потребам та очікуванням місцевого населення. Згідно з Хартією, місцеві органи влади повинні мати достатні повноваження, щоб ефективно вирішувати місцеві питання та розвивати власні стратегії розвитку.

Одним з ключових аспектів Хартії є принцип участі громадян у вирішенні місцевих питань. Вона визначає, що громадяни мають право брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні через свої виборчі права, а також через механізми громадської участі та консультацій. Це положення підкреслює важливість залучення громадян до процесів влади, щоб вони могли висловлювати свої погляди та впливати на рішення, які стосуються їхнього спільноти [7].

Крім того, Хартія покликає захищати автономію місцевих органів влади від втручання центральних урядових структур. Автономія місцевих органів влади, як її передбачено Європейською хартією, надає можливість місцевим громадам вирішувати власні питання та приймати рішення на місці, що відповідає конкретним потребам та особливостям кожного регіону. Це стимулює розвиток різноманітних стратегій, враховуючи специфіку та унікальні особливості місцевих громад [7].

Завдяки Європейській Хартії місцевого самоврядування створюється правова основа для розвитку місцевих демократичних структур та забезпечення участі громадян у вирішенні місцевих питань. Цей документ визначає ключові принципи та стандарти, які сприяють сталому розвитку місцевих громад і визначають роль громадян у цьому процесі. Його важливість полягає в тому, що він сприяє створенню ефективної та демократичної системи самоврядування на рівні спільноти.

Партисипативна демократія, як визначальний аспект сучасного політичного ландшафту, знаходить своє визнання і впровадження в такому документі як Конвенція про права людини та основні свободи. Цей міжнародний документ встановлює фундаментальні принципи та права, які визначають партисипативну роль громадян у політичному процесі. Згідно з Конвенцією, кожна людина має право на свободу вираження своєї думки, а також право на участь у справах громади. Це визнає значущість активного громадянського участі та участі у формулюванні рішень, що стосуються суспільства в цілому. Такий підхід дозволяє гарантувати реальну можливість впливу на політичні процеси та сприяє розвитку інклюзивних та представницьких форм управління. [8]

Важливою складовою є також право на свободу вираження думки, що визначає не лише можливість висловлювання ідей, але і їхнє врахування в утворенні суспільної політики. Це забезпечує різноманітність поглядів та захищає право громадян на вільне вираження своєї волі, сприяючи формуванню більш розгалуженої та реалізованої партисипативної демократії.

Отже, Конвенція про права людини та основні свободи визначає правовий фундамент для розвитку партисипативної демократії, наголошуючи на необхідності гарантувати громадянам активне право на участь та вираження власної думки в справах, що стосуються їхнього життя та спільної справи.

Висновки. У висновку важливо підкреслити, що міжнародно-правові акти з питань партисипативної демократії визнаються не лише як нормативна основа для розвитку національних політичних систем, але і як важливий крок у створенні глобального стандарту для заохочення та захисту прав громадян на участь у прийнятті рішень. Ці акти визначають ключові принципи, такі як свобода вираження думки, право на участь у виборах, доступ до інформації та інші, які формують основу для партисипативної демократії. Міжнародні стандарти стають рушійною силою для національних правових систем, спонукаючи держави враховувати принципи демократії у своїх законах та політиках. Вони також відображають зобов'язання держав перед міжнародним співтовариством стосовно розвитку і підтримки партисипативних механізмів.

Завдяки цим актам, партисипативна демократія стає не лише внутрішньодержавним питанням, але і глобальним ідеалом, який покликає забезпечити взаємодію між країнами та підтримку загальних цінностей. Це важливий крок у забезпеченні сталого розвитку, розвитку громадянського суспільства та зміцненні принципів правової держави. Отже, міжнародно-правові акти з питань партисипативної демократії визначають шлях до побудови більш прозорого, відповідального та репрезентативного політичного устрою як на рівні окремих країн, так і на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Андрійчук Т. С. Партисипаторна та деліберативна демократія в сучасному політичному дискурсі. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 45–50.
2. Гук А.К. Посібник з питань партисипативної демократії (демократії участі) на місцевому рівні. Київ, Крамар, 2011, 199 с.
3. Струкевич О.К., Конотопенко О.П., Лапшин С.А., *Політологія*, Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. 403 с.
4. Інструменти партисипативної демократії: європейські стандарти та практики URL: https://www.slg-coe.org.ua/wp-content/uploads/2017/04/Висновок-РЄ_Партисипативна-демократія-SAGUD-LPO-20171_.pdf (дата звернення: 19.02.2024).
5. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень : ухв. Конференцією неурядових організації Ради Європи на засіданні 01 жовтня 2009 р. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 19.02.2024).
7. Європейська хартія місцевого самоврядування. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 19.02.2024).
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.02.2024).

ОЛІЙНИК В. С.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права, конституційного права
(Пенітенціарна академія України)

УДК 342.241

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.2>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ І САМОВРЯДУВАННЯ

У статті проаналізовано проблемні питання цифровізації роботи органів місцевого управління і самоуправління як одного з елементів побудови системи електронної демократії в Україні.

Розглянуто поняття електронного уряду та електронної демократії.

Під електронним урядом розуміють організацію відносин державних органів та суспільства на основі інформаційно-комунікативних технологій «з метою оптимізації послуг, що надаються, підвищення залучення суспільства у питання державного управління і вдосконалення внутрішніх бізнеспроцесів» Під електронною демократією розуміють загальну абстрактну, збірну політико-правову категорію, таку, що позначає сукупність заснованих на інформаційно-комунікаційних технологіях та засобах способів впливу інститутів громадянського суспільства і окремих громадян на функціонування політичної системи.

Визначено основну мету цифровізації роботи органів місцевого управління і самоуправління. Основна мета цифровізації роботи органів місцевого управління і самоуправління полягає в розширенні можливостей комунікації людини і органів управління і самоуправління та підвищенні ефективності їх участі в прийнятті рішень даними органами.

Визначено основні проблеми цифрової трансформації та запропоновано рекомендації з їх усунення. Основними проблемами є відсутність кваліфікованих кадрів, цифрова неграмотність та цифровий розрив.

Цифрова трансформація органів муніципалітетів – актуальна проблема, рішення якої потребує не лише наявності таких професіоналів, але і їх залучення, а саме головне – утримання в державному секторі.

Громадяни з малозабезпечених і сільських районів, як правило, мають менший доступ до цифрових технологій, що призводить в цілому до цифрової неграмотності та відсутності навичок використання цифрових технологій в області інформаційно-комунікаційних технологій. Цифровий розрив у віддалених чи сільських районах країни обумовлює нерівність по відношенню низької грамотності в області ІКТ, поганого фізичного доступу до технологій і недостатньої обізнаності.

Ключові слова: цифровізація, цифровий уряд, цифрова демократія, цифровий розрив, інформаційно-комунікаційні технології.

Oliinyk V. S. Problematic aspects of digitization of the work of local government and self-government bodies

The article analyzes the problematic issues of digitalization of the work of local government and self-government bodies as one of the elements of building a system of electronic democracy in Ukraine.

The concepts of electronic government and electronic democracy are considered.

Electronic government means the organization of relations between state bodies and society on the basis of information and communication technologies "for the purpose of optimizing the services provided, increasing the involvement of society in matters of public administration and improving internal business processes". E-democracy is understood as a general abstract, collective political and legal category, which denotes a set of methods of influence of civil society institutions and individual citizens on the functioning of the political system, based on information and communication technologies and means.

The main goal of digitalization of the work of local government and self-government bodies has been determined. The main goal of digitalization of the work of local government and self-government bodies is to expand the communication capabilities of people and government and self-government bodies and to increase the effectiveness of their participation in decision-making by these bodies.

The main problems of digital transformation are identified and recommendations for their elimination are offered. The main problems are the lack of qualified personnel, digital illiteracy and the digital divide.

The digital transformation of municipal bodies is an urgent problem, the solution of which requires not only the presence of such professionals, but also their involvement, and most importantly, their retention in the public sector.

Citizens from low-income and rural areas tend to have less access to digital technologies, which generally leads to digital illiteracy and a lack of digital skills in the field of information and communication technologies. The digital divide in remote or rural areas of the country results in inequality in terms of low ICT literacy, poor physical access to technology, and lack of awareness.

Key words: digitalization, digital government, digital democracy, digital divide, information and communication technologies.

Вступ. В Концепції розвитку електронної демократії в Україні йдеться про те що, з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій з метою розширення можливостей участі громадян у процесі державотворення та державного управління все більше застосовуються інструменти електронної демократії. Серед інших проблем в даній сфері Концепція, зокрема називає і наступні:

– наявність цифрової нерівності внаслідок недостатньо розвиненої інфраструктури доступу до Інтернету залежно від географічного положення та типів населених пунктів;

– низький рівень готовності державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб до запровадження електронної демократії, недостатність рівня знань і навичок у державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, громадян щодо розвитку електронної демократії[1].

У наступні роки державний сектор повинен зазнати радикальних змін, щоб впоратися з демографічними і фінансовими проблемами. Використання технологій, створення інноваційного потенціалу і цифровізація в рамках проектів цифрової трансформації – ключові фактори, що дозволяють добитися успіху при переході до стійкого розвитку. Державний сектор має глибокі культурні і історичні корені, в ньому складніше всього змінити культуру, що ускладнює успішне здійснення проектів цифрової трансформації

Проблемам цифровізації місцевого управління та самоврядування приділяли в своїх роботах ряд зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме: М. Кастельс, О. Тоффлер, Ф. Узбастер, Р. Дарендорф, Д. Белл, Н. Винер, Р. Катц, Й. Масуда, М. Аттинджер, М. Бандеман, серед вітчизняних – О. Бойко, С. Квітка, Л. Крупнова, Н. Литвин, Н. Новіченко, О. Євсюкова, О. Сасенко, О. Шевченко, Г. Шаульська, І. Клименко, К. Линьов, І. Вовчак, В. Вакуленко, Ю. Дітковська, О. Дудкіна, Т. Гончарова, А. Бондаренко та деякі інші.

Разом з тим, саме мета та проблеми цифрової трансформації органів муніципалітетів та шляхи їх вирішення в досить малому ступеню вивчені.

Постановка завдання. Головною ціллю даної статті є визначення мети та розгляд проблем що виникають в процесі цифрової трансформації роботи органів місцевого управління та самоврядування і шляхів їх подолання. Для цього необхідно виконати наступні завдання:

- розглянути поняття електронного уряду та електронної демократії
- визначити основну мету цифровізації роботи органів місцевого управління і самоуправління
- визначити основні проблеми цифрової трансформації та запропонувати рекомендації з їх усунення

Результати дослідження. Питання цифровізації усіх сфер життя суспільства в даний час має найактуальніший характер. Однак варто зауважити, що нерідко тренд цифровізації є самою метою, з чим звичайно ж важко погодитись.

На наш погляд, головна мета полягає у підвищенні ефективності комунікації людини, суспільства і держави шляхом пошуку нових форм взаємодії. Інформаційні технології в даному аспекті є достатньо перспективними, оскільки їх використання в державному управлінні можуть сприяти підвищенню активності людей в прийнятті участі в управлінні і прийнятті рішень різними державними органами.

Дане явище, як правило, розглядається крізь призму таких концепцій, як електронний уряд та електронна демократія. Під електронним урядом розуміють організацію відносин державних органів та суспільства на основі інформаційно-комунікативних технологій «з метою оптимізації послуг, що надаються, підвищення залучення суспільства у питання державного управління і вдосконалення внутрішніх бізнеспроцесів». Під електронною демократією розуміють загальну абстрактну, збірну політико-правову категорію, таку, що позначає совокупність заснованих на інформаційно-комунікаційних технологіях та засобах способів впливу інститутів громадянського суспільства і окремих громадян на функціонування політичної системи [2]. Відмітимо, що термін електронна демократія, на наш погляд, в широкому сенсі включає в себе електронний уряд, як один з елементів своєї структури. Реалізація електронної демократії в даний час має широке поле для дискусії. Не дивлячись на можливість реалізації «прямої демократії» є проблема щодо прийняття рішень, які складно буде реалізувати. Науковці також до проблем реалізації електронної демократії відносять:

- дезінформування – складність установалення особистості суб'єкта і верифікації його статусу;
- вторгнення в приватне життя. Розвиток нових форм комунікацій і переходу багатьох сфер в цифрове середовище містить в собі великі ризики порушення права недоторканності особистого життя та розголошення персональних даних;
- цифрова дискримінація. Під нею розуміється відсутність можливості рівного використання своїх прав за допомогою інформаційних технологій із-за різного рівня володіння пристроями доступу до інформації [3, с. 150].

Тому дані ризики слід враховувати при розробці нових форм використання інформаційних технологій в різних сферах.

Спочатку слід визначити які завдання повинна переслідувати така цифровізація. На наш погляд, основна мета цифровізації роботи органів місцевого управління і самоуправління полягає в розширенні можливостей комунікації людини і органів управління і самоуправління та підвищенні ефективності їх участі в прийнятті рішень даними органами.

Крім того, цифровізація в даній сфері направлена:

- на пошук нових форм комунікації;
- аналіз механізму надання послуг громадянам та підвищення його ефективності;
- підвищення політичної та громадської активності громадян;
- укріплення горизонтальних і транспарентних зв'язків між громадянами, органами влади та іншими суб'єктами суспільно-політичної діяльності;
- зниження адміністративних бар'єрів і рівня корупції;
- підтримка інститутів і процедур публічної самоорганізації

громадян;
– популяризація серед населення законних практик застосування ІКТ в політичному процесі.

Запуск додатку «Дія», свідчить про те що Україна також активно долучається до процесів цифровізації. На кінець серпня 2023 року до цього додатку долучилися вже 18 мільйонів користувачів [4, с. 130]. Сам застосунок був випущений в кінці 2019 року в якості бета-версії, а вже в лютому 2020 року його було реалізовано повноцінно з презентацією доступних функцій та послуг. «Дія» була розроблена та представлена Міністерством цифрової трансформації України як приклад перших кроків на шляху до створення та розвитку «цифрової держави», яка зможе зібрати в собі все необхідне для ефективного забезпечення всіх запитів громадян у різних питаннях [5]. На даний час додаток дає доступ до більшості документів громадян (паспорт, закордонний паспорт, водійське посвідчення, студентський квиток тощо) та певного переліку послуг (сплата податків та штрафів, відкриття ФОП та інші).

В Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки також закладена актуальність цифровізації місцевого самоврядування. В стратегії вказується, що наразі низький рівень конкурентоспроможності регіонів однією із своїх причин має саме доволі посередній рівень цифровізації та цифрової обізнаності на місцях. Також серед пріоритетів регіонального розвитку вказується підвищення якості та забезпечення доступності для населення послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, незалежно від місця проживання, зокрема на засадах цифровізації [6]. Держава підкреслює зростаючу роль діджиталізації у життєдіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування соціальної інфраструктури, внутрішнього туризму, середньої освіти тощо. Так, на території України діють різні програми, які направлені на поширення та покращення рівня цифровізації в різних українських регіонах.

Наприклад одним із напрямків програми EGAP є цифровізація регіонів. Ця програма сприяє розвитку та підвищенню інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, їх компетенцій серед сучасних запитів громадян, активізації та підвищенню комунікації між владою та громадянами для прийняття рішень, покращенню роботи ЦНАПів, підвищенню цифрової грамотності та забезпечення цифрової безпеки на рівні громад [7].

Однією з основних проблем цифрової трансформації місцевого самоуправління є відсутність кваліфікованих кадрів. Цифрова трансформація органів муніципалітетів – актуальна проблема, рішення якої потребує не лише наявності таких професіоналів, але і їх залучення, а саме головне – утримання в державному секторі. Пандемія COVID-19 як найкраще показала, як багато секторів економіки не здібні пристосуватися до змін, що відбуваються; і муніципальний сектор показав себе не найкращим чином. Місцеві органи влади не в змозі (і багато регіонів це наочно показали) змінювати свої моделі обслуговування так само швидко, як приватний сектор, громадяни як і раніше чекають, що публічне управління буде адаптуватися під нові умови і розширювати спектр своїх послуг та покращувати свої компетенції. Для муніципальних адміністрацій це означає, що настав час прийняти цифрову трансформацію і впроваджувати цифрові технології. Низький рівень цифрових компетенцій муніципальних службовців є одним з факторів, що стримують розвиток цифрової економіки України. Державі необхідні фахівці принципово нової якості, що їх зараз об'єктивно недостатньо. У всіх сферах соціально економічного розвитку інтенсивність інформаційних процесів висока і стабільно збільшується; сфера застосування інформаційних і комунікаційних технологій розширюється. Вони стають основним фактором трансформації і оптимізації управлінської діяльності на всіх її рівнях.

Наступною проблемою є цифрова неграмотність. Цифрові компетенції і мобільні цифрові технології позиціонуються як найбільш значущий фактор цифрової соціальної інтеграції і реалізації формування у громадян цифрової грамотності в сучасному суспільстві знань. Громадяни з малозабезпечених і сільських районів, як правило, мають менший доступ до цифрових технологій, що призводить в цілому до цифрової неграмотності та відсутності

навичок використання цифрових технологій в області інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ). Не дивлячись на значні переваги ІКТ при використанні державного сектора, громадяни як і раніше стикаються з проблемами при використанні послуг електронного уряду, що показує негативну кореляцію між використанням цифрових технологій і соціальною ізоляцією [3, с. 151]. Одним з ключових факторів успіху програм електронного уряду є розвиток у громадян навичок використання ІКТ. Державні інвестиції інвестиції у вищевказані послуги стануть рентабельними, коли громадяни будуть приймати участь в таких програмах. Державні і муніципальні послуги повинні бути доступні кожному громадянину, тому програми навчання електронному уряду в області ІКТ мають важливе значення для розвитку навичок в області ІКТ з використанням більш ширших методик цифрового навчання. Термін «навчання» можна сформулювати як планову і систематичну роботу розвитку чи зміни навичок за допомогою навчання [3, с. 152]. Існує явна прогалина в навичках ІКТ в поведінці громадян при використанні послуг електронного уряду.

Цифровий розрив у віддалених чи сільських районах країни обумовлює нерівність по відношенню низької грамотності в області ІКТ, поганого фізичного доступу до технологій і недостатньої обізнаності. Отже, ці проблеми впливають на попит щодо послуг електронного уряду. Міжнародний досвід показує, що в країнах, що розвиваються мобільні пристрої демонструють важливі можливості, за допомогою яких можна ефективно доставляти контент. Низька вартість установа і підтримки відносин з громадянами за допомогою мобільних технологій призвела до появи багатьох іноваційних ідей [2], які можна використовувати в програмах навчання електронному уряду в області ІКТ і в Україні. Цільова аудиторія програм професійного навчання в області ІКТ в багатьох країнах – це громадяни, що проживають у віддалених районах, які нерідко ізольовані від зовнішнього світу, не користуються послугами електронного уряду. Багато держав прагнуть подолати проблеми, що заважають громадянам користуватися послугами електронного уряду. Ця ситуація підкреслює важливість розуміння внеску програм електронного уряду що навчають і важливість включення цифрових технологій до послуг електронного уряду. Таким чином вищевказані проблеми створюють перешкоди на шляху розширення та модернізації ІКТ в національній економіці, тому слід зосередити увагу на їх першочерговому вирішенні.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

– Під електронним урядом розуміють організацію відносин державних органів та суспільства на основі інформаційно-комунікативних технологій «з метою оптимізації послуг, що надаються, підвищення залучення суспільства у питання державного управління і вдосконалення внутрішніх бізнеспроцесів». Під електронною демократією розуміють загальну абстрактну, збірну політико-правову категорію, таку, що позначає сукупність заснованих на інформаційно-комунікаційних технологіях та засобах способів впливу інститутів громадянського суспільства і окремих громадян на функціонування політичної системи. Відмітимо, що термін електронна демократія, на наш погляд, в широкому сенсі включає в себе електронний уряд, як один з елементів своєї структури.

– На наш погляд, основна мета цифровізації роботи органів місцевого управління і самоуправління полягає в розширенні можливостей комунікації людини і органів управління і самоуправління та підвищенні ефективності їх участі в прийнятті рішень даними органами.

– Однією з основних проблем цифрової трансформації місцевого самоуправління є відсутність кваліфікованих кадрів. Цифрова трансформація органів муніципалітетів – актуальна проблема, рішення якої потребує не лише наявності таких професіоналів, але і їх залучення, а саме головне – утримання в державному секторі.

Наступною проблемою є цифрова неграмотність. Цифрові компетенції і мобільні цифрові технології позиціонуються як найбільш значущий фактор цифрової соціальної інтеграції і реалізації формування у громадян цифрової грамотності в сучасному суспільстві знань.

Цифровий розрив у віддалених чи сільських районах країни обумовлює нерівність по відношенню низької грамотності в області ІКТ, поганого фізичного доступу до технологій і недостатньої обізнаності.

Для вирішення вищезазначених проблем, на наш погляд необхідно

– Прийняття спеціальної комплексної поетапної Програми з діджиталізації державних послуг та послуг місцевого самоврядування яка сприятиме усуненню цифрової неграмотності та цифрової нерівності, шляхом створення системи громадських центрів доступу населення до державних інформаційних ресурсів та забезпечення всього населення української держави 95% Інтернетом;

– в даній програмі зобов'язати органи місцевого самоврядування різних рівнів проводити регулярні заходи з усунення цифрової неграмотності населення, в тому числі жителів віддалених районів, аж до впровадження спеціальних посад службовців відповідальних за даний напрямок роботи;

– ввести обов'язковий екзамен з цифрової компетентності для осіб, що призначаються на посади місцевого самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Каб. Міністрів України від 08.11.2017 року № 797-р: станом на 26 вер. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p>. (дата звернення 29.12.2023 р.).

2. Євсюкова, О. В. Цифрова спроможність територіальних громад в Україні: проблеми та перспективи. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 6. URL: <http://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.6.1> (29.12.2023 р.).

3. Щебетун І. С., Довгань Б. В. Електронна демократія: досвід зарубіжних країн і перспективи її впровадження в Україні. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 148-153.

4. Квітка С., Новіченко Н., Гусаревич Н., Піскоха Н., Бардах О., Демошенко Г. Перспективні напрямки цифрової трансформації публічного управління. *Аспекти публічного управління*. 2020. Т. 8, № 4. С. 129–146.

5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 року № 695: станом на 14 сер. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 29.12.2023 р.).

6. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова Каб. Міністрів України від 04.12.2019 року № 1137: станом на 19 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text>. (дата звернення 29.12.2023 р.).

7. EGAP. Фонд Східна Європа. URL: <https://oldegap.eef.org.ua/> (дата звернення 29.12.2023 р.).

РОССИХІН В. В.,

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член – академік Європейської
академії природничих наук, Заслужений
працівник освіти України,
проректор з інноваційно-корпоративної
роботи та адміністрування
*(Харківський національний університет
радіоелектроніки)*

РОССИХІНА Г. В.,

докторка юридичних наук, професорка,
дійсна членкиня – академік Європейської
академії природничих наук,
професорка кафедри державно-правових
дисциплін
*(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)*

БОЖКО Д. В.,

кандидатка юридичних наук,
старша викладачка кафедри державно-
правових дисциплін
*(Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна)*

НАДОБКО С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету аудіовізуального
мистецтва та заочного навчання
*(Харківська державна академія дизайну
та мистецтв)*

УДК 342.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.3>

**СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ:
ОКРЕМІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЕТАПІВ ПЕРІОДИЗАЦІЇ**

Наукова стаття присвячена дослідженню та комплексному пізнанню становлення інституту публічної служби в Україні, крізь адміністративно-правові етапи періодизації.

З урахуванням доктринального дослідження констатовано, що публічна служба розглядалась в історіографічному правовому вимірі лише як «державна служба», а рідше як синтез останньої із службою в органах місцевого самоврядування. Перші концепції та започаткування перших правових ідей направлених на визначення сутності публічної служби стали об'єктом мислителів та філософів перших праобразів держав, як результат науково-правового пізнання проблематики формування публічної форми влади.

Зроблено висновок про те, що проблема вдосконалення публічної служби в системі владних інституцій та державно-управлінської діяльності завжди мала і теоретичне, і політичне значення, адже від її правильного розуміння залежить характер та вектор розвитку органів державної влади та місцевого самоврядування. Успішна реалізація державно-правової реформи в країні значною мірою залежить від обґрунтованих і виважених трансформацій в одному з центральних інституційних утворень, яким є публічна служба, – у розумінні певного кола осіб, до компетенції яких належить виконання завдань держави та органів місцевого самоврядування.

Аналіз напрацювань вчених з питань розвитку та формування державної служби в Україні, дозволяє стверджувати про відсутність єдиної точки зору щодо виокремлення основних періодів її становлення. Водночас, очевидним видається те, що державна служба в цілому, та державна адміністративна служба, зокрема, не можуть досліджуватися опосередковано від етапів державотворення. А отже, становлення інституту публічної служби в Україні передбачає такі періоди та етапи періодизації як: становлення інституту публічної служби як інституту державної служби та спосіб забезпечення публічної форми влади; становлення інституту публічної служби як ключового елементу радянської форми забезпечення державної влади; становлення та розвиток інституту публічної служби з проголошенням незалежності України на засадах розбудови та формування якісно-нових відносин і способів взаємодії між органами державної влади і громадянським суспільством та трансформації організації служби на правових засадах.

***Ключові слова:** державна служба, публічна служба, етапи публічної служби, публічна форма влади, адміністративний механізм, державотворення.*

Rossikhin V. V., Rossikhina H. V., Bozhko D. V., Nadobko S. V. Establishment of the public service institute in Ukraine: separate issues of the administrative and legal stages of periodization

The scientific article is devoted to research and comprehensive knowledge of the formation of the institution of public service in Ukraine, through the administrative and legal stages of periodization.

During the doctrinal research, it was established that public service was considered in the historiographical legal dimension only as "state service", and less often as a synthesis of the latter with service in local self-government bodies. The first conceptions and initiation of the first legal ideas aimed at defining the essence of public service became the object of thinkers and philosophers of the first prototypes of states, as a result of scientific and legal knowledge of the problems of forming a public form of power.

It was concluded that the problem of improving the public service in the system of power institutions and state management activities has always had both theoretical and political significance, because the nature and vector of development of state authorities and local self-government depends on its correct understanding. The successful implementation of the state-legal reform in the country largely depends on well-founded and balanced transformations in one of the central institutional formations, which is the public service, in the understanding of a certain circle of persons whose competence includes the performance of the tasks of the state and local self-government bodies.

The analysis of the work of scientists on the development and formation of the civil service in Ukraine allows us to assert the absence of a single point of view regarding the identification of the main periods of its formation. At the same time, it seems obvious that the state service in general, and the state administrative service

in particular, cannot be studied indirectly from the stages of state formation. And therefore, the establishment of the public service institution in Ukraine involves such periods and stages of periodization as: the establishment of the public service institution as a state service institution and the way to ensure the public form of power; establishment of the public service institution as a key element of the Soviet form of state power provision; establishment and development of the public service institute with the declaration of Ukraine's independence on the basis of the development and formation of qualitatively new relations and methods of interaction between state authorities and civil society and the transformation of the organization of the service on a legal basis.

Key words: *public service, public service, stages of public service, public form of power, administrative mechanism, state formation.*

Постановка проблеми. Швидкоплинність розвитку юридичної науки та реформування вітчизняного законодавства свідчить про те, що вже давно відомі інститути та сфери правового регулювання набувають все нового і нового осмислення та впорядкування. Сучасний стан розвитку українського державотворення, який набуває розвитку та піднесення як в цілому, так і у сфері адміністративно-правових засад професійної підготовки публічних службовців не може набути доктринального розвитку та розуміння без вже усталених традицій та підходів, що зумовлює пізнання історіографічного аспекту.

Сучасна епоха вирізняється орієнтацією державного управління на соціально-економічну ефективність і демократичну взаємодію зі суспільством. Відтак не випадково, що на межі століть проблема адміністративного реформування стала пріоритетною для багатьох країн на пострадянському просторі, зокрема України. З 1997 року теза про адміністративну реформу як важливу умову економічного зростання і соціального розвитку супроводжувала майже усі президентські послання. Указ Президента України від 22.07.1998 р. № 810/98 «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» окреслив шляхи реформування цілком неефективної бюрократичної системи, яка сприяла корупції, уповільнювала розвиток інноваційної економіки та демократії. Водночас питання реформ і надалі є нагальними.

Стан дослідження. Проблеми, що є важливими як у теоретичному, так і в практичному аспектах для осмислення предмету дослідження розглядалися у працях як сучасних українських та зарубіжних фахівців, так і науковців, зокрема такими як В. Б. Авер'янов, О. І. Бедний, Л. Р. Біла-Тіунова, В. О. Галай, О. А. Задихайло, В. Я. Малиновський, І. В. Недобор, О. С. Петренко, А. С. Сіцінський, Л. С. Стельмащук, В. М. Тимків, М. І. Цуркан тощо. В той же час, не дивлячись на сталий науковий інтерес до вказаної проблематики, опрацювання та виокремлення особливостей етимологічного виміру становлення інституту публічної служби в Україні, крізь адміністративно-правові етапи періодизації належить до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, **метою** даної статі є дослідження та комплексне пізнання становлення інституту публічної служби в Україні, крізь адміністративно-правові етапи періодизації.

Виклад основного матеріалу. Проблема вдосконалення публічної служби в системі владних інституцій та державно-управлінської діяльності завжди мала і теоретичне, і політичне значення, адже від її правильного розуміння залежить характер та вектор розвитку органів державної влади та місцевого самоврядування. Успішна реалізація державно-правової реформи в країні значною мірою залежить від обґрунтованих і виважених трансформацій в одному з центральних інституційних утворень, яким є публічна служба, – у розумінні певного кола осіб, до компетенції яких належить виконання завдань держави та органів місцевого самоврядування [1].

В цілому, варто зауважити, що публічна служба розглядалась в історіографічному правовому вимірі лише як «державна служба», а рідше як синтез останньої із службою в органах місцевого самоврядування. Першими мислителями, які цікавились проблемою формування

публічної форми влади та виокремленням групи людей, що були уособленням управлінської та чиновницької влади були Платон, Аристотель, Г. В. Ф. Гегель, Т. Гоббс, Г. Лейбніц, Дж. Локк, Т. Кампанелла, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо [2, с. 164].

Приміром, давньогрецький філософ Платон в ідеальній державі поряд із правителями і ремісниками виокремлював і стражників, яких розглядав як державних службовців у їх сучасному розумінні [3, с. 60]. Представлена теза, дозволяє стверджувати, що державна служба, – це один із найстаріших інститутів держави.

Грунтовно, але зі суто історико-правових наукових аспектів державну службу досліджували Є. Дуплій, А. Кенігсон, М. Костомаров, С. Покровський, М. Грушевський, О. Кучерук та ін. [4-6]. Досить влучним із даного контексту було твердження В. Колпакова, який вказував, що існування держави без державної служби та державного управління не можливе [7, с. 144]. На думку інших науковців, державна служба виникла внаслідок об'єктивної необхідності політичної влади мати спеціальний апарат управління [8, с. 40]. Інші ж вказують, що витоками державної служби є соціальні умови її формування і розвитку [4, с. 42].

Широкий комплекс наукових концепцій та підходів свідчить про відсутність єдиного та усталеного підходу до питання формування й розвитку державної служби, що пов'язано із різними розуміннями до основних етапів становлення української державності, але аксіомою постає той факт, що державна служба має розглядатись нерозривно із стадіями розвитку та формування державності [9, с. 87].

Досліджуючи історико-правові аспекти формування державної служби, дослідники виокремлюють різні етапи, відтак можна виділити такі стадії в контексті українського державотворення:

середньовічна феодальна держава Київська Русь (IX–XII ст.);

Галицько-Волинська держава (XII–XIV ст.);

Українська козацька республіка (середина XVII–XVII ст.);

Українська народна республіка;

Українська держава (1917–1920 рр.) [8, с. 46].

В період існування Київської Русі забезпечується становлення державної служби як ключової влади у руках князя, яка уособлювалась крізь одночасне поєднання законодавчої та судової влади, а також широким вектором управлінських функцій пов'язаних із поєднанням контрольних-наглядових функцій за роботою інших службовців, військових, міжнародної діяльності. В цьому контексті науковців вказують, що княжі урядовці перебували в Києві і були залежні від князя щодо виконання завдань державної влади [10, с. 104].

Галицько-Волинська держава, характеризується становленням та розвитком державної служби, трансформуючи інститути Київської Русі на законодавчу, виконавчу та судову владу. Зокрема князь у цей період мав вищу виконавчу владу. Постулат державотворення став синтезом великодержавної політики й життя князівсько-дружинного режиму, суспільно-політичних форм і культури, заснованої Київською державою [4, с. 328-329].

Українська козацька республіка, започаткована традиціями Запорізької Січі, а її система мала всі характерні ознаки держави: територію, чіткий адміністративно-полковий устрій; центральна влада належала гетьману, який спирався на Раду генеральної старшини. І період Української Народної Республіки об'єднує цілу низку державних утворень, які існували на українських землях 1917–1920 роках. Центром політичного і державного життя цієї доби стала Українська Центральна Рада – представницький орган із законодавчими та іншими владними повноваженнями. Постійно діючою УЦР, яка в період між сесіями виконувала низку функцій останньої, була Мала Рада. До структури органів влади входили також найвищий виконавчий орган із урядовими функціями – Генеральний секретаріат (зі січня 1918 р. – Рада народних міністрів УНР), окремі генеральні секретарства (міністерства), найвища судова установа – Генеральний суд УНР та інші судові органи, комісари УЦР у губерніях і повітах, губернські та військові коменданти. Крім того, замість колишніх земських органів на місцях утворювалися народні ради та народні управи [9, с. 103–107].

В той же час, дещо інший, але в той же час подібний за доктринальним значенням є підхід періодизації, який містить такі етапи як: 1) Русь княжої доби (IX–XIII ст.); 2) Русь-Україну литовсько-польської доби (XIV–XVI ст.); 3) Україну козацько-гетьманської доби (XVI–XVIII ст.); 4) Україну у складі Російської Імперії (XVIII–XX ст.); 5) Україну 1917–1991 років; 6) сучасну Україну [11, с. 76–134].

Варто зауважити, що державна служба в її нинішньому розумінні з'явилась у 1918 р. за часів Гетьманату Петра Скоропадського. Як і сьогодні, її характерними ознаками на той час була наявність урегульованого законодавством статусу державних службовців, наділення їх правосуб'єктністю на здійснення функцій держави та отримання ними заробітної плати за рахунок державного бюджету [12, с. 45].

Гетьман П. Скоропадський вважав одним із головних своїх завдань створення професійної державної служби. Задекларована ним ідея сильної влади заради політичних і соціальних реформ відобразилася у затверджених 29 квітня 1918 р. Законах про тимчасовий устрій України [13]. За часів Гетьманату важливим також було питання організації проходження державної служби. Впорядкованість та систематизація інституту державної служби України відбулися саме у цей період. Усі державні службовці поділялися на класи за посадою і пенсійним забезпеченням. Історичне підґрунтя має традиція прийняття присяги, яка діє досі. Державні службовці того часу складали урочисту обітницю, затверджену, зокрема, Законом «Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській державі» від 30 травня 1918 р. [14].

Аналіз напрацювань вчених з питань розвитку та формування державної служби в Україні, дозволяє стверджувати про відсутність єдиної точки зору щодо виокремлення основних періодів її становлення. Водночас, очевидним видається те, що державна служба в цілому, та державна адміністративна служба, зокрема, не можуть досліджуватися опосередковано від етапів державотворення. Так, на думку, Є. С. Чернонога, дослідження державної служби передбачає виокремлення таких етапів її становлення та формування: Русь княжої доби (IX–XIII ст.ст.), Русь-Україна литовсько-польської доби (XIV–XVI ст.ст.), Україна козацько-гетьманської доби (XVII–XVIII ст.ст.), Україна у складі російської імперії (XVIII–XX ст.ст.), Україна 1917–1991 рр., в яких здійснює розрізнення стану державної служби 1917–1920 рр. та 1920–1991 рр., та розвиток в період сучасної України [15, с. 163].

Водночас, І.П. Лаврінчук, вивчаючи розвиток державної служби в контексті формування та розвитку правового положення державного службовця, виокремлює такі чотири етапи становлення державної служби: 1) часи феодальної держави Київської Русі; 2) період козаччини; 3) влада монархічної царської росії на території України; 4) період панування радянської влади [16, с. 76].

Уявляється, що зазначені підходи до періодизації державотворення та, відповідно, розвитку державної служби беззаперечно заслуговують на увагу, водночас акцентування уваги на періодах до XVIII ст. з позиції інтересу дослідження розвитку наукової думки щодо інституту державної служби видається не зовсім доречним. У зв'язку із зазначеним, слід погодитися з думкою про три періоди розвитку науково-теоретичної думки інституту державної служби: дореволюційний; радянський та незалежності України та саме в цьому контексті досліджувала питання державної адміністративної служби та її елементів [17, с. 19–20].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що публічна служба розглядалась в історіографічному правовому вимірі лише як «державна служба», а рідше як синтез останньої із службою в органах місцевого самоврядування. Перші концепції та започаткування перших правових ідей направлених на визначення сутності публічної служби стали об'єктом мислителів та філософів перших праобразів держав, як результат науково-правового пізнання проблематики формування публічної форми влади.

Аналіз напрацювань вчених з питань розвитку та формування державної служби в Україні, дозволяє стверджувати про відсутність єдиної точки зору щодо виокремлення основних періодів її становлення. Водночас, очевидним видається те, що державна служба в цілому, та державна адміністративна служба, зокрема, не можуть досліджуватися

опосередковано від етапів державотворення. А отже, становлення інституту публічної служби в Україні передбачає такі періоди та етапи періодизації як: становлення інституту публічної служби як інституту державної служби та спосіб забезпечення публічної форми влади; становлення інституту публічної служби як ключового елементу радянської форми забезпечення державної влади; становлення та розвиток інституту публічної служби з проголошенням незалежності України на засадах розбудови та формування якісно-нових відносин і способів взаємодії між органами державної влади і громадянським суспільством та трансформації організації служби на правових засадах.

Список використаних джерел:

1. Россіхін В.В., Россіхіна Г.В., Панченко В.В., Надобко С.В. Адміністративно-правові моделі забезпечення публічної служби у країнах ЄС. *DICTUM FACTUM*. 2023. № 2 (14). Режим доступу: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/288/256>.
2. Кислюк О. Аристотель. Політика. Київ : Основи, 2000. 239 с.
3. Авер'янов В. Б. Органи виконавчої влади і права людини в світлі адміністративної реформи. *Вісн. держ. служби України*. 1997. № 4. С. 60–65.
4. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Географічний та етнічний показник. Львів: Ін-т укр. Археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2010. 470 с.
5. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу). Київ : Либідь, 1991. 40 с.
6. Кучерук О. С. Галицько-Волинська держава XII–XIV ст.: зб. наук. пр.: у 2 кн. Львів: Світ, 2002. Кн. 1. 128 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
8. Оболенський О. Ю. Державна служба: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2006. 467 с.
9. Ковбасюк Ю. В., Оболенський О. Ю., С. М. Серьогін. Державна служба : підруч. Одеса : НАДУ, 2012. 372 с.
10. Коник С. М., Воробей Р. Б., Грабовський В. А. Історія державного управління: навч.-метод. вид. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 104 с.
11. Черноног Є. С. Державна служба : історія, теорія і практика : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 458 с.
12. Пахомов І. М. Адміністративно-правові питання державної служби в СРСР. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. 128 с.
13. Закони про тимчасовий устрій України 29 квітня 1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text>.
14. Про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській державі : Закон Української Держави. URL: <http://www.guds.gov.ua/sub/vinnitska/ua/publi-cation/print/1400.htm>
15. Янюк Н. В. Актуальні проблеми формування публічної служби в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2010. Випуск 51. С. 162–167.
16. Лаврінчук І. П. Правовий статус державного службовця як учасника трудових правовідносин : дис. канд. юрид. наук 12.00.05. Київ, 1999. 186 с.
17. Біла-Тіунова Л. Р. Службова кар'єра в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2012. 543 с.

СИТЮК В. В.,

аспірант відділу теорії держави і права
(Інститут держави і права імені
В. М. Корецького Національної академії
наук України)

УДК 321(477):316.3]:340

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.4>

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто поняття, ознаки та роль громадянського суспільства в державі та житті людини, а також вплив правового регулювання на життя людини та громадянського суспільства. Визначено передумови прояву громадянського суспільства та його завдання та обговорено проблеми правового регулювання.

Зроблено висновки, що проблема правового регулювання в умовах громадянського суспільства найактуальніша на сьогодні, так як доволі часто людина – окремий громадянин – як зазначалось, інколи відчуває себе «рабом держави», оскільки держава, встановлюючи межі правового регулювання, надмірно втручається в життя громадян і тим самим обмежує їх свободу.

Держава повинна враховувати традиції громадянського суспільства, що відіграють неостанню роль у формуванні його ідентичності загалом. Ідентичність, як набір певних виразних рис національного менталітету, може бути відображена в конституції, законах та інших нормативних актах, на підставі яких, наприклад, вирішують, як треба викладати історію країни в школах, чи яка мова буде офіційною тощо. Окрім того, слід зауважити, що національна ідентичність поширюється й на цінності та сферу культури. Вона складається з історії, яку люди розповідають про себе, а саме: звідки вони прийшли, які свята святкують, що зберігається в їх історичній пам'яті, що потрібно людині задля того, щоб стати справжнім членом суспільства [9; с. 161].

Розуміння державою цих складових елементів дасть їй можливість ефективно вибудувати межі правового регулювання, які корелюватимуть з ідентичністю певного суспільства та, як наслідок, будуть взаємно доповнювати та зміцнювати одне одного, породжуючи гармонію їх співіснування.

Наявність синергії між державою та людиною зможе створити умови для реалізації потенцій громадянського суспільства, здатного відчувати комфорт у взаємовідносинах з державою, що зробить людину щасливою, а державу ще більш міцною як у політичному, так і геополітичному плані, оскільки їх тісна співпраця зміцнюватиме одне одного.

Ключові слова: громадянське суспільство; громадянин; держава; правове регулювання; межі правового регулювання.

Sytyuk V. V. Interaction of the state and civil society in the field of legal regulation

The article examines the concepts, signs, and role of civil society in the state and human life, as well as the impact of legal regulation on human life and civil society.

The prerequisites for the manifestation of civil society and its tasks are defined, and the problems of legal regulation are discussed.

It was concluded that the problem of legal regulation in the conditions of civil society is the most relevant today, since quite often a person – an individual citizen – as noted, sometimes feels like a "slave of the state", since the state, setting the limits of legal regulation, excessively interferes in the lives of citizens and thus limits their freedom.

The state must take into account the traditions of the civil society that play a big role in the formation of its identity in general.

Identity, as a set of certain expressive features of the national mentality, can be reflected in the constitution, laws and other normative acts, on the basis of which, for example, it is decided how the country's history should be taught in schools, or what the official language will be, etc. In addition, it should be noted that national identity also extends to values and the sphere of culture. It consists of the story that people tell about themselves, namely: where they came from, what holidays they celebrate, what is preserved in their historical memory, and what a person needs in order to become a true member of society [9, p. 161].

The state's understanding of these constituent elements will enable it to build effectively the limits of legal regulation, which will correlate with the identity of a certain society and, as a result, will mutually complement and strengthen each other, creating harmony of their coexistence.

The presence of synergy between the state and the person will be able to create conditions for the realization of the potential of civil society, able to feel comfort in the relationship with the state, which will make the person happy and the state even stronger in both political and geopolitics plane, as their close cooperation will strengthen each other.

Key words: *civil society; citizen; state; legal regulation; limits of legal regulation.*

Громадянське суспільство посідає ключову роль у системі соціальних інститутів, оскільки саме від громадянського суспільства залежить яким саме бути іншому – не менш важливому такому соціальному інституту, як держава.

Питання, пов'язані з громадянським суспільством, є чутливими та надзвичайно складними, оскільки торкаються низки проблем, без вирішення яких неможливий гармонійний розвиток суспільства й держави, а саме: співвідношення суспільства та державної влади, обов'язків держави перед громадянами та громадян перед державою, їх взаємних прав, правове регулювання суспільних відносин, діяльності та ролі інститутів громадянського суспільства [2, с. 7].

Правове регулювання, яке здійснюється державою, тісно взаємопов'язано з громадянським суспільством, оскільки від громадянського суспільства залежить, якому саме правовому регулюванню бути в тій чи іншій країні, й саме громадянське суспільство має впливати на встановлення державою його меж.

Говорячи про громадянське суспільство, щоб зрозуміти його сутність треба звернутися до історії його виникнення, яка в окремих її аспектах бере свій початок з часів античності. Так, у часи античності поняття «громадянин» (від давньогрец. – *polites*, лат. – *civilis*) мало зв'язок з визначенням прав і обов'язків людини, а наприклад, у політології поняття «громадянське суспільство» тісно пов'язане з поняттям «право».

Давньогрецький філософ античності Аристотель вважав громадянське суспільство та державу взаємозамінними поняттями: «держава є сукупність громадян, громадянське співтовариство». Філософ Платон як і Аристотель вважав, що життя без держави призведе до безладу та негативно вплине на життя громадян. Існування держави Аристотель пов'язував з функціонуванням права, яке, на думку філософа, є мірилом справедливості [2, с. 7–8].

В епоху середньовіччя міські західноєвропейські общини як прообрази сучасного громадянського суспільства слугували протиположністю становому феодальному устрою. Так міста феодальної Європи, які отримали магдебурзьке право, були осередками громадянського суспільства в межах феодальних країн [2, с. 8].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. відбувається трансформація поняття громадянського суспільства. Так на зміну концепції єдиного суспільства-держави приходять інші концепції, прихильники якої стверджували, що громадянське суспільство відмінне від держави та його неможливо з нею порівнювати. Ця концепція містить у собі два напрями.

Перший напрям – це ліберально-демократична модель, яка виходила із саморегулювальних можливостей громадянського суспільства, у центрі якого перебувала вільна та незалежна особистість. Найбільш повно ця концепцію сформулював французький мислитель А. де Токвіль. Базовим елементом громадянського суспільства він вважав общину. Важливу роль у функціонуванні громадянського суспільства відводив його інститутам: сімейним, релігійним, професійним. Концепція А. де Токвіля стала основою для дослідження громадянського суспільства. Втіленням концепції останнього в розбудову США опікувався один з «батьків-засновників» США – президент Томас Джефферсон (1743–1826), який стверджував, що держава стає правовою, коли дотримується прав і свобод людини [4, с. 11].

Другий напрям спирається на німецьку філософську традицію, яка розглядає громадянське суспільство, як особливу сферу соціуму, що відмінна від держави, але не протилежна їй; водночас перевагу надають правовому регулюванню з боку держави, а не саморегулюванню з боку інститутів громадянського суспільства.

Прихильник другого напрямку концепції громадянського суспільства відомий німецький філософ Іммануїл Кант (1724–1804 р.р.) був одним із творців концепції «правової держави» та «громадянського суспільства». Німецький філософ стверджував, що країною мають керувати не люди, а закони. Зокрема, у праці «Метафізика нравів» Кант стверджував, що в правовому суспільстві громадянська свобода є правом особи підкорятися тільки тим законам, із справедливістю яких вона згодна і добровільному дотриманню яких вона бере на себе зобов'язання. Філософ стверджував, що кожен громадянин має вільно користуватися власними правами. Взаємовідносини в суспільстві, зокрема право власності, має бути спиратися не на силу, а на право, що породжує правовий стан та є «станом розподільчої справедливості». На думку І. Канта, таке суспільство є «правовим громадянським суспільством» [4, с. 11].

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що лише загальна воля народу може бути джерелом усіх законів у правовій державі [2, с. 10–11].

У сучасній науці поняття громадянське суспільство вживають у широкому та вузькому значенні.

У широкому значенні – це частина матеріального світу, відокремлена від природи, яка є тим, що допомагає розвитку життєдіяльності людей.

У вузькому значенні громадянське суспільство розглядають як певний етап людської історії, а саме: суспільно-економічна формація, міжформаційні, внутрішньоформаційні історичні періоди, наприклад такі, як докапіталістичне та ранньофеодальне суспільство [1, с. 53].

Ознаками громадянського суспільства є високий рівень захищеності людини, наявність у члена громадянського суспільства гарантій дотримання його прав і свобод [1, с. 72], а також інструменти впливу на державу у випадку необхідності захисту власних прав і свобод.

У громадянському суспільстві мають бути створені ефективні передумови економічної, соціальної та духовної стабільності суспільства. Громадянське суспільство має бути ще й осередком культурного розвитку людини, зацікавленою в розвитку такого суспільства, що в подальшому тільки зміцнюватиме громадянське суспільство в державі [1, с. 88–90].

Громадянське суспільство варто розглядати як суспільство зрілих громадян з високим рівнем економічної, соціальної, духовної, політичної культури, яке здатне ефективно взаємодіяти з державою [2, с. 14].

Тобто громадянське суспільство має брати активну участь у створенні правового регулювання та визначенні його меж з урахуванням його розвитку, запитів і потреб.

Слід зазначити, що незважаючи на свою автономність, громадянське суспільство тісно пов'язане з державою: вони доповнюють одне одного та мають такі варіанти взаємовідносин між собою:

- Громадянське суспільство придушується державою, що є ознакою виникнення тоталітарного режиму.
- Хитка рівновага між державою та громадянським суспільством, яка призводить до виникнення авторитарного режиму.
- Держава виконує волю громадянського суспільства, діє в межах права, як правова держава [2, с. 15].

Громадянське суспільство є наслідком дії, діяльності громадянських рухів, у результаті яких створюється такий соціальний інститут, як громадянське суспільство [3, с. 46-47].

Отже, громадянські рухи в державі можуть формувати, змінювати та доповнювати громадянське суспільство, залежно від потреб людини та викликів глобалізації загалом.

Варто виокремити такі ознаки міцного громадянського суспільства:

1. Громадянське суспільство спроможне приборкати державу через діяльність низки недержавних об'єднань громадян, які захищають інтереси громадян.
2. Економіка перебуває в полі зору держави, але не є від неї залежною.
3. Свобода громадян є основою громадянського суспільства, у якому громадяни взаємодіють між собою як незалежні від держави індивіди [4, с. 16].

Громадянське суспільство слід розглядати як соціальний інститут, який взаємодіє з іншим соціальним інститутом – державою та являє собою сукупність різних соціальних об'єднань, здатних ефективно захищати права громадян та бути ефективною протипагою узурпації влади в державі.

На наш погляд, громадянське суспільство має забезпечувати зв'язок людини з державою та бути гарантією для людини щодо дотримання державою її прав і свобод. Метою такої взаємодії має бути можливість громадянського суспільства контролювати державу та використовувати її для поліпшення умов власного життя та розвитку.

Синергія громадянського суспільства і держави має відбуватися за принципом: міцне та незалежне громадянське суспільство – міцна та незалежна держава.

У правовій та демократичній державі громадянському суспільству має бути відведена ключова роль у впливі на державу та її політику щодо громадянина, а не навпаки. Громадянське суспільство через власні інститути має брати активну роль у правовому регулюванні та визначені його меж, адже правове регулювання тісно пов'язане з громадянським суспільством, оскільки є регулятором його поведінки.

Говорячи про громадянське суспільство, слід згадати Джона Кіна, професора Сіднейського та Берлінського університетів, який зазначає, що громадянське суспільство є передумовою свободи людини та охоплює економічні, релігійні, професійні та культурні сфери життя, що відокремлені від держави та захищені законом і прагнуть бути самоорганізованими.

Громадянське суспільство є своєрідною міцною зброєю проти недемократичних політичних режимів: прояву міцного громадянського суспільства побоюються диктатори та узурпатори влади (прикладом цьому можуть слугувати такі країни, як Польща, Чехословаччина, Угорщина, які створили міцне громадянське суспільство й змогли здолати тоталітарний режим).

Саме громадянське суспільство має мати набір усіх інструментів, за допомогою яких воно здійснює контроль за владою та слугує гарантом дотримання прав і свобод людини, громадянина в державі та є передумовою його свободи [5, с. 1-3].

Серед багатьох вчених підтримують думку, що якщо держава починає відверто зневажати права людини та громадянина, зокрема його природні права, наприклад, не визнає права на життя, свободу, особисту недоторканість, здійснює терор проти власного народу, така держава не може визнаватися державою в сучасному сенсі цього слова з урахуванням глобальних демократичних процесів у всьому світі. Це, в першу чергу, свідчить про слабе громадянське суспільство, нездатне приборкати державу та ефективно з нею взаємодіяти.

Зазвичай у такому випадку держава, а не громадянське суспільство починає керувати його життям, перебравши на себе функції громадянського суспільства.

Це, в першу чергу, свідчить про слабе громадянське суспільство, нездатне приборкати державу та ефективно з нею взаємодіяти. Зазвичай у такому випадку держава, а не громадянське суспільство починає керувати його життям, перебравши на себе функції громадянського суспільства.

Цивілізоване демократичне громадянське суспільство за своєю природою не може функціонувати без правового регулювання, яке покликане створювати передумови його функціонування. В подальшому громадянське суспільство впливає на виникнення і розвиток норм права, що зазвичай залежить від потреб та особливостей певного громадянського суспільства.

Правове регулювання за своєю суттю покликане впорядкувати основні аспекти функціонування суспільства й держави та їх взаємодію між собою, що відбувається за допомогою норм права. Воно має відбивати в собі основні цінності суспільства, тим самим імплементуючи їх в обов'язкові правила поведінки для суспільства та держави.

Громадянське суспільство та держава у сфері правового регулювання, на нашу думку, повинні постійно взаємодіяти між собою.

Варто зазначити, що громадянське суспільство мусить мати вирішальний вплив на умови правового регулювання в державі, яке за своєю природою має відповідати реальним потребам громадянського суспільства, оскільки громадянське суспільство та держава є невіддільними складниками демократичного соціуму та не можуть функціонувати одне без одного, і як «їнь-ян» мають взаємодіяти та доповнювати одне одного [7, с. 26–27].

Так, громадянське суспільство за допомогою низки своїх інститутів повинно мати можливість здійснювати вплив на правове регулювання з боку держави, імплементуючи наявні в певних сферах суспільства правила, норми та уявлення про розвиток навколишнього світу в обов'язкові правила поведінки, що має відбуватися під час взаємодії громадянського суспільства з державою. Саме інститути громадянського суспільства покликані обмежити з боку держави порушення прав і свобод людини, зокрема її природних прав. [10, с. 36]

Деякі науковці зазначають, що наприклад, у період середньовіччя правове регулювання відбувалося з урахуванням звичаїв певного народу, яке держава втілювала в норми права, змінюючи їх відповідно до вимог часу та державного устрою. Зокрема, на підставі звичаїв, які побутували в суспільстві, виникла «Руська правда» Ярослава Мудрого та його синів, «Салічна Правда» у салічних франків, «Бургунська Правда» тощо.

На наш погляд, людина через інститути громадянського суспільства повинно мати змогу брати активну участь у формуванні норм права, встановлюючи тим самим червоні лінії у відносинах між людиною та державою, за які державі заборонено поширювати свій вплив.

В юридичній науці прийнято вважати, що держава взаємодіє з громадянським суспільством шляхом встановлення зобов'язань, заборон та дозволів, які тісно пов'язані між собою і є інструментами, за допомогою яких держава здійснює правове регулювання в суспільстві. Воно підпорядковує людину праву, що в кінцевому результаті матиме на меті зробити громадянське суспільство правовим.

Зобов'язання як один з елементів правового регулювання зобов'язує індивіда до вчинення певних дій, регламентованих правом. Тобто одна сторона – людина зобов'язана вчинити певні дії, а інша – наприклад, держава має право вимагати їх вчинення та у випадку їх невиконання наділена правом застосування різних видів примусу.

Заборони є одним з елементів правового регулювання, які покликані утримати громадянина від вчинення певних дій. Заборони відображені в нормах права та містять чіткі межі своєї дії. За своєю юридичною природою заборони мають діяти разом з дозволами, що даватиме змогу визначити межі дозволів.

Дозволи за своєю правовою природою покликані надавати можливість громадянину вчинити певні дії, спрямовані на задоволення власних потреб та інтересів. Є загальна

формула, яку підтримують багато теоретиків права, а саме: «громадянину дозволено все, крім того, що заборонено законом».

Під час здійснення правового регулювання держава має враховувати історію становлення громадянського суспільства, його цінностей та дотримуватись природних прав людини, які доволі часто є об'єктом порушення з боку держави.

У цьому випадку тут буде доречно згадати слова відомого французького філософа епохи просвітництва Жан-Жака Руссо, який зазначив, що людина народжується вільною, проте скрізь вона в кайданах, а той, хто вважає себе паном щодо інших, є насправді навіть більшим рабом, аніж вони [8, с. 270].

Повертаючись до проблематики правового регулювання, варто зазначити, що громадяни як правило постійно відчують присутність держави у власному житті. Зазначене відбувається через вплив окремих норм права, які інколи не виправдано обмежують їх права та доволі часто, на жаль, дають останнім відчуття себе «рабом держави», яка нівелює їх потреби та цінності.

Прикладом цьому слугує звуження державою обсягу природних прав громадян, які людина отримує від природи з моменту свого народження. Проблемою також є встановлення державою певних норм права, які надмірно зарегульовують життя людини та громадянського суспільства загалом. Це властиво для економічної, політичної, духовної та інших соціальних сфер життя, з якими громадяни взаємодіють щодня. Такий стан речей в результаті призводить до іншого негативного соціального явища – підвищення рівня злочинності в державі, зокрема корупції.

На наш думку, природа людини сформована за принципом третього закону Ньютона – «дія дорівнює протидії», що свідчить про те, що з чим більшою кількістю обмежень у своєму житті стикатиметься людина, тим більше вона намагатиметься знайти шляхів обходу цих обмежень і нерідко використовуватиме при цьому неправові способи, підтримуючи тим самим режим законності в державі. Це також шкодитиме державному суверенітету та міцності громадянського суспільства, яке за своєю суттю має бути підґрунтям правової держави.

У контексті знаходження ефективних для громадянина меж правового регулювання з боку держави, основним її завданням має бути досягнення синергії між нею та громадянським суспільством.

Синергія між державою та громадянським суспільством можлива лише в тому випадку, коли держава не намагається надмірно втручатися в життя громадянського суспільства. Вона має надавати останньому право через відповідні механізми самостійно в певних сферах суспільного життя, використовуючи властиві йому звичаї, традиції, норми моралі тощо, встановлювати власні правила поведінки. Подібна спрямованість активності громадянського суспільства з урахуванням власної ідентичності, історії розвитку, усталеної традиційної поведінки сприятиме дотриманню природного балансу між ним та державою, закріпленому на конституційному рівні.

Проблема правового регулювання в умовах громадянського суспільства найактуальніша на сьогодні, так як доволі часто людина – окремий громадянин, як зазначалось, інколи відчуває себе «рабом держави», оскільки держава, встановлюючи межі правового регулювання, надмірно втручається в життя громадян і тим самим обмежує їх свободу.

Виходом із цієї ситуації є врахування державою традицій громадянського суспільства, що відіграє неостанню роль у формуванні його ідентичності. Ідентичність як набір певних виразних рис національного менталітету може бути відображена в конституції, законах та інших нормативних актах, на підставі яких, наприклад, вирішують, як треба викладати історію країни в школах, чи яка мова буде офіційною тощо. Окрім того, слід зауважити, що національна ідентичність поширюється й на цінності та сферу культури. Вона складається з історії, яку люди розповідають про себе, а саме: звідки вони прийшли, які свята святкують, що зберігається в їх історичній пам'яті, що потрібно людині задля того, щоб стати справжнім членом суспільства [9, с. 161].

Розуміння державою цих складових елементів дасть їй можливість ефективно вибудувати межі правового регулювання, які корелюватимуть з ідентичністю певного суспільства та, як наслідок, будуть взаємно доповнювати та зміцнювати одне одного, породжуючи гармонію їх співіснування.

Така синергія між державою та людиною створить умови для реалізації потенцій громадянського суспільства, здатного відчувати комфорт у взаємовідносинах з державою, що зробить людину щасливою, а державу ще більш міцною як у політичному, так і геополітичному плані, оскільки їх тісна співпраця зміцнюватиме одне одного.

Список використаних джерел:

1. Громадянське суспільство в Україні проблеми становлення. Київ : Логос, 1997. 123 с.
2. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка 2003. 520 с.
3. Arato A. The rise, decline and reconstruction of the concept of civil society, and directions for future research. *The public*. 1994. Vol. 1, №. 1-2. P. 46-47.
4. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудича. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 412 с.
5. Keane J. Civil Society, Definitions and Approaches. *International Encyclopedia of Civil Society*. https://doi.org/10.1007/978-0-387-93996-4_531
6. Максимов С. І. Правове суспільство. *Велика Українська юридична енциклопедія*. Харків : Право, 2017. Т. 2: *Філософія права*. С. 662–667.
7. Денисюк М. В. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства. Київ : Атіка, 2015. С. 26–27.
8. Руссо Ж-Ж. Вибранні трактати / пер.: О. Йосипенко, С. Йосипенко, О. Хома. Харків : Фоліо, 2018. 603 с.
9. Фукуяма Ф. Ідентичність / пер. Т. Сахно. Київ, 2020. 161 с.
10. Норт Д., Волліс Д., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки / пер. Т. Цимбал. Київ, 2017. 36 с.

СЛЮСАРЕНКО К. Р.,
аспірантка кафедри загальної теорії
права та держави
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 340.054

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.5>

АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ: ПОШУК НОВИХ НАПРЯМІВ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Дана наукова стаття присвячена аналізу і пошукам альтернативних методів вирішення правових спорів та конфліктів, з метою з'ясування доцільності та ефективності їх застосування у правовій системі України. Вказується на те, що судова система, виступаючи окремою гілкою державної влади, відіграє особливу роль у системі механізму держави та, в свою чергу, наділена притаманними лише їй можливостями. Тим не менш, їй як і будь-якій системі державних установ, властиво мати недоліки, які нажалі в значній мірі знижують якість судової системи під час вирішення існуючих правових спорів та конфліктів.

Проаналізовано проблеми здійснення онлайн-медіації та розкрито її значення, яке полягає у мінімізації навантажень на судову систему та в забезпеченні доступу до правосуддя в умовах війни усіх, хто цього потребує. Проведено опрацювання нормативно-правової бази, що відповідає за регулювання медіації. Досліджено розроблені ГО «НАМУ» «Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації», що були прийняті професійною спільнотою медіаторів з метою роз'яснити як саме долати виклики, з якими щодня зіштовхуються медіатори. Здійснено критичну оцінку переваг та недоліків стосовно здійснення онлайн-медіації в Україні.

Запропоновано використання інноваційних технологій, а саме окреслено питання впровадження штучного інтелекту в роботу правоохоронних органів та органів суду. Визначено, що в умовах активної цифровізації значну увагу слід приділити можливостям штучного інтелекту, як важливого фактору подальшої ефективної й прозорої роботи державних органів. У статті наведено підходи до з'ясування значення смарт-контрактів. Охарактеризовано основні складові елементи смарт-контракту. Виокремлено функції смарт-контрактів, а саме: програмно-координаційну, захисну, гарантійну та забезпечувальну.

Ключові слова: *альтернативне врегулювання спорів, судова система, сторони конфлікту, військовий стан, онлайн-медіація, штучний інтелект, смарт-контракти, нормативно-правова база.*

Slusarenko K. R. Alternative methods of dispute regulation: search for new direct jurisdiction

This scientific article is devoted to the analysis and search for alternative methods of resolving legal disputes and conflicts, with the aim of clarifying the expediency and effectiveness of their application in the legal system of Ukraine. It is pointed out that the judicial system, acting as a separate branch of state power, plays a special role in the system of the state mechanism and, in turn, is endowed with its unique capabilities. Nevertheless, it, like any system of state institutions, is characterized by shortcomings, which, unfortunately, significantly reduce the quality of the judicial system during the resolution of existing legal disputes and conflicts.

The problems of online mediation were analyzed and its importance was revealed, which consists in minimizing the burden on the judicial system and ensuring access to justice in war conditions for all who need it. Development of the legal framework responsible for the regulation of mediation has been carried out. The "Recommendations for mediators on the preparation and conduct of online mediation" developed by the NGO "NAMU", which were adopted by the professional community of mediators, were studied in order to clarify how exactly to overcome the challenges that mediators face every day. A critical assessment of the advantages and disadvantages of online mediation in Ukraine was carried out.

The use of innovative technologies is proposed, namely, the issue of introducing artificial intelligence into the work of law enforcement and court bodies is outlined. It was determined that in the conditions of active digitization, significant attention should be paid to the possibilities of artificial intelligence, as an important factor in the further effective and transparent work of state bodies. The article provides approaches to finding out the meaning of smart contracts. The main components of a smart contract are characterized. The functions of smart contracts are singled out, namely: program coordination, protection, guarantee and security.

Key words: *alternative dispute resolution, judicial system, parties to the conflict, martial law, online mediation, artificial intelligence, smart contracts, legal framework.*

Будь-яка взаємодія між людьми може призвести до конфліктної ситуації, якість вирішення якої, буде залежати від сформованої на той час системи, що відповідає за врегулювання правових спорів. Звичний для більшості суб'єктів спосіб врегулювання будь-якого правового конфлікту вимагає участі державного органу, дотримання визначеної процедури з обов'язковим до виконання рішенням судового органу. На противагу цьому, у світовій практиці передбачається значна кількість альтернативних методів вирішення спорів, які покликані підвищити ефективність діяльності судів у вирішенні правових ситуацій. Ефективне та швидке розв'язання конфліктів є актуальним завданням сучасної системи правосуддя.

Безперечно, судова система, яка є окремою гілкою державної влади, посідає окреме місце у системі механізму держави, маючи при цьому власні, унікальні можливості у цій сфері. Проте на можливості судової системи забезпечити вирішення всього масиву існуючих правових спорів та конфліктів неодмінно впливають існуючі під час її функціонування недоліки. Аналізуючи, які саме перешкоди можуть виникнути, то першою на думку спадає надмірна завантаженість судів по всій території України, та те, що судова система на сьогодні не передбачає граничних строків остаточного вирішення справи по суті, тобто окреслюються лише строки судового розгляду справи, а процес оскаржень може призвести до того, що рішення відносно предмету спору набиратиме законної сили не один рік.

Варто зауважити, що система, яка не в змозі за тривалий час вирішити спір, не лише формує загальний стан конфліктності, а й цілком не відповідає інтересам сторін, які прагнуть якнайшвидше позбутися цього становища. Саме в цьому контексті використання альтернативних методів вирішення спорів буде значною мірою результативнішим і вигіднішим для сторін спору та створить реальні можливості для подальшої конструктивної співпраці між сторонами на основі порозуміння. Здатність до оцінки власних інтересів та їх певної відповідності до вимог інших осіб спонукає віднайти нестандартні, альтернативні шляхи для вирішення спірних ситуацій, що буде позитивно впливати на зміну позицій сторін конфлікту, зменшуючи конфліктне становище, в якому вони перебувають, та заохочуючи їх до порозуміння.

Дослідженню альтернативних процедур вирішення правових конфліктів характерна загальна наукова спрямованість. Конфліктні ситуації, що виникають на різних рівнях і у будь-яких сферах суспільного життя, привертають увагу юристів, які покликані розробляти дієві інструменти для захисту прав і законних інтересів конфліктуючих сторін. Практичні аспекти щодо можливості застосування альтернативних методів містяться в наукових працях, таких

вчених як: О. Аллахвердова, Ю. Білоусов, Н. Бондаренко-Зелінська, В. Гопанчук, Д. Давиденко, С. Запара, С. Калашнікова, В. Коссаєк, О. Нелін, Н. Нестор, О. Носирєва, С. Прилуцький, Ю. Притика, О. Спектор, В. Цимбалюк, та інші. Спільність їхніх позицій полягає в тому, що застосування альтернативних форм вирішення правових спорів і конфліктів може значно знизити соціальну напругу між учасниками конфліктного процесу, суттєво зменшити навантаження на суди та інші державні установи, сприяти формуванню гармонійних основ суспільних відносин.

Необхідно зрозуміти, що альтернативні способи вирішення спорів – це не просто пошук нових методів юриспруденції, а можливість віднайти засіб протистояння тенденціям, що роз'єднують людей, які зараз розповсюджуються на всій планеті. Існування альтернативних систем вирішення спорів у більшості країн світу розглядається як позитивний фактор, оскільки це відбувається без залучення держави, за допомогою таких методів, як медіація, арбітраж, переговори, консультації, що пришвидшує кінцевий результат вирішення ситуації в разі. До прикладу, альтернативні способи вирішення спорів можуть бути також певною мірою джерелом економії коштів для держави, бо існують незалежно. Дана причина запровадження таких методів є досить актуальною для нашої держави, адже утримання всієї системи судів вимагає щорічно значних витрат з державного бюджету.

Медіація є, мабуть, однією з найпопулярніших форм вирішення спорів у світі, але наше суспільство все ще сприймає даний метод вирішення конфліктів з обережністю та скептицизмом. Зокрема, І. Ясиновський, аналізуючи зарубіжний досвід у сфері медіації, звертає увагу на проблемні аспекти імплементації процедури медіації в українське законодавство [1]. З метою з'ясувати на рівні чинного законодавства, визначення медіації, варто звернутися до положень статті 1 Закону України «Про медіацію. Медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [2].

На етапі перебування України в умовах воєнної агресії з боку російської федерації особливої уваги вимагає забезпечення державою конституційних прав громадян, що полягає в більшій мірі в можливості використовувати засоби онлайн-комунікації з метою позасудового вирішення спорів. Доповнення положень Закону України «Про медіацію» або окреме нормативне закріплення особливостей, що стосуються питань онлайн-правосуддя та використання онлайн способів альтернативного вирішення спорів може призвести до низки позитивних змін.

Так, до переваг онлайн-медіації над іншими способами вирішення спорів варто віднести те, що вони, по-перше, мають неформальний та гнучкий характер; по-друге, вони не пов'язані занадто суворими правилами процедури та доказування; по-третє, мають доволі низьку вартість участі або взагалі така вартість відсутня; по-четверте, може реалізовуватися щодо сторін, які перебувають далеко одна від одної. З іншого боку, проведення медіації в такому форматі має також низку викликів, які учасникам необхідно брати до уваги при її проведенні, зокрема, необхідно пам'ятати, що якість спілкування напряму залежить від цифрової грамотності учасників медіації, до того ж повинен бути гарний зв'язок та справні технічні засоби комунікації, якісне освітлення приміщень, де проходить медіація. Стає реальним ризик порушення принципу конфіденційності, що призведе до розголошення інформації з необережності або через навмисні дії учасників процесу.

Визначною подією у врегулюванні вище зазначених питань, стало те, що 10.11.2021 рішенням правління ГО «НАМУ» було затверджено протокол No 32 «Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації», з метою роз'яснити, яким чином долати виклики, з якими зіштовхується медіатор у своїй діяльності, у зв'язку з виникненням різноманітних життєвих ситуацій, а також через відсутність закріпленого на законодавчому рівні врегулювання питань онлайн-медіації. За приписами даної Рекомендації, онлайн-медіація – це спосіб вирішення спорів між сторонами конфлікту за допомогою третьої нейтральної сторони – медіатора, спрямований на пошук рішень, що відображають інтереси

кожної сторони, в процесі проведення переговорів у онлайн-режимі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) дистанційної синхронної (одночасної) та/чи асинхронної (неодночасної) комунікації [3].

У часи існування значної правової невизначеності використання процедур онлайн-медіації, не лише б сприяло вирішенню актуальних проблем, а й принесло б моральний спокій для усіх учасників. З одного боку, поширенню практики застосування медіації в Україні перешкоджає установка на вирішення проблем з позиції сили або влади, а також притаманна нашій культурі тенденція уникати особистої відповідальності за те, що відбувається, і шукати винних на стороні. З іншого боку, в нашій державі онлайн-медіація є доречною внаслідок перебування в умовах воєнного стану, за якого сторони готові йти на поступки одна одній, задля співпраці, а особливості української самосвідомості, для якої визначальним є взаємовідносини між людьми, сприяють виконанню домовленостей [4, с. 28].

Незважаючи на військові дії, Україна продовжує процеси інтеграції, при цьому не лише приводячи національне законодавство у відповідність до стандартів ЄС, а й впроваджуючи інноваційні технології в діяльність державних органів. Дана ситуація сприяє популярності такої технології як штучний інтелект. Варто наголосити, що по всьому світу використання технології штучного інтелекту прослідковується у важливих сферах суспільства, таких як освіта, наука, бізнес, тощо. З науково-технічної точки зору штучний інтелект являє собою сукупність наук і методів, яка здатна аналізувати інформацію, обробляти дані для розробки дуже складних комп'ютерних задач, розпізнавати образи, розуміти мову та приймати рішення відповідно до певних критеріїв [5, с. 272].

Перші кроки на шляху становлення та розвитку правового регулювання у сфері штучного інтелекту нашою країною були зроблені у 2018 році, у вигляді створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), за допомогою якої було досягнуто повністю безпаперового діловодства. Це стало реальним завдяки використанню електронного цифрового підпису та електронного документообігу, створенню особистих кабінетів з метою вчинення будь-якої процесуальної дії, удосконаленню Єдиного державного реєстру судових рішень [6, с. 62]. Дана система має гіперпосилання на правові позиції Верховного Суду, що дозволяє алгоритмам підібрати відповідне рішення Верховного Суду до конкретної справи та змодельовати чернетку рішення без втручання людини. З початком роботи ЄСІТС пов'язується запровадження функціонування підсистеми «Електронний суд», за допомогою якої учасники судового процесу наділяються можливістю в онлайн режимі подавати вичерпний перелік позовів, або інші процесуальні документи, слідкувати як проходить розгляд справи, оплачувати судовий збір.

Спробою правового регулювання використання технології штучного інтелекту є прийняте Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р, яким схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Концепція окреслює штучний інтелект як організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [7].

Проте, ще досі дуже суперечливим питанням залишається використання штучного інтелекту в діяльності правоохоронних та правозахисних органів. Законодавство України наразі не передбачає повної заміни судді «комп'ютерним алгоритмом». Однак, навіть часткове залучення штучного інтелекту як в діяльність органів суду в процесі прийняття процесуального рішення, так і в роботу підрозділів Національної поліції у момент автоматичної фіксації факту порушення правил дорожнього руху, може стати позитивним рушійним чинником для розвитку існуючої системи. Використовуючи штучний інтелект, з'являється можливість значно покращити швидкість процесу обробки даних, полегшити роботу правоохоронних і судових органів, та зробити її більш якісною та дієвою.

Сучасні світові тенденції, а саме виникнення криптовалют і технології блокчейн, розвиток інформаційних технологій та міжнародної електронної комерції стали причиною формування нового виду цивільно-правових договорів – смарт-контрактів. Основу даних контрактів складає електронний децентралізований реєстр, за допомогою якого можна укласти контракти, які при цьому виконуються автоматично. Тобто, смарт-контракт являє собою деякий алгоритм, який здійснює логічну послідовність дій щодо виконання сторонами угоди своїх прав, обов'язків та відповідальності, що затверджуються електронними цифровим підписом у блокчейні. Комп'ютерний код при коректних налаштуваннях дає змогу опрацювати інформацію щодо домовленостей між сторонами та автоматично вживати заходів для виконання або ж невиконання контракту.

Досліджуючи питання укладання та реалізації смарт-контрактів, необхідно виокремити його ключові елементи. По-перше, це сторони контракту, які на основі електронного цифрового підпису погоджуються або відмовляються від попередніх домовленостей. Електронний підпис, як і приватний ключ у системі блокчейн, має зберігатися його власником у таємниці та використовуватися для його аутентифікації. Співпраця між учасниками блокчейн платформ здійснюється на основі зашифрованих даних. Кожному учаснику платформи автоматично присвоюється, публічна адреса, яка є відкрита для всіх учасників. По-друге, предмет контракту, яким може бути тільки об'єкт, що знаходиться всередині середовища існування смарт-контракту, або ж який повинен забезпечувати доступ смарт-контракту до предмету договору без участі людини. Наступним елементом виділяють алгоритм, в якому точно описані умови виконання смарт-контракту, які сторони підтверджують підписом. І нарешті, децентралізована платформа, в якій написаний алгоритм самого смарт-контракту [8, с. 10].

Значення смарт-контракту можна прослідкувати, аналізуючи функції, що він виконує. Програмно-координаційна функція полягає в тому, що смарт-контракт є своєрідною програмою, в якій координуються домовленості між його учасниками. Не менш важливе значення у захисної функції, за допомогою якої здійснюється захист персональних даних сторін контракту. Гарантійна функція відповідає за те, що початок реалізації смарт-контракту забезпечує його остаточне виконання. В свою чергу, блокчейн зберігає всю інформацію щодо процесу реалізації смарт-контракту, у чому і полягає значення забезпечувальної функції. Однак, без належного правового регулювання зазначені функції пригнічуються та не використовуються в повному обсязі.

Можна зробити висновок, що на теперішній час спостерігається підвищений інтерес до альтернативних форм урегулювання правових спорів, який зумовлений не лише можливістю зниження навантаження на суди, а й військовими діями, що розгортаються на території нашої держави. Зокрема, за останні декілька років наше суспільство перейняло у світової спільноти декілька яскравих нововведень, а саме онлайн-медіацію, штучний інтелект та такий вид цивільно-правових договорів, як смарт-контракти.

До переваг застосування альтернативних способів вирішення спорів відноситься повне врахування інтересів сторін спору з метою досягнення компромісу, у окремих випадках участь третьої сторони для врегулювання процедури, економія ресурсів, забезпечення верховенства права, глибоке реформування органів публічної влади, у тому числі й судової, мінімізація корупційних практик. Саме тому, належним чином організований процес, подальший розвиток та удосконалення правового регулювання всієї сукупності різноманітних форм та методів альтернативного вирішення правових спорів та конфліктів, сприятиме швидкому та якісному врегулюванню конфліктів між учасниками, а також підвищенню рівня довіри до окреслених процедур та технологій.

Список використаних джерел:

1. Ясиновський І. Г. Імплементация процедуры медиации в украинское законодательство: теоретико-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 20 с.

2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
3. Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації: рек. від 10.11.2021 р. URL: <http://78.47.176.95/ua/info/mediators/uyenspyereashchkl-ses-sroamr-ruyeeekashchkl/> (дата звернення: 15.03.2024).
4. Подковенко Т.О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. Актуальні проблеми правознавства: зб. наук. праць Юридичного факультету Терноп. нац. економічного ун-ту. 2016. Випуск 1. С. 26–31.
5. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ, 2018. 214 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_jevropeiskoi_intehratsii.pdf.
6. Василенко М. Д., Слатвінська В.М. Штучний інтелект в судовій практиці: особливості та його можливості (міжгалузеве дослідження). *Право і суспільство*. № 4. 2022. С. 271-278.
7. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).
8. Мороз В. Смарт-контракти: в чому родзинка? *Юридична газета Online*. 2018. № 46. URL: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/smartkontrakti-v-chomu-rodzinka.html>.

СУХАНОВА Д. С.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін*(Одеський державний університет
внутрішніх справ)*

УДК 341.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.6>**ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ
ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇХ РОЗВИТКУ**

Наукову статтю присвячено характеристиці особливостей основних принципів правової системи Європейського Союзу (далі ЄС). Загальні принципи є засобом тлумачення, як правової системи ЄС, так і національного законодавства держав-членів. Визначено, що застосування загальних принципів права ЄС дозволяє заповнити прогалини в правовій системі ЄС, забезпечує автономність і узгодженість правової системи ЄС. Вони виступають джерелом права ЄС. Актуальність дослідження продиктовано також тим, що у процесі співробітництва і взаємодії України з Євросоюзом, особливо для зближення українського національного законодавства із законодавством ЄС першорядне значення має саме облік принципів права ЄС, оскільки процеси уніфікації і гармонізації здійснюються на основі цих принципів.

Особливу увагу приділено особливостям загальних принципів права ЄС, що обумовлено природою і змістом самої правової системи ЄС. Аналіз особливостей принципів права ЄС дозволяє виокремити їх характерні риси по таких напрямках: за їх походженням, за джерелами їхнього закріплення, за їх змістом і за їх функціональним значенням. Показано, що матеріальні і формальні джерела, а також зміст принципів права ЄС відрізняються різноманіттям. Матеріальними джерелами принципів права ЄС є міжнародне публічне право, загальні конституційні традиції держав-членів і конституційні, економічні і політичні основи самої європейської інтеграції, а формальними джерелами – прецедентне право, установчі договори й акти вторинного права. Класифікація принципів правової системи ЄС у змістовному плані полягає в тому, що деякі з них визначають співвідношення правової системи ЄС з національними правовими системами держав, що входять у Союз, другі – співвідношення її з рештою світу, треті – основи устрою і функціонування ЄС, четверті – основні засади в рамках окремих сфер правового регулювання ЄС. Роль принципів права ЄС у правовому регулюванні полягає в тому, що вони є самостійними джерелами права. Інтеграційний характер правової системи ЄС обумовлює особливу роль принципів права у зближенні законодавства країн-членів.

З'ясовано, що загальні принципи правової системи ЄС, отримавши своє формальне договірне закріплення в межах правової системи ЄС у формі письмового акта, тим самим набули обов'язкового характеру. Водночас, у зв'язку з тим, що на Суд Європейського Союзу покладено практичну роботу з роз'яснення сутності та складу загальних принципів права ЄС.

Ключові слова: *правова система ЄС, загальні принципи права ЄС, принцип верховенства права, принцип прямої дії.*

Sukhanova D. S. General principles of the legal system of the European Union and trends in their development

The scientific article is devoted to the characterisation of the peculiarities of the general principles of the EU legal system. General principles are a means of interpretation of both the EU legal system and the national legislation of the Member States. It is established that the application of general principles of EU law allows to fill the gaps in the EU legal system, ensures the autonomy and coherence of the EU legal system. They act as a source of EU law. The relevance of the study is also dictated by the fact that in the process of cooperation and interaction between Ukraine and the European Union, especially for the convergence of Ukrainian national legislation with the EU legislation, it is the consideration of the principles of EU law that is of paramount importance, since the processes of unification and harmonisation are carried out primarily on the basis of these principles.

Particular attention is paid to the peculiarities of the principles of EU law, conditioned by the nature and content of the legal system of the European Union itself. The analysis of the peculiarities of the principles of the EU law allows us to identify their characteristic features in the following areas: by their origin, by the sources of their fixation, by their content and by their functional significance. It is shown that material and formal sources, as well as the content of the principles of EU law are characterised by diversity. Material sources of EU law principles are public international law, general constitutional traditions of member states and constitutional, economic and political foundations of European integration itself, and formal sources are case law, constituent treaties and acts of secondary law. The classification of the principles of the EU legal system in terms of content consists in the fact that some of them determine the correlation of the EU legal system with the national legal systems of the states that are members of the Union, the second – its correlation with the rest of the world, the third – the foundations of the structure and functioning of the EU, the fourth – the basic principles within the framework of individual spheres of EU legal regulation. The role of the principles of EU law in legal regulation is that they are independent sources of law. The integrative nature of the EU legal system determines a special role in the principles of law in the convergence of the legislation of the member states.

It has been found out that the general principles of the EU legal system, having received their formal contractual fixation within the framework of the EU legal system in the form of a written act, have thus acquired a binding character. At the same time, due to the fact that the Court of Justice of the European Union is entrusted with the practical work to clarify the essence and composition of the general principles of EU law.

Key words: *general principles of EU law, Court of Justice of the EU, the principle of the rule of law, principle of direct action.*

Вступ. Актуальність дослідження продиктовано тим, що у процесі співробітництва і взаємодії України з Євросоюзом, особливо для зближення українського національного законодавства із законодавством ЄС першорядне значення має саме облік принципів права ЄС, оскільки процеси уніфікації і гармонізації здійснюються, насамперед, на основі цих принципів. Правова система ЄС стала результатом взаємодії різних правових режимів і міждержавних відносин, увібравши в себе досягнення і правові традиції європейських держав [1, с. 493]. Правова система ЄС відображає єдність різноманіття правових культур, функціональність гармонізації правових норм асоціації з національними правовими характеристиками держав-членів. Право ЄС, пройшовши випробування часом і ставши ефективним регулятором суспільних відносин у міждержавних об'єднаннях, поряд з повагою до національних правових систем, одночасно виявилось

потужним інтегратором численних нововведень у національному правопорядку. В даний час правова система ЄС, створена і функціонуюча на основі міжнародного права, особливе автономне утворення, визначальними рамками якого є досягнення цілей і завдань у різних сферах його компетенції [2, с. 324]. Проте питання щодо визначення місця, ролі та значення принципів права ЄС, а також визначення тенденції їх розвитку в сучасному суспільстві потребує детального розгляду, що вказує на актуальність обраної теми наукового пошуку.

Питання визначення суті та змісту принципів правової системи ЄС досліджували: Л. Богачова, О. Головка-Гавришева, О. Домбровська С. Задорожна, В. Колесніченко, І. Куровська, О. Назаренко, Ховпун О., О. Юхимюк та інші зарубіжні вчені.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному дослідженні загальних принципів правової системи ЄС, а саме таких аспектів принципів права, як поняття, особливості, генезис та система.

Результати дослідження. Умовою стабільного розвитку правової системи ЄС є забезпечення його правової однорідності, що передбачає дотримання державами-членами основних принципів функціонування ЄС. Принципи функціонування правової системи ЄС визначають нерозривний зв'язок з правовими системами держав-членів, визначаючи тим самим компетенцію та особливості формування його інституційної системи, яка, будуючись на основі врахування особливостей наднаціонального та міжурядового співробітництва, служить досягненню цілей, поставлених перед ЄС. Вони є визначальними в процесі розвитку правової системи ЄС, визначаючи напрямки правозастосування і правотворчості в рамках цієї організації.

Принципи права ЄС – це загальні правила, які використовуються та застосовуються при тлумаченні права ЄС, вони включають принципи справедливості та захисту прав людини та можуть заповнити прогалини в законодавстві, зробити закон більш послідовним. Загальні принципи прав спільноти впливають із ряду джерел [3, с. 292].

Колесніченко В. надає наступне визначення: «Принципи права Європейського Союзу – це керівні засади, що концентровано виражають важливі сутнісні риси і цінності, властиві правовій системі Європейського Союзу, визначають конкретний зміст і загальну концептуальну спрямованість правового регулювання суспільних відносин у рамках інтеграційного об'єднання – Європейського Союзу, відрізняються різноманіттям за їх походженням (матеріальними джерелами), за джерелами їхнього закріплення (формальними джерелами), у змістовному плані і за їх функціональним значенням» [4, с. 10].

Починаючи з 50-х рр. принципи права в правових системах європейських країн розвивалися під впливом інтеграційних процесів. Усі принципи права ЄС можна поділити на декілька груп, які різняться за своїм призначенням і сферою дії: 1) принципи верховенства і прямої дії права ЄС, що визначають його співвідношення з правовими системами держав-учасниць; Закріплення принципу верховенства права на національному рівні в конституціях держав, а також на міжнародному рівні і міжнародно-правових актах, тобто в угодах, статутах, хартіях, є гарантією розвитку та співіснування незалежних держав, різних народів та конституційно-правових традицій в світі. 2) загальні принципи права – початкові засади правового регулювання, які діють в усіх сферах відання Союзу і властиві також іншим демократичним правовим системам. 3) спеціальні принципи права Європейського Союзу, що мають силу у рамках окремих галузей або сфер його правового регулювання. 4) принципи діяльності Європейського Союзу, які визначають порядок реалізації Євросоюзом наявної у нього компетенції [3, с. 294].

На думку Назаренко О., найбільш притаманні принципи праву ЄС це: 1) співвідношення права ЄС з правовими системами держав-членів (верховенства права ЄС над національним правом держав-членів, прямої дії права ЄС); 2) функціонування ЄС, які визначають порядок реалізації наданих йому повноважень (принципи пропорційності, субсидіарності тощо); 3) спеціальні принципи права ЄС, які застосовуються в рамках окремих галузей або сфер правового регулювання в ЄС; 4) загальні принципи права ЄС – керівні засади правового

регулювання, які діють у всіх сферах компетенції ЄС та, водночас, притаманні демократичним правовим системам [5, с. 243].

Колесніченко В. пропонує розглядати систему принципів права ЄС у вузькому та широкому розумінні. Загальні принципи права у вузькому розумінні охоплюють принципи цінності Союзу та можуть бути поділені на три групи: 1) основні права людини; 2) демократичні принципи; 3) принципи правової держави. Загальні принципи права в широкому розумінні, крім загальних принципів у вузькому розумінні, включають такі групи принципів: включають такі групи принципів: 1) принципи взаємодії з іншими правовими системами (принципи верховенства і прямої дії); 2) принципи, що визначають відносини Європейського Союзу з рештою світу; 3) процесуальні принципи; 4) загальні структурні принципи; 5) загальні функціональні принципи [4, с. 15].

Слід зазначити, що загальні принципи правової системи ЄС, отримавши своє формальне договірне закріплення в межах ЄС у вигляді письмового акта, тим самим стали обов'язковими для виконання. Разом з тим, у зв'язку з тим, що на Суд Європейського Союзу покладено практичну роботу з роз'яснення сутності та складу загальних принципів права ЄС, можна стверджувати, що їх походження значною мірою пов'язане з його правозастосовною практикою, завдяки чому їх відносять до правової категорії неписаного права.

Розглянемо загальні принципи права ЄС, а саме принципи взаємодії з іншими правовими системами (принцип верховенства і прямої дії) більш детально. Слід зазначити, що загальні принципи права ЄС, отримавши своє формальне договірне закріплення в межах ЄС у вигляді письмового акта, тим самим стали обов'язковими для виконання. Разом з тим, у зв'язку з тим, що на Суд Європейського Союзу покладено практичну роботу з роз'яснення сутності та складу загальних принципів права ЄС, можна стверджувати, що їх походження значною мірою пов'язане з його правозастосовною практикою, завдяки чому їх відносять до правової категорії неписаного права. Так, рішення у справі *Flaminio Costa v E.N.E.L.* є одним із найбільш «знакових» рішень Суду Європейського Союзу, яким було запроваджено принцип верховенства права Європейських співтовариств [6] та набуття концептуального значення для розвитку євроінтеграційного правопорядку та ілюструє складний характер права Європейського Союзу та його взаємозв'язок із національним правом держав-членів. З рішення випливає, що держави-члени погодилися втратити частину своїх державних повноважень, оскільки погодилися передати реалізацію деяких з них наднаціональному об'єднанню, а це означає, що ЄС має свої правові режими [7, с. 220-234].

Основні тези принципу верховенства права ЄС викладені у справі *Van Gend en Loos*, Суд довів, що «Союз створює новий правовий порядок у міжнародному праві, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча і в обмежених сферах, і суб'єктами якого є не лише держави-члени, але й їхні громадяни» [8]. Наріжними елементами принципу верховенства права ЄС є примат застосування права ЄС над національним правом держав-членів та пряма дія права ЄС у національному праві [9, с. 228]. Тобто, національне законодавство ні за яких обставин не може мати пріоритету над правом Союзу, оскільки в іншому випадку все право ЄС було б безглуздом [10, с. 119].

Подальші рішення Суду Європейського Союзу були спрямовані на розширення сфери застосування права ЄС. Було ухвалено рішення, що правова природа ЄС виключає «належне прийняття нових національних правил тією мірою, якою вони були б несумісні з положеннями права ЄС. Суд також зазначив, що у разі конфлікту між правом Співтовариства та національними нормами останні можуть не братися до уваги [11]. Рішення Суду Європейського Союзу у справі *Simmenthal S.p.A.* розвинуло зміст принципу верховенства права Європейських Співтовариств. Зазначалося, що «відповідно до принципу примату права ЄС співвідношення між положеннями установчого договору та актами установ, які безпосередньо застосовуються, з одного боку, та національним законодавством, з іншого боку, є таким, що з моменту набрання чинності положеннями вони не тільки автоматично унеможливають це здійснення [11].

У разі колізії між національними правовими нормами та положеннями права ЄС останні мають переважну силу за умови, що суспільні відносини підпорядковуються правилам Союзу [12]. Відповідно, у разі конфлікту між національним правилом та нормою ЄС, перше має бути скасоване, незалежно від його місця в національному правопорядку та часу його прийняття. Судова практика ЄС наочно демонструє, що колізії між правом ЄС та національним законодавством можливі та майже неминучі [13, с. 396].

Верховенство права ЄС також означає, що обов'язком національних правоохоронних органів є забезпечення ефективного правового захисту особи від дії національного законодавства, яке суперечить положенням права ЄС. У зв'язку з цим принцип ефективного застосування права також передбачав надання необхідного тимчасового правового захисту, навіть якщо він передбачав незастосування національного законодавчого акта, якщо він суперечив праву ЄС.

Принцип прямого застосування має також велике значення у взаємодії національного права держав-членів із правом ЄС. Принцип прямого застосування права ЄС закріплений у рішенні Суду ЄС у справі *Van Gend & Loos* [8], Суд ЄС підкреслив, що «Співтовариство створило новий правовий порядок міжнародного права, на користь якого держави обмежили свої суверенні права, хоча в конкретних сферах і в колі суб'єктів, які включають не тільки держави-члени, а й їх громадян. Право Співтовариства, незалежне від законодавства держав-членів, не тільки накладає обов'язки на окремих осіб, а й наділяє їх правами, які стають частиною їх правової спадщини» [8].

У теоретичному і практичному плані принцип прямої дії права ЄС проявляється у вигляді можливості і здатності норм, що містяться в актах, що видаються органами і установами Союзу, виступати регулятором суспільних відносин, що виникають на території держав-членів, безпосередньо, без необхідності будь-якої форми їх офіційного визнання державами. Правові акти ЄС є обов'язковими та безпосередньо застосовуються національними органами влади та судами, незалежно від згоди та умов, встановлених державами-членами. Судова практика Суду Європейського Союзу ґрунтується на прямій дії, надаючи права юридичних та фізичних осіб, які національні суди повинні захищати [15, с. 46-48].

Оскільки принцип прямого застосування по-різному застосовується до різних джерел права ЄС, Суд ЄС розробив принцип тлумачення національного права в максимально можливій мірі відповідно до права ЄС [16]. По суті, цей принцип передбачає, що положення внутрішнього законодавства держав-членів повинні тлумачитися національними органами влади відповідно до положень законодавства ЄС. Суд ЄС своїми рішеннями також гармонізував підхід до імплементації права ЄС у внутрішні правові порядки держав-членів. У своєму рішенні у справі *Сан-Мікеле-Спа* Суд зазначив, що рецепція не призвела до їх перетворення на національне законодавство, а тому вони повинні застосовуватися національними судами не як національне законодавство, а як право ЄС [17]. Згодом така позиція Суду ЄС була визнана національними судами. Більше того, країни, які вступили до ЄС у наступні роки, враховували необхідність забезпечення на своїй території умов для імплементації права ЄС, які б ґрунтувалися на визнанні автономного характеру правового порядку Європейського Союзу, який є основоположним для держав-членів і має пріоритет над національним правом лише в тих сферах, у яких державні повноваження передані Союзу.

Висновки. Принципи права виражають сутність, зміст права, тому мають значення керівних положень під час здійснення державою правотворчої, правозастосовної діяльності. Норми права формуються на основі принципів права, тому останні є «фундаментальними конструкціями» всієї системи права, всього масиву норм права. В цілому особлива правова природа правової системи ЄС має виняткове значення при характеристиці питань основних принципів права ЄС.

Основоположні правові принципи не завжди можна знайти в установчих договорах Союзу, оскільки вони беруть свій початок у прецедентному праві ЄС. Наведену вище дискусію про характер взаємозв'язку між національним правом та правом Союзу слід розглядати у світлі надзвичайно широкого регуляторного впливу ЄС. Сфера застосування права ЄС все

більше розширюється. Можна стверджувати, що в національному законодавстві практично немає сфери, на яку б не впливала регулююча діяльність Союзу. Іншими словами, більшість положень, що застосовуються на національному рівні, впливають із права ЄС. Цей процес європеїзації, що розширюється, призвів до збільшення кількості правових джерел і швидкої модернізації всього корпусу національного законодавства в різних сферах. У будь-якому разі, темпи розвитку та поглиблення інтеграції в рамках ЄС залежатимуть від ефективності механізму імплементації права ЄС у внутрішні правові системи держав-членів.

Список використаних джерел:

1. Koopmans T. The Birth of European Law at the CrossRoads of Legal Traditions. *The American Journal of Comparative Law*. 1991. 39 (3). P. 493-507. URL: <https://www.jstor.org/stable/840768> (дата звернення: 11.02.2024).
2. Craig P. P., De Búrca G. *The evolution of EU law*. Oxford: Oxford University Press, 2021. 1072 p. URL: <https://academic.oup.com/book/39246> (дата звернення: 15.02.2024).
3. Ховпун О., Домбровська О. Принципи права європейського союзу: сучасне визначення. *Право і суспільство. Міжнародне право*. № 5. 2022. С. 292-297. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/5_2022/43.pdf (дата звернення: 15.02.2024).
4. Колесніченко В.В. Принципи права Європейського Союзу: загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2010. 22 с.
5. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС в правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки*. 2015. № 15. С. 242–249. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/094f0e28-0f3b-42bd-aaf8-7de89bcc0876/content> (дата звернення: 20.02.2024).
6. Judgment of the court of of 15 July 1964. Flaminio Costa v E.N.E.L. Reference for a preliminary ruling: Giudice conciliatore di Milano – Italy. Case 6-64. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61964CJ0006> (дата звернення: 20.02.2024).
7. Mangold A. Costa v ENEL (1964) On the Importance of Contemporary Legal History Inter-Trans-Supra? *Legal Relations and Power Structures in History. Proceedings of the 15th European Forum of Young Legal Historians, Florence, (Jahrbuch junge Rechtsgeschichte / Yearbook of Young Legal History)*. Saarbrücken: AV Akademikerverlag, 2011. P. 220-234. URL: https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/11273622/Mangold__Costa_-_Contemp._Leg._History_%282011%29-libre.pdf?1390858630=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DCosta_v_ENEL_1964_On_the_Importance_of_C.pdf&Expires=1708424711&Signature=Vau5g0kMJ8gx5OSXRjPNGV383mL7BWAC81OWudA823emzgaH9J2SqCxo9vM9TrU9~EhlYezoZOErlnTtGvy2EwcPh~Oq9PIKmsGM65MmgI9tnDtmqLB2efxn8AFyoH6qZS0sD0xJH UQUBL81RiutsFcTUIhPoCItBINKYoumJVKLM5Mxl8GG~YhyJnQFu7Zr5LS5H-2AkkFc9XGgg9imDcD~M5zDajdXADyvqbsr3anHG~nmwziw7wMkpW1ef3AnLWgegizesp0GAo53zXrTAmWYf7Ex0DyLiFUCGdwvWQ9RkzQD1OylMp0wXBCXjdZOHm7sdXpxrpwGhceLJtCg_&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA (дата звернення: 15.02.2024).
8. Judgment of the court of 5 february 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie – Netherlands. Case 26-62. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61962CJ0026> (дата звернення: 20.02.2024).
9. Головка-Гавришева О. Принцип верховенства права Європейського Союзу як основа взаємодії правової системи ЄС і національних правових систем держав-членів *Вісник Львівського національного університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Випуск 42. С. 227-232.
10. Loth W. *Building Europe: A History of European Unification*. Berlin and Boston, MA, De Gruyter, 2015. 485 p. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/25220/1004874.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 20.02.2024).

11. Judgment of the Court of 9 March 1978. Amministrazione delle Finanze dello Stato v Simmenthal SpA. Reference for a preliminary ruling: Pretura di Susa – Italy. Discarding by the national court of a law contrary to Community law. Case 106/77. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61977CJ0106> (дата звернення: 20.02.2024).

12. Judgment of the Court of 18 June 1991. Case C-260/89, Elliniki Radiophonia Tileorassi Anonimi Etairia (ERT AE). URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:05574ebb-3d4e-4dd6-b9f1-322b5aac8c7f.0002.06/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 20.02.2024).

13. Goldoni, M. Constitutional Pluralism and the Question of the European. Common Good. European Law Journal. 2012. Vol. 18, Iss. 3, pp.385-406.

14. Judgment of the Court of 5 February 1963. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration. Reference for a preliminary ruling: Tariefcommissie – Netherlands. Case 26-62. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61962CJ0026> (дата звернення: 20.02.2024).

15. Пастушок Г.І. Комунарне право Європейського Союзу: філософсько-правовий вимір: дис.... на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 223 с. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/781> (дата звернення: 20.02.2024).

16. Judgment of the Court of 26 February 1986. M. H. Marshall v Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (Teaching). Reference for a preliminary ruling: Court of Appeal (England) – United Kingdom. Equality of treatment for men and women – Conditions governing dismissal. Case 152/84. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61984CJ0152> (дата звернення: 20.02.2024).

17. Judgment of the Court of 22 February 1968. Acciaierie San Michele SpA (in liquidation) v High Authority of the ECSC. Case 9-65. Access to European Union law. URL: [https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61965CO0009\(01\)&rid=7](https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61965CO0009(01)&rid=7).

ЯЦЮК Т. С.,

аспірант кафедри права та публічного
управління
(Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького)

УДК 351.86

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.7>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВОЛОНТЕРА В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Волонтери – це особи, які надають добровільну та безоплатну допомогу громадським організаціям, інституціям, окремим верствам населення, державним установам або іншим сферам суспільного життя. Вони діють з метою покращення різних напрямків розвитку суспільства і нерідко є ініціаторами та організаторами різноманітних благодійних та громадських проєктів.

Права та обов'язки волонтера, є невід'ємною частиною нормативно-правового визначення статусу волонтера. Волонтери мають структуру прав, які включають в себе право на захист та безпеку, право на визнання, а також право на невтручання у їхню волонтерську діяльність. Однак разом із правами волонтери виконують і обов'язки, такі як дотримання законів держави та правил волонтерської організації, виконання обов'язків у межах своєї волонтерської діяльності та інші.

Дана робота відображає основні питання та результати нормативно-правового аналізу правового статусу волонтерів в Україні. Дослідження зосереджено на визначенні основних нормативних актів, які регулюють волонтерську діяльність в країні, а також на аналізі прав та обов'язків волонтерів, їх захисту та співвідношенні з іншими правовими нормами.

У роботі буде розглянуто різні аспекти правового статусу волонтерів, включаючи їхні права на безоплатну працю, страховий та соціальний захист, заходи щодо правового захисту в процесі здійснення волонтерської діяльності. Також буде акцентовано увагу на окремих правових аспектах волонтерської діяльності та їхньому відображенні в законодавстві, які відіграють ключову роль, зокрема в законодавчому становленні та закріпленні прав та обов'язків, а також правового статусу волонтера.

Після проведеного аналізу будуть сформульовані висновки щодо стану правового статусу волонтерів в Україні та запропоновані рекомендації щодо подальших можливих поліпшень у законодавстві і заходах, спрямованих на підтримку та захист волонтерської діяльності в країні, як такої, що зумовлена соціальними обставинами в суспільстві.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, правовий статус, нормативно-правове регулювання, нормативно-правовий аналіз.

Yatsiuk T. S. features of the legal status of the volunteer in Ukraine: regulatory and legal analysis

Volunteers are persons who provide voluntary and free assistance to public organizations, institutions, certain segments of the population, state institutions or other spheres of public life. They act with the aim of improving various directions of the development of society and are often the initiators and organizers of various charitable and public projects.

The rights and duties of a volunteer are an integral part of the normative and legal definition of the volunteer status. Volunteers have a set of rights that include the right to protection and safety, the right to recognition, and the right not to be interfered with in their volunteering activities. However, along with rights, volunteers also carry out responsibilities, such as compliance with state laws and rules of the volunteer organization, performance of duties within the scope of their volunteer activities, and others.

This work reflects the main issues and results of the regulatory and legal analysis of the legal status of volunteers in Ukraine. The research is focused on the definition of the main regulatory acts that regulate volunteering in the country, as well as on the analysis of the rights and duties of volunteers, their protection and correlation with other legal norms.

The work will consider various aspects of the legal status of volunteers, including their rights to unpaid work, insurance and social protection, measures for legal protection in the process of volunteering. Attention will also be focused on certain legal aspects of volunteering and their reflection in legislation, which play a key role, in particular in the legislative establishment and enshrined rights and obligations, as well as the legal status of a volunteer.

After the analysis, conclusions will be formulated regarding the state of the legal status of volunteers in Ukraine and recommendations will be offered for further possible improvements in legislation and measures aimed at supporting and protecting volunteer activities in the country, as such, which is determined by social circumstances in society.

Key words: *volunteer; volunteer activity, legal status, normative and legal regulation, normative and legal analysis.*

Вступ. Україна, як і багато інших країн, зіткнулася з необхідністю визначення правового статусу волонтерів. Волонтерство стало невід'ємною частиною суспільства та суспільного розвитку. Волонтери активно допомагають у багатьох сферах, від медицини та освіти до підтримки військових. Проте, їхні права та обов'язки не завжди є чітко визначеними в законодавстві, що може призводити до певних колізій та проблем у волонтерській діяльності.

Яскравим проявом мобілізації та залучення соціальних ресурсів громадянської участі та конструктивної самоорганізації активної частини населення, спрямованої на вирішення найгостріших проблем сьогодення, став швидкий розвиток волонтерської діяльності в Україні. Набутий досвід є надзвичайно цінним, з точки зору розвитку громадянського суспільства в Україні, а його дослідження та пошук шляхів подальшого використання є одним з головних завдань як науковців, так і представників системи державного управління. Визначення шляхів ефективного залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства, в тому числі волонтерських організацій, потребує розробки відповідної стратегії залучення цих ресурсів для вирішення актуальних суспільних проблем, реалізація якої сприяла б розвитку громадянського суспільства та становленню демократії в Україні. Це потребує дослідження та осмислення розвитку волонтерства в Україні протягом останніх двох років, його рушійних сил, мотивів, проблем і перспектив. Таким чином, проблема полягає у наявності потреби у концептуальному осмисленні феномену розвитку волонтерського руху в Україні, виявленні його рушійних сил, специфіки, проблем і перспектив розвитку з метою подальшого залучення його соціальних ресурсів до процесів реформування, а разом з цим, паралельно визначення правового статусу та законодавчого закріплення волонтера [1, с. 25].

Дослідженням нормативно-правового регулювання волонтерської діяльності та правового статусу волонтера зокрема присвячено наукові праці таких видатних вчених, як О. М. Балакіревої, М. О. Шульги, І. Е. Бекешкіної, Є. І. Головахи, О. С. Резніка, В. П. Степаненко та інших.

Водночас враховуючи сучасні суспільні виклики, питання нормативно-правового регулювання волонтерської діяльності, зокрема законодавчого визначення статусу волонтера потребує детального дослідження з урахуванням сьогоденного становища та суспільних змін.

Постановка завдання. Метою статті є наукове дослідження правового статусу волонтера в Україні крізь призму нормативно-правових аспектів.

Результати дослідження. Волонтерство – це глобальний процес об'єднання людей, які прагнуть зробити внесок на благо своєї громади та світової спільноти. Волонтери – це люди, які добровільно і безоплатно беруть участь у суспільно-політичній діяльності для вирішення соціально значущих проблем. Волонтерами можуть бути люди будь-якого віку та професії з різних сфер і прошарків суспільства, які віддають частину своїх сил, часу, знань на благо інших людей і суспільства в цілому [1, с. 27].

Так, нами запропоновано розглянути дану проблематику в наступному ключі, а саме дослідити аспекти визначення статусу волонтера, їх права та обов'язки, правовий захист, фінансово-економічні аспекти, нормативно-правове регулювання.

Отже, волонтери – це особи, які надають добровільну та безоплатну допомогу громадським організаціям, інституціям, окремим верствам населення, державним установам або іншим сферам суспільного життя. Вони діють з метою покращення різних напрямків розвитку суспільства і нерідко є ініціаторами та організаторами різноманітних благодійних та громадських проєктів.

Права та обов'язки волонтера, як невід'ємна частина нормативно-правового визначення статусу волонтера. Волонтери мають структуру прав, які включають в себе право на захист та безпеку, право на визнання, а також право на невтручання у їхню волонтерську діяльність. Однак разом із правами волонтери виконують і обов'язки, такі як дотримання законів держави та правил волонтерської організації, виконання обов'язків у межах своєї волонтерської діяльності та інші.

Захист волонтерів розкриває наступний зміст, а саме волонтери, надаючи свою допомогу, можуть стикатися з різними правовими питаннями та ризиками. У разі порушення закону або вчинення злочину, волонтер може бути підданий юридичній відповідальності. Важливо розробити механізми та заходи для захисту волонтерів від необґрунтованих обвинувачень та переслідувань.

Фінансово-економічні аспекти викладені нами в наступному розумінні, зокрема фінансовий аспект волонтерської діяльності включає в себе питання фінансування волонтерських проєктів та відповідність до податкового законодавства. Волонтери можуть мати питання про оподаткування своєї діяльності та відношення до фінансових потоків. Важливо розробити чіткі правила щодо збору, розподілу та використання коштів, а також спростити процедури оподаткування волонтерської діяльності у разі її актуальності та законодавчої необхідності.

Регулювання волонтерської діяльності в Україні є важливим аспектом, який впливає на статус та функціонування волонтерів. Потрібно розглянути різні аспекти регулювання без обмеження на фінансові або податкові питання:

1. Законодавча база: Україна має законодавство, яким здійснюється нормативно-правове регулювання волонтерської діяльності. Однак, ця база ще не є досконалою і не визначає чітко правовий статус волонтера без колізій та певних прогалин в праві. Розробка та методичне окреслення окремого розділу, присвяченого волонтерству, може бути корисною для уточнення прав та обов'язків волонтерів.

2. Реєстрація та сертифікація: Одним з питань регулювання волонтерської діяльності може бути створення системи реєстрації та сертифікації волонтерів. Це може допомогти визначити, хто є волонтером, а також надати їм додаткові права та захист.

3. Обов'язковість доповідей та звітності: Волонтери можуть бути зобов'язані надавати звіти про свою діяльність, зокрема, використання коштів, що надходять на благодійні проєкти. Це може забезпечити прозорість та відкритість волонтерських організацій.

4. Взаємодія з громадськими організаціями та державою: Регулювання волонтерської діяльності повинно включати механізми співпраці між волонтерами, громадськими організаціями та державними інституціями. Це допоможе підтримувати волонтерські ініціативи та координувати їхню роботу для досягнення кращих результатів в процесі суспільного розвитку держави.

5. Захист волонтерів від правопорушень: Регулювання має включати механізми захисту волонтерів від будь-яких непорозумінь або обвинувачень. Це може включати в себе правову допомогу та механізми для вирішення конфліктів.

6. Етичні стандарти: Важливим аспектом регулювання волонтерської діяльності є встановлення етичних стандартів, які визначають принципи та цінності, які мають дотримуватися волонтерами. Це може допомогти в підтримці високих стандартів у волонтерській роботі.

Отже, регулювання волонтерської діяльності в Україні – це важлива задача, яка вимагає уваги та розв'язання. Існує необхідність в розробці спеціальних юридичних норм, які б визначали правовий статус волонтерів, їхні права та обов'язки, механізми захисту волонтерів від правопорушень та сприяли б розвитку волонтерського руху в Україні, при цьому не умістячи прогалин в праві та колізій. Важливо створити сприятливе середовище для волонтерської діяльності та підтримувати волонтерів у їхній нелегкій, але важливій роботі на користь суспільства.

Щодо нормативно-правового становлення, варто зауважити, що перші спроби врегулювати відносини із цим новим громадським інститутом були ще у 2000-х роках, коли Кабінет Міністрів України ухвалив постанову від 10 грудня 2003 року «Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг» [2, с. 52]. 23 лютого 2006 року Верховна Рада України ухвалює Закон «Про волонтерський рух», який одразу ж підпадає під численну критику громадськості та в подальшому ветується Президентом України як нормативно-правовий акт, що не забезпечить розвиток волонтерської діяльності.

В певні часи в суспільстві бутувала думка про відсутність необхідності ухвалення закону щодо волонтерського руху. Однак, 19 квітня 2011 року було ухвалено Закон «Про волонтерську діяльність», який розроблявся напередодні проведення в Україні Євро-2012, а отже, на думку вчених, був покликаний залучати добровольців до проведення цього спортивного заходу. У вказаному нормативно-правовому акті вперше трактуються такі поняття, як волонтерська діяльність, волонтерська допомога, волонтерська організація, волонтер, отримувач волонтерської допомоги, тощо [2, с. 52].

Після ухвалення Закону України «Про волонтерську діяльність» вносяться зміни до низки інших нормативно-правових та підзаконних актів. Відтепер волонтери визначаються, як рівноправні суб'єкти цивільних правовідносин. Як слушно зазначає О. В. Турчак, внаслідок низки чинників, передусім агресії російської федерації проти України, проявилась певна неготовність деяких, окремих державних структур ефективно реагувати на виклики та діяти в екстремальних умовах. Основну роль на думку вченого тоді, ще у 2014 році відіграли саме добровольчі формування, а їх забезпечення здійснювали волонтери. Громадянське суспільство продемонструвало здатність до консолідації і мобілізації, зуміло створити дієву мережу громадських ініціатив та об'єднань, які взяли на себе вирішення найбільш гострих та водночас невідкладних проблем [2, с. 52].

Базовим нормативно-правовим актом, що регулює діяльність волонтерських організацій, надалі лишається Закон України «Про волонтерську діяльність», який визначає організаційні та правові засади здійснення волонтерської діяльності, розвитку волонтерського руху в Україні, основні напрямки волонтерської діяльності, особливості правового статусу волонтерів і джерела фінансування волонтерських організацій [3].

Висновки. Отже, зважаючи на вищевикладене зазначимо, що особливості правового статусу волонтера в Україні відображають реалії розвитку цієї форми діяльності в країні. Для багатьох волонтерів важливий духовний стимул, готовність допомагати іншим, але правовий статус волонтера також має велике значення. Основні висновки щодо цього питання

можемо викласти в наступних аспектах, а саме потреба у визнанні та захисті прав волонтерів. З метою підтримки та розвитку волонтерського руху в Україні необхідно чітко визначити та закріпити правовий статус волонтера у законодавстві. Це сприятиме більшій впевненості волонтерів у їхніх правах та обов'язках. Законодавчі ініціативи полягають в необхідності досконалого розроблення та закріплення положень в закон, присвячений волонтерству, який би визначав правовий статус волонтера, їхні права, обов'язки, а також порядок взаємодії з іншими суб'єктами, включаючи державні та громадські органи. Захист волонтерів від юридичних ризиків полягає в наступному, а саме законодавство має передбачати заходи для захисту волонтерів від можливих юридичних ризиків та непорозумінь. Це може включати в себе створення процедур щодо розгляду справ, пов'язаних з волонтерською діяльністю.

Забезпечення прозорості та відкритості: Важливо встановити механізми звітності та контролю за фінансовими операціями волонтерських організацій, що допоможе підтримувати прозорість та відкритість волонтерської діяльності.

Взаємодія з іншими суб'єктами полягає в тому, що правовий статус волонтера має передбачати механізми взаємодії з іншими суб'єктами, зокрема, з громадськими організаціями та державними органами. Це сприятиме координації та ефективності волонтерських проектів.

Забезпечення чіткого та захищеного правового статусу волонтера є важливим елементом створення сприятливого середовища для волонтерської діяльності в Україні. Такий статус допоможе залучати більше громадян до волонтерства та сприятиме розвитку благодійних ініціатив у країні.

Список використаних джерел:

1. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2 (57). С. 25 – 40.
2. Турчак О.В. Нормативно-правова база у сфері волонтерської діяльності. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 51 – 54.
3. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/3236-17>.

ЦИВІЛІСТИКА

НАУМЕНКО М. В.,аспірантка кафедри цивільного права
та процесу факультету № 6
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.61/.64

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.8>**ВЕКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ
ПРАВ ЖІНОК ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА
В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ**

У сучасному світі, проблема домашнього насильства залишається актуальною, незважаючи на всі досягнення цивілізації. Так насильство залишається однією з найпоширеніших форм порушення прав людини, від якого страждають переважно найбільш вразливі групи населення: діти, жінки, які перебувають в економічній, психологічній чи іншій залежності від чоловіка, партнера або батьків, люди з інвалідністю, люди похилого віку тощо.

Завданням даного дослідження є визначення пріоритетних напрямків оптимізації правового забезпечення протидії насильству в сім'ї в умовах євроінтеграційних процесів в Україні, одним з яких є розробка й прийняття відповідного правового забезпечення.

Україна ще у 2001 році визнала наявність проблеми домашнього насильства в сім'ї на державному рівні. Саме з цього часу починається формуватися національне законодавство з попередження насильства в сім'ї, яке, звісно, має ґрунтуватися на основі вироблених міжнародних та європейських стандартах.

У тому числі, спеціальний однойменний закон, який був прийнятий визначив організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, а також основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, які спрямовані на захист прав та інтересів осіб, постраждалих від такого насильства.

Нормативно-правові акти з питання запобігання та протидії домашньому насильству в Україні це – Закон України від 20 червня 2022 року "Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами"; Закон України від 04 січня 2018 року (із змінами) «Про запобігання та протидію домашньому насильству»; Указ Президента України 21 вересня 2020 року № 398/2020 "Про невідкладні заходи із запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі, захисту прав осіб, які постраждали від такого насильства» [1].

Правовим вектором, який спрямував розвиток українського законодавства в напрямку протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству стала Ратифікація Стамбульської конвенції.

Конвенції не є абсолютним засобом усунення, протидії та ліквідації такого суспільно небезпечного явища як домашнє насильство, але ратифікація цієї Конвенції є важливим та цінним елементом в частині модернізації і удосконалення існуючих правових засобів та способів попередження та протидія домашнього насильства.

Викладено тенденції та виклики у цій царині. Надано висновки та рекомендації щодо подальшого пріоритетного напрямку оптимізації правового забезпечення захисту прав жінок від домашнього насильства в умовах євроінтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: Міжнародний захист прав людини, домашнє насильство, насильство над дітьми, Ратифікація Стамбульської конвенції.

Naumenko M. V. Vectors of optimization of legal protection of women's rights against domestic violence in the conditions of European integration, in Ukraine

In the modern world, the problem of domestic violence remains relevant, despite all the achievements of civilization. Thus, violence remains one of the most common forms of violation of human rights, which mainly affects the most vulnerable groups of the population: children, women who are economically, psychologically or otherwise dependent on their husbands, partners or parents, people with disabilities, the elderly, etc.

The task of this study is to determine the priority areas of optimization of legal protection against family violence in the context of European integration processes in Ukraine, one of which is the development and adoption of appropriate legal protection.

Ukraine at the state level recognized the existence of the problem of domestic violence in the family back in 2001. It is from this time that the national legislation on the prevention of family violence begins to be formed, which, of course, should be based on the developed international and European standards.

In particular, a special law of the same name was adopted, which defined the organizational and legal principles of preventing and countering domestic violence, as well as the main directions of implementation of state policy in the field of preventing and countering domestic violence, which are aimed at protecting the rights and interests of victims of such violence.

Legal acts on the issue of preventing and combating domestic violence in Ukraine are the Law of Ukraine dated June 20, 2022 "On the Ratification of the Council of Europe Convention on the Prevention of Violence Against Women and Domestic Violence and Combating These Phenomena"; The Law of Ukraine dated January 4, 2018 (as amended) "On Prevention and Combating Domestic Violence"; Decree of the President of Ukraine of September 21, 2020 No. 398/2020 "On urgent measures to prevent and counter domestic violence, gender-based violence, and protect the rights of victims of such violence" [1].

The ratification of the Istanbul Convention became the legal vector that directed the development of Ukrainian legislation in the direction of combating violence against women and domestic violence.

Conventions are not an absolute means of eliminating, countering and eliminating such a socially dangerous phenomenon as domestic violence, but the ratification of this Convention is an important and valuable element in terms of modernization and improvement of existing legal means and methods of preventing and countering domestic violence.

Trends and challenges in this area are outlined. Conclusions and recommendations are provided regarding the further priority direction of optimization of legal support for the protection of women's rights against domestic violence in the context of European integration processes in Ukraine.

Key words: International protection of human rights, domestic violence, violence against children, Ratification of the Istanbul Convention.

Вступ. Домашнє насильство належить до найпоширеніших форм порушення прав людини. Ця проблема залишається актуальною і сьогодні. Насильство в сім'ї виражається у діях одного члена сім'ї по відношенню до іншого, що порушують конституційні права і свободи особи, наносять моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю.

Дефініція насильства здебільшого зосереджено на визнанні психологічного тиску та погроз, застосування сили, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір. Насильство як "навмисне застосування фізичної сили або влади, здійснене або з погрозою, проти себе, іншої особи, групи осіб або спільноти, що призводить (або може призвести) до поранення, смерті, психологічної травми, інвалідності або іншої шкоди" таке визначення дає Всесвітня організація охорони здоров'я. Впровадження міжнародного досвіду протидії насильству є підґрунтям для формування національного законодавства.

Актуальність теми дослідження не викликає сумніву, вона зумовлена необхідністю вивчення сучасних тенденцій у розв'язанні проблеми домашнього насильства та визначення шляхів, динаміки та механізмів об'єднання зусиль міжнародної спільноти для розробки ефективних заходів щодо запобігання та протидії цьому явищу.

Запозиченню зарубіжного досвіду у сфері захисту жінок від домашнього насильства до чинного вітчизняного законодавства повинен передувати його всебічний науковий аналіз, а одержані методи та знання потребують професійної адаптації до національної специфіки, удосконалення нормативно-правової бази у цій сфері та механізму впровадження [2].

Постановка завдання. Метою статті є визначити напрями оптимізації правового забезпечення захисту прав жінок від домашнього насильства в умовах євроінтеграційних процесів в Україні.

Здійснити системний аналіз принципу заборони насильства в сім'ї у аспекті впровадження європейських та міжнародних стандартів протидії насильства в сім'ї. Проаналзувати необхідність впровадження комплексних заходів запобігання та боротьби з гендерним насильством. Встановити пріоритетні напрями оптимізації правового забезпечення захисту прав жінок від домашнього насильства наслідки умов ратифікації Конвенції Ради Європи. Через аналіз діяльності різних служб в Україні, а також національну та регіональну статистику по домашньому насильству, розробити механізм запобігання домашнього насильства

Результати дослідження.

Розбудова Української держави, повернення суспільства до ідей гуманізму та справедливості, пошук способів його демократичного розвитку актуалізує використання й наповнення реальним демократичним змістом основних принципів нормативно-правового регулювання системи захисту жінок від домашнього насильства. Захист жінок від насильницьких дій є не просто державною, але й суспільно-політичною справою. Тому нормативно-правове регулювання захисту жінки від домашнього насильства не дасть змоги досягти бажаних результатів без виваженої державної політики, спрямованої на захист основ демократії і, відповідно, інтересів людини та громадянина.

Державна політика у сфері правового забезпечення захисту прав жінок від домашнього насильства є одним із найважливіших напрямків діяльності держави взагалі. Обравши курс на євроінтеграцію, Україна, як держава-учасник міжнародних договорів, взяла на себе зобов'язання щодо дотримання та захисту прав людини, невід'ємною складовою таких прав є заборона будь-яких форм домашнього насильства. Також слід звернути увагу, що основою національного законодавства України у галузі запобігання та реагування на домашнє насильство є міжнародні акти, які є підґрунтям національному законодавству щодо запобігання домашньому насильству [21].

Основними із них є: Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. 2. Декларація про ліквідацію дискримінації стосовно жінок, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 2263 від 7 листопада 1967 р. 3. Загальні рекомендації № 12, 14 та 19 Комітету ООН з ліквідації дискримінації стосовно жінок [22], тощо.

Проблема домашнього насильства в сім'ї є актуальною у всьому світі, у кожній країні. Міжнародна спільнота вже досить тривалий час намагається виробити ефективні та універсальні засоби протидії насильству в сім'ї, одним з яких є розробка й прийняття відповідного правового забезпечення.

Україна на державному рівні також визнала наявність проблеми домашнього насильства в сім'ї ще у 2001 році. Саме з цього часу починається формуватися національне законодавство з попередження насильства в сім'ї, яке, звісно, має ґрунтуватися на вироблених міжнародних та європейських стандартах.

Був прийнятий спеціальний однойменний закон, який визначив організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству які спрямовані на захист прав та інтересів осіб, постраждалих від такого насильства, а також основні напрями реалізації державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству,

Виходячи з багатовекторності державної політики щодо захисту прав жінок від домашнього насильства нормативно-правове забезпечення захисту жінок від домашнього насильства слід розглядати як процес створення та підтримки в усіх відповідних межах конструктивних функціонально-організаційних характеристик системи захисту жінок від домашнього насильства за допомогою впорядковуючого впливу нормативно-правових засобів.

Систему нормативно-правового забезпечення захисту жінок від домашнього насильства становить сукупність законодавчих та підзаконних нормативних актів, які утворюють нормативно-правове середовище для функціонування системи захисту жінок від домашнього насильства і виконання нею свого призначення. Тому другим пріоритетний напрямом забезпечення тобто вектором спрямованості захисту прав жінок від домашнього насильства, є оптимізації нормативно-правового забезпечення захисту жінок від домашнього насильства в Україні, саме – ратифікація Верховною Радою України Стамбульської конвенції. Сам Закон був прийнятий парламентом 20 червня 2022 року та підписаний Президентом України 21 червня 2022 року [3].

Україна приєдналася до 34 країн, які уже ратифікували Стамбульську конвенцію, з 47 країн, які її підписали. З метою приведення національного законодавства у відповідність до Конвенції щодо невиконання державних компенсацій постраждалим від насильства Конвенцію ратифіковано з цим застереженням. Хоча Україна брала участь у підготовці Стамбульської конвенції як член РЄ, яку в подальшому і підписала в 2011 р., однак шлях ратифікації зайняв більше 10 років. Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій висловила проти ратифікації Конвенції, мотивуючи це тим, що Стамбульською конвенцією не передбачено можливості застережень стосовно певних її положень, що відносяться до поняття «гендер» в контексті як чоловічої та жіночої статі, що є неприпустимою загрозою для існування інституту сім'ї і подружжя в Україні [4]. На нашу думку, такі твердження є вигаданими, оскільки використання терміну «гендер» у Стамбульській конвенції не замінює ні біологічне розуміння «статі», ні термінів «жінки» і «чоловіки», виключно відзначає, наскільки нерівність, стереотипи і, у свою чергу, насильство не є похідними від біологічних відмінностей, а більшою мірою від соціальної конструкції, а саме від установок і поглядів про те, якими є і мають бути жінки та чоловіки в соціумі [5]. Поняття «гендеру» і «гендерної рівності» не вважається суто новим чи несумісним із законодавством України. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», що був прийнятий в Україні в 2005 році і що досі залишається чинним, давно оперує поняттям «гендерної рівності» як рівним правовим статусом жінок та чоловіків та рівними можливостями для його реалізації, що надає можливість особам обох статей брати однакову участь у всіх сферах суспільної життєдіяльності [6].

Вважаємо слушною позицію експертки Є. Кузьменко і Н. Голуб, що метою Стамбульської конвенції не слід вважати регулювання сімейного життя та структури сім'ї, адже в ній не міститься визначення терміну «сім'я» та не встановлюється певного конкретного типу сімейних стосунків. Мета Стамбульської конвенції полягає в запобіганні насильству стосовно жінок взагалі і домашньому насильству зокрема [7].

На нашу думку, ратифікація Україною Стамбульської конвенції є необхідною для покращення боротьби з домашнім насильством. Із прийняттям Стамбульської конвенції запобігання домашньому насильству та боротьба з ним стане юридичним зобов'язанням країни згідно з міжнародним правом, а не лише питанням наявності політичної волі в уряді. Крім того, у Стамбульській конвенції чітко заявляється, що насильство стосовно жінок та домашнє насильство більше не можна вважати приватною справою, і держава повинні зайняти тверду позицію та вжити заходів щодо запобігання насильству, захисту потерпілих та покарання винних. Ратифікація Конвенції призведе також до обміну інформацією між країнами про практику та підходи боротьби з домашнім насильством. Експерти РЄ контролюватимуть виконання Стамбульської конвенції і можуть надати поради та рекомендації, що ведуть до кращого запобігання насильству, захисту потерпілих та кримінального переслідування винних. У такий спосіб, Україна може ініціювати притягнення до відповідальності кривдників-українців, які переховуються за кордоном, а також зможе вимагати посилити відповідальність для кривдників наших громадян за кордоном.

Існуюча в Україні адміністративна відповідальність за вчинення фізичного та психологічного насильства не суперечить Стамбульській конвенції у частині обов'язкової криміналізації зазначених діянь. Стаття 33 даного міжнародного правового акту передбачає криміналізацію виключно умисної поведінки, яка спричиняє тяжке порушення психічної цілісності шляхом застосування примушування або погроз [8]. Таким чином роблячи висновки з аналізу статті якщо умисна поведінка спричиняє нетяжке порушення психічної цілісності, то така поведінка не тягне за собою кримінальну відповідальність, але може призвести до накладення на правопорушника адміністративного стягнення. Основною умовою для криміналізації фізичного насильства є вчинення актів фізичного насильства щодо іншої особи. Тобто РЄ акцентувала свою увагу саме на кількісному критерії випадків заподіяння фізичного насильства, які зумовлюють кримінальну відповідальність. З огляду на це, наявність в Україні адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства допомагає боротись з кривдниками у тих випадках, якщо їхні дії не становлять об'єктивної сторони злочину «Домашнє насильство» [9, 10, 11].

Окремого законодавчого врегулювання, потребує вирішення проблема кібернасильства, як окремого виду насильства, яке набуло розповсюдження у XXI столітті, зважаючи на розвиток онлайн-середовища та здійснення комунікації в мережі Інтернет. У своєму рішенні від 11 лютого 2020 року у справі «Бутуруга проти Румунії» ЄСПЛ вказав, що домашнє насильство не потрібно розглядати виключно як фізичне явище, тому що воно може проявлятися у різноманітних формах, зокрема несанкціонованому проникненні до комп'ютера постраждалої особи, поширенні та маніпуляції фото-, відеозаписами, документами особистого характеру, доступі, незаконному моніторингу або збереженні листування одного з партнерів. У зазначеній справі ЄСПЛ констатував як прояв кібернасильства, дії колишнього чоловіка заявниці, оскільки чоловік здійснював огляд особистої сторінки жінки в соціальній мережі Facebook, прослуховував приватні розмови, копіював фото і документи [12]. Загальна рекомендація № 1 яка була розроблена Експертами ГРЕВІО відповідно до цифрового виміру насильства щодо жінок, в якій вказано, що до поняття кібернасильства стосовно дівчат та жінок відносяться розповсюдження відео чи фотозображень, примус та погрози, в тому числі сексуальні знущання й інші прояви залякування, домагання сексуального характеру особи в мережі Інтернет, погрози згвалтування, переслідування в мережі Інтернеті, видавання себе за іншу особу, насильство психологічного характеру та економічна шкода, заподіяна за використання цифрових технологій [13]. Ми вважаємо, що «кібернасильство над жінками» – це вчинення умисних систематичних дій образливого або погрозливого характеру із використанням засобів електронних комунікацій, які підривають почуття безпеки жінки та викликають тривогу, страх або паніку. До таких дій належать: надсилання текстових повідомлень (SMS) або електронних листів чи інших миттєвих посилок образливого або погрозливого характеру; розміщення образливих коментарів щодо особи у мережі Інтернет; розповсюдження інтимних фотографій чи відеозаписів за допомогою засобів електронних комунікацій.

Руфанова В. виділяє такі різновиди кібернасильства: 1) розповсюдження про особу неправдивих відомостей; 2) злам електронної пошти або сторінки у соціальній мережі; 3) використання і зміна акаунтів людей за допомогою чужих паролів; 4) відправка та розповсюдження чужих фотографій задля глузування і обговорення; 5) розповсюдження, використання інтимних фотографій задля цькування або стигматизації особи; 6) з метою розповсюдження приватної інформації вимагання її через засоби електронної комунікації; 7) за рахунок зламу чи несанкціонованого входження в акаунт іншої особи в соціальній мережі використання і копіювання приватної інформації; 8) обговорення людини в соціальних мережах або чатах з ціллю наклепу або дискредитації [14].

На сьогоднішній день лише один із проявів кібербулінгу отримав мінімальний механізм попередження та припинення на рівні Кодексу України про адміністративні правопорушення. Мається на увазі ст. 173-4 КУпАП «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» [20]. Однак, одразу виникає питання щодо суб'єктного складу даної норми, адже не є зрозумілим, чому потерпілими від даного виду правопорушень законодавець визначає лише учасників освітнього процесу. Оскільки кіберцькування на сьогоднішній день можуть потерпати й інші члени суспільства з безліччю соціальних ролей та правових статусів. При цьому необхідність правового регулювання кібербулінгу обумовлюється масштабністю його проявів у суспільстві.

Як свідчить огляд судової практики, українські суди, незважаючи на законодавчу колізію, визнають насильство, вчинене за допомогою електронних комунікацій чи в мережі Інтернет як вид психологічного насильства (постанова Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 15 липня 2022 р. у справі № 695/1510/22) [15]; надсилання повідомлень через соціальну мережу «Viber» із текстом та фото, відеозображення із непристойним змістом, образа словами нецензурної лайки (постанова Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 30 червня 2022 року у справі № 682/900/22) [16]; образа нецензурними словами, приниження в переписці в соціальних мережах (постанова Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області у справі № 274/7263/21) [17].

З поширенням доступу до Інтернету кібернасильство стало одним із самих розповсюджених видів булінгу, отримавши назву кібербулінг або кіберзалякування. Слід відмітити, що у майже всіх наукових джерелах ці поняття визначаються як тотожні. У той же час проблема України проявляється через відсутність нормативного визначення кібернасильства.

Тому для повноцінного вирішення існуючих проблем, визначення векторів їх спрямованості щодо обов'язкової адаптації українського законодавства до положень Стамбульської конвенції, яка засуджує всі форми домашнього насильства, вважаємо, що дефініції «психологічне насильство» та «сексуальне насильство», наведені у Законі про домашнє насильство, підлягають законодавчому удосконаленню шляхом визначення можливості вчинення даних видів насильства із застосуванням засобів електронних комунікацій [18].

Беручи до уваги досвід зарубіжних країн, вітчизняна дослідниця К. В. Довгунь пропонує для розгляду справ стосовно домашнього насильства створення спеціалізованих судів [19]. Ми не підтримуємо зазначеної ініціативи та вважаємо, що більш доцільним буде запровадження у всіх місцевих судах спеціалізації з розгляду сімейних справ та збільшення штату суддів. Саме це, на нашу думку, дозволить розвантажити діючі суди та забезпечить своєчасний розгляд справ та поновлення порушених прав громадян.

Висновки. Таким чином, для успішної реалізації та впровадження основних положень, визначених у вигляді векторів оптимізації правового забезпечення захисту прав жінок від домашнього насильства в умовах євроінтеграції, в Україні, потребує по-перше встановлення напрямів оптимізації правового забезпечення захисту прав жінок від домашнього насильства в умовах ратифікації Конвенції Ради. По-друге впровадження комплексних заходів запобігання та боротьби з гендерним насильством. По-третє розробити механізм запобігання домашнього насильства, у тому числі через аналіз діяльності різних служб в Україні, а також національну та регіональну статистику по домашньому насильству.

На сучасному етапі розвитку суспільства, проблема домашнього насильства визнана грубим порушенням прав людини, і держави зобов'язані створити ефективні механізми захисту та допомоги постраждалим від цього виду насильства. Домашнє насильство є серйозним соціальним злом, подолання якого потребує значних зусиль. Часом ці зусилля лежать на перетині інтересів постраждалої особи та кривдника. Шляхи протидії цьому явищу включають підвищення обізнаності, просвітницьку діяльність, законодавство та підтримку постраждалих. Децентралізована частина суспільства також може зробити свій внесок, підтримуючи проекти та організації, що займаються цією проблемою. Домашнє насильство виходить за рамки приватної справи. Це суспільна проблема, коли ми виступаємо проти домашнього насильства і захищаємо права та гідність людей, які живуть поруч з нами.

Пріоритетними напрямками оптимізації нормативно-правового забезпечення захисту права жінки від домашнього насильства в Україні, враховуючи положення Стамбульської конвенції, є: криміналізація переслідування, посилення адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства шляхом підвищення розміру, переглянути адміністративні стягнення за вчинення домашнього насильства на кривдника та строку розгляду адміністративної справи про вчинення домашнього насильства, удосконалення процесуального порядку повідомлення особи про розгляд адміністративної справи про домашнє насильство, та кримінальної відповідальності за невиконання кривдником рішення суду, яким встановлено обмежувальний припис, законодавче врегулювання кібернасильства щодо жінок.

Список використаних джерел:

1. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.
2. Коломоєць О. Д. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення домашнього насильства, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя. 2010. 223 с.
3. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20 червня 2022 р. № 2319-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20>.
4. Ратифікація Стамбульської конвенції – це питання нашої приналежності до європейської спільноти. Сайт Українського кризового медіа-центру. URL: <http://surl.li/csbbv>.
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <http://surl.li/bfccq>.
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08 вересня 2005 р. URL: <http://surl.li/cmger>.
7. Міфи і факти про Стамбульську конвенцію. URL: <http://surl.li/cscer>.
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <http://surl.li/bfccq>.
9. Лесько Н. В. Адміністративно-правове забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері захисту дітей від насильства та інших протиправних дій: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: 12.00.07. Львів. 2019. 489 с.
10. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.07. Х. 2008. 238 с.
11. Ковальова О. В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: 12.00.07. Х. 2008. 238 с.
12. Дроздов О., Бабанли Р., Дроздова О., Тарасенко О. Огляд практики Європейського суду з прав людини з 1 січня до 15 червня 2020 р. Київ. 2020. 43 с. URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/ogliad-rishen-espl-2020-1.pdf>.
13. Загальна рекомендація ГРЕВІО № 1 щодо цифрового виміру насильства тосовно жінок від 20 жовтня 2021 р. URL: <http://surl.li/cakwj>.

14. Руфанова В. Гендерно зумовлене кібернасильство в світлі практики Європейського суду з прав людини. Knowledge, Education, Law, Management. 2021. № 6 (42). С. 209-213.
15. Постанова Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 15 липня 2022 р. у справі № 695/1510/22. URL: <http://surl.li/cxhuv>.
16. Постанова Славутського міськрайонного суду Хмельницької області від 30 червня 2022 р. у справі № 682/900/22. URL: <http://surl.li/cxhvm>.
17. Постанова Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 06 грудня 2021 р. у справі № 274/7263/21. URL: <http://surl.li/cxhwe>.
18. Medvedska V. Theoretical and legal aspect of cyberviolence against women. Law. Human. Environment. 2022. № 13 (2). С. 25-31.
19. Довгунь К. В. Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству»: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 202 с.
20. Ковтун В.О. Протидія кібербулінгу як сучасній формі агресії Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми (26 лист. 2019 р., м. Харків) /МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Координатор проектів ОБСЄ в Україні. Харків: ХНУВС, 2019. С. 86-88.
21. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання: навчально-методичний посібник для курсантів вищих навчальних закладів МВС України /Укладачі: Запорожцев А.В., Лабунь А.В., Заброда Д.Г., Басиста І.В., Дроздова І.В., Брижик В.О., Мусієнко О.М. Київ, 2012. 246 с.
22. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія. Харків: ФО-П Макаренко, 2014. 360 с.

ПЕРУНОВА О. М.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
(Харківський національний
автомобільно-дорожній університет)

УДК 347.965.43

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.9>**СВОЄЧАСНІСТЬ – ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ
ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА**

Своєчасність, як на одне з головних завдань цивільного процесу, ми не можемо не підкреслити той факт, що існують цивільні процесуальні строки, які є зазначеними ЦПК України для вчинення процесуальних дій судом і учасниками цивільного судочинства, а також вони можуть встановлюватися судом в залежності від процесуальних дій, як потрібно зробити у ході судового розгляду справи (наприклад: строки розгляду справи по суті, відкриття провадження у справі, строк на апеляційне оскарження і т.і.). Процесуальні строки тим самим регулюють за допомогою свого зазначення у законі, весь комплекс процесуальних дій, вчинюваних на різних стадіях судочинства, а це підтверджує, той факт, що вони безпосередньо впливають і є певною необхідністю для процесуальної форми, саме її складових, її матеріальної і процесуальної структури. Кожна цивільна справа має лише їй притаманні юридичні факти, вимоги, процесуальний зміст самого розгляду, судове рішення.

Процесуальна дія не може бути здійснена для учасників цивільного процесу, якщо вона не є своєчасною, особливо це стосується суду, оскільки лише від нього залежить хід судового розгляду. Прийняття законного і обґрунтованого рішення заснованого на певних процесуальних діях, які є підкріпленими законодавством, а значить відображають хід судової справи, необхідності в певних діях, доказах по справі і т.д., що в свою чергу дає розуміння логічності та доцільності процесуальних дій, де обов'язковим є фіксування цих дій і як результат ми маємо винесення самого судового рішення, яке є результатом ведення самого спору.

Своєчасність дзеркально відображає послідовність та необхідність здійснення певних процесуальних дій саме у конкретний час з застосуванням належного законодавства, виявленням доказів чи інших процесуальних дій, які виявляються законодавчо необхідними для учасників судового процесу і за для винесення аргументованого, законного судового рішення по справі.

Послідовний розгляд і вирішення справи забезпечує оперативність цивільного судочинства, це не дозволяє затягувати процес і слугує важливою гарантією реалізації права на судовий захист, суд у цьому випадку представляє собою владний орган, якому надається законодавче право керувати самим ходом цивільного судочинства.

Процесуальна форма з її стадійність руху справи з процесуальними строками безпосередньо впливають на розуміння *своєчасності – як завдання цивільного процесу*. Стадійність своїм існуванням тим самим відображає свою необхідність при виконанні певних процесуальних дій учасниками судового процесу, забезпечує рівновагу процесуальних дій, логічність їх виконання, а також *своєчасність вчинення окремих процесуальних дій*, де вирішальну роль в визнанні проходження цих правових етапів грає суд.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, своєчасність, послідовність, принципи цивільного процесу, судові рішення, учасники судового процесу.

Perunova O. M. Timeliness as an element of the procedural form of civil proceedings

Timeliness being one of the main tasks of civil procedure, we cannot but emphasize the fact that there are civil procedural deadlines specified by the Code of Civil Procedure of Ukraine for the performance of procedural actions by the court and participants to civil proceedings, and they may also be set by the court depending on the procedural actions to be performed during the trial (for example, deadlines for consideration of the case on the merits, opening of proceedings, deadline for appeal, etc.) Procedural deadlines thereby regulate, by means of their indication in the law, the entire complex of procedural actions performed at different stages of legal proceedings, which confirms the fact that they directly affect and are a certain necessity for the procedural form, its components, its material and procedural structure. Each civil case has its own inherent legal facts, requirements, procedural content of the proceedings, and court decision.

Procedural action cannot be performed for participants in civil proceedings if it is not timely, especially for the court, since the course of the trial depends on it. Adoption of a lawful and reasonable decision is based on certain procedural actions that are supported by law, which means they reflect the course of the court case, the need for certain actions, evidence in the case, etc., which in turn gives an understanding of the logic and expediency of procedural actions, where it is mandatory to record these actions and as a result we have the court decision itself, which is the result of the dispute itself.

Timeliness mirrors the sequence and necessity of certain procedural actions at a specific time with the application of the relevant legislation, discovery of evidence or other procedural actions that are legally required for the parties to the litigation and for the issuance of a reasoned, legal judgment on the case.

Consistent consideration and resolution of a case ensures the efficiency of civil proceedings, prevents delays in the process and serves as an important guarantee of the right to judicial protection; in this case, the court is a governmental body that is granted the legal right to manage the course of civil proceedings.

The procedural form with its stages of the case and procedural deadlines directly affect the understanding of timeliness as a task of civil procedure. By its existence, the stage reflects the necessity of certain procedural actions by the participants to the court proceedings, ensures the balance of procedural actions, the logic of their implementation, and the timeliness of certain procedural actions, where the court plays a decisive role in recognizing the passage of these legal stages.

Key words: *civil procedure, civil proceedings, timeliness, consistency, principles of civil procedure, court decision, participants to the court proceedings.*

Вступ. Предметом цивільного процесуального права є суспільні відносини, що виникають у сфері цивільного судочинства (процесу). Це пояснюється тим, що у сфері правосуддя не можливі суспільні зв'язки, не врегульовані правом, оскільки всі вони мають юридичну форму у вигляді цивільних процесуальних відносин [1, с. 18].

Так, ЦПК України у своїх правових положеннях, зазначає принципи цивільного судочинства за допомогою яких реалізуються основні ідеї, уявлення про суд і правосуддя, які закріплюються в нормах цивільного процесу, серед яких : верховенство права, повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласність і відкритість судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальність

сторін; диспозитивність; пропорційність; обов'язковість судового рішення; забезпечення права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом, розуміння строків розгляду справи судом; неприпустимість зловживання процесуальним правом і; відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. Всі ці принципи є основними і зазначеними у законодавстві, як головні засади цивільного процесу є взаємопов'язаними між собою і складають певний формат матеріального і процесуального права, для кожної конкретної справи.

Також ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України 2023 р.) зазначає завдання та основні засади цивільного судочинства, які по суті правового розуміння складають існування самої процесуальної форми розгляду і вирішення цивільного спору. В цьому правовому положенні зафіксовано, що головним завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та *своєчасний* розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорювальних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданнями цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі [2, с. 7].

Практика застосування матеріального і процесуального законодавства у цивільному судочинстві свідчить, що вимоги своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ не завжди зводяться тільки до найкоротших строків. В кожному конкретному випадку процесуальна форма, яка проявляється у тому числі і в процесуальних строках, не повинна домінувати над змістом та суттю цивільно-правового спору та способом його вирішення [3, с. 10].

Постановка завдання. Метою статті є приділення уваги і розгляду саме такому завданню цивільного судочинства, як *своєчасність*, можливість висловити деякі погляди на співіснування своєчасності у процесуальній формі цивільного судочинства та їх взаємозв'язок, який є набагато більшим, чим може здаватися на перший погляд.

Отже, слід зазначити, що багата кількість юристів та спеціалістів з права та цивільного процесу переглядали розуміння самих засад (принципів) цивільного процесу, але при огляді цього матеріалу, нам здається досить актуальним і недостатнім залишається важливість приділеної уваги, саме огляду своєчасності – як необхідного елементу для руху справи і винесення законного і обґрунтованого рішення для учасників судового процесу, яка впливає на процесуальну форму і зміст судового процесу, а також зазначимо, що сьогодні у юридичній літературі з'явилися нові судження і погляди на структуру самої своєчасності, так, наприклад – це може бути розуміння *процесуальної економії*, як нового принципу цивільного процесу. Нам здається, що цей принцип безперечно можна віднести до притаманності саме своєчасності цивільного судочинства.

Результати дослідження. Дозвольте звернути увагу на декілька достатньо новітні юридичні праці, які так чи інакше торкаються розуміння поняття своєчасності і її впливу на процесуальну форму в цілому.

Серед таких авторів, юристів-теоретиків були: М.Л. Коханська, С. Музичко, С.В. Дяченко та О.С. Ковальчук.

Так, у своїй статті М.Л. Коханська зазначає такий принцип, як *процесуальна економія*, яка є спрямованою на забезпечення виконання завдання своєчасності та доцільності вибору процесуальних засобів, які спрямовані на оптимізацію процедури з розгляду справи, економію матеріальних витрат суб'єктів процесу. Враховуючи варіанти співвідношення часу, процесуальних засобів, які спрямовані на оптимізацію процедури з розгляду справ, економію матеріальних витрат, справедливим щодо змісту цього поняття буде говорити про їх оптимальне співвідношення, а не про економію у буквальному значенні слова. Автор вважає, що відповідно до чинного законодавства процесуальна економія відображається через вимоги своєчасності та доступності судочинства (простота процесуальних засобів, оптимальна вартість процесу, врахування інтересів бідних верств населення тощо), що за умови дотримання всіма суб'єктами процесу цивільної процесуальної форми. Недопустимості зловживання

правами, неупередженості суду у здійсненні судочинства та застосування дискреційних повноважень забезпечує ефективність судочинства [4, с. 14 – 16].

С. Музичко у своїй праці розкриває поняття та зміст принципу процесуальної економії, вказуючи на те, що швидкість судочинства є необхідною умовою для досягнення об'єктивної істини. Судове рішення повинно відповідати фактичним обставинам. А встановити їх тим легше, чим менше часу пройшло з моменту їх виникнення. Крім того, потреба у захисті права особи виникає через його порушення, що ставить її у скрутне становище, призводить до ускладнень та подальшої правової невизначеності [5, с. 96].

На думку, С.В. Дяченко та О.С. Ковальчук на особливістю цивільного судочинства України, для якого характерним є довготривале вирішення спорів і перенавантажена судова система в цілому. Автори у своїй праці вказують на ще один новий принцип, такий, як принцип *концентрації* цивільного процесу, що стане напрямом своєчасного та справедливого вирішення справи. Вказуючи на те, що концентрація є нічим іншим, як концентрація доказового матеріалу, тобто надання суду першої інстанції доказів в обсязі, необхідному для правильного і своєчасного розгляду і вирішення справи у визначений законом строк. Вони вважають, що принцип концентрації за юридичною природою є похідним від процесуальної економії, принцип концентрації не зможе повністю забезпечити своєчасний розгляд справи. Процесуальна активність повинна бути у всіх учасників справи [6, с. 96-97].

Отже, визначимо, той факт, що сьогодні ми живемо у час цифровізації і адаптації прийняття дуже швидких дій учасників судового процесу, це вимагає сучасність законодавства і також ведення судового процесу, яке може відбуватися за допомогою цифровізації та дистанційного розгляду. В підтвердження цього факту можна визначити такі закони, як : Закон України «Про електронні довірчі документи»; Закон України «Про електронні документи та електронних документом обіг»; ЦК України; ЦПК України. Тому, сьогодні ми приходимо до певного прискорення процесуальних дій, які є зазначеними у ЦПК України та певному стадійному руху справи.

Механізм стадійного руху цивільної справи, взаємозв'язку процесуальної дії суб'єктів цивільної справи, взаємозв'язку процесуальних дій суб'єктів процесуальної діяльності та їх документальне оформлення складає цивільний процес (цивільне судочинство) як встановлений законом порядок розгляду і вирішення цивільних справ [7, с. 18].

Процесуальна форма, яка пронизує судочинство з цивільних справ – не є формальністю, якою можливо зневажити, а законодавчо встановлений засіб здійснення правосуддя зазначений в ЦПК України, тобто вона, по суті відображає механізм цього стадійного руху закріплюючи його на законодавчому рівні, де кожна дія учасників судового процесу має свою логічну послідовність і затверджені процесуальні дії згідно змісту і форми цивільного провадження.

Таким чином, ми маємо справу саме переш за все з ***послідовністю, а значить з аналогією «своєчасності», яка досягається у цивільному процесі завдяки процесуальній формі і змісту по конкретній розглядає мій справі.*** Процесуальна дія не може бути здійснена для учасників цивільного процесу, якщо вона не є своєчасною, особливо це стосується суду, оскільки лише від нього залежить хід судового розгляду, його правовий результат, прийняття законного і обґрунтованого рішення заснованого на певних процесуальних діях, які є підкріплені законодавством, а значить відображають хід судової справи, необхідності в певних діях, доказах по справі і т.д., що в свою чергу дає розуміння логічності та доцільності процесуальних дій, де обов'язковим є фіксування цих дій і як результат ми маємо винесення самого судового рішення, яке є результатом ведення самого спору.

Визначимо також, якщо ми звертаємо нашу увагу на категорію своєчасності, як на одне з головних завдань цивільного процесу, ми не можемо не підкреслити той факт, що існують цивільні процесуальні строки, які є зазначеними ЦПК України для вчинення процесуальних дій судом і учасниками цивільного судочинства, а також вони можуть встановлюватися судом в залежності від процесуальних дій, як потрібно зробити у ході судового розгляду справи (наприклад: строки розгляду справи по суті, відкриття провадження у справі,

строк на апеляційне оскарження і т.і.). Процесуальні строки тим самим регулюють за допомогою свого зазначення у законі, весь комплекс процесуальних дій, вчинюваних на різних стадіях судочинства, а це підтверджує, той факт, що вони безпосередньо впливають і є певною необхідністю для процесуальної форми, саме її складових, її матеріальної і процесуальної структури. Кожна цивільна справа має лише її притаманні юридичні факти, вимоги, процесуальний зміст самого розгляду, судове рішення.

Так, наприклад, воєнний стан, сьогодні не є перешкодою для здійснення правосуддя та не є підставою для зупинення судового процесу. Відповідно до чинного законодавства учасники процесуальних правовідносин мають право подавати відповідні клопотання таким чином, щоб вони відповідали вимогам для поновлення таких строків. Цей наведений випадок, підкреслює той факт, що строки безпосередньо впливають на своєчасність судового процесу, але казати лише про них ми не можемо, оскільки вона (своєчасність) є складовим елементом самої загальної процесуальної форми її змісту.

Процесуальна форма – явище фактичного порядку, вона належить саме відповідній формі (цивільній), а зміст буде відрізнятися своїми юридичними, характерними складовими, які з'ясовуються і фіксуються в процесі руху самої справи.

Висновки. Зазначимо, що ми не можемо казати лише про те, що своєчасний розгляд і вирішення цивільної справи вказує лише на строки і межі вирішення цього спору. Нам здається, що своєчасність – як завдання цивільного судочинства забезпечує процесуальну форму певними матеріальними та процесуальними діями, в рамки виконання яких стають усі учасники судового процесу. Своєчасність дзеркально відображає послідовність та необхідність здійснення певних процесуальних дій саме у конкретний час з застосуванням належного законодавства, виявленням доказів чи інших процесуальних дій, які виявляються законодавчо необхідними для учасників судового процесу і за для винесення аргументованого, законного судового рішення по справі. Сама процесуальна форма цивільного судочинства задає «темп» у вигляді своєчасності, необхідності здійснення певних процесуальних дій для матеріального і процесуального змісту справи.

Зауважимо також, що своєчасний розгляд і вирішення справи забезпечує оперативність цивільного судочинства, це не дозволяє затягувати процес і слугує важливою гарантією реалізації права на судовий захист, суд у цьому випадку представляє собою владний орган, якому надається законодавче право керувати самим ходом цивільного судочинства.

Суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданнями цивільного судочинства, від цього залежить винесення своєчасного та так бажаного судового рішення для всіх. Однак, слід зазначити, що суд – як обов'язковий, необхідний суб'єкт у цих правовідносинах є керуючим органом від якого залежить прийняття багатьох рішень, і які можуть вплинути на хід розгляду справи. Саме на суд покладено виконання основного завдання цивільного судочинства як *своєчасність*, а також *справедливість* і *неупередженість*, тому саме від нього залежить ефективність застосування норм цивільного судочинства, їх необхідність при певних процесуальних діях.

Вважаємо, що процесуальна форма з її стадійністю руху справи з процесуальними строками безпосередньо впливають на розуміння *своєчасності* – як завдання цивільного процесу. Стадійність своїм існуванням тим самим відображає свою необхідність при виконанні певних процесуальних дій учасниками судового процесу, забезпечує рівновагу процесуальних дій, логічність їх виконання, а також *своєчасність вчинення окремих процесуальних дій*, де вирішальну роль в визнанні проходження цих правових етапів грає суд.

Таким чином, процесуальна форма з її стадійність повністю є відповідальною за послідовність, своєчасність ведення цивільного судочинства, суд відповідає за обґрунтоване наповнювання стадії, суд не може піти далі, якщо не визначено певне рішення по конкретній стадії процесу, послідовність дотримання процесуальних дій, представлення необхідних юридичних фактів, винесення судового рішення. Це завдання цивільного судочинства, на нашу думку дуже впливає на зміст самої процесуальної форми цивільного судочинства, оскільки за допомогою суду (керуючого органу) і учасників судового процесу здійснюються

характерні, необхідні дії і вони повинні не лише опиратися на законодавчі строки, а і бути поступово логічними, своєчасними, послідовними, що остаточно приведе до вирішення самого спору, оформлення судового рішення, яке повинно бути обґрунтованим і законним.

Список використаних джерел:

1. Цивільне право та процес: підготовка до іспиту. Частина друга : навч. посіб. / кол. Авт. [Резворович К.Р. (кер.0), Юнін О.С., Юніна М.П. та іє.]. – Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. – 216 с.
2. Цивільний процесуальний кодекс України. Суми: ТОВ ВВП НОТІС. 2023. 256 с.
3. Лічман Л.Г. Деякі пропозиції щодо вдосконалення цивільного процесуального законодавства України. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. Між нар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2011 р.) / Національний ун-т «Одеська юридична академія.»- Одеса: Фенікс, 2011. 186 с.
4. Кохацька М.Л. Принципи цивільного судочинства, які забезпечують своєчасність судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 9, С. 14-18.
5. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Т.1 № 73, С. 92-97.
6. Ковальчук О.С. Дяченко С.В. Концентрація цивільного процесу як засіб забезпечення своєчасного розгляду справи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Випуск 3 (28) Т. 1, С. 96-99.
7. Цивільне процесуальне право України / За ред. В.В. Комарова. – Харків.: Право, 1999. – 580 с.

ПРЯМЦІН В. Ю.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
інтелектуальної власності і приватного
права

*(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)*

ГРАЧОВА О. Ю.,

студентка IV курсу факультет соціології
і права

*(Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»)*

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.10>**ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) поставив низку правових питань, пов'язаних із регулюванням та визначенням юридичної відповідальності за їх використання. Відсутність в Україні системного підходу до вирішення цих питань зумовлює необхідність комплексного дослідження проблем та перспектив розвитку цивільно-правової відповідальності за штучний інтелект.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей та прогалин правового регулювання цивільно-правової відповідальності за штучний інтелект в Україні, а також окресленні напрямів удосконалення законодавства з огляду на світовий досвід та сучасні реалії.

У статті проаналізовано чинне законодавство України, міжнародно-правові акти, доктринальні джерела, присвячені досліджуваній проблематиці. Використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: діалектичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, формально-юридичний тощо.

Попри зростаючу популярність та поширення технологій ШІ, в Україні досі не вироблено єдиного підходу до розуміння їх правової природи та визначення цивільно-правової відповідальності за їх використання. Аналіз чинного законодавства та доктринальних джерел дозволив дійти висновку, що на сьогодні існують два основні підходи до вирішення цього питання – визнання ШІ суб'єктом цивільних прав («теорія суб'єкта») або об'єктом правовідносин («теорія об'єкта»).

Прибічники першого підходу пропонують наділити технології ШІ статусом «електронної особи» з відповідною право- та дієздатністю. Проте аналіз аргументів на користь цієї позиції свідчить про її суперечливість.

Натомість друга теорія, що розглядає ШІ як об'єкт цивільних прав, є більш обґрунтованою. Адже ШІ є результатом інтелектуальної діяльності людини, а отже його правове регулювання має здійснюватися у межах права інтелектуальної власності, ІТ-права тощо. Крім того, перспективним є застосування норм

про джерела підвищеної небезпеки та захист прав споживачів для регламентації цивільних відносин у сфері ШІ.

Водночас, незважаючи на переваги згаданого підходу, в Україні досі відсутнє комплексне законодавче врегулювання цих питань. Зокрема, не визначено поняття та ознаки ШІ, не закріплено засад його функціонування, чітких правил цивільно-правової відповідальності застосувачів тощо.

Дослідження засвідчило нагальну потребу систематизації цивільно-правового регулювання суспільних відносин у сфері штучного інтелекту в Україні з урахуванням світового досвіду. Вирішення окреслених проблем сприятиме безпечному впровадженню технологій ШІ та розвитку ІТ-галузі в умовах цифровізації.

Ключові слова: *цивільно-правова відповідальність, правовий статус штучного інтелекту, електронна особа, об'єкт права, цифрові технології.*

Pryamitsyn V. Yu., Grachova O. Yu. Civil liability for artificial intelligence: problems and prospects

The rapid development of artificial intelligence (AI) technologies has raised a number of legal issues related to the regulation and definition of legal liability for their use. The lack of a systematic approach to solving these issues in Ukraine necessitates a comprehensive study of the problems and prospects for the development of civil liability for artificial intelligence.

The purpose of the article is to clarify the peculiarities and gaps in the legal regulation of civil liability for artificial intelligence in Ukraine, as well as to outline areas for improving legislation in view of world experience and current realities.

The article analyzes the current legislation of Ukraine, international legal acts, doctrinal sources devoted to the researched issues. General scientific and special research methods were used: dialectical, systemic-structural, comparative legal, formal-legal and others.

Despite the growing popularity and distribution of AI technologies, Ukraine has not yet developed a unified approach to understanding their legal nature and determining civil liability for their use. The analysis of current legislation and doctrinal sources led to the conclusion that currently there are two main approaches to solving this issue – recognition of AI as a subject of civil rights («subject theory») or as an object of legal relations («object theory»).

Proponents of the first approach propose to grant AI technologies the status of «electronic person» with appropriate legal capacity and capability. However, the analysis of arguments in favor of this position shows its contradiction.

Instead, the second theory, which views AI as an object of civil rights, is more reasonable. Since AI is the result of human intellectual activity, its legal regulation should be carried out within the framework of intellectual property law, IT law, etc. In addition, it is promising to apply the rules on sources of increased danger and consumer protection to regulate civil relations in the field of AI.

At the same time, despite the advantages of this approach, Ukraine still lacks comprehensive legislative regulation of these issues. In particular, the concept and features of AI are not defined, the principles of its functioning are not fixed, clear rules of civil liability of users, etc.

The study revealed an urgent need to systematize civil law regulation of public relations in the field of artificial intelligence in Ukraine, taking into account world experience. Addressing these issues will facilitate the safe implementation of AI technologies and the development of the IT industry in the context of digitalization.

Key words: *civil liability, legal status of artificial intelligence, electronic person, object of law, digital technologies.*

Актуальність. У сучасному світі стрімких технологічних трансформацій штучний інтелект вже не лише визнана реальність, але й необхідна складова повсякденного життя. Зростання використання роботизованих систем в усіх сферах людської діяльності відзначається неупинним розвитком, викликаючи неабияке зацікавлення у питаннях цивільно-правової відповідальності за дії штучного інтелекту. Розміщення високоавтоматизованих систем в критичних сегментах суспільства, таких як медицина, транспорт та юридична сфера, нарощує необхідність ретельного вивчення юридичних аспектів, пов'язаних із застосуванням штучного інтелекту.

У контексті активного впровадження автоматизації та заміни людської праці роботами, вирішення питань цивільно-правової відповідальності за штучний інтелект стає критично важливим завданням. Здатність штучного інтелекту навчатися, виконувати обчислення без помилок, і безпомилково виконувати монотонні завдання, ставить на розгляд важливі питання юридичної природи. Багато країн уже активно застосовують штучний інтелект в найрізноманітніших галузях: автоматизований підрахунок голосів під час виборів, робота транспорту, нарахування заробітної плати, консультації з широкого спектру питань тощо. Поглиблене вивчення цієї проблематики стає необхідністю перед обличчям високих технологій, які не тільки прискорюють темпи розвитку суспільства, але й породжують нові юридичні виклики, на розв'язання яких науковці та практикуючі юристи зобов'язані відгукнутися.

Метою статті є аналіз та систематизація проблем та перспектив цивільно-правової відповідальності за штучний інтелект в українському правовому контексті. Стаття спрямована на визначення юридичного статусу штучного інтелекту, встановлення меж відповідальності за його дії та розроблення рекомендацій щодо створення ефективних правових механізмів в цьому контексті.

Об'єктом дослідження є вплив штучного інтелекту на цивільно-правову сферу в Україні.

Предметом дослідження є система цивільно-правової відповідальності за штучний інтелект у контексті українського правового простору.

Чимало правників та науковців вивчали феномен штучного інтелекту з точки зору його правової регламентації. Зокрема, питаннями правового регулювання штучного інтелекту та його місця в системі права займалися Р. Кало, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova, М.В. Карчевський та інші дослідники. Їх інтерес до цієї тематики не випадковий, адже вона надзвичайно актуальна й торкається нашого майбутнього.

Що ж являє собою штучний інтелект? Передусім варто розпочати з визначення самого поняття «штучного інтелекту». Наразі існує чимало дефініцій цього терміну, проте жодна з них не є вичерпною та всеохоплюючою. Кожен дослідник пропонує власне трактування штучного інтелекту, яке розкриває ті чи інші його характеристики і особливості. Зокрема, Райан Кало розглядає штучний інтелект як «систему, яка робить можливим відтворення або автоматизацію завдань, які, зазвичай, вимагають інтелекту людини» [1].

У рекомендації ЄС 2019 року штучний інтелект визначено як «високорозвинені системи, здатні аналізувати ситуацію, приймати відносно автономні рішення для досягнення певних цілей» [2]. Такий підхід визнає важливість автономності та здатності систем до аналізу, але водночас залишає місце для різних тлумачень щодо конкретних завдань і відповідальності. Європейські документи хоч і містять ключові положення та принципи, проте, можуть не бути достатніми для вирішення нюансів, що виникають при застосуванні штучного інтелекту в різних сферах. Важливо враховувати динаміку розвитку технологій, оскільки їхні можливості та ризики постійно змінюються.

Щодо Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, визначення в цьому документі знову відображає складність технології, враховуючи її організовану сукупність інформаційних технологій та застосування наукових методів, зокрема «штучний інтелект – організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи,

а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [3]. Однак, тут також може виникнути питання щодо того, наскільки це визначення може враховувати етичні та правові аспекти, що стосуються штучного інтелекту.

На сучасному етапі розвитку інтелектуальних технологій, різноманітні дефініції, запропоновані різними дослідниками, надають неоднозначність і невизначеність самого об'єкта правового регулювання. Ці різні визначення вказують на різноманіття трактувань та підходів до розуміння штучного інтелекту в контексті правничої науки. Враховуючи цю різноманітність, важливо розробляти узгоджені визначення, які враховуватимуть технічні, правові та етичні аспекти цієї технології.

Визначення штучного інтелекту в нормативних актах та рекомендаціях, які виносяться на міжнародний та національний рівень, є важливим етапом у формуванні правового підходу до цієї технології. Однак, варто враховувати, що визначення цього складного терміну може викликати різноманітні інтерпретації, особливо в контексті різних країн та культур.

Наразі існує два підходи до розуміння правового статусу штучного інтелекту: як об'єкт права або як суб'єкт права. З точки зору розгляду штучного інтелекту як суб'єкту права, окремі дослідники пропонують увести зовсім новий термін – «електронна особа». Адаже суспільні відносини швидко розвиваються, і новим об'єктом правовідносин стає електронна особа. Вона подібна до юридичної особи в плані досягнення певної мети на користь власників [4]. Проте наразі складно чітко визначити правовий статус електронної особи відповідно до норм приватного права.

Очевидно, що людина і робот не можуть мати однакової правосуб'єктності. Поняття «електронна особа», яке можна застосувати до штучного інтелекту більше схоже до поняття юридична особа, проте правосуб'єктність роботизованих механізмів обмежена, адже суб'єктами правовідносин є люди. Саме вони несуть відповідальність за негативні наслідки дій роботів. В Резолюції ЄС детально описано цивільно-правову відповідальність за негативні наслідки від використання робототехніки. Зазначено, що сам штучний інтелект не може нести відповідальності, якщо завдав шкоди. За шкоду відповідають виробники, власники чи користувачі.

Розрізняють повну та часткову відповідальність за діяльність штучного інтелекту. При повній особа, яка створила чи є власником робота, повністю відповідає за шкоду. Приклад – випадок з британською поштовою службою Post Office. Через помилку в програмній системі сотні людей були несправедливо засуджені. Це найбільша судова помилка в історії Великобританії [5].

Інший приклад – електрокари Tesla з розвинутим штучним інтелектом. Вони здатні самостійно рухатися дорогою, дотримуючись правил. Однак питання відповідальності за ДТП з їх участю досі не вирішено.

Активний неконтрольований розвиток штучного інтелекту може становити загрозу. Адаже роботи створюють для власного відтворення і прийняття рішень. Ніхто не може передбачити помилки в їх програмах. Хоч штучний інтелект – це наше майбутнє, він має і негативну сторону. Тому крім визначення правового режиму його використання, треба вирішити питання відповідальності. Адаже не зовсім справедливо надавати штучному інтелекту повну автономію та рівні права, а відповідальними робити людей.

Як зазначає О.В. Кохановська, сприйняття юридичною спільнотою та суспільством ідеї штучного інтелекту як суб'єкта права може мати непередбачувані наслідки. Це вказує на потребу належного регулювання відносин у цій сфері. Дослідниця наголошує, що пошук фахівців у галузі права має відбуватися постійно, враховуючи швидкість технічного прогресу [6]. Із думкою науковці ми погоджуємось та вважаємо її обґрунтованою. Необхідність належного регулювання відносин у цій сфері обумовлюється не тільки потенційними перевагами, але й ризиками, такими як проблеми конфіденційності, безпеки та етичні питання. Швидкий технічний прогрес у сфері штучного інтелекту вимагає постійного оновлення та адаптації правового підходу до нововведень.

Низка провідних ІТ-спеціалістів попереджають про загрози штучного інтелекту. Зокрема, Ілон Маск вважає, що ніхто не знає, до яких висновків можуть дійти машини. Наслідки неконтрольованого штучного інтелекту можуть бути страшнішими за ядерну зброю, адже почуття людей їм не властиві.

На користь теорії штучного інтелекту як об'єкта права свідчать такі аргументи: 1) це результат діяльності людини, щодо якого в неї виникають права та обов'язки; 2) за шкоду від штучного інтелекту мають відповідати його виробники чи власники, а не електронна особа; 3) це річ, якою власник може володіти, користуватися і розпоряджатися [6].

З цими аргументами можна погодитися, як-от, в Естонії прийнято зміни до законодавства, які регулюють взаємодію з роботами (щодо експлуатації робота-кур'єра) [7].

Оскільки штучний інтелект – це результат інтелектуальної діяльності людини, його правову природу доцільно розглядати через призму права інтелектуальної власності. Також можна застосувати норми про джерела підвищеної небезпеки та споживчого права для захисту прав споживачів штучного інтелекту.

Фахівці пропонують доповнити інформаційне законодавство нормами про відшкодування інформаційної шкоди, почавши з ЦК України. Також треба детальніше врегулювати питання відповідальності за шкоду від автономних роботів чи штучного інтелекту [8].

Науковці зауважують можливість визнання штучного інтелекту суб'єктом права – «електронною особистістю», що дозволить запобігти вчиненню ним злочинів. Проте такий підхід є спірним, адже надання деліктоздатності штучному інтелекту не зможе цього гарантувати.

Отже, розвиток цивільного законодавства у напрямку визнання штучного інтелекту суб'єктом є доволі суперечливим. Натомість, його правове регулювання має здійснюватися в межах права інтелектуальної власності, ІТ-права та інших галузей з метою належного захисту прав учасників відповідних відносин.

Висновок. У підсумку можна констатувати, що питання цивільно-правової відповідальності у сфері застосування технологій штучного інтелекту є надзвичайно актуальним та потребує комплексного вирішення з урахуванням світового досвіду. Попри наявність окремих законодавчих ініціатив, в Україні досі відсутнє системне регулювання цих правовідносин. Нагальними завданнями є закріплення принципів та стандартів його функціонування штучного інтелекту, законодавче визначення його правового статусу, встановлення чітких правил цивільно-правової відповідальності розробників, операторів та користувачів.

Перспективним є розвиток законодавства з урахуванням природи штучного інтелекту як об'єкта правовідносин та результату інтелектуальної діяльності людини. Особливу увагу слід приділити питанням захисту прав споживачів послуг штучного інтелекту та відшкодування можливої інформаційної чи майнової шкоди. Комплексне вдосконалення цивільного законодавства у цій площині сприятиме розвитку ІТ-галузі та суспільних відносин в умовах цифровізації.

Суттєва потреба у фахівцях у галузі права, які розуміють та відстоюють інтереси у сфері штучного інтелекту, відзначає необхідність систематичного пошуку кваліфікованих юристів, що сприятиме належному регулюванню цієї динамічної області. Такий підхід відображає практичну обґрунтованість та усвідомлення необхідності пристосування правових засад до нових реалій.

Список використаних джерел:

1. Calo R. Artificial Intelligence Policy: A Primer and Roadmap. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3015350
2. European Parliament resolution of 12 February 2019 on a comprehensive European industrial policy on artificial intelligence and robotics (2018/2088(INI)). URL: http://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA8-2019-0081_EN.html
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>

4. Гринчук А. О. Штучний інтелект як об'єкт правового регулювання: поняття, види та ознаки. Журнал східноєвропейського права. 2019. № 70. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/hrynchuk_70.pdf

5. Стефанчук М. О. Теоретичні засади цивільної правосуб'єктності фізичних осіб та особливості її здійснення. URL: <https://stefanchuk.com/wp-content/uploads/2022/12/Stefanchuk-M-dis-doctor.pdf>

6. Elon Musk argues unregulated AI may be the 'biggest risk we face as a civilization'. URL: <https://fortune.com/2016/06/03/tech-ceos-artificial-intelligence/>

7. Харитонов Є., Харитонova О. До проблеми цивільної правосуб'єктності роботів. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження: Матеріали другої наук.-практ. конф. Упоряд.: В.М. Фурашев, С.О. Дорогих. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2018. С. 42–46.

8. Милоненко Ю. В. Перспектива визнання штучного інтелекту як суб'єкта міжнародного права. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (63). С. 125–127.

9. Кохановська О. В. Цивільно-правова відповідальність суб'єктів інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвеевські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / відп. ред. Р. А. Майданик. К., 2019. С. 94–98.

ТИМОНОВ А. І.,
адвокат, аспірант кафедри цивільного
права та процесу
(Харківський національний університет
внутрішніх справ)

УДК 347.95

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.11>

ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ (НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО ЗМІСТУ)

У статті обґрунтовується актуальність і необхідність подальшого поглибленого наукового дослідження принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві України. Наголошено, що зміни, які відбулися за останні роки в економіці, політиці, праві України, впливають на розвиток доктрини правових принципів, зокрема й на розвиток теорії принципів цивільного процесуального права. У міру розвитку суспільних відносин і галузі права певною мірою змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації, що потребує відповідного наукового дослідження.

У праці обстоюється теза про те, що наразі вказану засаду варто розглядати як дві основні вимоги до суду, що й має позначатись й у назві цього принципу. Цей висновок, як уже зазначалося, зокрема підтверджується й оновленим цивільним процесуальним законодавством.

Зважаючи на національне цивільне процесуальне законодавство, положення міжнародно-правових актів, практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що змістовні положення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства мають сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України», п. 79 рішення ЄСПЛ від 4 грудня 2008 р. у справі «Белашев проти Росії»). Обов'язковою складовою принципу гласності та відкритості цивільного судочинства є його відкритість, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання у цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України»).

У статті доведено, що реалізація принципу гласності та відкритості цивільного судочинства відбувається, з одного боку – досягненням завдань і мети цивільного судочинства, а з іншого – реалізацією права на справедливий судовий розгляд та одну з його складових – права на доступ до правосуддя.

Ключові слова: право на доступ до правосуддя, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві України, рішення Європейського суду з прав людини, принципи цивільного судочинства, цивільне судочинство, гласність, публічність, відкритість.

Timonov A. I. Principle of publicity and transparency within civil judiciary of Ukraine (normative consolidation and problem of determining its content)

The author of the article substantiates the relevance and necessity of further in-depth scientific research of the principle of publicity and transparency within civil

judiciary of Ukraine. It is emphasized that those changes that have recently occurred in the economy, politics, and law of Ukraine affect the development of the doctrine of legal principles, in particular, the development of the theory of principles of civil procedural law. The development of social relations and law field entails to a certain extent the change of their elements, content, scope of application, guarantees of implementation, which requires appropriate scientific research.

The author of the paper defends the thesis that generally supporting certain opinions expressed in regard to the doctrinal interpretation of the principle of publicity and transparency's content (as the principles of judicial proceedings) and their relationship with each other, it should be noted that the specified principle should be currently considered as two main requirements for the court, which should also be indicated in the title of this principle. This conclusion is also confirmed, as it has been already mentioned, by the updated civil procedural legislation.

Taking into account the national civil procedural legislation, the provisions of international legal acts, case-law of the ECHR, we can conclude that the substantive provisions of the principle of publicity and transparency of civil proceedings should contribute to the tasks of the judiciary, directly to a fair trial, the provision of which is one of the fundamental principles of a democratic society in terms of the Convention (paragraph 56 of the judgment of the ECHR of 10 December 2009 in the case "Shagin v. Ukraine", paragraph 79 of the judgment of the ECHR of 4 December 2008 in the case of "Belashev v. Russia"). Obligatory component of the principle of publicity and transparency of civil proceedings is its openness, since the refusal of the national authorities to inform the applicant about the date and time of the hearing in this case was considered as the violation of the publicity of the trial (paragraph 40 of the judgment of the ECHR of 8 November 2005 in the case "Strizhak v. Ukraine").

The author of the article has proved that the implementation of the principle of publicity and transparency of civil judiciary, on the one hand, is the achievement of the tasks and goals of civil proceedings, and on the other hand, is the realization of the right to a fair trial and one of its components – the right to access to justice.

Key words: *right of access to justice, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950, principle of publicity and transparency within civil judiciary of Ukraine, judgment of the European Court of Human Rights, principles of civil judiciary, civil judicial system, publicity, openness, transparency.*

Вступ. Термін «принципи» походить від лат. *principium* і визначається як «те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо» [1, с. 452]. Звертаючись до загальної теорії права, під принципами права зазвичай розуміють найбільш загальні та стабільні засади, що сприяють утвердженню, забезпеченню й захисту суспільних цінностей, виражають сутність права та визначають напрями його подальшого розвитку [2, с. 121].

Проблема принципів активно досліджується й у доктрині цивільного процесуального права. Так, М. М. Ясинок принципи цивільного судочинства визначає як загальні, основні положення, які закріплені в нормах права й діють у межах цивільної процесуальної форми, регламентуючи при цьому повноваження, процесуальну діяльність суду та інших учасників процесу, їхнє процесуально-правове становище [3, с. 5, 8]. Н. Ю. Сакарою під принципами цивільного судочинства запропоновано розуміти «нормативно закріплені вимоги, що відбивають цінності цивільного процесуального права, відтворюють стандарти справедливого судочинства та визначають порядок його здійснення, які пред'являються до суду та інших учасників судового процесу, що носять загальний, стабільний та імперативний характер, виконуючи регулятивну й інтерпретаційну функції щодо звичайних норм цивільного процесуального права» [4, с. 87]. О. В. Рожнов звертає увагу на наявність ознак принципів

цивільного судочинства, до яких віднесено зміст принципів, тобто систему основоположних ідей судочинства, їхню нормативну природу, дієвість і пріоритетність, які можна порівняти зі звичайними нормами права; закріпленість у нормах цивільного процесуального законодавства; пов'язаність із цивільним процесом тощо. У результаті сформульовано визначення принципів цивільного судочинства як таких, що являють собою систему правових вимог, завдяки яким забезпечується своєчасність розгляду й вирішення цивільних справ шляхом найбільш повного й раціонального використання процесуальних засобів, спрямованих на швидке й правильне вирішення цивільних справ [5, с. 5, 12].

Серед останніх досліджень проблеми принципів в доктрині цивільного процесуального права слід виділити ґрунтовне монографічне дослідження В. А. Кройтора, який надає наступне визначення поняття принципів цивільного судочинства (беручи за основу виокремлені суттєві ознаки поняття принципів цивільного судочинства та наявні доктринальні підходи до їх розуміння), під якими слід розуміти вихідні, основоположні засади, які є об'єктивними за змістом і суб'єктивними за формою вираження, виражають найбільш загальний характер правових вимог, що ставляться до суду й учасників цивільного процесу, є універсальними, оскільки впливають на всі цивільно-процесуальні норми, потребують урахування під час кожного правозастосування, мають імперативний характер, бо відхилення від них неприпустиме, і визначають процес формування, функціонування та розвитку всієї галузі цивільного процесуального права [6, с. 7].

Звертає на себе увагу, що майже всі дослідники зауважують, що *зміни, які відбулися за останні роки в економіці, політиці, праві України, впливають на розвиток доктрини правових принципів, зокрема й на розвиток теорії принципів цивільного процесуального права. У міру розвитку суспільних відносин і галузі права певною мірою змінюються їх склад, зміст, сфера застосування, гарантії реалізації, що потребує відповідного наукового дослідження*. Як влучно зауважила дослідниця проблеми принципів цивільного процесуального права О. О. Штефан, семантичне значення цього терміна вказує на соціальні зміни в суспільстві у процесі його розвитку, стан законодавства у відповідний історичний період, що впливає на характер і здійснення судочинства стосовно розгляду та вирішення цивільних справ. Тому визначення принципів цивільного процесуального права перебуває у постійному розвитку [7, с. 5–6]. Зазначене повною мірою стосується й одного з основних принципів цивільного процесуального права – принципу гласності й відкритості цивільного судочинства.

Особливою гострото набуває питання особливостей реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства у процесі здійснення цивільного судочинства в умовах воєнного стану, який введено на території нашої країни у результаті військової агресії РФ проти України з 24 лютого 2022 року.

Вважаю, що питання реалізації принципів цивільного процесуального права загалом і принципу гласності та відкритості цивільного судочинства в ході здійснення правосуддя зокрема не втрачають своєї актуальності та потребують ще більшої уваги науковців і практиків.

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі питання, присвячені розкриттю сутності та правової реалізації принципу гласності та відкритості цивільного судочинства, у своїх роботах досліджували: В. В. Городовенко [8], І. О. Ізарова [9], В. В. Комаров [10], В. В. Король [11], В. А. Кройтор [12–20], Ж. М. Мельник-Томенко [21], А. Г. Серветник [22], В. І. Тертишніков [23–25], Ю. А. Турлова [26], М. Й. Штефан [27], О. О. Штефан [7] та інші. Аналіз наявних досліджень свідчить про неоднозначність підходів до розуміння сутності змісту принципу гласності та відкритості цивільного судочинства та, як наслідок, про неоднозначність бачення реалізації його окремих аспектів у процесі здійснення цивільного судочинства в Україні.

Постановка завдання. Зважаючи на зазначене, варто проаналізувати існуючі в цивільній процесуальній доктрині підходи до визначення сутності принципу гласності та відкритості цивільного судочинства в сучасних умовах здійснення правосуддя в Україні.

Результати дослідження. Принцип гласності та відкритості цивільного судочинства є конституційним і міжгалузевим принципом цивільного процесуального права, який має нормативне закріплення як на національному, так і на міжнародному рівнях правового регулювання. На національному рівні ст. 129 Конституції України закріплений як засада судочинства принцип гласності судового процесу та його повне фіксування технічними засобами [28]. У чинному процесуальному законодавстві зазначений принцип закріплено в переліку основних засад (принципів) цивільного судочинства. Безпосередньо у п. 3 ч. 3 статті 2 ЦПК України він отримав своє закріплення [29]. Крім того, сутність принципу гласності та відкритості цивільного судочинства розкривається у ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [30], а також у статтях 7 та 8 ЦПК України [29].

Вимоги міжнародного права з проблематики прав людини, включаючи пакти ООН і регіональні конвенції, є основою для розробки національного законодавства, яке визначає порядок здійснення правосуддя в цивільних справах загалом і реалізацію принципу гласності та відкритості цивільного судочинства зокрема. Так, найважливішим міжнародним стандартом є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Як резолюція Генеральної Асамблеї, цей текст сам по собі не має юридичної сили, але на практиці він має великий вплив, на нього часто посилаються, численні національні законодавчі порядки включають його, іноді навіть на конституційному рівні. Цей міжнародний документ посилається на філософію природного права («Усі люди народжуються вільними та рівними у гідності та у правах») і на демократичні принципи [31, с. 186–188]. На міжнародному рівні принцип гласності та відкритості в цивільному судочинстві закріплений у статтях 10–11, 19, 29 Загальної декларації прав людини. Так, у Загальній декларації прав людини є вимога про необхідність забезпечення природного і невід’ємного права кожної людини на розгляд її справи «гласно із додержанням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом». Також у ній йдеться про гласність як необхідний складник презумпції невинуватості.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року зумовлює виникнення більш конкретних правил поведінки, а також підпорядковує їх собі [32]. Норми даної Конвенції є саме тими міжнародними стандартами, на яких ґрунтуються домовленості держав – учасниць Ради Європи, які лягають в основу внутрішніх правопорядків [33, с. 144]. Відповідно до ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Право на справедливий суд», гласність є однією з головних складових справедливого судового розгляду. Крім того, на міжнародному рівні принцип гласності та відкритості закріплений у ст. 13 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року [34], п. 8 Мінімальних стандартах правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року [35], ст. 14 Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року (Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973 року) [36], Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R(95)11 державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах від 11 вересня 1995 року [37], п. I (5.16), II (9.1) і (10.1) Документа Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 року [38] та ін.

Підписавши Угоду про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами, з іншого боку, у 2014 р. Україна взяла на себе зобов’язання до 2026 р. гармонізувати своє законодавство у сфері утвердження верховенства права. В Угоді зазначається необхідність утвердження верховенства права та наголошується, що співробітництво має відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод (ст. 14) [39].

Для правильного розгляду та вирішення конкретної цивільної справи суддя повинен добре знати не тільки загальні норми, закріплені в ЦПК України, а й визначені в матеріально-правових нормативних актах спеціальні процесуальні норми, що встановлюють

винятки чи доповнення щодо порядку судочинства у справах певної категорії. Крім цього, суддя має враховувати також норми Конституції України, положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, і рішень Європейського суду з прав людини [40, с. 69]. Як слушно зазначає О. О. Штефан, численні рішення ЄСПЛ також розкривають сутність абсолютного права людини на справедливий і публічний розгляд її справи, зміст якого полягає у: 1) відкритому судовому розгляду справи в суді першої інстанції; 2) праві заявника бути особисто вислуханим з питань фактичних обставин у суді будь-якої інстанції, у провадженні якої перебуває справа; 3) забезпеченні загальнодоступності змісту (тексту) судового рішення, що ухвалюється будь-якою інстанцією, шляхом його публічного оголошення, депонування його іншим способом [7, с. 7].

Серед рішень ЄСПЛ, яке змінили цивільне процесуальне законодавство, слід виокремити низку наступних рішень. Так, зважаючи на практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що гласність має сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України») [41]. Крім того, практика ЄСПЛ також дозволяє зробити висновок, що гласність отожднюється з відкритістю, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання у цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України») [42]. Також у низці рішень ЄСПЛ наголошено на необхідності дотримання гласності й відкритості судового провадження та повного фіксування технічними засобами. Обумовлено це тим, що гласний (публічний) характер судового засідання захищає від таємного і непідконтрольного суспільству правосуддя, за допомогою чого досягається довіра до діяльності судових органів, а також сприяє забезпеченню справедливого судового розгляду [43]. Так, ЄСПЛ у своєму рішенні зазначив, що має забезпечуватися доступом громадськості до судового розгляду незалежно від місця розгляду справи та наявності існування загальнодоступної інформації про дату та місце засідання (п. 56 рішення ЄСПЛ від 9 червня 2011 р. у справі «Лучанінова проти України») [44]. У практиці ЄСПЛ можна зустріти й інші підходи до розкриття сутності принципу гласності.

Розкриваючи такий аспект змісту принципу гласності та відкритості, як публічність (гласність для публіки), слід враховувати рішення у справі «Ріпан проти Австрії» (*Riepan v Austria*) від 14 листопада 2000 р.: «судовий розгляд задовольняє вимогу щодо публічності лише в тому разі, якщо громадськість може отримати інформацію про день і місце його проведення і якщо публіка може цього місця легко дістатися. У багатьох випадках цим умовам задовольнятиме той простий факт, що слухання проводяться в звичайній залі судових засідань, до того ж достатньо великій для розміщення глядачів» [45]. Разом з тим, ЄСПЛ зауважує, що «проведення судового процесу за межами звичайної зали суду, а надто десь у такому місці, як тюрма, куди широкий загал взагалі не має доступу, серйозно перешкоджатиме його публічності. У такому випадку держава зобов'язана вживати компенсаційних заходів з тією метою, щоб громадськість та засоби масової інформації були належно поінформовані про місце проведення слухань і мали ефективний доступ» [45].

Водночас доступ до інформації може бути обмежений і щодо сторін цивільної справи. Так, наприклад, питанню розкриття інформації з обмеженим доступом приділяв увагу ЄСПЛ у своїх рішеннях, безпосередньо сформулювавши такі підходи: 1) необхідно надавати доступ до матеріалів, що мають «життєво важливе» значення для результату справи; доступ до менш важливих доказів може бути обмежений (пп. 78–82 Рішення ЄСПЛ у справі Мак-Майкл проти Сполученого Королівства (*McMichael v. the United Kingdom*) (заява № 16424/90) від 24 лютого 1995 р.); 2) труднощі, що постають для сторони захисту у зв'язку з нерозголошенням, мають бути належним чином компенсовані процедурами, яких дотримуються судові органи (п. 45–46 Рішення ЄСПЛ у справі Фітт проти Сполученого Королівства (*Fitt v. the United Kingdom*) (заява № 29777/96) від 5 липня 2001 р.); 3) ці процедури можуть передбачати надання стороні захисту короткого викладу нерозкритих доказів (пп. 42–45

Рішення ЄСПЛ у справі Ботме та Аламі проти Сполученого Королівства (*Botmeh та Alami v. the United Kingdom*) (заява № 15187/03 від 7 вересня 2007 р.) [7, с. 9].

Відповідно вважаю, що з метою приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами в галузі захисту прав людини, окремі питання у сфері реалізації принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві потребують подальшого удосконалення, зокрема виходячи зі змісту прецедентної практики ЄСПЛ.

У цивільній процесуальній доктрині поряд з категорією «гласність» дослідники як синоніми використовують «відкритість» і «публічність». В. А. Кройтор, виходячи зі змісту ст. 7 ЦПК України, вважає, що зміст принципу гласності цивільного судочинства становлять правові вимоги, звернені прямо до суду (процесуальний зміст принципу гласності) і положення, які закріплюють права громадян, що виникають у зв'язку з проведенням відкритого судового розгляду (публічність) [19, с. 421]. Вважаю за можливе погодитись із такою позицією зазначених вчених.

У доктрині цивільного процесуального права існує також певна дискусія щодо складових принципу гласності та відкритості в цивільному судочинстві. Розглядаючи співвідношення цих понять, доцільно звернутися до тлумачних словників української мови. Слово «гласність» є абстрактним іменником слова «гласний», що означає «приступний для широкої громадськості; відкритий, публічний» [46, с. 80; 47, с. 244]. Своєю чергою, слово «відкритість» – це властивість і стан за таким значенням слова «відкритий», як: а) прямий, відвертий, щирий (про вдачу, погляд і т. ін. або людину з такою вдачею); б) неприхований, нетаємний; явний; в) зовнішній; наземний тощо [47, с. 172]. Неважко звернути увагу на те, що зміст цих слів підтверджує їх «лінгвістичну близькість».

Неспинна дискусія щодо сутності принципу гласності, викликана зокрема змістом ч. 1 ст. 7 ЦПК України, відповідно до якої гласність судового процесу визначається як усний і відкритий розгляд справ у судах. Так, одні науковці розглядають відкритість як елемент принципу гласності. М. Й. Штефан вважав, що закріплене у ЦПК України визначення змісту принципу гласності як відкритого розгляду справ у суді, не є повним. Гласність означає також відкритість усіх матеріалів справи для осіб, які беруть участь у справі, їхнє право ознайомлюватися з ними, обов'язкове їх інформування про час і місце судового засідання та про виконання окремих процесуальних дій. Гласність судового розгляду полягає також у праві публікувати звіти й повідомлення про судові процеси у пресі, інформувати про них по радіо, телебаченню та з використанням інших засобів масової інформації, обговорювати матеріали справи в трудовому колективі тощо. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної чи письмової інформації щодо результатів розгляду справи [27, 40]. В. А. Кройтор вважає, що відкритість є однією з форм реалізації гласності судочинства [19, с. 421].

У сучасній цивільній процесуальній доктрині існує тенденція до розширеного тлумачення змісту принципу гласності та відкритості цивільного судочинства. Так, гласність судочинства розглядається у трьох аспектах: як обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; як право сторін на гласний розгляд справи; право бажаючих (публіки) бути присутніми у відкритих судових засіданнях, розповсюджувати та отримувати інформацію про діяльність суду [48, с. 61]. О. О. Штефан вважає, що принцип гласності та відкритості цивільного судочинства має три складові: 1) гласність; 2) відкритість; 3) повне фіксування технічними засобами судового процесу задля досягнення мети цивільного судочинства – ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [7, с. 6]. Відповідно вчена вважає, що цей принцип має й позначатись як принцип гласності та відкритості судового процесу і його повне фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві.

Ж. М. Мельник-Томенко зазначає, що принципи гласності та відкритості мають розглядатися як окремі засади судочинства, що, у тому числі, підтверджується їх нормативною фіксацією в окремих статтях кодексу [21].

О. А. Мілієнко, своєю чергою, висловила припущення про недоцільність подвійних або потрійних назв відповідного принципу («гласність і відкритість», «гласність і доступність», «гласність і прозорість», «гласність і публічність»). Вчена на підставі аналізу відповідних норм КАС України доктринальних досліджень щодо змісту принципу гласності, аналізу кодифікованих процесуальних актів (ГПК України, ЦПК України, КАС України та КПК України) та їх історичних попередників щодо тлумачення змісту принципів гласності та відкритості дійшла висновку, що «...найбільш оптимальною є назва “гласність”» [49, с. 4]. Разом з тим, О. А. Мілієнко, узагальнивши наявні доктринальні джерела, в яких досліджуються засади гласності та відкритості, формуєє дефініцію цих принципів під терміном з назвою «принцип гласності та відкритості адміністративного процесу», що суперечить висловленій нею ж тезі. Так, на переконання вченої, – це один з базових принципів, на якому ґрунтуються норми адміністративного процесуального законодавства, реалізація якого забезпечується проведенням відкритого та усного судового розгляду адміністративної справи, винятком з якого є встановлені відповідним законодавством випадки. При цьому, як окремо наголошує вчена, дотримання принципу гласності та відкритості адміністративного процесу передбачає здійснення судом певних дій, які можна розділити на окремі етапи. Кожна здійснена судом дія з реалізації цього принципу має наслідком можливість для учасників судового розгляду та громадськості скористатись (активні дії; реалізація прав) чи не скористатись (пасивна поведінка щодо реалізації своїх прав, або, іншими словами, «нереалізація наданих прав») [49, с. 71–72].

Вважаю, що *виходячи з назви й змісту ст. 7 «Гласність судового процесу» та ст. 8 «Відкритість інформації щодо справи», ЦПК України зміст принципу гласності цивільного судочинства становлять дві основні правові вимоги, звернені прямо до суду, щодо необхідності забезпечення гласності та відкритості судового процесу, які претендують і на зазначені у визначенні назви самого принципу – принцип гласності й відкритості цивільного судочинства.* Така позиція знайшла підтримку у цілої низки вчених-процесуалістів. Так, у комплексі та єдності змісту двох складових (відкритості та гласності) розглядає цей принцип і М. В. Джафарова, на думку якої ознаками вказаного принципу є те, що: 1) він характеризує сутність і соціальний зміст права, являє собою одну з вихідних засад процесу формування, розвитку та функціонування конкретних правових норм і діяльності, що здійснюється на їх основі; 2) ґрунтується на конституційному праві доступу до інформації щодо здійснення правосуддя (розгляду адміністративних справ) та, відповідно, забезпечує його реалізацію; 3) отримав своє текстуальне та нормативне закріплення високого рівня узагальнення; дістав не лише певне конституційне закріплення (визнання необхідності), а й загальні умови та гарантії його реалізації як сформульованої вимоги до суду; 4) його здійснення є формою реалізації громадського контролю, дієвим засобом формування громадської думки про адміністративне судочинство, перевірки соціальної сутності права і, як наслідок, підвищення соціально-політичної активності громадян і зміцнення авторитету адміністративного суду та правосуддя в цілому; 5) він є дієвим засобом виховання правової, моральної та політичної культури громадян; 6) з його допомогою реалізуються завдання адміністративного судочинства; 7) він виступає гарантією законності при розгляді адміністративних справ судами [50, с. 103].

Важливо зупинитись і на питанні значення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства. Вважаю за можливе підтримати позицію авторів, які зазначають, що гласність судового процесу в цілому є похідною від принципу незалежності суду та рівності сторін у судочинстві, забезпечує «прозорість» судочинства, тобто судовий процес стає «прозорим» за умов визнання пріоритету прав людини і громадянина, а суспільство зацікавлене у незалежному суді та рівності сторін, і тому лише в умовах гласності судова незалежність і рівність сторін стають гарантованими; натомість гласність судочинства, яка також є необхідним елементом правосудної діяльності органів судової влади та умовою реалізації права на судовий захист інтересів суспільства у справедливому правосудді, проявляється в таких трьох аспектах: обов'язок суду забезпечити гласність судочинства; право сторін на гласний

розгляд справи; право бажаних бути присутніми у відкритих судових засіданнях, поширювати та отримувати інформацію про діяльність суду [10, с. 45].

Висновки. У підсумку викладеного зауважимо, що в цілому підтримуючи окремі висловлені вище тези з приводу доктринального тлумачення змісту принципу гласності та відкритості (саме як засади судочинства) та їх співвідношення між собою, відзначаю, що наразі вказану засаду варто розглядати як дві основні вимоги до суду, що й має позначатись і в назві цього принципу. Цей висновок, як вже зазначалося, зокрема підтверджується й оновленим цивільним процесуальним законодавством.

Зважаючи на національне цивільне процесуальне законодавство, положення міжнародно-правових актів, практику ЄСПЛ, можна дійти висновку, що змістовні положення принципу гласності та відкритості цивільного судочинства мають сприяти завданням судочинства, безпосередньо справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції (п. 56 рішення ЄСПЛ від 10 грудня 2009 р. у справі «Шагін проти України») [41].

Обов'язковою складовою принципу гласності та відкритості цивільного судочинства є його відкритість, оскільки відмова національних органів повідомити заявникові про дату та час слухання в цій справі розглядалася як порушення гласності судового розгляду (п. 40 рішення ЄСПЛ від 8 листопада 2005 р. у справі «Стрижак проти України») [42].

Реалізація принципу гласності та відкритості цивільного судочинства, з одного боку, досягненням завдань і мети цивільного судочинства, а з іншого, реалізацією права на справедливий судовий розгляд та одну з його складових – права на доступ до правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Енциклопедичний словник / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубінського. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2010. 606 с.
2. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарова, О. Д. Тихомірова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
3. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 23 с.
4. Сакара Н. Ю. Основні засади цивільного судочинства та розумність строків розгляду справи судом. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 142. С. 77–89.
5. Рожнов О. В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 20 с.
6. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 40 с.
7. Штефан О. Принцип гласності та відкритості судового процесу і його повне фіксування технічними засобами в цивільному судочинстві України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. № 2. С. 5–14.
8. Городовенко В. В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 9 (133). С. 38–43.
9. Ізарова І. О. Закритий судовий розгляд справ в порядку цивільного судочинства: практика Європейського Суду. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 295–299.
10. Курс цивільного процесу : підруч. / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
11. Король В. В. Фіксування судового засідання за допомогою технічних засобів як складова засади гласності і відкритості кримінального провадження. *Наше право*. 2015. № 4. С. 104–110.
12. Кройтор В. А. Гласність як одна з основних засад цивільного судочинства. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2008. № 2. С. 64–66;

13. Кройтор В. А. Дія принципу поєднання гласності та можливості її обмеження в цивільному судочинстві при розгляді справ про усиновлення дітей. *Приватне та публічне право*. 2017. №3. С. 49–53;
14. Кройтор В. А. Засади публічності в римському цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. №4. С. 68–71;
15. Кройтор В. А. Зміст принципу гласності цивільного судочинства: процесуальний аспект. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. №25. С. 354–360;
16. Кройтор В. А. Система принципів цивільного процесуального права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. №42. С. 15–23;
17. Кройтор В. А. Принцип усності в цивільному судочинстві. *Право і безпека*. 2009. №2. С. 144–151;
18. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система: проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків : Право, 2020. 672 с.;
19. Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства. *Форум права*. 2011. №3. С. 419–427. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 24.12.2023);
20. Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2021. 600 с.
21. Мельник-Томенко Ж. М. Принципи гласності судового процесу і відкритості інформації щодо справи: правова природа та наукові підходи до її визнання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Том 3. Випуск 1 (16). С. 161–166. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-3_2017/34.pdf (дата звернення: 12.11.2023).
22. Серветник А. Г. Співвідношення принципів відкритості, гласності та публічності цивільного судочинства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Юриспруденція. 2014. № 12. Том 2. С. 58–61.
23. Тертишніков В. І. Поняття та значення принципів цивільного процесуального права. *Цивільне процесуальне право України : підруч. для юрид. вузів і фак. / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, Є. Г. Пушкар та ін. ; за ред. В. В. Комарова*. Харків : Право, 1999. 592 с.;
24. Тертишніков В. І. Принципи цивільно-процесуального права : текст лекції. Харків : Юрид. ін-т, 1991. 20 с.;
25. Тертишніков В. І. Цивільний процес (лекції) : навч.-практ. посіб. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2011. 230 с.
26. Турлова Ю. А. Принцип гласності в оновленому процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 195–198.
27. Штефан М. Й. Цивільний процес : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Київ : Ін Юре, 2001. 696 с.
28. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.08.2023).
29. Цивільний процесуальний кодекс України : від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 24.01.2024).
30. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text2> (дата звернення: 24.01.2024).
31. Тускоз Ж. Міжнародне право : підруч. Київ : Арт-Ек, 1998. 416 с.
32. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 19.12.2023).
33. Бущенко А. П. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського Суду з прав людини. Харків : Права людини, 2008. 432 с.
34. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 19.12.2023).

35. Мінімальні стандарти правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29 листопада 1985 року. Мінімальні стандарти належного поведження з дітьми в місцях несвободи / кол. авторів. Харків : ХІСД, 2013. 88 с.

36. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 19.12.2023).

37. Рекомендація № R(95)11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах. Ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 543 засіданні заступників міністрів 11 вересня 1995 року. URL: http://www.arbitr.gov.ua/files/pages/pd07072014_6.pdf (дата звернення: 19.12.2023).

38. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 року. URL: https://www.zakon.cc/law/document/read/994_082 (дата звернення: 19.12.2023).

39. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Учинено в м. Брюссель двадцять першого березня дві тисячі чотирнадцятого року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 02.12.2023).

40. Присяжнюк Т., Мірошник О. Захист права власності у Європейському правовому просторі. *Право України*. 2001. № 8. С. 68–70.

41. Рішення Європейського суду з прав людини від 10.12.2009 року у справі «Шагін проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_612#Text (дата доступу: 05.12.2023).

42. Рішення Європейського суду з прав людини від 08.11.2005 року у справі «Стрижак проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_441#Text (дата доступу: 05.12.2023).

43. Ковальська Д. Т. Право на відкритість судового розгляду. Співвідношення гласності та відкритості. *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті* : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 25–26 листопада 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Гельветика, 2021. Ч. 1. 244 с. С. 89–92.

44. Рішення Європейського суду з прав людини від 09.06.2011 року у справі «Лучанінова проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788#Text (дата доступу: 05.12.2023).

45. Макбрайд Джеремі. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. 576 с.

46. Словник української мови : [в 11 т.]. Т. 2 : Г-Ж / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; уклали : А. П. Білоштан та ін. ; ред. : П. П. Доценко, Л. А. Юрчук]. Київ : Наукова думка, 1971. 550 с.

47. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

48. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія / В. В. Комаров, В. І. Тертишніков, В. В. Баранкова та ін. ; за заг. ред. В. В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.

49. Мілієнко О. А. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 : адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Запоріжжя, 2016. 18 с.

50. Джафарова М. В. Зміст та процесуальне значення принципу гласності та відкритості адміністративного судочинства України. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту : Зб. наук. праць. Серія: Юридичні науки*. Вип. 1. Т. 2. Херсон, 2014. С. 99–104.

ФІСУН В. В.,
аспірант кафедри цивільного права
та процесу
(Державний податковий університет)

УДК 347.5
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.12>

ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ, МАЙНО ЯКИХ ЗНАХОДИТЬСЯ В РАЙОНІ ВОЄННИХ (БОЙОВИХ) ДІЙ

Активні бойові дії на території незалежної України безперервно тривають з 2014 року. Незважаючи на певні політичні домовленості між Україною та Російською Федерацією впродовж 2014-2022 років, увесь цей час право власності українських фізичних та юридичних осіб перебуває у стані порушення і часто не може бути захищено належним чином не лише фактично, а й формально. Ця проблема набула критичного загострення після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Україна, маючи гіркий досвід окупації територій з 2014 року, протягом останніх років розробила правове регулювання задля забезпечення прав і свобод на тимчасово окупованій території України, а також внутрішньопереміщених осіб.

Чинне законодавство покладає відповідальність за завданні збитки на тимчасово окупованих територіях на Російську Федерацію. Водночас, не менш важливим є питання захисту інтересів та свобод, а особливо права власності осіб, майно яких знаходиться ні на тимчасово окупованій території, ні на території, де повноцінну владу здійснюють органи державної влади України: саме території, де ведуться бойові дії (райони воєнних (бойових) дій) зазнають найбільшого пошкодження, руйнування та знищення майна, а тому правове регулювання щодо забезпечення прав на таких територіях потребує окремого ретельного вивчення.

У статті досліджено підходи до поняття «бойові дії» та похідні від нього в контексті територій, де ведуться бойові дії та порушується право власності, існуючі механізми захисту права власності осіб, майно яких знаходиться в районах воєнних (бойових) дій, необхідність надання додаткових гарантій захисту права власності для таких осіб та затвердження порядку проведення обстеження об'єктів нерухомого майна, що знаходяться в районах воєнних (бойових) дій. Здійснено аналіз судової практики з зазначеної проблематики.

Ключові слова: бойові дії, захист права власності, фізичні особи, відшкодування, майно.

Fisun V. V. Regarding the protection of property rights of individuals whose property is located in the area of military operations (hostilities)

Active hostilities on the territory of independent Ukraine have continued constantly since 2014. Notwithstanding certain political agreements between Ukraine and Russian Federation during 2014-2022 the property rights of both Ukrainian individuals and legal entities are in a state of violation and often cannot be properly protected not only actually, but even formally. This problem became crucial after the full-scale invasion on February 24, 2022.

Ukraine, having the bitter experience with occupied territories since 2014, within recent years has developed legal framework to ensure rights and freedoms on the temporarily occupied territory of Ukraine, as well as of internally displaced persons.

Effective legislation assigns responsibility for damage caused on temporarily occupied territories to Russian Federation. At the same time, not less important is the issue of protecting the interests and freedoms, and especially the property rights of persons whose property is located neither in the temporarily occupied territory, nor in the territory where full governance is exercised by the state authorities of Ukraine: precisely the territories where hostilities are taking place (areas of military operations (hostilities)) suffer the greatest damage, destruction and demolishing of property, and therefore the legal regulation regarding the provision of rights on such territories requires a separate thorough study.

The article examines approaches to the concept of “hostilities” and its derivatives in the context of territories where hostilities are conducted and property rights are violated, existing mechanisms for protecting the property rights of persons whose property is located in areas of military operations (hostilities), the need to provide additional guarantees for protection of property rights for such persons and approval of the procedure for surveying real estate objects located in areas of military operations (hostilities). An analysis of case law on the specified issues was carried out.

Key words: *hostilities, protection of property rights, individuals, compensation, property.*

Вступ. Конституція України встановлює, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, і право приватної власності є непорушним, а примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості, в той час як примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану [1].

Додаткові гарантії закріплюються у Протоколі № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де передбачається, що кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном і ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [2].

Варто зазначити, що Верховна Рада України у 2015 році прийняла Заяву «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод», відповідно до якої відповідальність за дотримання та захист прав і свобод людини на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, фактично окупованих частинах Донецької і Луганської областей як за міжнародним гуманітарним правом, так і за міжнародним правом захисту прав людини покладається на Російську Федерацію [3]. Водночас, здійснивши відступ від окремих статей Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Верховна Рада України не здійснила відступу від прав, що встановлюють гарантії захисту права власності.

Питання захисту права власності фізичних осіб, майно яких знаходиться в районі воєнних (бойових) дій вітчизняними науковцями глибоко не досліджувалося, однак, дотично цієї проблеми торкалися у своїх наукових працях Д. С. Спесивцев, Є. В. Якових, Н. Онищенко, В. Теремецький, В. Біла, Ю. Чечіль, М. Костенко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження окремих аспектів захисту права власності фізичних осіб, майно яких знаходиться в районі воєнних (бойових) дій.

Результати дослідження. Ключовим у питанні гарантування права власності окремих категорій осіб є Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», який у статті 11 закріплює гарантування права власності та правовий режим майна на окупованій території [4]. Обсяг

гарантій передбачає збереження за особами права власності та інших речових прав на майно, у тому числі на нерухоме майно, включаючи земельні ділянки, що знаходиться на тимчасово окупованій території, якщо таке майно набуто відповідно до законів України. Дія таких гарантій поширюється на майно, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях, які визначені як:

1) сухопутна територія тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, водні об'єкти або їх частини, що знаходяться на цих територіях;

2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, внутрішні морські води, прилеглі до сухопутної території інших тимчасово окупованих Російською Федерацією територій України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;

3) інша сухопутна територія України, внутрішні морські води і територіальне море України, визнані в умовах воєнного стану тимчасово окупованими у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку; та

4) надра під та повітряний простір над територіями, що зазначені вище [4].

Відтак, захист права власності на майно, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях, додатково забезпечується гарантіями, встановленими у чинному законодавстві. Більше того, звертається увага, що якщо частина території держави окупована іншою державою, усі збитки, завдані такою окупацією можуть бути покладені на окупанта [5, с. 87].

Проте, у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації у лютому 2022 року, виник ряд питань щодо захисту права власності не лише майна, що знаходиться на тимчасово окупованих територіях, а й на територіях де велися або ведуться бойові дії. Наприклад, Громадська організація «ДОНБАС СОС» звертає увагу на проблеми з визнанням права власності на майно, що знаходиться на територіях, де відбуваються активні бойові дії, якщо таке право власності було оформлено до 2013 року [6].

Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України було видано Наказ № 309 від 22 грудня 2022 року «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією», яким встановлюються такі категорії територій як:

1) території, на яких ведуться (велися) бойові дії, що включає: території можливих бойових дій; території активних бойових дій; території активних бойових дій, на яких функціонують державні електронні інформаційні ресурси; а також

2) вже згадані тимчасово окуповані Російською Федерацією території України [7].

Чинне законодавство не містить визначення такого поняття як «активні бойові дії» та відповідних територій, де можуть відбуватися такі бойові дії натомість визначаючи лише їх перелік. Більше того, в контексті захисту прав та свобод людини, в тому числі права власності, немає єдиного підходу до поняття «бойові дії».

Варто зазначити, що поняття «бойові дії» закріплено у Законі України «Про оборону України», де воно визначається як форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони, а також поліції особливого призначення Національної поліції України для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), і в розрізі застосування цього Закону, використовується поняття «район воєнних (бойових) дій» – визначена рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України частина сухопутної території України, повітряного або/та водного простору, на якій впродовж певного часу ведуться або/та можуть вестися воєнні (бойові) дії [8]. Відтак, існує розбіжність у застосуванні термінології в цій сфері, оскільки наразі різні органи державної влади можуть затверджувати окремі переліки територій, на яких ведуться бойові дії, що може вплинути на можливість та ефективність захисту права власності.

Варто звернути увагу, що серед науковців також відсутній уніфікований підхід до застосування поняття «бойові дії» та похідних від нього, наприклад «активні бойові дії». Є.В. Якових, аналізуючи питання відшкодування шкоди, спричиненої під час активних бойових дій на території України, не визначає суть поняття «активних бойових дій» [9, с. 106], а О. Водянніков доходить висновку про те, що під час ведення активних бойових дій на території, де вони ведуться, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, не застосовується, в той час як наприклад Міжнародний пакт про громадянські і політичні права продовжує свою дію [10]. Проте, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права не закріплює нормативних основ щодо захисту права власності та гарантій його дотримання.

О. Водянніков також вказує на те, що законодавство та правозастосовна практика інших країн не закріплюють нормативні положення, що встановлювали би цивільну відповідальність і обов'язок компенсації за шкоду, спричинену в районі активних бойових дій, а держави, якщо і погоджуються компенсувати таку шкоду, то роблять це з доброї волі, а не юридичного обов'язку (наприклад, США) [10]. Однак, неможливість застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у районі воєнних (бойових) дій не може обмежувати права щодо захисту права власності особами, де такі бойові дії можуть тривати протягом дуже довгих строків.

Важливим у контексті цього питання є висновок Верховного Суду, висловлений у 2022 році, де було зазначено, що «РФ, вчинивши неспровокований та повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд та вирішення справ про відшкодування шкоди, завданої такими актами агресії фізичній особі громадянину України. Верховний Суд виходить із того, що названа країна-агресор діяла не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом» [11]. Після прийняття цього висновку, науковцями було звернуто увагу, що до вже існуючих двох можливостей відшкодування шкоди шляхом подачі цивільного позову до держави Україна або подачі цивільного позову в межах кримінального провадження, додалася опція звернення з цивільним позовом до держави-агресора [12, с. 527]. Таким чином, Верховний Суд, не розрізняючи поняття «бойові дії» та похідні від нього, звернув увагу на те, що будь-яка шкода завдана фізичній особі внаслідок агресії Російської Федерації, має бути відшкодована, а Російська Федерація у таких справах не може посилатися на свій судовий імунітет.

При цьому, наявність значної кількості судових справ, де позивачам-громадянам України було задоволено вимоги щодо відшкодування матеріальної та/або моральної шкоди з Російської Федерації, не свідчить про безумовність задоволення таких вимог. Наприклад, в одному з рішень зазначається, що «суд не бере до уваги посилення позивача на те, що неможливість використання майна за призначенням є аналогією знищення майна... Посилання позивача на спричинення матеріальної шкоди у зв'язку з неможливістю користування та розпоряджатися своїм майном у зв'язку зі збройною агресією РФ, є фактично посилення на спричинення йому моральної шкоди, про яку останній не заявляє» [13]. Таким чином, доведення факту знищення майна було покладено на позивачів-громадян України, що значною мірою ускладнено для осіб, майно яких знаходиться на території, де ведуться бойові дії.

Конституцією України визначено не лише рівність людей та громадян у своїх правах, а й рівність усіх суб'єктів права власності перед законом [1]. Відтак, будь-які обмеження щодо захисту права власності в залежності від режиму території може тлумачитися як дискримінація. У свою чергу, права та свободи щодо права власності мали б бути не обмеженими, а навпаки підкріплені додатковими гарантіями як це, наприклад, передбачено для тимчасово окупованих територій.

Повертаючись до визначення поняття «бойові дії» та похідних від нього в контексті захисту права власності, пропонується розглянути єдиний підхід, яким застосувати вже існуюче визначення поняття «бойові дії», передбачене Законом України «Про оборону України»,

а також застосовувати поняття «район воєнних (бойових) дій» до тих територій, де ведуться або можуть вестися бойові дії як це визначено Законом України «Про оборону України» [8].

За умови відсутності визначення поняття «активні бойові дії», жителі таких територій не отримують жодного окремого статусу або пріоритету, що міг би надати додаткові гарантії для захисту їх права власності.

Важливим у цій сфері стало прийняття Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», відповідно до якого було визначено правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України [14] та до прийняття якого фактично був відсутній систематичний та структурований механізм компенсації збитків особам, постраждалим від агресії Російської Федерації [15, с. 322].

Відповідний нормативний акт дозволяє фізичним особам, які є громадянами України отримати компенсацію за пошкоджені або знищені об'єкти нерухомого майна за умови наявності рішення комісії з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна [14].

Норми цього Закону оперують поняттям «район воєнних (бойових) дій» та що найважливіше у Прикінцевих та перехідних положеннях містять вимогу до Кабінету Міністрів України забезпечити визначення особливостей проведення обстеження пошкоджених та знищених об'єктів нерухомого майна, які знаходяться на територіях територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), відповідно до переліку, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій (у тому числі із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі, зокрема космічної зйомки) [14].

Наразі, Кабінетом Міністрів України розроблено, однак не затверджено відповідний порядок проведення обстеження окремих категорій об'єктів нерухомого майна, що знаходяться на територіях територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), в тому числі із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі [16]. Відповідно, аналізована вище проблема щодо уніфікації термінології у цій сфері потребує приділення їй додаткової уваги в контексті відшкодування збитків щодо пошкоджених або знищених об'єктів нерухомого майна. До того ж, значне прострочення щодо затвердження відповідного нормативного документу призводить до порушення прав осіб, майно яких перебуває в районі воєнних (бойових) дій.

Також, варто звернути увагу на пріоритетне право на отримання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна [14]. Слід зазначити, що особи, майно яких знаходиться на території, де ведуться бойові дії перебувають у найбільш невизначеному становищі щодо подальшої долі їх майна, а тому у разі наявності інформації про те, що їх майно є знищеним, доречним було б віднести їх до пріоритетної категорії осіб, якщо станом на момент подачі заяви про відшкодування таке майно все ще знаходилося на території, де ведуться бойові дії.

Насамкінець, слід наголосити на тому, що аналізований вище Закон дозволяє захистити право власності лише на нерухоме майно, проте регулювання захисту права власності іншого майна (зокрема, рухомого), що може бути знищено або пошкоджено у районі (воєнних) бойових дій, потребує подальшої розробки та систематизації.

Висновки. Для осіб, пошкоджене або знищене майно яких знаходиться у районах воєнних (бойових дій), наразі передбачено декілька механізмів щодо можливості захисту права власності на таке майно. Водночас, існуюча нормативна та практична база не

є досконалыми, а тому такі особи не можуть повноцінно захистити своє право власності, зокрема, у зв'язку з відсутністю:

1) єдиного підходу у законодавстві до визначення поняття «бойові дії» та похідних від нього;

2) затвердженого порядку проведення обстеження об'єктів нерухомого майна, що знаходяться в районах воєнних (бойових) дій;

3) додаткових гарантій захисту права власності щодо майна, яке знаходиться в районах воєнних (бойових) дій, в тому числі пріоритету щодо отримання компенсації у разі знищення нерухомого майна;

4) уніфікованої судової практики щодо питань надання відшкодування за пошкоджене або знищене майно, що знаходиться в районах воєнних (бойових) дій.

Для підвищення рівня захисту права власності осіб, пошкоджене або знищене майно яких знаходиться у районах воєнних (бойових) дій пропонується відповідно:

1) уніфікувати підхід до поняття «бойові дії» та похідних від нього у законодавстві, наприклад, шляхом посилення у існуючих нормативних актах на поняття, визначені Законом України «Про оборону України»;

2) затвердити та запровадити до виконання розроблений Кабінетом Міністрів України порядок проведення обстеження об'єктів нерухомого майна, що знаходяться в районах воєнних (бойових) дій;

3) надати додаткові гарантії захисту права власності щодо майна, яке знаходиться в районах воєнних (бойових) дій, у тому числі пріоритет щодо отримання компенсації у разі знищення нерухомого майна;

4) поглиблювати напрацювання у сфері судової практики.

Додатково, подальшого аналізу та розробки потребує питання захисту права власності осіб на пошкоджене або знищене майно, що знаходиться в районах проведення воєнних (бойових) дій та є відмінним від нерухомого майна.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення 15.02.2024).

3. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод»: Постанова від 21.05.2015 р. № 462-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#n9> (дата звернення 15.02.2024).

4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 р. № 1207-VII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n14> (дата звернення: 18.02.2024).

5. Spiesivtsev D. S. Who should bear the material responsibility for damage or destruction of immovable property during armed conflict? Lessons from Syria for Europe. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 6. С. 85–88.

6. Підтвердити право власності на нерухоме майно в зоні бойових дій. Які проблеми виникають з житлом, зареєстрованим до 2013 року? URL: https://www.donbasssos.org/pravo_vlasnosti/ (дата звернення: 18.02.2024).

7. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Наказ від 22.12.2022 р. № 309 / Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#n21> (дата звернення 18.02.2024).

8. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 18.02.2024).

9. Якових Є. В. Відшкодування шкоди, спричиненої під час активних бойових дій на території України. Доктринальні та правозастосовні проблеми кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присв. 10-й річниці набуття чинності Кримінального процесуального кодексу України (м. Одеса, 9 грудня 2022 р.) / уклад.: Л. І. Аркуша, О. О. Торбас, В. А. Завтур ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 105-109.
10. Мистецтво юридичної війни: шкода, спричинена під час активних бойових дій. URL: https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/528385_mistetstvo_yuridichnoi_viyeni_shkoda.html (дата звернення: 20.02.2024).
11. Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064> (дата звернення 20.02.2024).
12. Onishchenko, N., Teremetskyi, V., Bila, V., Chechil, Y., & Kostenko, M. (2023). JUDICIAL AND EXTRAJUDICIAL PROCEEDINGS TO COMPENSATE FOR DAMAGES CAUSED BY ARMED CONFLICTS: EXPERIENCE OF UKRAINE. *Lex Humana* (ISSN 2175-0947), Vol. 15(3), P. 522–537.
13. Рішення Тернівського міського суду Дніпропетровської області від 02 червня 2023 року у справі № 194/1513/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111485092#> (дата звернення 20.02.2024).
14. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text> (дата звернення: 22.02.2024).
15. Khmyz, M., Sopilnyk, R., Hudyma, V., Semchuk, Y., & Sopilnyk, L. (2023). Socio-political discourses on war-related damage to ukrainian citizens: Analysis of public policy in the context of court cases. *Amazonia Investiga*, Vol. 12(63), P. 319-329.
16. Проект Порядку проведення обстеження окремих категорій об'єктів нерухомого майна, що знаходяться на територіях територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), в тому числі із застосуванням інформаційних продуктів дистанційного зондування Землі. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjn2rikpcGEAxVfSfEDHdWzC7sQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fmtu.gov.ua%2Ffiles%2F1.2.%2520%25D0%259F%25D1%2580%25D0%25BE%25D1%2594%25D0%25BA%25D1%2582%2520%25D0%259F%25D0%25BE%25D1%2580%25D1%258F%25D0%25B4%25D0%25BA%25D1%2583.docx&usg=AOvVaw3WEyUmFHAbе0-auCUFhGBU&opi=89978449> (дата звернення 22.02.2024).

ШЕЛУДЯКОВА Н. А.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
(Державний університет економіки
і технологій)

ШЕЛУДЯКОВ Р. С.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
міжнародного та приватного права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.13>

ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ СПРОСТУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРАВА НА ВІДПОВІДЬ ЯК СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ГІДНОСТІ ТА ЧЕСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, А ТАКОЖ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В МЕДІА

Визначено, що балансування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань у медіа та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя має значні історичні витоки. Для підтримання такого балансу у законодавстві передбачено механізм судового та досудового врегулювання спорів у сфері захисту фізичних та юридичних осіб від розповсюдження недостовірної інформації, насамперед це право на відповідь та на спростування недостовірної інформації. Вони розглянуті через правовідносини, які виникають при їх реалізації у медіа. Досліджено структуру правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа, а саме: об'єкт, суб'єкт та зміст. Доведено, що виникають, припиняються та змінюються такі правовідносини на підставі юридичних фактів. Визначено, що об'єктом правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа виступає недостовірна інформація. Суб'єктами правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь у медіа виступають з одного боку, особи право на честь та гідність або ділову репутацію яких порушено, з іншого особи, які поширюють недостовірну інформацію. Змістом правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа виступають права та обов'язки суб'єктів у цій сфері. Юридичним фактом виникнення таких правовідносин виступають поширення недостовірної інформації. Зроблено висновок, що свою специфіку мають правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь в медіа під час виборчого процесу. Зроблено висновок, що діюче виборче законодавство потребує внесення змін до ч. 5 статті 57 Виборчого кодексу України для приведення його до відповідності до європейського законодавства.

Ключові слова: правовідносини, спростування недостовірної інформації, право на відповідь, захист честі та гідності фізичної особи, захист ділової репутації фізичної та юридичної особи, медіа, об'єкт, суб'єкт та зміст правовідносин.

Sheludyakova N. A., Sheludyakov R. S. Legal relations in the field of refutation incorrect information and the right of reply as methods of protecting the dignity and honor of a natural person and as well as the business reputation of the individual and legal entity in media

It was determined that the balancing of the right to freedom of thought and speech, to freely express one's views and beliefs in the media, and the right to respect for human dignity, with constitutional guarantees of non-interference in personal and family life, has significant historical origins. To maintain such a balance, the legislation provides a mechanism for judicial and pre-trial settlement of disputes in the field of protection of individuals and legal entities from the dissemination of inaccurate information, primarily the right to answer and to refute inaccurate information. They are considered through the legal relations that arise when they are implemented in the media. The structure of the legal relationship in the field of refutation of false information and the right of reply as ways of protecting the dignity and honour of an individual, as well as the business reputation of an individual and a legal entity in the media, namely: object, subject and content, were studied. It is proved that such legal relations arise, terminate and change based on legal facts. It was determined that the object of the legal relationship in the field of refutation of false information and the right to reply as ways of protecting the dignity and honour of a natural person, as well as the business reputation of a natural person and a legal entity in the media, is false information. Subjects of legal relations in the field of refutation of false information and the right to reply in the media are, on the one hand, persons whose right to honour and dignity or business reputation has been violated, and on the other hand, persons who spread false information. The content of the legal relationship in the field of refutation of false information and the right to answer as ways of protecting the dignity and honour of an individual, as well as the business reputation of an individual and legal entity in the media, are the rights and obligations of subjects in this area. The legal fact of the emergence of such legal relations is the spread of unreliable information. It was concluded that legal relations in the field of refutation of false information and the right to answer in the media during the election process have their own specificity. It was concluded that the current election legislation needs to be amended to Part 5 of Article 57 of the Election Code of Ukraine in order to bring it into compliance with European legislation.

Key words: legal relations, refutation of false information, right of reply, protection of honour and dignity of a natural person, protection of business reputation of a natural and legal person, media, object, subject and content of legal relations.

Вступ. В сучасних умовах Україна перебуває в стані війни з Російською Федерацією, і не тільки в сенсі конфлікту який ведеться за допомогою армії та зброї, а й інформаційної війни, основним інструментом якої виступає пропаганда. Тому вдосконалення регулювання діяльності медіа є одним із пріоритетних завдань держави. При цьому боротьба з російською пропагандою не повинна порушувати міжнародні та європейські норми з прав людини, зокрема обмежувати право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на повагу до гідності тощо. Такий баланс можливий за допомогою врегулювання спорів щодо захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи через механізм врегулювання правовідносин, що виникають

на підставі застосування медіа права на відповідь та спростування недостовірної інформації. Тому дослідження даної тематики є вкрай актуальним на сьогоднішній день.

Постановка завдання. Виходячи зі значущості проблематики, метою статті є дослідження правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

– визначити сутність і нормативний зміст правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа;

– визначити шляхи вдосконалення правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа.

Важливо відзначити, що, незважаючи на виняткову важливість і актуальність питання захисту фізичних та юридичних осіб від недостовірної інформації в медіа, вітчизняна та зарубіжна наука не приділила достатньої уваги правовідносинам у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа, що вказує на істотні прогалини у чинному законодавстві України.

Разом з тим у правовій науковій літературі теоретичного і методологічного характеру зосереджено чимало ідей та обґрунтованих положень, які стосуються даної проблематики. Теоретичним аспектам сутності спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи присвячені праці таких вчених цивілістів як О.А. Баранов, І.М. Грищенко, С. А. Засць, О.В. Дзера, О.В. Кохановська, В.С. Кучерявенко, М.М. Малєїна, М. В. Масюк, К. В. Можаровська, В.М. Підгородинський, М.А. Придворов, Р.О. Стефанчук

Незважаючи на значну теоретичну базу дослідження способів у захисту немайнових прав, у науковій сфері недостатньо розкрито регулювання правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа. Тому дана проблематика потребує подальшого наукового дослідження.

Результати дослідження. Балансування права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань у засобах масової інформації та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невторчання в особисте і сімейне життя має значні історичні витoki. Регулювання права на відповідь та спростування недостовірної інформації в засобах масової інформації містилось в Основах Цивільного законодавства Союзу РСР від 8 грудня 1961 року і союзних республік та Цивільному кодексі Української РСР від 18.07.1963 № 1540-VI, а згодом в Цивільному кодексі України від 16 січня 2003 року № 435-IV, законах України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII, «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні».

На сучасному етапі розвитку законодавства, право на відповідь та спростування недостовірної інформації регулюється Конституцією України, Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 року № 435-IV, а також досить новим законодавством, яке об'єднало нормативно-правові у сфері медіа. Таким, наприклад, як Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX, Виборчий кодекс України (в частині участі медіа у передвиборчій агітації), «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 року № 1089-IX тощо.

Для комплексного дослідження правовідносин у сфері права на відповідь та спростування недостовірної інформації в засобах масової інформації спочатку потрібно дослідити поняття та зміст способів захисту немайнового права під призвою діючого законодавства.

Так, з одного боку Конституція України у ч. 1-2 ст. 34 гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право

вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [1].

З іншого ч.3 ст. 34 Конституції України обмежує таке право в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [1].

Що стосується прав інших людей, то мається на увазі, честь і гідність, недоторканність і безпека, які визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Кожен має право на повагу до його гідності. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей [1].

Тому Пленум Верховного Суду зазначив, що «беручи до уваги зазначені конституційні положення, суди при вирішенні справ про захист гідності, честі та ділової репутації повинні забезпечувати баланс між конституційним правом на свободу думки і слова, правом на вільне вираження своїх поглядів та переконань, з одного боку, та правом на повагу до людської гідності, конституційними гарантіями невтручання в особисте і сімейне життя, судовим захистом права на спростування недостовірної інформації про особу, з іншого боку» [2].

Для підтримання такого балансу у законодавстві передбачено механізм досудового та судового врегулювання спорів у сфері захисту фізичних та юридичних осіб від розповсюдження недостовірної інформації, насамперед це право на відповідь та на спростування недостовірної інформації.

Так, відповідно до ч.3 ст. 32 Конституції України кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації [1].

Більш детально цю норму розкриває Цивільний кодекс України (далі ЦК України), зокрема згідно з ст.15 ЦК України, кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. Фізична особа має право на захист свого особистого немайнового права від протиправних посягань інших осіб. Захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими главою 3 ЦК України. Захист особистого немайнового права може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення [3].

Таким чином ЦК України закріплює загальні та спеціальні способи захисту свого особистого немайнового права. Спеціальні способи захисту особистих немайнових прав характеризуються тим, що діють лише в точно визначеній сфері суспільних правовідносин. Тому Пленум Верховного суду визначив, що до таких спеціальних способів захисту відносяться, наприклад, спростування недостовірної інформації та/або право на відповідь (стаття 277 ЦК України), заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права (стаття 278 ЦК України) тощо [2]. Також до таких способів можна віднести вимогу припинення публічного показу фото-, кіно-, теле- чи відеоплівки, яка регулюється ч. 2 ст. 307 ЦК України.

Розглянемо найбільш розповсюдженні спеціальні способи захисту особистих немайнових прав, такі як спростування недостовірної інформації та право на відповідь у медіа через правовідносини, які виникають при їх реалізації. Більшість правознавців до структури правовідносин відносять об'єкт, суб'єкт та зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки учасників правовідносин). Виникають, припиняються та змінюються правовідносини на підставі юридичних фактів. Виходячи з цього, найбільш глибоке дослідження можливе через аналіз елементів правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи,

а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа та юридичних фактів на підставі яких вони виникають.

Об'єктом правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа виступає недостовірна інформація, яка була розповсюджена в медіа.

Недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекручені) [2].

Суб'єктами правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь у медіа виступають з одного боку, особи право на честь та гідність або ділову репутацію яких порушено, з іншого особи, які поширюють недостовірну інформацію.

Розглянемо нормативно-правові акти, в яких закріплений правовий статус суб'єктів, право на честь та/або ділову репутацію яких порушено.

Так, статтею 277 ЦК України передбачено, що фізична особа, особисті немайнові права якої порушено внаслідок поширення про неї та (або) членів її сім'ї недостовірної інформації, має право на відповідь, а також на спростування цієї інформації [3]. Відповідно до ч. 2 ст. 30 закону України «Про інформацію», якщо особа вважає, що оціночні судження або думки принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому самому медіа з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку [4]. В законі України «Про медіа», згідно з ч. 1 ст. 43, особа, яка вважає, що суб'єктом у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа щодо неї було поширено відомості, які не відповідають дійсності (викладені неповно чи неточно) та принижують її честь, гідність чи ділову репутацію, має право вимагати спростування недостовірної інформації або реалізації права на відповідь. Також право на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації щодо особи, яка померла, належить членам її сім'ї, близьким родичам та іншим заінтересованим особам [5].

Як бачимо, в більшості випадків законодавець використовує у якості суб'єкта, особисті немайнові права якого порушено через розповсюдження недостовірної інформації поняття «особа» та «фізична особа». Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦК України, учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи (далі – особи). Виходячи з цього, під «особами», які мають право на відповідь та спростування недостовірної інформації розуміються як фізичні, так і юридичні особи. Це впливає також з аналізу інших норм цивільного законодавства.

Зокрема, згідно із ч. 1 ст. 91 ЦК України, юридична особа здатна мати такі самі цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині [3]. Відповідно до ст. 94 ЦК України юридична особа має право на недоторканність її ділової репутації, на таємницю кореспонденції, на інформацію та інші особисті немайнові права, які можуть їй належати [3].

У ч. 2 ст. 34 Господарського кодексу України визначено, що дискредитацією суб'єкта господарювання є поширення в будь-якій формі неправдивих, неточних або неповних відомостей, пов'язаних з особою чи діяльністю суб'єкта господарювання, які завдали або могли завдати шкоди діловій репутації суб'єкта господарювання [7]. Також Пленум Верховного суду визнав право юридичної особи бути позивачем: «У разі поширення недостовірної інформації, що порушує особисті немайнові права юридичної особи або її структурного підрозділу, позов вправі пред'явити орган цієї юридичної особи» [2].

Таким чином, за змістом приписів цивільного та господарського законодавства, право на захист від недостовірної інформації мають не лише фізичні, а й юридичні особи в передбачених законом випадках, коли вона шкодить діловій репутації господарюючого суб'єкта. Тому спростування недостовірної інформації та право на відповідь є способами захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи. На

наш погляд, використання терміну «особа» потрібно уніфікувати на всіх рівнях цивільного законодавства.

Суб'єктами, які поширюють недостовірну інформацію виступають як фізичні так і юридичні особи, в цьому питанні законодавець висловився більш чітко. Відповідно до ч.4 ст. статті 277 Цивільного кодексу України, спростування недостовірної інформації здійснюється особою, яка поширила інформацію. Поширювачем інформації, яку подає посадова чи службова особа при виконанні своїх посадових (службових) обов'язків, вважається юридична особа, у якій вона працює [3]. Пленум ВС теж наголошує, що відповідачами у справі про захист гідності, честі чи ділової репутації є фізична або юридична особа, яка поширила недостовірну інформацію, а також автор цієї інформації [2].

Тому, одним із суб'єктів поширювачів недостовірної інформації являється медіа (засіб масової інформації) – засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою [5]

Відповідно до ч.1 ст.43 «Про медіа», особа, яка вважає, що суб'єктом у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа щодо неї було поширено відомості, які не відповідають дійсності (викладені неповно чи неточно) та принижують її честь, гідність чи ділову репутацію, має право вимагати спростування недостовірної інформації або реалізації права на відповідь [5].

Таким чином, суб'єктами розповсюдження недостовірної інформації у сфері медіа виступають суб'єкти у сферах аудіовізуальних медіа, онлайн-медіа, друкованих медіа.

Змістом правовідносин у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь як способів захисту гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа виступають права та обов'язки суб'єктів у цій сфері. Визначимо основні з них.

Можливі випадки коли честь та гідність фізичних осіб порушено недостовірною інформацією. У випадку порушення ділової репутації фізичної та юридичної особи в медіа, вони мають право: на відповідь, а також на спростування недостовірної інформації у тому ж медіа в порядку, встановленому законом; подати заяву про спростування або реалізацію права на відповідь, яка має бути подана упродовж 20 днів з дня поширення відповідної інформації; на спростування або відповідь, які поширюються безоплатно для заявника; на оскарження до суду відмови поширити спростування або відповідь у медіа, а також, дій суб'єкта у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа з поширення спростування або відповіді, які не відповідають вимогам закону «Про медіа» [5].

Суб'єкт у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа мають право: відмовити в поширенні спростування або відповіді у випадках визначених законом «Про медіа» з наданням обґрунтованої письмової відповіді; вимагати відшкодування завданої йому шкоди від замовника поширення такої інформації в порядку, встановленому законом, якщо інформація, щодо якої надійшла заява про спростування або реалізацію права на відповідь, поширювалася на платній основі; запропонувати заявнику скоротити або змінити спростування або відповідь, у разі якщо обсяг спростування або відповіді перевищує обсяг поширеної інформації чи спростування або відповідь не обмежується коментуванням інформації, яку заявник вважає недостовірною [5].

Суб'єкт у сфері аудіовізуальних, друкованих або онлайн-медіа зобов'язаний: розглянути заяву та повідомити заявника про прийняте ним рішення упродовж 14 днів з дня її отримання; повідомити заявника про прийняте ним рішення невідкладно, але не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання заяви [5].

Юридичним фактом виникнення таких правовідносин виступає поширення недостовірної інформації. Під поширенням інформації слід розуміти: опублікування її у пресі, передавання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку; викладення в характеристиках, заявах, листах, адресованих іншим особам; повідомлення

в публічних виступах, в електронних мережах, а також в іншій формі хоча б одній особі. Поширенням інформації також є вивішування (демонстрація) в громадських місцях плакатів гасел, інших творів, а також розповсюдження серед людей листівок, що за своїм змістом або формою порочать гідність, честь фізичної особи або ділової репутації фізичної та юридичної особи. Повідомлення оспорюваної інформації лише особі, якої вона стосується, не може визнаватися її поширенням, якщо особа, яка повідомила таку інформацію, вжила достатніх заходів конфіденційності для того, щоб ця інформація не стала доступною третім особам. Спростування поширеної недостовірної інформації повинно здійснюватися незалежно від вини особи, яка її поширила [2].

Свою специфіку мають правовідносини у сфері спростування недостовірної інформації та права на відповідь під час виборчого процесу. Це насамперед пов'язано з участю медіа у процесі висвітлення виборів у державі.

Так, відповідно до ч. 5. ст. 57 Виборчого кодексу України, забороняється поширення звідомо неправдивих відомостей про кандидата, партію (організацію партії) – суб'єктів виборчого процесу. Засіб масової інформації, що оприлюднив інформацію, яку кандидат, партія (організація партії) вважають явно недостовірною, не пізніше як через три дні після дня оприлюднення таких матеріалів, але не пізніше як за два дні до дня виборів зобов'язаний надати кандидату, партії (організації партії), стосовно яких поширено недостовірні відомості, на їхню вимогу можливість спростувати такі матеріали [7].

Стаття в такій редакції суперечить пункту 3 Розділу 3 Рекомендації Рекомендації NR (99) 15 Комітету міністрів Ради Європи “Про висвітлення в ЗМІ виборчих кампаній”, яка передбачає, що зважаючи на те, що виборча кампанія триває короткий час, будь-який кандидат чи політична партія, які за національним законодавством чи устроєм мають право на відповідь, повинні мати змогу здійснити це право під час проведення кампанії [8].

Тому частина 5 статті 57 Виборчого кодексу України потребує внесення змін для приведення до відповідності європейському законодавству. А враховуючи викладений вище аналіз національного законодавства, найкращим варіантом стало би закріплення як права на відповідь, так і спростування недостовірної інформації про кандидата або партію. Це дозволить кандидату або партії обирати найбільш сприятливий для них варіант, а значить зменшить ризики вирішення спору в судовому порядку.

Висновки. Ще одним перспективним напрямом дослідження у цій сфері виступає питання збільшення відповідальності за розповсюдження недостовірної інформації в медіа у разі посилення пропаганди з боку держави агресора. На зразок законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання розповсюдженню недостовірних відомостей у засобах масової інформації № 10139 від 12.03.2019, метою якого є захист конституційних прав особи на честь, гідність та ділову репутацію шляхом запобігання розповсюдженню недостовірних відомостей у засобах масової інформації [9]. Дослідження потребує аналізу балансу між правом на свободу слова та його обмеженням з метою захисту національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-ii> (дата звернення: 24.01.2024)
2. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму ВСУ від 27.02.2009 N 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09#Text (дата звернення: 24.01.2024)
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1514> (дата звернення: 24.01.2024)
4. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 24.01.2024)
5. Про медіа: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#n638> (дата звернення: 24.01.2024).

6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#n263> (дата звернення: 24.01.2024)
7. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 24.01.2024)
8. Рекомендація N R (99) 15 Комітету міністрів Ради Європи "Про висвітлення в ЗМІ виборчих кампаній": Ухвалено Комітетом міністрів Ради Європи на 678-му засіданні заступників міністрів від 9 вересня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_726#Text (дата звернення: 24.01.2024)
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання розповсюдженню недостовірних відомостей у засобах масової інформації: пояснювальна записка до законопроекту № 10139 від 12.03.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65657 (дата звернення: 24.01.2024)

ЩЕРБИНА В. С.,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України,
професор кафедри економічного права
та економічного судочинства
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

БОДНАР Т. В.,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії правових наук України,
професор кафедри цивільного права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 347.441.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.14>

ДОГОВІРНА СВОБОДА ТА ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНИМ ІНТЕРЕСОМ

В статті досліджено погляди українських вчених в галузі цивільного та господарського права щодо змісту принципу свободи договору, який з урахуванням того що в чинному цивільному законодавстві України та міжнародних документах йдеться не про свободу договору як домовленості двох або більше сторін, а про спосіб особливого волевиявлення учасників цивільних відносин, пропонується іменувати договірною свободою. Запропоновану назву, на думку авторів, доцільно закріпити і в оновленому Цивільному кодексі України.

Розглянуто обмеження свободи договору, встановлені Цивільним кодексом України. Піддано критичному аналізу судову практику за розширене порівняння із законодавством розуміння обмежувачів дії принципу свободи договору.

Приділено увагу позиціям вчених та судовій практиці щодо можливості застосування принципу свободи договору в господарських відносинах. На прикладах конкретних приписів нормативно-правових актів господарського законодавства показані суттєві обмеження договірної свободи учасників господарських відносин в різних сферах – приватизації, ринках фінансових послуг, публічних закупівель тощо, що зумовлено участю в господарських договорах уповноважених державних органів чи органів, уповноважених місцевими радами села, селища, міста. Такі договори умовно можна іменувати договорами з публічним інтересом.

Обмежувачами договірної свободи в зазначених договорах є, зокрема, положення ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; конкурентні способи укладання договорів з включенням до них умов аукціонів, викупу, тендерних пропозицій; встановлення для низки договорів переліків істотних умов в законодавстві, зокрема, в типових договорах; захист прав та законних інтересів споживачів; захист економічної конкуренції.

Ключові слова: договірна свобода; обмеження договірної свободи; публічний інтерес.

Shcherbyna V. S., Bodnar T. V. Contractual freedom and its limitations public interest

The article examines the views of Ukrainian scholars in the field of civil and commercial law on the content of the principle of freedom of contract, which, given that the current civil legislation of Ukraine and international documents refer not to freedom of contract as an agreement between two or more parties, but to a method of special expression of will of the participants to civil relations, is proposed to be called contractual freedom. In the authors' opinion, the proposed name should also be enshrined in the updated Civil Code of Ukraine.

The authors examines the restrictions on freedom of contract established by the Civil Code of Ukraine. The authors critically analyzes the judicial practice for its broader understanding of the restrictions on the principle of freedom of contract as compared to the legislation.

Attention is paid to the positions of scholars and court practice regarding the possibility of applying the principle of freedom of contract in economic relations. The authors uses the examples of specific provisions of economic law to demonstrate significant restrictions on the contractual freedom of participants to economic relations in various areas – privatization, financial services markets, public procurement, etc., which are caused by the participation of authorized state bodies or bodies authorized by local councils of a village, town or city in economic contracts. Such contracts may be conditionally referred to as public interest contracts.

Limitations to contractual freedom in these agreements are, in particular, the provisions of Part 2 of Article 19 of the Constitution of Ukraine, according to which public authorities and local self-government bodies and their officials are obliged to act only on the basis, within the limits of authority and in the manner provided for by the Constitution and laws of Ukraine; competitive methods of concluding agreements with inclusion of the terms of auctions, buyouts, tender offers; establishment of lists of essential terms for a number of agreements in legislation, in particular, in model agreements; protection of rights and legitimate interests of consumers; protection of economic competition.

Key words: *contractual freedom; restriction of contractual freedom; public interest.*

Вступ. Оновлення цивільного законодавства України, зумовлене потребою адекватного закріплення існуючих суспільних відносин та функціонування процесів, що відбуваються, зокрема, в економіці країни, потребують дослідження, критичного аналізу та перегляду багатьох правових інститутів, серед яких – загальні засади цивільного законодавства і, зокрема принцип свободи договору та встановлені законодавством України обмеження договірної свободи у разі якщо обмежувачем є публічний інтерес.

Аналіз наукових джерел. Визначена статтею 3 Цивільного кодексу України як одна із загальних засад цивільного законодавства свобода договору досить докладно досліджувалася (у тому числі – під кутом зору її обмеження) як в цивілістичній (О.В. Басай, П. Бітюк, Т.В. Боднар, М.В. Менжул, В. Никифорок, С.О. Погрібний, Т.Я. Схаб-Бучинська, Р.Ю. Ханік-Посполітак та ін.), так і в господарсько-правовій (О.А. Беляневич, О.П. Подцерковний, Щербина В.С. та ін.) літературі. Проте обмеження дії принципу свободи договору публічним інтересом залишилося поза межами досліджень.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні випадків обмеження договірної свободи приписами нормативно-правових актів, в основі яких лежить публічний інтерес.

Результати дослідження. В наукових публікаціях, присвячених принципу свободи договору, називають чималу кількість найрізноманітніших обмежувачів зазначеного принципу. При цьому більшість авторів звертають увагу на ті обмеження, які встановлені положеннями Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) та деякими нормативно-правовими

актами, додаючи до них, зокрема загальні вимоги, додержання яких є необхідними для чинності правочину (ст. 203 ЦК України), які закон не визначає обмежувачами (наприклад, воля та волевиявлення сторін; правосуб'єктність контрагентів; моральні засади тощо) Іноді при визначенні обмежувачів свободи договору спостерігається безпідставне розширення таких обмежувачів свободи договору як розумність і справедливість додаванням ще однієї із загальних засад цивільного законодавства, якою є добросовісність, очевидно виходячи з положень ч. 3 ст. 509 ЦК України, в якій ці три засади визнаються засадами, на яких має ґрунтуватися зобов'язання [1].

Надзвичайно широке розуміння принципу свободи договору запропонувала А.В. Луць, включивши до його елементів, крім передбачених ст. 627 ЦК України, також: а) вільний вияв волі особи на вступ у договірні відносини; б) свободу вибору сторонами форми договору; в) право сторін укладати як договори, передбачені законом, так і договори, які законом не передбачені, але йому не суперечать; г) право сторін за своєю згодою змінювати, розривати або продовжувати дію укладеного ними договору; г) визначати способи забезпечення договірних зобов'язань; д) право встановлювати форми (міри) відповідальності за порушення договірних зобов'язань тощо [2, с. 5].

Зазначимо, що розширене тлумачення обмежень принципу свободи договору зустрічається не лише серед науковців, але і в судовій практиці.

Так, Конституційний Суд України в п. 3.2 Рішення № 15-рп/2011 від 10 листопада 2011 року у справі № 1-26/2011 зазначив, що одним із фундаментальних принципів приватноправових відносин є принцип свободи договору. Разом з тим зазначена свобода є обмеженою – межі дії цього принципу визначаються критеріями справедливості, добросовісності, пропорційності, розумності [3].

Дещо іншу позицію зайняла Велика Палата Верховного Суду, яка у п. 94 Постанови від 2 листопада 2021 року у справі № 917/1338/18 зазначила, що «справедливість, добросовісність, розумність належать до загальних засад цивільного законодавства, передбачених статтею 3 ЦК України, які обмежують свободу договору, встановлюючи певну межу поведінки учасників цивільно-правових відносин» [4].

В іншому випадку Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду, виходячи з тлумачення п. 3 ст. 3 та ст. 627 ЦК України пішов ще далі, зазначивши, що свобода договору має декілька складових, зокрема, свобода укладання договору, у виборі контрагента, виду договору, визначенні умов договору, форми договору [5].

Подібне розуміння науковцями та «тлумачення» судами обмежень свободи договору змушує нас звернутися до відтворення положень ч. 1 ст. 627 ЦК України «Свобода договору», в якій йдеться про те, що «Відповідно до статті 6 цього Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору...». При цьому посилання на ст. 6 ЦК України в наведеному положенні ч. 1 ст. 627 ЦК України, на наш погляд, стосується лише першої та третьої складових – свободи в укладенні договору та визначення умов договору, оскільки ст. 6 ЦК України містить норми щодо співвідношення актів цивільного законодавства і договору, надаючи сторонам, зокрема, право укласти договір, який не передбачений актами цивільного законодавства, та врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами.

Таким чином, ні п. 3 ст. 3, ні ст. 627 ЦК України не називають такої складової свободи договору як форма договору. Більше того, встановлюючи в ч. 1 ст. 639 ЦК України, що договір може бути укладений у будь-якій формі, законодавець тут же застерігає: «якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом». Зокрема, відповідно до ст. 208 ЦК України у письмовій формі належить вчиняти: 1) правочини між юридичними особами;

2) правочини між фізичною та юридичною особою, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;

3) правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує у двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, крім правочинів, передбачених частиною першою статті 206 цього Кодексу;

4) інші правочини, щодо яких законом встановлена письмова форма.

Дослідники принципу свободи договору зазначають і на такі обмеження договірної свободи як положення актів цивільного законодавства, які є обов'язковими для певного виду відносин за прямою вказівкою закону чи в силу їх правової природи (загальні обмеження) та вимоги законодавства у сфері захисту прав споживачів для всіх договорів, в яких стороною є фізична особа; законодавчі вимоги, які визначають особливі обмеження договірної свободи для окремих правочинів (спеціальні обмеження) [6, с. 255].

Виходячи з чинних на той час приписів ЦК України, О.А. Беяневич зазначає, що інститутами, які істотно обмежують договірну свободу, слід вважати такі: 1) відповідно до ст. 627 ЦК України – вимоги розумності та справедливості, яких мають дотримуватися учасники договірних правовідносин (при цьому авторка чомусь не зазначає вимог ЦК України та інших актів цивільного законодавства, а також звичаїв ділового обороту, щодо яких також йдеться в ст. 627 ЦК України. – В.Щ., Т.Б.); 2) відповідно до ч. 1 ст. 203 ЦК України – моральні засади суспільства. Крім того, в окремих актах чинного законодавства такими обмежувачами називаються «суспільний порядок», «публічний порядок», «публічні інтереси», «принципи гуманності та моралі», «моральні засади суспільства» [7, с. 66].

Значний теоретичний і практичний інтерес становить питання щодо дії принципу свободи договору стосовно господарських договорів, тим більше, що аналіз поглядів вчених свідчить про дискусійний характер цього питання та відсутність єдиного підходу до його вирішення.

Так, О. А. Беяневич стверджує, що принцип свободи договору, сформульований в Цивільному кодексі України, «працює» і в сфері господарських договірних відносин тоді, коли для окремих видів договорів законодавцем не встановлений спеціальний правовий режим [7, с. 68].

Подібної думки дотримується і Н.П. Капітаненко, яка вважає, що у господарських договорах, обтяжених публічним компонентом, принцип свободи діє у звуженому вигляді, і межі його визначаються публічною, соціальною спрямованістю таких договорів. Відтак, на її погляд, застосування принципу свободи договору у сфері господарювання створює умови для встановлення існування двох правових режимів: загального (переважає приватноправове регулювання) та спеціального (домінує публічно-правовий компонент) [8, с. 13].

Про правові позиції щодо можливості застосування принципу свободи договору до відносин у сфері господарювання свідчать і матеріали судової практики. Так, у п. 8.2 Правового висновку, викладеного у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 1 червня 2021 року у справі № 910/12876/19, зокрема, зазначається, що чинне законодавство не встановлює для учасників господарських відносин обмежень передбачати в договорі можливість одночасного стягнення пені та штрафу, що узгоджується зі свободою договору, передбаченою статтею 627 ЦК України, тобто коли сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості [9].

Спірний характер цієї позиції зумовлений, щонайменше, двома обставинами.

По-перше, в ст. 627 ЦК України йдеться про ЦК України та інші акти **цивільного** (виділено нами. – В.Щ., Т.Б.) законодавства, до якого ГК України, як кодифікований акт господарського законодавства, якому принцип свободи договору невідомий, не відноситься.

По-друге, про яке узгодження відсутності обмеження в даному випадку взагалі не може бути мови, оскільки в п. 1 Правового висновку суд безпідставно посилається на ч. 2 ст. 231 Господарського кодексу України (далі – ГК України), яка передбачає одночасне застосування двох видів санкцій лише у певних випадках, а саме: у разі якщо порушено господарське зобов'язання, в якому: а) хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або б) порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або в) виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту. При цьому штрафні санкції у зазначених в ч. 2 цієї статті розмірах застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором.

Оскільки жодна з цих ознак у справі, що аналізується, не присутня (сторони – приватне акціонерне товариство та товариство з обмеженою відповідальністю, предметом спору є вимоги щодо повернення сплачених позивачем авансових платежів та стягнення штрафних санкцій за порушення строку надання послуг), то застосуванню підлягали положення ч. 4 ст. 231 ГК України, згідно з якою у разі якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. При цьому розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання (подібний підхід суперечить загальноприйнятому розумінню санкцій як міри відповідальності за правопорушення. – В.Щ., Т.Б.), або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг).

Вживання у наведеній нормі сполучників «або...або» підкреслює «взаємовиключення перелічуваних предметів, явищ і т. ін.» [10], що означає неможливість застосування двох видів санкцій за господарські правопорушення, якщо вони не відповідають ознакам, зазначеним в ч. 4 ст. 230 ГК України.

Вважаємо, що переносити принцип договірної свободи, притаманний певним цивільним правовідносинам, на відносини за участю суб'єктів господарювання, немає достатніх підстав [11, с. 91]. Не випадково, як зазначалося, ГК України не містить норм, в яких йшлося б про свободу господарського договору. Що стосується регулювання майнових зобов'язань, які виникають між учасниками господарських відносин, Цивільним кодексом України, то таке регулювання здійснюється з урахуванням особливостей, передбачених ГК України (абз. 2 ч. 1 ст. 175 ГК України).

Натомість А.В. Устименко вважає, що сфера застосування принципу свободи договору має розширитися на господарські правовідносини з елементом публічності [12, с. 134].

Розглядаючи принцип свободи договору, науковці часто звертаються до Принципів міжнародних комерційних договорів [13] та Принципів європейського договірної права [14] як прикладів закріплення зазначеного принципу в цих документах [15, с. 128; 16, с. 240]. Проте, положення п. 1.1 Принципів УНІДРУА «Свобода договору» перекладається з оригіналу («The parties are free to enter into a contract and to determine its content») як «Сторони вільні вступати в договір і визначати його зміст». Ст. 1:102 Принципів європейського договірної права з аналогічною назвою, відтворюючи положення п. 1.1 Принципів УНІДРУА, доповнює його словами «... відповідно до вимог добросовісності та чесності, а також обов'язкових правил, встановлених цими Принципами». Водночас, принцип посилання № IV.1.1 – «Свобода договору» іменує зазначений принцип принципом автономії сторін.

Таким чином, формулювання закріплених в цих актах та і в ЦК України ознак принципу свободи договору підтверджують висновок про те, що насправді мова має йти не про *свободу договору* як домовленості двох або більше сторін, а про *договірну свободу*, як спосіб особливого волевиявлення учасників цивільних відносин [17, с. 49]. Тому в подальшому ми вживатимемо саме назву «договірна свобода», яку вважаємо за доцільне закріпити і в оновленому Цивільному кодексі України, відмовившись від нинішньої назви «свобода договору».

Безумовно, будь-які обмеження договірної свободи мають бути або прямо закріплені в нормативно-правових актах, або впливати з їх суті. При цьому сторони в договорі, на наш погляд, не повинні мати право відступати від положень цивільного законодавства, як це допускає норма абз. 1 ч. 3 ст. 6 ЦК України з певними застереженнями, встановленими в наступному абзаці, з якими (особливо щодо прямої вказівки закону про заборону відступити від положень актів цивільного законодавства) навряд чи хто-небудь стикався.

З часів римського права відомо, що «*Pacta privata iuri publi co derogare non possunt*» – приватні договори не можуть применшувати чинність публічного закону. Приклади сучасного застосування цього положення знаходимо і в національному законодавстві. Так, ч. 10 ст. 14 Закону України «Про фінансовий лізинг» [18] встановлено, що умови договору фінансового лізингу, що суперечать положенням цього Закону або обмежують права

лізингодержувача порівняно з правами, встановленими законодавством про захист прав споживачів, є нікчемними.

Виходячи з того, що закон чи інший нормативно-правовий акт – це одна з форм права, яке «... є похідним по відношенню до інтересу, оскільки виражає і захищає його притаманними йому способами» [19, с. 28], на наш погляд, відправним пунктом дослідження обмежень договірної свободи в сфері господарювання мають бути інтереси – публічні чи приватні – та їх співвідношення, оптимальне узгодження та поєднання.

Подальше наше дослідження стосуватиметься обмежень договірної свободи в договорах у сфері господарювання за участю уповноважених державних органів чи органів, уповноважених місцевими радами села, селища, міста. Такі договори умовно можна іменувати договорами з публічним інтересом.

Найголовнішим обмежувачем договірної свободи, що стосується органів державної влади та органів місцевого самоврядування, є положення ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Наприклад, якщо відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» [20], органи державної влади не можуть бути покупцями в процесі приватизації (дивує, чому такої заборони не передбачено щодо органів місцевого самоврядування. – В.Щ., Т.Б.), то ця заборона обмежує їхню договірну свободу у сфері приватизації.

Суттєвим обмеженням договірної свободи стосовно окремих видів договорів з публічним інтересом, що укладаються в конкурентний спосіб, є встановлення в законодавстві істотних умов відповідних договорів, зокрема: а) шляхом включення до договору купівлі-продажу об'єкта приватизації зобов'язань, передбачених умовами аукціону, викупу (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна»); б) зазначенням, що умови договору про закупівлю, як правило, не повинні відрізнятися від змісту тендерної пропозиції/пропозиції за результатами електронного аукціону (у тому числі ціни за одиницю товару) переможця процедури закупівлі/спрошеної закупівлі або узгодженої ціни пропозиції учасника у разі застосування переговорної процедури (ч. 4 ст. 41 Закону України «Про публічні закупівлі») [21]; в) неможливістю змінювати умови концесійного договору, визначені в конкурсній пропозиції переможця, на підставі яких концесіонера було визнано переможцем (ч. 1 ст. 27 Закону України «Про концесію» [22]; г) шляхом встановлення істотних умов в типових договорах, затверджених Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених законом, іншим державним органом, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови. Як приклад, можна назвати затвержені постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 363 Типовий державний контракт (договір) на виготовлення та поставку товарів оборонного призначення за закритими закупівлями; Типовий державний контракт (договір) на виконання дослідно-конструкторської (науково-дослідної, технологічної) роботи оборонного призначення за закритими закупівлями; Типовий державний контракт (договір) на виконання робіт (надання послуг) оборонного призначення за закритими закупівлями [23].

Окремо зазначимо на особливості змісту договорів оренди державного та комунального майна, щодо яких згідно з Примірним договором оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу та Примірним договором оренди нерухомого або іншого окремого індивідуально визначеного майна, що належить до державної власності, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України [24], в яких чи не вперше в національному законодавстві здійснено поділ умов договорів на «змінювані умови договору» і «незмінювані умови договору», що не передбачено ні Цивільним Кодексом України, ні Господарським кодексом України, ні Законом України «Про оренду державного та комунального майна». Чи не простіше було б в зазначеному Законі визначити істотні умови договору оренди, як це мало місце в попередній редакції Закону,

і включити їх до примірнього договору. В нинішній редакції Примірні договори оренди..., що містять умови, які сторони не вправі змінити, не відповідають ознакам примірнього договору, зазначеним в абз. 3 ч. 4 ст. 179 ГК України, зокрема, «коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнити його зміст». Наведена норма стосується будь-яких умов типового договору і зовсім не означає, що примірний договір може містити незмінювані умови договору, що є ознакою типового договору, від змісту якого сторони не мають права відступати.

Визначення в законодавстві істотних умов деяких договорів притаманне не лише договорам з публічним інтересом за участю державних органів чи органів, уповноважених органами місцевого самоврядування, в основі якого лежить «майновий» інтерес. Воно має місце також і щодо договорів, публічний інтерес в основі яких полягає в захисті прав та законних інтересів певних суб'єктів – споживачів (ч. 2 ст. 627 ЦК України містить застереження про те, що у договорах за участю фізичної особи-споживача враховуються вимоги законодавства про захист прав споживачів) та учасників фінансового ринку – задля виконання державою встановленої ч. 2 ст. 42 Конституції України функції захисту прав споживачів та здійсненні контролю за якістю і безпекою продукції та усіх видів послуг і робіт, а також встановленої ч. 4 ст. 13 Конституції України функції забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання. Як приклад, можна навести положення ч. 2 ст. 9 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [25], ч.ч. 1 та 2 ст. 14 Закону України «Про фінансовий лізинг», ч.ч. 2 та 3 ст. 89 Закону України «Про страхування» [26] тощо.

В багатьох випадках на обмеження договірної свободи у сфері господарювання впливають заходи щодо підтримки та захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності, що мають на меті забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин. Згідно з ч. 3 ст. 42 Конституції України держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності, отже мова йде про наявність у цих відносинах публічного інтересу. Відтак, обмежувачами договірної свободи, зумовленими таким інтересом, можна віднести визначення Законом України «Про захист економічної конкуренції» [27] антиконкурентних узгоджених дій суб'єктів господарювання (зокрема, п.п. 1, 6, 7 ч. 2 ст. 6 Закону), зловживань монополієм (домінуючим становищем на ринку (зокрема, п.п. 1, 2, 3 ч. 2 ст. 13 Закону), а також контроль за концентрацією суб'єктів господарювання (Розділ V Закону).

Одним із обмежень договірної свободи є включення до договорів з публічним інтересом заходів відповідальності, встановлених законом (якщо такі передбачені). Прикладом може слугувати ч. 5 ст. 29 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна». Щоправда, в ряді випадків законодавець розширює поняття відповідальності, відносячи до неї інші несприятливі для сторін правові наслідки, які насправді не є відповідальністю, як-то: зменшення орендної плати; відрахування з орендної плати певної суми своїх витрат на усунення недоліків земельної ділянки з попереднім повідомленням про це орендодавця; дострокове розірвання договору (ч. 2 ст. 36 Закону України «Про оренду землі») [28].

На цьому фоні викликає подив відсутність в Законі України «Про концесію» норм щодо санкцій за порушення умов концесійного договору, попри те, що ч. 1 ст. 26 цього Закону відносить відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань, що випливають із концесійного договору до його істотних умов). Натомість в. ч. 1 ст. 28 цього Закону застосоване загальне положення про те, що сторони несуть відповідальність, встановлену законом та концесійним договором, за невиконання чи неналежне виконання своїх зобов'язань (включаючи виконання вимог, гарантій та інших обов'язків), визначених концесійним договором» і компенсація її положенням «Концесійний договір може передбачати застосування штрафних санкцій, не заборонених законодавством України».

Прикладом протилежного підходу до встановлення штрафних санкцій у договорах з публічним інтересом є наявність умов щодо конкретних розмірів штрафів у примірних договорах купівлі продажу об'єктів малої приватизації, затверджених наказом Фонду державного майна України від 27 вересня 2022 р. № 1107 «Про затвердження примірних

попередніх договорів купівлі-продажу та договорів купівлі-продажу об'єктів малої приватизації» [29], які сторони можуть використовувати при укладенні ними договорів, але мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором ч. 4 ст. 179 ГК України).

Висновки. Проведене дослідження принципу свободи договору підтвердило існування різних поглядів на зміст зазначеного принципу та на його обмеження не лише в теорії цивільного та господарського права, але і в судовій практиці.

Значні обмеження договірної свободи характерні для так званих договорів з публічним інтересом. Обмежувачами договірної свободи в зазначених договорах є, зокрема, положення ч. 2 ст. 19 Конституції України, згідно з якою органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; конкурентні способи укладання договорів з включенням до них умов аукціонів, викупу, тендерних пропозицій; встановлення для низки договорів переліків істотних умов в законодавстві, зокрема, в типових договорах; захист прав та законних інтересів споживачів; приписи законодавства про захист економічної конкуренції.

Водночас здійснене дослідження принципу свободи договору, як однієї із загальних засад цивільного законодавства свідчить про наявність суттєвих обмежень його дії не лише в господарських, але і в цивільних відносинах, про надмірну гіперболізацію його ролі і значення в договірних відносинах не лише законодавцем, науковцями, але і судовою практикою, що, зрештою, може призвести до спотворення суті договірної свободи у різних сферах суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Никифорак В.М. Межі свободи договору через призму розумності, добросовісності та справедливості. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 104-111.
2. Луць А.В. Свобода договору в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2001. 18 с.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 статті 1, статті 11, частини восьмої статті 18, частини третьої статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої статті 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг) від 10 листопада 2011 року № 15-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text>.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 2 листопада 2021 року у справі № 917/1338/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78148535>.
5. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 30 вересня 2020 року у справі № 559/1605/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92065561>
6. Расько Ю.О. Види обмежень свободи договору за законодавством України та європейських держав. *Нове українське право*. Вип. 2. 2022. С. 251-155
7. Беляневич О.А. Принцип свободи договору за Цивільним та Господарським кодексами України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2004. № 60-62. С. 64-69.
8. Капітаненко Н.П. Договірне право: навчально-методичний посібник для магістрів та спеціалістів спеціальності «Менеджмент організацій і адміністрування (за видами економічної діяльності)» всіх форм навчання. Запоріж. держ. інж. акад. Запоріжжя: ЗДІА. 2015. 140 с.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 1 червня 2021 року у справі № 910/12876/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98524309>.
10. АБО – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. URL: <http://slovnuk.ua>.

11. Щербина В.С. До питання щодо принципів господарського права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. Науковий журнал.* 2014. № 1. С. 85-92.
12. Устименко А.В. Діалектичний компроміс між свободою та необхідністю за принципом свободи договору. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 1. С. 132-134.
13. Unidroit principles of international commercial contracts 2016. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-bl.pdf>.
14. Principles european contract law. URL: https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/
15. Ханик-Посполітак Р.Ю. Принцип свободи договору в європейському праві. *Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія».* 2006. Том 53. *Юридичні науки.* С. 128-130.
16. Басай О.В. Принципи цивільного права України : теорія і практика : монографія. Івано-Франківськ. Сімік. 2013. 428 с.
17. Боднар Т.В. Договірні зобов'язання в цивільному праві (Загальні положення). К. Юстиніан. 2007. 277 с.
18. Про фінансовий лізинг : Закон України від 4 лютого 2021 р. № 1201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-20#Text> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
19. Щербина В.С. Публічні і приватні інтереси в господарських відносинах. Приватне право і підприємництво. 2014. Вип. 13. С. 28-31.
20. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2269-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
21. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
22. Про концесію : Закон України від 3 жовтня 2019 року № 155-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/155-IX#Text> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
23. Питання оборонних закупівель : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-п#Text> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
24. Про затвердження примірних договорів оренди державного майна : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2020 р. № 820. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/820-2020-п#n10> (дата звернення: 20.01.2024 р.).
25. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14 грудня 2021 р. № 1953-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#n227> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
26. Про страхування : Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#n1709> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
27. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
28. Про оренду землі : Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#n259> (дата звернення: 29.01.2024 р.).
29. Про затвердження примірних попередніх договорів купівлі-продажу та договорів купівлі-продажу об'єктів малої приватизації : Наказ Фонду державного майна України від 27 вересня 2022 р. № 1107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1107224-22#Text> (дата звернення: 29.01.2024 р.).

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО****ЗІНЧЕНКО С. О.,**аспірант кафедри конституційного
і адміністративного права
(Національний авіаційний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.15>**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ДІЗНАННЯ
ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового статусу підрозділів дізнання органів Національної поліції України. Проаналізовано погляди вчених-правників, які вивчали поняття адміністративно-правового статусу різних органів та структур, виявлено спільні елементи у поняттях, базованих на сукупності нормативно-правових актів, що регулюють компетенцію, обов'язки, функції та організаційні аспекти діяльності відповідних органів чи служб.

Проаналізовано структурні елементи адміністративно-правового статусу підрозділів дізнання на основі нормативно-правової бази, що охоплює Кримінальний процесуальний кодекс, Закон України «Про Національну поліцію», а також Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України. Визначено предмет дізнання, а також проаналізовано структуру, принципи, завдання, функції та повноваження підрозділів дізнання. Особлива увага приділена питанню юридичної відповідальності працівників підрозділів дізнання.

Структура організації визначає ієрархію та взаємодію різних підрозділів в системі правопорядку. Принципи, на яких базується функціонування підрозділів дізнання, охоплюють верховенство права, дотримання прав і свобод особи, законність, відкритість та прозорість, безперервність, політична нейтральність та співпрацю з громадянами на засадах партнерства. Завдання підрозділів дізнання включають забезпечення прав і інтересів громадян, підтримання громадського порядку і безпеки, а також ефективного виконання завдань, покладених на відповідні органи. Функції та повноваження підрозділів дізнання описують їх роль у розслідуванні кримінальних проступків, зборі доказів та веденні оперативно-розшукової діяльності.

Встановлено, що, незважаючи на формально визначену дисциплінарну відповідальність, юридична відповідальність працівників підрозділів дізнання не має достатнього рівня регламентації у законодавстві. Запропоновано детальніше регламентувати юридичну відповідальність працівників Національної поліції, що охоплює співробітників підрозділів дізнання.

У висновках сформульовано власне визначення адміністративно-правового статусу підрозділів дізнання органів Національної поліції України.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, Національна поліція України, правоохоронна система, правоохоронні органи, дізнання, законодавство.

Zinchenko S. O. Administrative and Legal Status of Investigation Units of the National Police of Ukraine

The article is dedicated to the study of the administrative-legal status of inquiry units within the National Police of Ukraine. It analyzes the perspectives of legal scholars who have researched the concept of administrative-legal status of various organizations and structures, identifying common elements in the concepts based on the body of legal norms governing the competence, duties, functions, and organizational aspects of the activities of the respective bodies or services.

The structural elements of the administrative-legal status of inquiry units are analyzed based on the legal framework, which includes the Criminal Procedure Code, the Law of Ukraine «On the National Police», as well as the Regulations on the organization of the activities of inquiry units within the National Police of Ukraine. The subject of inquiry is determined, and the structure, principles, tasks, functions, and powers of inquiry units are analyzed. Special attention is given to the issue of legal responsibility of inquiry unit personnel.

The organizational structure determines the hierarchy and interaction of various units within the law enforcement system. The principles upon which the functioning of inquiry units is based include the supremacy of the law, respect for the rights and freedoms of individuals, legality, openness, transparency, continuity, political neutrality, and cooperation with citizens on the basis of partnership. The tasks of inquiry units include ensuring the rights and interests of citizens, maintaining public order and safety, as well as effectively carrying out the tasks assigned to the respective bodies. The functions and powers of inquiry units describe their role in investigating criminal offenses, collecting evidence, and conducting operational-search activities.

It is established that, despite the formally defined disciplinary responsibility, the legal responsibility of inquiry unit personnel lacks sufficient regulation in legislation. It is proposed to further regulate the legal responsibility of National Police personnel, including employees of inquiry units.

Key words: *administrative and legal status, National Police of Ukraine, law enforcement system, law enforcement agencies, inquiry, legislation.*

Вступ. У сучасному юридичному дискурсі велике значення має поняття адміністративно-правового статусу органів державної влади, оскільки воно є ключовим для розуміння та регулювання суспільних відносин, у тому числі пов'язаних із функціонуванням правоохоронної системи. Зокрема, одним із важливих елементів загального адміністративно-правового статусу правоохоронних органів є аналіз статусу підрозділів дізнання органів Національної поліції України. Для наукової спільноти вказане питання є стимулом для проведення досліджень та обґрунтування різноманітних підходів до розуміння компетенції, повноважень, прав і обов'язків згаданих підрозділів в рамках внутрішньої організації поліцейської структури та їх взаємодії з іншими учасниками правоохоронної системи. Шляхом аналізу поглядів науковців на цю проблематику можна провести вичерпну оцінку адміністративно-правового статусу підрозділів дізнання.

Дослідженню адміністративно-правового статусу органів правопорядку присвячено наукові праці таких дослідників як А. Колодій, А. Нікуліна, О. Дрозд, М. Калатур, В. Рум'янець, А. Солдатенко та інших. Однак, до цього часу питання, що стосується визначення організаційних засад, які визначають стратегію розвитку та спрямованість функціонування підрозділів дізнання, залишається недостатньо вивченим.

Постановка завдання. Завдання полягає у дослідженні адміністративно-правового статусу підрозділів дізнання органів Національної поліції України. Метою дослідження є аналіз компетенції, повноважень, прав і обов'язків таких підрозділів в рамках їх внутрішньої організації та взаємодії з іншими учасниками правоохоронної системи. Зокрема,

необхідно дослідити нормативне закріплення організації підрозділів дізнання, їх структуру, принципи діяльності, повноваження, функції тощо.

Результати дослідження. У межах дослідження варто проаналізувати поняття адміністративно-правового статусу, яке відіграє ключову роль у розумінні та регулюванні правових відносин, пов'язаних із діяльністю органів правоохоронної системи. Сучасна юридична наука ще не сформувала єдину дефініцію адміністративно-правового статусу різних органів та служб.

Так, М. Єфремова звертає увагу на адміністративно-правовий статус державної міграційної служби, розглядаючи його як ієрархічне положення організації в системі виконавчої влади. Відповідно до вказаної концепції, статус визначається акумуляцією нормативно-правових актів, які регулюють обов'язки, функції, компетенцію та організаційні елементи діяльності служби та її працівників [1, с. 196].

Д. Катрич розглядає адміністративно-правовий статус Національної поліції як комплексну систему нормативно-правових актів, які визначають мету, завдання, структурно-організаційні та компетенційні складові, спрямовані на захист прав та свобод людини, інтересів суспільства та держави, боротьбу зі злочинністю, збереження громадського порядку та безпеки, а також забезпечення надання послуг громадянам в рамках, визначених законом [2, с. 34].

На думку А. Нікуліна, адміністративно-правовий статус Національної поліції України визначається його структурно-організаційним положенням в системі державної влади. Дане положення обумовлене набором нормативно-правових актів, які регламентують особливості та функції працівників поліції, зокрема, Законом України «Про Національну поліцію» та іншими відповідними нормативними документами [3, с. 81].

М. Моїсєєв, у свою чергу, визначає адміністративно-правовий статус Державного бюро розслідувань як сукупність правових норм, що регламентують створення та діяльність цього органу, межі його функцій та завдань, місце у системі держави та взаємодії з іншими суб'єктами [4, с. 80-81].

Проаналізувавши погляди науковців щодо адміністративно-правового статусу, можна зробити висновок щодо загальних тенденцій з визначення адміністративно-правового статусу окремих елементів правоохоронної системи. Усі вони підкреслюють ієрархічний характер даного статусу та його обумовлення сукупністю нормативно-правових актів, що визначають компетенцію, обов'язки, функції та організаційні елементи діяльності відповідних органів чи служб. Також вони зазначають, що адміністративно-правовий статус має на меті забезпечення прав та інтересів громадян, підтримання громадського порядку і безпеки, а також ефективного виконання завдань, покладених на відповідні органи. Таке узагальнення дозволяє краще зрозуміти сутність та значення адміністративно-правового статусу в контексті правоохоронної діяльності.

Зважаючи на зазначене, необхідно провести аналіз нормативно-правових актів, які є основою для діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України.

Відповідно до статті 215 Кримінального процесуального кодексу України у формі дізнання здійснюється досудове розслідування кримінальних проступків [5].

Аналіз дослідників вказує на те, що організаційна структура підрозділів дізнання характеризується специфічними особливостями. Незважаючи на те, що кожен підрозділ дізнання діє процесуально незалежно, його функціонування не може бути повністю відокремленим від інших систем управління, з якими він взаємодіє. Крім того, слід враховувати, що підрозділи дізнання підпорядковані вищим рівням у системі управління поліції та піддані впливу з боку інших правоохоронних органів та бюро розслідувань [6, с. 64].

Вважаємо, що така особливість має позитивні риси, оскільки в рамках неї забезпечується співпраця між підрозділами Національної поліції. Забезпечення внутрішньої і зовнішньої координації дозволяє уникнути дублювання функцій та сприяти більш ефективній роботі підрозділів дізнання в запобіганні та розслідуванні злочинів, а також захисті прав та інтересів громадян.

Згідно з Положенням про організацію діяльності підрозділів дізнання, затвердженим Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 20 травня 2020 року № 405 структура включає такі функціональні підрозділи: Управління дізнання Національної поліції України, яке забезпечує керівництво та координацію дізнавальної роботи на національному рівні; відділи (сектори) дізнання при головних управліннях Національної поліції (ГУНП), які функціонують на рівні областей, міст Києва та Автономної Республіки Крим та м. Севастополя; відділи (сектори) дізнання в територіальних (відокремлених) підрозділах поліції, які діють на рівні міських та районних управлінь поліції [7].

Адміністративно-правові засади становлять необхідний елемент адміністративно-правового статусу правоохоронних органів. Вони визначають основні принципи та цінності, на яких ґрунтується їхня діяльність, а також регулюють взаємовідносини з іншими суб'єктами у системі правоохоронних органів. Згідно з висновками К. Токаревої та І. Сопілко, адміністративно-правові засади можна розглядати як форму впорядкування діяльності правоохоронних органів на основі принципів адміністративного права, які визначають їхні функції, методи та форми роботи [8, с. 214].

У раніше згаданому Законі України «Про Національну поліцію» (№ 580-VIII) у Розділі II визначено принципи, якими керуються діяльність Національної поліції та, відповідно, її підрозділів дізнання. Серед них варто відзначити верховенство права, дотримання прав і свобод особи, законність, відкритість та прозорість, безперервність, політична нейтральність та співпрацю з громадянами на засадах партнерства [9]. На наш погляд, дотримання даних засад є невід'ємною частиною адміністративно-правового статусу підрозділів дізнання, оскільки вони гарантують здійснення правоохоронної діяльності в межах закону та забезпечують довіру громадськості до правоохоронних органів. Підрозділи дізнання, дотримуючись принципів засад, забезпечують ефективне виконання своїх завдань, спрямованих на забезпечення правопорядку та захист прав та інтересів громадян.

Варто зазначити, що у ст. 2 закону України «Про Національну поліцію» визначено низку завдань, які охоплюють різноманітні сфери суспільного життя. Зокрема, надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих ситуаціях або потребують підтримки через надзвичайні обставини [9]. У свою чергу, підрозділи дізнання органів Національної поліції України виконують специфічні завдання, визначені положенням про організацію їхньої діяльності. Серед таких завдань можна зазначити захист особи, суспільства та держави від кримінальних проступків, охорону прав учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних проступків та вжиття заходів щодо усунення причин, що сприяють учиненню кримінальних проступків [7].

На основі узагальнення визначення адміністративно-правового статусу, належне розуміння та визначення функцій підрозділів дізнання органів Національної поліції України є важливою складовою організації правоохоронної діяльності. Враховуючи Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання, слід вказати, що вони мають широкий спектр функцій. Перш за все, усебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального проступку та забезпечення прийняття законних і обґрунтованих процесуальних рішень. Крім того, важливою функцією є аналіз практики досудового розслідування кримінальних проступків, організації і результатів діяльності дізнавачів з метою внесення пропозицій щодо підвищення ефективності функціонування підрозділів дізнання. Підрозділи дізнання вживають заходів з підвищення якості дізнання і дотримання його строків, вивчають і узагальнюють позитивний досвід розслідування, співпрацюють з іншими правоохоронними органами, а також розглядають звернення громадян у відповідності із законодавством.

Одним із ключових елементів адміністративно-правового статусу органів дізнання є ретельне дослідження повноважень, що покладаються на них. Аналіз повноважень керівників підрозділів та функцій, закріплених у законодавстві, свідчить про те, що органи

дівання мають чітко визначене право вести досудове розслідування кримінальних правопорушень [5; 7]. Вони мають здійснювати розслідування, встановлення фактів вчинення правопорушень, збір необхідних доказів, проведення оперативно-розшукових заходів та розслідування кримінальних проступків, що сприяє забезпеченню збалансованого правопорядку у суспільстві.

На нашу думку, вивчення адміністративно-правового статусу підрозділів дівання є неповним без врахування ще одного важливого елементу – відповідальності. Юридична відповідальність є неодмінною складовою правового статусу та визначає міру відповідальності осіб у разі порушення норм, що регулюють їх правовий статус. Наш підхід доповнює позицію О. Запотоцької, яка відзначає, що юридична відповідальність є не лише наслідком порушень, але й механізмом забезпечення дотримання встановлених норм та правил [10, с. 167].

Зазначений елемент правового статусу, хоч і відображений у законодавстві, все ж не є достатньо регламентованим. Попри те, що у статті 40¹ Кримінального процесуального кодексу України згадано про відповідальність дівача за законність та своєчасність здійснення дівання, механізм такої відповідальності залишається недостатньо розкритим. Додатково, у статті 130 Кримінального процесуального кодексу України уточнено, що шкоду, завдану незаконними діями правоохоронних органів, відшкодовує держава за рахунок державного бюджету [5]. Проте, вважаємо, що процедура і механізми відшкодування завданої шкоди державою фізичним і юридичним особами підлягають конкретизації в чинному законодавстві для забезпечення прозорості та ефективного функціонування правоохоронної системи, зокрема передбачуваності дій правоохоронних органів.

Поміж інших форм відповідальності, працівники Національної поліції України також підлягають дисциплінарній відповідальності відповідно до Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України». Відповідно до п. 3 ст. 13 вказаного Закону, до поліцейських можуть бути застосовані різні види стягнень, включаючи зауваження, догану, сувору догану, попередження про неповну службову відповідність, пониження у спеціальному званні на один ступінь, звільнення з посади та звільнення зі служби в поліції [11]. Відзначимо, що на відміну від інших видів відповідальності, процес ініціювання дисциплінарної відповідальності ретельно регламентований у законодавстві, що встановлює чіткі процедури та вимоги до його проведення.

Висновки. Дослідження адміністративно-правового статусу підрозділів дівання органів Національної поліції України є актуальним та важливим для розуміння їхньої ролі в правоохоронній системі країни. Шляхом аналізу визначень науковців щодо адміністративно-правового статусу різних органів та служб, а також розгляду елементів такого статусу, ми можемо сформулювати власне визначення даної категорії. Адміністративно-правовий статус підрозділів дівання органів Національної поліції України – це система норм, яка визначає та відображає місце зазначених підрозділів у правоохоронній системі країни. Дана категорія включає норми, що регулюють порядок створення та організації таких підрозділів, їх структуру, принципи діяльності, повноваження та взаємовідносини з іншими органами влади та правоохоронними структурами.

Список використаних джерел:

1. Єфремова М. Адміністративно-правовий статус Державної міграційної служби України: питання теорії та практики. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки.* 2015. Т. 2, № 1. С. 192–196.
2. Катрич Д. Адміністративно-правовий статус Національної поліції України: поняття і зміст. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: право.* 2016. № 36. С. 31–35.
3. Нікуліна А. Адміністративно-правовий статус органів досудового розслідування Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 241 с.

4. Моїсєєв М. Адміністративно–правовий статус Державного бюро розслідувань України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 227 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. №4651-VI : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
6. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Гуцуляк Ю. В. Дізнання / ред. А. Я. Хитра. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 340 с.
7. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України : Наказ М-ва внутр. справ України від 20.05.2020 р. № 405 : станом на 6 лют. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
8. Сопілко І., Токарєва К. Генезис наукових досліджень проблеми визначення сутності та змісту адміністративно-правових засад діяльності правоохоронних органів. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 12(26). С. 204–219.
9. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 28.02.2024).
10. Запотоцька О. Поняття та елементи адміністративно-правового статусу Національного банку України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : право*. 2017. № 42. С. 166–170.
11. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 р. № 2337-VIII : станом на 31 берез. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text> (дата звернення: 28.02.2024).

КОЛПАКОВ В. К.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
і адміністративного права*(Запорізький національний університет)*

УДК 130.1:340.115:342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.16>**ЗАСТОСУВАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ
В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ**

Основна гіпотеза дослідження полягає у стимуляція науковців до застосування у галузевих правових дослідженнях феноменологічного методу, як перспективного засобу отримання нових знань.

Відповідно до цього наміру, у композиції статті представлені логічно пов'язані між собою: а) класична феноменологічна теорія Е. Гуссерля; б) постфеноменологічні концепції Б. Вальденфельса, М. Генрі, А-Т. Тименецької, А. А. Белло та інших; в) феноменологічні рефлексії представників української галузевої юриспруденції; г) приклад феноменологічного аналізу одного із сегментів адміністративно-деліктного права; д) авторська юридично-галузева інтерпретація концепту "феномен".

Автор розраховує на зацікавлене обговорення свого бачення: по-перше, на зміст феноменологічних розвідок в галузевій юриспруденції, зокрема в адміністративно-правових дослідженнях; по-друге, на розуміння концептів "феномен", "феноменологія" і "феноменологічний метод", як у класичній феноменології Е. Гуссерля, так і у постфеноменологічних концепціях сучасності; по-третє, на пропозиції щодо їх інтерпретацій в українському адміністративному праві.

Позиція автора походить від тлумачення феноменології права, насамперед, як на дослідницькій методології яка, по-перше, базується на гуссерлівських прийомах епохи, безумовності, інтенціональності, по-друге, віталізована постфеноменологічною концепцією щодо права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень.

Зосереджується увага на тому, що прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

Представлені розвідки феноменологічної методології у постфеноменологічному вимірі, дозволили інтерпретувати розуміння феномену у галузевій юриспруденції концептом з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

На їх основі сформульовано судження, за яким галузева постфеноменологія (зокрема, адміністративно-правова) зумовила кореляції концепту "юридичний факт" з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

На практичному прикладі (аналіз статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення) продемонстровано особливості феноменологічного аналізу концептів галузевої юриспруденції.

Автор не претендує на аналіз феноменологічної проєкції щодо усіх сегментів галузевої юриспруденції. Мета дослідження обмежена адміністративно-правовим контуром на просторі соціально-публічних реалій.

Ключові слова: адміністративне право, гносеологія, Гуссерль, онтологія, феномен, феноменологічна школа права, феноменологічний метод, феноменологія.

Kolpakov V. K. Application of the phenomenological method in administrative and legal research

The main hypothesis of the study is to stimulate scholars to apply the phenomenological method in legal research as a promising means of obtaining new knowledge.

To this end, the article is structured to present in a logical connection: a) the classical phenomenological theory of E. Husserl; b) post-phenomenological concepts of B. Waldenfels, M. Henry, A. T. Tymenetska, A. A. Bello and others; c) phenomenological reflections of representatives of Ukrainian sectoral jurisprudence; d) an example of phenomenological analysis of one of the segments of administrative tort law; e) the author's legal and sectoral interpretation of the concept of "phenomenon".

The author looks forward to an interested discussion of his vision: first, on the content of phenomenological research in sectoral jurisprudence, in particular, in administrative and legal research; secondly, on the understanding of the concepts of "phenomenon", "phenomenology" and "phenomenological method", both in the classical phenomenology of E. Husserl and in the post-Husserl's classical phenomenology and in the post-phenomenological concepts of our time; thirdly, on the proposals for their interpretation in Ukrainian administrative law.

The author's position is based on the interpretation of the phenomenology of law, first of all, as a research methodology based, firstly, on Husserl's techniques of epistemology, unconditionality, and intentionality, and secondly, on the post-phenomenological concept of the scientist's right to interpretation in the paradigm of his or her own research.

Attention is focused on the fact that the manifestation of phenomenological trends in administrative law is correlated with the extrapolation of the ideas of the phenomenological school of law to branch jurisprudence and the recognition by its representatives of the effectiveness of phenomenology as a research method.

The article presents the research of phenomenological methodology in the post-phenomenological dimension, which allowed to interpret the understanding of the phenomenon in the branch jurisprudence as a concept with a dual content, which systematically combines the truth of fact and the truth of reason.

Based on them, a judgment was formulated according to which branch postphenomenology (in particular, administrative-legal) determined the correlation of the concept of "legal fact" with the ontological side of the phenomenon, and the Husserlian classical phenomenon (imprint of the fact in the mind) with the epistemological side of the phenomenon, which is outlined by normative means (for example composition of the action).

Using a practical example (analysis of Article 9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), the author demonstrates the peculiarities of phenomenological analysis of the concepts of sectoral jurisprudence.

The author does not pretend to analyze the phenomenological projection in relation to all segments of sectoral jurisprudence. The purpose of the study is limited to the administrative and legal contour in the space of social and public realities.

Key words: administrative law, epistemology, Husserl, ontology, phenomenon, phenomenological school of law, phenomenological method, phenomenology.

Вступ. Проблематика статті є іманентною частиною дискурсу щодо застосування в галузевій юриспруденції дослідницької методології генетично пов'язаної з класичними феноменологічними постулатами і постфеноменологічними концепціями, що базуються на визнанні за вченим природного права на інтерпретації у контурі власних досліджень.

У рамках даної статті проаналізовано роботи українських дослідників, які позиціонувались авторами внеском у феноменологічний кластер українського адміністративного права. Це насамперед праці О. І. Остапенко «Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку» (1995), В. Б. Авер'янова «Концептуальні засади реформування українського адміністративного права» (1999), О. В. Кузьменко і О. Г. Стрельченко «Феномен адміністративно-правового заохочення» (2010), Т. О. Коломоєць і А. В. Столітнього «Феномен адміністративного затримання як заходу адміністративного припинення» (2012), Є. В. Петрова «Феноменологія адміністративно-господарського права України» (2012) та інші.

Методологічні засади дослідження базуються на аналізі здобутків провідних зарубіжних феноменологів, які сконцентровані у публікаціях: А. Rapp «Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications» (2023); В. Boer, Н. Molder, Р. Verbeek «Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology» (2021); А. А. Bello «Ontology and phenomenology» (2010); Б. Вальденфельса «Вступ до феноменології» (2002); S. Adams «Introduction to postphenomenology» (2007); А.-Т. Тумієнєка «Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times» (2002); В. Е. Reis «Thomas Ogden's phenomenological turn» (1999) та інших.

Саме з їх праць випливають концепції феноменологічного повороту; інтерпретаційних рамок; зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу; феноменології як сполучної ланки між свідомістю та життям; оновлене розумінні гуссерлівських процедур «епохе», принципів безумовності та інтенціональності.

Нажаль, у працях вітчизняних адміністративістів західна феноменологічна школа права не знайшла адекватного відбитку. В результаті важливі аспекти повороту від класичної феноменології до сучасної постфеноменології, включаючи феноменологічні рефлексії в праві, залишилися на периферії дослідницьких інтересів.

З огляду на зазначене, дифузійнізм феноменологічного методу в доктрину адміністративного права, а через неї у його галузеві сегменти, являє собою один з векторів щодо набуття цією галуззю ознак права юридичних смислів[1].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає, по-перше, у отриманні нових знань про феноменологічні смисли у галузевій юриспруденції, зокрема в сфері адміністративного права; по-друге, розкритті перспективності використання феноменологічного методу у науковому забезпеченні практики регулювання суспільних відносин; по-третє, у стимуляції представників адміністративно-правової науки до застосування у дослідженнях феноменологічного методу, як перспективного засобу отримання нових знань.

Результати дослідження. Окремою науковою гілкою феноменологія постає на початку ХХ століття. З цього приводу сучасний німецький філософ-феноменолог Б. Вальденфельс зазначає, що час заснування феноменології припадає на 1887-1901 роки, коли дослідження Гуссерля (а також його послідовників М. Гайдеггера, Ж. П. Сартра, М. Мерло-Понти та інших) розвивають її поняття до центрального визначення філософії [2, с. 11].

За вченням Е. Гуссерля «феномен» це відбиток об'єктивно існуючого явища у свідомості людини. Це фрагменти (образи) матеріальної дійсності (річ, подія, об'єкт, факт, процес, властивість), ідентифікатори яких: а) систематизовані свідомістю і б) зафіксовані у свідомості. Виходячи з цих положень Е. Гуссерль формулює сентенцію: феномени існують лише в суб'єктах (іншими словами у свідомості)

Унікальність гуссерлівського розуміння феноменологічного дослідження (феноменологічного методу) полягає у домінантному використанні дослідником процедури «епохе», принципів безумовності та інтенціональності (від лат. *intentio* прагнення). У трактовці Е. Гуссерля сукупність цих засобів дозволяє представити предмет дослідження позбавленим

будь-яких попередніх уявлень і суджень про його властивості, крім тих, що відбиті у свідомості. Іншими словами привести його до стану феномена.

Свою концепцію феноменологічного методу Е. Гуссерль розповсюджував на різні види наукових знань: від літературознавства і історії до психіатрії і точних природничих дисциплін. Ексклюзивність його поглядів виявилась привабливою для багатьох його сучасників. В результаті виник специфічний рух прихильників гуссерлівських ідей, які консолідувались у наукових пошуках і збагатили первинні феноменологічні смисли.

Еволюція класичної феноменології дозволила сучасним дослідникам заявити про народження «постфеноменології» [3, с. 3] та її вихід за контур суто філософської теорії [4, с. 80]. Аналіз їх здобутків приводить до думки, що феноменологізація динаміки науково-технічного процесу виконує функцію сполучної ланки між свідомістю та життям. На наш погляд, саме це і є причиною її надзвичайної популярності як сучасної дослідницької стратегії.

У руслі загальних тенденцій відбулася екстраполяція філософської феноменології на правову сферу. Слідством цього стало виникнення феноменологічної школи права. У цій площині гуссерлівські ідеї витлумачували Адольф Рейнах, Сімона Гойяр-Фабр, Пауль Амселек та інші.

Опрацювання розмислів представників феноменологічної школи права виводить на судження, що ціннісним орієнтиром юридичної феноменології є зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу.

Акцентовані маркери щодо застосування феноменологічного методу на українському адміністративному просторі з'являються у наукових публікаціях наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Це, наприклад, праці Остапенка О. І. «Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку» (1995), Ляшенко В. М. «Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу» (1999), Колпакова В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен (2004), Баймуратова М. О. Феноменологія місцевого самоврядування: синергізм національного та міжнародного правопорядків (2009) та інших.

Характерна риса феноменологізації української юриспруденції це незначний відсоток досліджень галузевого рівня у порівнянні з увагою авторів до предметної площини філософії і теорії права. На наш погляд ця диспропорція обумовлена тим, що саме галузеві дослідження найбільш надійно вмонтовані у юридичну практику, відповідним чином конкретизовані, характеризуються багатогранністю і не мають простих кореляцій з загально-філософськими константами.

Якщо проаналізувати змістовність згаданих вище (та інших) публікацій виявиться, по-перше, що автори далеко не завжди акцентують увагу читача на «прив'язках» до феноменологічного методу, по-друге, що їм бракує ретельного роз'яснення своєї позиції щодо розуміння категорій «феномен», «феноменологія» і «феноменологічний метод». За правило, вони обмежуються вказівкою на тотожність (або смислову близькість) понять «феномен» і «явище».

Можливо одним з перших українських правників до аналізу безпосередньо феноменологічного потенціалу адміністративного права звернувся В. Б. Авер'янов. Так, при дослідженні концептуальних засад його реформування, він визначає цю юридичну галузь внутрішньоструктурним феноменом в системі українського права. Достатніми підставами для такої характеристики В. Б. Авер'янов вважає наявність у неї таких властивостей, як унікальні предмет і метода регулювання.

Зазначимо, що з моменту публікації роботи В. Б. Авер'янова минуло 25 років і в адміністративному праві з'явилися нові розмисли щодо феноменологізації як галузі в цілому, так і її складових. Поява нових точок зору, дискусій, полемік і аргументацій щодо альтернативних позицій є не лише природньою ситуацією для процесу наукового пошуку, а й іманентною властивістю його еволюції. З огляду на це, будь-які надбання як мінімум мають ознаки некоректності, коли залишають за межами уваги дослідницькі здобутки фундаторів оновлення українського адміністративного права.

У якості ілюстративного прикладу торкнемося монографії Л. О. Золотухіної «Феномен публічного інтересу як категорії адміністративного права». Можна сказати, що у цілком цікавому і актуальному дослідженні, кореляційні зв'язки з феноменологією (чи феноменологічним

методом) не помітні. На сторінках монографії неодноразово згадується про феномен адміністративного права та сукупності феноменів у його структурі. Але, що розуміється у тому чи іншому випадку під феноменом; чому ті чи інші адміністративно-правові компоненти є феноменами, а не категоріями, кластерами, концептами чи поняттями; у чому феноменальність публічного інтересу як категорії адміністративного права (ця конструкція винесена у назву монографії); як здійснена екстракція (згадаємо гуссерлівські «епохе», «принцип безумовності», «інтенціональність») публічного інтересу й інших адміністративно-правових локацій, позначених феноменами, залишаються питанням без виразної відповіді.

Ще раз зазначимо, що наведений аналіз є ілюстративним прикладом і не претендує на експертну оцінку. Тим більш, що схожі недосконалості можна знайти і в інших роботах, які позиціонують свої зв'язки з поняттями «феномен», «феноменологія» і «феноменологічний метод».

На наш погляд, такі вразливості досліджень не дозволяють: а) однозначно сприймати їх феноменологічними і б) безапеляційно визнавати засобом отримання нових знань феноменологічний метод.

У той же час, при бажанні їх можна розсортувати за різними концепціям від феноменів І. Ламберта до пост-феноменології Мішеля Генрі, включаючи сучасні інтерпретації з цієї проблематики у дослідженнях R. Kühn, [5] A. Jani [6] та інших.

З цього приводу виникають як мінімум два питання: 1) який сенс застосування у галузевих правових дослідженнях феноменологічного методу; 2) наскільки актуально для сучасного українського права віддзеркалення у таких працях спадщини фундаторів феноменології.

Відповідь на перше питання базується на понятті феноменології. Феноменологія фокусується на вивченні того, як явища (речі) постають у свідомості. Витки такого вивчення буття явищ (речей) у відчуттях. Опис відчуттів це результат їх аналізу свідомістю. Існування явищ (речей) у бутті є істиною факту. Існування явищ (речей) у свідомості це істина розуму. Звідси і феноменом є те, що існує у свідомості (істина розуму) при обумовленості такого існування буттям (істиною факту).

У цій конструкції предметом феноменологічного аналізу буде: а) нерозривність існування істини розуму з істиною факту; б) їх взаємна незводність, адже зафіксувати у свідомості всі властивості явищ (речей) неможливо. Свідомість фіксує найбільш значущі і найважливіші їх характеристики. Таким чином, істина факту відбиває онтологічні (апостеріорні) знання про явища (речі). Істина розуму відбиває гносеологічні (апріорні) знання про явища (речі).

Значення вищенаведених суджень, як методологічних прийомів феноменологічного аналізу у галузевих дослідженнях, доречно продемонструвати на конкретному прикладі.

Концепт феноменології значною мірою формується на онтологічних та гносеологічних знаннях про предмет дослідження. Співвідношення та пропорції онтологічного та гносеологічного в тому чи іншому феномені пояснюють особливості його об'єктивізації у правовій реальності. З цього вихідного положення розпочнемо феноменологічний аналіз поняття адміністративного проступку (правопорушення) в адміністративно-деліктному законодавстві України.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), у статті 9 визнає проступком: а) протиправне та винне діяння; б) яке зазіхає громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління; в) за яке законом передбачено адміністративну відповідальність. Цей перелік ознак сформульований виходячи з фактів, які детерміновані з досвіду і спираються досвід. Це апостеріорні ознаки, що відображають онтологічні знання про проступок (істина факту). Чи достатньо цих ознак для кваліфікації діяння адміністративним проступком? Виявляється, що недостатньо. Встановлені і об'єктивно зафіксовані вони лише відтворюють зовнішній, загальнодоступний, інтуїтивно зрозумілий «образ» адміністративного проступку.

Цей «образ» трансформується в адміністративний проступок (у його юридичному розумінні) в процесі їх дослідження та на підставі отриманих результатів. Дослідницькі операції з апостеріорними ознаками (онтологічними знаннями) генерують нові апріорні ознаки (гносеологічні знання), що характеризують проступок.

Системна сукупність гносеологічних знань про проступок (істина розуму) утворює феномен, який отримав назву «склад адміністративного проступку». Цей термін та поняття зафіксовані у статті 247 КУпАП.

Склад (юридичний склад адміністративного проступку) це теоретична (змістовна) абстракція, ідеалізована сукупність характеристик, ознак, властивостей якими адміністративні проступки детермінуються в правовій реальності як самобутні юридичні факти.

Таким чином, ознаки складу це ознаки, які визначилися в результаті дослідження властивостей проступку, як мають практичне значення для висновків про ступінь та характер його кореляції з нормами закону. Вони: а) апіорні і абстрактні; б) є наслідком наукового осмислення емпіричних параметрів проступку; в) знання про них утворюють смислову конструкцію (ідеалізований об'єкт) проступку, яка є засобом пізнання реальних (онтологічних) фактів, подій, обставин. Звідси висновок: склад і його компоненти, а також знання них, утворюють гносеологічний (чи епістемологічний) сегмент феномена «адміністративний проступок».

Ця парадигма феноменологічного дослідження цілком підходить для розуміння технологічної схеми, або феноменологічного методу отримання нових знань у різних сегментах галузевої юриспруденції [7].

Відповідь на друге питання впливає з історичної логіки детермінації феноменологічних знань. Адже, поняття феномена, феноменології і феноменологічного методу по різному трактували у своїх роботах І. Кант, Г. Гегель, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понти, Б. Вальденфельс та інші.

Звернемо увагу на те, що Б. Вальденфельс позитивно ставиться до численних різновидів феноменології, які демонструють різноманітність наукових позицій і детермінують їх вихідні точки.

Принципову тезу з цього приводу сформулювала Анна-Тереза Тименєцька (засновниця Всесвітнього Феноменологічного Інституту). За її баченням, феноменологія протягом останнього століття набула різноманітних значень (окрім введених в обіг її фундаторами). Вона стала домінантою безлічі ідей, теорій, концепцій, які мають у своїх назвах відповідні терміни і законно визнаються феноменологічними (постфеноменологічними), а дослідники, які так чи інакше, більш чи менш безпосередньо просувають феноменологію у порядок денний є справжніми прихильниками філософії Едмунда Гуссерля [8, с. 7].

Окрема ніша феноменологічних (та постфеноменологічних) досліджень заповнена концептами «феноменологічного повороту» [9, с. 371] та його важною ознакою – природнім правом дослідника на інтерпретації у контурі таких досліджень. З метою окреслення асиметричних відносин між «інтерпретатором» та «інтерпретованим» вводяться поняття «інтерпретаційна рамка ученого», «конституїтивність інтерпретаційної суб'єктності дослідника» [10, с. 399] та їм подібні.

У розвиток наведеного виникають підстави, по-перше, визнати справедливим судження, що феноменологія не створює догматів. Вона заохочує дослідницький плюралізм за умови збереження свого генетичного ядра (інтенціональність, епохе, принцип безумовності). У розвиток цього доречно навести спостереження А. А. Белло (директорка Італійського центру феноменологічних досліджень), за яким після «феноменологічного повороту» у класичній феноменологічній парадигмі Е. Гуссерль залишається фактично на самоті [11, с. 289].

По-друге, запропонувати юридично-галузеву інтерпретацію концепту «феномен». На нашу думку, в адміністративно-правовому кластері категорія «феномен» має двоєдиний зміст: а) істина факту і б) істина розуму. Істина факту в юриспруденції позиціонується як «юридичний факт» і є онтологічною стороною феномена. Істина розуму позиціонується як відбиток факту у свідомості, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння) і є гносеологічною стороною феномена.

Все вищенаведене, відкриває перед українськими прихильникам феноменологічних (та постфеноменологічних) теорій широкий простір для авторських інтерпретацій у дослідженні правових феноменів, зокрема, феноменів галузевої юриспруденції [12].

Висновки.

1. Прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

2. Феноменологічний метод в адміністративному праві, по-перше, визнає і враховує гуссерлівські прийоми «епохе», принципи безумовності та інтенціональності; по-друге, базується на продуктах феноменологічного повороту, які постали у низці концепцій (права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень; інтерпретаційних рамок; зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу; феноменології як сполучної ланки між свідомістю та життям; конститутивності інтерпретаційної суб'єктності дослідника тощо).

3. Представлені розвідки феноменологічної методології у постфеноменологічному вимірі дозволили інтерпретувати розуміння феномену у галузі адміністративно-правових досліджень концептом з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

4. Дослідницькі інтерпретації у сфері феноменологічної методології на просторі адміністративно-правових досліджень зумовили кореляції концепту «юридичний факт» з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

Список використаних джерел:

1. Коломосць Т. О., Колпаков В. К. Доктрина адміністративного права vs постмодерн: від "сервісної" галузі до права юридичних смислів. *Право України*. 2022. № 4. С. 34-51. DOI:10.33498/ouu-2022-02-034.
2. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології. К.: "Альтерпрес", 2002. 176 с. С. 11.
3. Adams S. Introduction to post-phenomenology. Thesis Eleven. 2007. Т. 90. №. 1. С. 3-5. DOI: <https://doi.org/10.1177/0725513607079247>
4. Rapp A. Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications. *Human-Computer Interaction*. 2023. Т. 38. №. 2. С. 79-117. DOI:10.1080/07370024.2021.1927039
5. Kühn R. Phénoménologie radicale et religion de la vie. L'auto-révélation selon Michel Henry // *Revue des sciences religieuses*. 2020. №. 94/2-4. С. 341-368. URL: <https://doi.org/10.4000/rsr.9561>.
6. Jani A. The Ontological Roots of Phenomenology: Rethinking the History of Phenomenology and Its Religious Turn. E-Book: Rowman & Littlefield, 2022. P.266. URL: <https://rowman.com/ISBN/9781793649003>.
7. Kolpakov V.K. Phenomenology of the doctrine of administrative law. Modern aspects of modernization of science. Materials of the 11 th International Scientific and Practical Conference July 7, 2021, Dublin (Ireland). Kiev-Dublin: Scientific prospects. 116 p. P 82-86.
8. Tymieniecka A.-T. Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times. *Phenomenology World-Wide*. Dordrecht: 2002, Analecta Husserliana, vol 80, pp.1-8. P.6. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-007-0473-2_1
9. Reis B. E. Thomas Ogden's phenomenological turn // *Psychoanalytic Dialogues*. 1999. Т. 9. №. 3. С. 371-393. DOI: <https://doi.org/10.1080/10481889909539328>
10. Boer B., Molder H., Verbeek P. Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology. *Social studies of science*. 2021. V. 51. № 3. PP. 392-413. P.399. DOI: 10.1177/0306312720981600
11. Bello A. A. Ontology and phenomenology Theory and applications of ontology: Philosophical perspectives. 2010. PP. 287-328. P. 289. DOI 10.1007/978-90-481-8845-1.
12. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

МАХМУРОВА-ДИШЛЮК О. П.,
кандидат юридичних наук,
докторант
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

УДК 342.9.23:351.746

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.17>

ВИДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті розкрито зміст видання адміністративних актів, як інструментів публічного адміністрування забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни. Доведено, що складовими видання адміністративного акту в умовах російсько-української війни є базові норми адміністративного права визначені в Законі України від 17 лютого 2022р. № 2073-ІХ. Зроблено висновок, що адміністративний акт – це по-перше, індивідуальне рішення адміністративного органу в процесі надання адміністративних, соціальних, фінансових, безпекових послуг, стосовно забезпечення прав, свобод (людської безпеки), або інтересів приватних осіб порушених (чи коли існує висока імовірність порушення) російськими терористами. По друге, це рішення адміністративного органу під час виконання владних виконавчих функцій з метою забезпечення виконання (планування виконання) конкретних обмежувальних заходів прав, свобод або законних інтересів приватних осіб, коли без їх здійснення настає висока імовірність враження (вбивства нанесення важких тілесних ушкоджень) громадян російськими терористами чи з питань дотримання вимог воєнної безпеки держави. Виявлено і узагальнено, що адміністративні акти в аналізованій сфері видавались в першу чергу з питань проведення обов'язкової евакуації населення з зони бойових дій, в першу чергу дітей. Заборони в'їзду приватних осіб на небезпечні території ведення бойових дій, які є замінованими, чи ті які знаходяться під артилерійським обстрілом російських терористів; здійснення виплат фінансової допомоги для внутрішньо переміщених осіб. Прийняття рішення щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна спричинених збройною агресією російської федерації проти України. Утворення військових адміністрацій населених пунктів призначенні їх керівників, приведення служб цивільного захисту до готовності реагування в умовах бойових дій та втілення у правозастосування заходів обмеження свободи громадян з питань воєнної безпеки.

Ключові слова: адміністративний орган, військова адміністрація, внутрішньо переміщені особи, воєнна безпека, людська безпека, рішення, російські терористи, фінансова допомога, цивільний захист.

Makhmurova-Dyshliuk O. P. Issuance of administrative acts as tools of public administration to ensure the rights and freedoms of man and citizen in the conditions of the Russian-Ukrainian war

The article reveals the content of the publication of administrative acts as tools of public administration to ensure the rights and freedoms of a person and a citizen in the conditions of the Russian-Ukrainian war. It has been proven that the basic norms of administrative law defined in the Law of Ukraine dated February 17,

2022, are the components of the issuance of an administrative act in the conditions of the Russian-Ukrainian war. No. 2073-IX. It was concluded that an administrative act is, firstly, an individual decision of an administrative body in the process of providing administrative, social, financial, security services, in relation to ensuring the rights, freedoms (human security), or interests of private individuals violated (or when there is a high probability of violation) by Russian terrorists. Secondly, it is a decision of an administrative body during the performance of powerful executive functions in order to ensure the implementation (planning of the implementation) of specific restrictive measures of the rights, freedoms or legitimate interests of private individuals, when without their implementation there is a high probability of the impression (murder, inflicting serious bodily injuries) citizens terrorists or on matters of compliance with the state's military security requirements. It was revealed and summarized that administrative acts in the analyzed area were issued primarily on issues of mandatory evacuation of the population from the war zone, primarily children. Prohibitions on the entry of private individuals into dangerous areas of hostilities, which are mined, or which are under artillery fire from Russian terrorists. Implementation of financial aid payments for internally displaced persons. Deciding on providing compensation for destroyed real estate objects caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The formation of military administrations of settlements, the appointment of their leaders, the bringing of civil defense services to the readiness of response in the conditions of hostilities, and the implementation of measures to limit the freedom of citizens in matters of military security in law enforcement.

Key words: *administrative body, civil protection, decision, financial aid, human security, internally displaced persons, military administration, military security, russian terrorists.*

Вступ. Повномасштабне російське терористичне вторгнення яке розпочалося 24 лютого 2022р., на жаль стало логічне продовженням російсько-української війни яка була розпочата російським агресором на початку 2014р. Умовах війни від неї страждають як військові так і цивільні особи. Відповідно держава має приймати певні належні заходи щодо ні мінімізації порушень прав свобод та законних інтересів приватних осіб, їх захисту та відновлення коли перші заходи здійснити об'єктивно не вдалося. Російські терористи є підступним та цинічним. Їх терористичні удари пов'язані в першу чергу знищенням цивільної інфраструктури в Україні, житлових помешкань громадян закладів освіти науки та медицини. Однак найнебезпечнішим у цій війні є те що внаслідок неї гинуть та отримуються поранення цивільні особи. Окремим рядком треба підкреслити втрати серед військовослужбовців збройних сил України та інших сил безпеки і оборони. Велика частина з них стають інвалідами.

Отже, практично усі категорії громадян України потребують захисту прав і свобод людини і громадянина від російського агресора. Саме з'ясуванням цього шляхом видання адміністративних актів, як інструментів публічного адміністрування щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни буде присвячена аналізована стаття.

Огляд останніх досліджень. До проблеми адміністративно правового забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах російсько-української війни звертали свою увагу вітчизняні вчені М. Алексійчук, Н. Армаш, В. Бібік, С. Бескоровайний, Я. Букресв, А. Вишневський, В. Галуцько, І. Глобенко, П. Діхтієвський, Я. Журавель, М. Доненко, І. Дзюба, В. Біла, В. Колпаков, Т. Короткий, О. Кузьменко, О. Куракін, В. Іванченко, О. Романова, В. Зьолка, О. Осауленко, С. Марущено, Б. Мельниченко, І. Патерило, І. Підберезних, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, О. Савинець, С. Сірий, О. Сікорський, Т. Тарахонич, Г. Хрестова на ін. Проте вони аналізовану нами проблематику безпосередньо не

аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі теорії адміністративного права, чинного законодавства та практики діяльності публічної адміністрації розкрити юридичну природу видання адміністративного акту як інструменту публічного адміністрування забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного конфлікту в Україні.

Виклад основних положень. Закон України «Про адміністративну процедуру» визначив, що адміністративний акт – рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом для вирішення конкретної справи та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб)[1]. В свою чергу Кодекс адміністративного судочинства випишує, що індивідуальний акт – акт (рішення) суб'єкта владних повноважень, виданий (прийняте) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [2].

В теорії адміністративного права визначається, що основною формою публічного адміністрування є ухвалення, реалізація адміністративних актів. Під узагальнювальним терміном «адміністративний акт» розумілись дії (рішення) суб'єктів публічного адміністрування, здійснювані в межах їхньої компетенції, визначеної законом, у передбачений законом спосіб, які спричиняють юридичні наслідки. До видів адміністративних актів Б. Мельниченко відносить: адміністративні нормативні акти (встановлюють, змінюють чи припиняють норми права, розраховані на широке коло осіб); індивідуальні адміністративні акти (передбачають конкретні приписи, звернені до окремого суб'єкта чи юридичної особи, застосовуються одноразово і після реалізації вичерпують свою дію); адміністративні договори; адміністративні акти-дії [3]. Не дивлячись на відносно «свіжість» опублікованих поглядів вченого (2021р.), існує нагальна необхідність критичного поглянути на такий його підхід до змісту складових адміністративних актів. По-перше, що треба підкреслити, що до 15 червня 2022р. – офіційного оприлюднення Закону України від 17 лютого 2022р. № 2073-IX, на доктринальному рівні такий підхід був визначний більшістю вчених у галузі адміністративного права. По-друге, після оприлюднення названого Закону України від 17 лютого 2022р. № 2073-IX в ньому категорія адміністративний акт знайшла своє законодавче визначення у найбільш вузькому розумінні як виключно індивідуальний акт. Відповідно навіть на доктринальному рівні вченим такий підхід законодавців ігнорувати не можливо. Його треба виконувати, або змінювати. Другий підхід, на наш погляд, буде не виваженим.

Отже, ми в зміст складових видання адміністративного акту, як інструменту публічного адміністрування забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни будемо вкладати норми права визначені в Законі України від 17 лютого 2022р. № 2073-IX.

Розглядаючи особливості адміністративних актів, варто також зупинитись і на питанні їх видів, слушну класифікацію яких здійснив І. Патерило [4]. Взнявши за основу напрацювання вченого та проєктуючи їх на предмет нашого аналізу слід зазначити, що адміністративні акти, як інструментів публічного адміністрування забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни поділяються:

За формою волевиявлення (або способом оформлення): письмові, усні, у формі дій. Логічним є що у більшості випадків, що є предметом нашого аналізу такі акти носять письмовий характер. Наприклад, згідно з письмовим рішенням Донецької обласної військової адміністрації погодженим з органами військового командування та Координаційним штабом з питань проведення обов'язкової евакуації населення було проведено примусова евакуація дітей, які мешкали та території Слов'янської міської військової адміністрації [5].

За дією в часі – це разові, що наглядно продемонстровано вище та постійні. Прикладом постійних адміністративних актів є рішення Міністерства соціальної політики України щодо постійних виплат фінансової допомоги (на півроку) для внутрішньо переміщених осіб

та автоматичної її продовження до кінця січня 2024 р., які – через війну – втратили житло або вимушені були залишити власні домівки та переселитися з місць, де ведуться бойові дії або з тимчасово окупованих територій. Допомога призначається для всіх таких осіб які проживають в Україні й є внутрішньо переміщеними особами у розмірах для осіб з інвалідністю та дітей – 3 тис. грн та для інших осіб – 2 тис. грн. Для продовження виплат ніяких додаткових дій вчиняти не потрібно, виплати продовжуватимуться автоматично. За словами віцепрем'єр-міністерки – міністерки з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій І. Верещук, в Україні зареєстровано майже п'ять мільйонів внутрішньо переміщених осіб. По більшості з яких (понад 2,6 млн осіб) прийняті адміністративні акти індивідуального характеру, які дозволяють їм отримувати фінансову допомогу з державного бюджету України. В 2022 р. з державного бюджету на виплати переселенцям було витрачено 57 мільярдів гривень. В 2023р. загальна бюджетна сума витрат становить 72 мільярди [6;7].

За змістом адміністративні акти бувають, наказові (зобов'язуючі), зміст яких становить наказ або заборону, тобто такий акт зобов'язує приватну особу вчинити певну дію або утриматись від неї, наприклад, Наказ Херсонської міської державної адміністрації від 19 червня 2023 р. № 80-Н «Про запровадження комендантської години на території мкрн «Корабел» (Острів) та заборони громадян щодо в'їзду на територію Нафтогавань та Гідропарк». Що був виданий з метою проведення стабілізаційних заходів у зв'язку із надзвичайно ситуацією унаслідок руйнування греблі Каховської ГРЕС, що призвела до катастрофічного затоплення значної кількості домогосподарств [8].

Правовстановлюючі, змістом яких є встановлення, зміна або припинення певних правовідносин. Наприклад, Наказом Кам'янець-Подільського районної військової адміністрації від 1 квітня 2022 р. № 61 «Про діяльність спеціалізованих служб та формувань системи цивільного захисту Кам'янець-Подільського району в умовах воєнного стану» було поставлено здійснено переведення спеціалізованих служб цивільного захисту району на виконання заходів з приведення підпорядкованих служб у готовність виконання завдань та призначення в умовах ведення бойових дій [9].

Підтверджуючі, змістом яких є підтвердження наявності в особи певного права або певної властивості. Наприклад, Указом Президента України від 3 вересня 2022 р. № 665 «Про утворення військових адміністрацій населених пунктів у Луганській області», на виконання Закону України «Про правовий режим воєнного стану» було постановлено утворити на базі військово-цивільних адміністрацій населених пунктів Луганської області, утворених Указом Президента України від 19 лютого 2021 р. № 62 «Про утворення та реорганізацію військово-цивільних адміністрацій у Луганській області», такі військові адміністрації населених пунктів: Нижньотеплівську сільську військову адміністрацію Щастинського району Луганської області; Станично-Луганську селищну військову адміністрацію Щастинського району Луганської області; Широківську сільську військову адміністрацію Щастинського району Луганської області та ін. Генеральному штабу Збройних Сил України, Луганській обласній державній адміністрації завдання здійснити відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» заходи, пов'язані з утворенням військових адміністрацій [10]. Наступний приклад, з кадрового забезпечення публічного адміністрування це Розпорядження Президента України 23 вересня 2022 р. № 197 «Про призначення І. Дударя начальником Асканія-Нової селищної військової адміністрації Каховського району Херсонської області» [11]

За характером впливу на приватних осіб адміністративні акти можуть бути обтяжуючі, якими обмежуються права, свободи чи законні інтереси приватних осіб. Наприклад, Рішенням від 22 травня 2023 р. громадянину України Особа 1, який досяг 16-річного віку на міжнародному автомобільному пункті пропуску «Угрів-Долбунів» на підставі Закону України «Про правовий режим воєнного стану», Указу Президента України номер 64/2022 «Про ведення воєнного стану в Україні», а також Закону України «Про затвердження Указу Президента України про ведення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. було тимчасово обмежено у праві виїзду з України [12].

Сприяючі адміністративні акти, які надають приватній особі певне право, спричиняє для неї настання певних позитивних наслідків [4]. Наприклад, прийняття рішення Комісією з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України, що утворюються відповідними місцевими військкоми адміністраціями стосовно надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією російської федерації проти України [13].

Висновки. Усе вищевикладене дає можливість формулювати певні узагальнення щодо видання адміністративних актів, як інструментів публічного адміністрування забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни:

– доведено, що змістом складових видання адміністративного акту, як інструменту публічного адміністрування забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни є базові норми адміністративного права права визначені в Законі України від 17 лютого 2022р. № 2073-IX.

– адміністративний акт – це по-перше, індивідуальне рішення адміністративного органу в процесі надання адміністративних, соціальних, фінансових, безпекових послуг, стосовно забезпечення прав, свобод (людської безпеки) або інтересів приватних осіб порушених (чи коли існує висока імовірність порушення) російськими терористами;

– по друге, – це рішення адміністративного органу під час виконання владних виконавчих функцій з метою забезпечення виконання (планування виконання) конкретних обмежувальних заходів прав, свобод або законних інтересів приватних осіб, коли без їх здійснення настає висока імовірність враження (вбивства нанесення важких тілесних ушкоджень) громадян російськими терористами чи з питань дотримання вимог воєнної безпеки держави;

– виявлено і узагальнено, що адміністративні акти в аналізованій сфері видавались в першу чергу з питань: проведення обов'язкової евакуації населення з зони бойових дій, в першу чергу дітей; заборони в'їзду приватних осіб на небезпечні території ведення бойових дій, які є замінованими, чи ті які знаходяться під артилерійським обстрілом російських терористів; здійснення виплат фінансової допомоги для внутрішньо переміщених осіб; прийняття рішення щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна спричинених збройною агресією російської федерації проти України; утворення військових адміністрацій населених пунктів; приведення служб цивільного захисту до готовності реагування в умовах бойових дій; обмеження свободи громадян з питань військової безпеки.

Отже, видання адміністративних актів, як інструментів публічного адміністрування забезпечення прав і свобод людини і громадянина в умовах російсько-української війни – це рішення адміністративних органів індивідуального характеру, які у відповідності до покладеної законом компетенції захищають та відновлюють порушенні російськими терористами чесноти громадян України та юридичних осіб, або юридично значуща юридична дія адміністративних органів високого рівня та місцевих військових адміністрацій індивідуального обмежувального характеру для приватних осіб, прийняті для вирішення конкретних справ та спрямованих на набуття, зміну, припинення їх обов'язків в умовах небезпечних для життя і здоров'я громадян та державної безпеки умов воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про адміністративну процедуру. Закону України від 17 лютого 2022р. № 2073-IX. *Голос України* офіційне видання від 15.06.2022. № 123
2. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України*. 2005, № 35-36, № 37. ст.446
3. Мельниченко Б. Адміністративний акт як основна форма публічного управління. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2021. С. 57-62
4. Патерило І. В. Сутність та особливості адміністративних актів як основних інструментів діяльності публічної адміністрації. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. 2015. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35198/1/%D0%A1%D0%A3%D0%A2%D0%9D%D0%86%92.pdf>

5. Мірер П. Дітей необхідно вивезти. У Слов'янську опікунів, що відмовляються від евакуації, позбавлять обов'язків – рішення комісії. Суспільні новини. 2023. <https://suspilne.media/432390-u-slovansku-opikuniv-so-vidmovlouts-a-vid-evakuacii-pozbavlat-obovazkiv-ditej-vivezut-primusovo-risenna-komisii/>

6. Зміни у порядку призначення виплат для ВПО: найбільш незахищені громадяни і родини у скруті продовжать отримувати підтримку. Урядовий Кур'єр. 2023. <https://www.kmu.gov.ua/news/zminy-u-poriadku-pryznachennia-vyplat-dlia-vpo-naibilsh-nezakhyshcheni-hromadiany-i-rodyny-u-skruti-prodovzhat-otrymuvaty-pidtrymku>

7. Сич М. Зміни у виплатах для переселенців: що варто знати?. Радіо Свобода. 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/zminy-u-vyplatakh-dlya-pereselentsiv-shcho-varto-znaty/32537572.html>

8. Про запровадження комендантської години на території мкрн «Корабел» (Острів) та заборони громадян щодо в'їзду на територію Нафтогавань та Гідропарк. Наказ Херсонської міської військової адміністрації Херсонського району Херсонської обл. від 19 червня 2023 р. № 80-Н. 2023. <https://miskrada.kherson.ua/wp-content/uploads/2023/06/80-n-vid-19.06.2023-komendantska-hodyna-ostriv.pdf>

9. Про діяльність спеціалізованих служб та формувань системи цивільного захисту Кам'янець-Подільського району в умовах воєнного стану. Наказ Кам'янець-Подільського районної військовою адміністрації від 1 квітня 2022 р. № 61. https://rada.info/upload/users_files/21319591/fd3c1c4d686115ea7e1b275b0b53e6e4-123.pdf

10. Про утворення військових адміністрацій населених пунктів у Луганській області. Указ Президента України від 3 вересня 2022 р. № 665. 2022. <https://www.president.gov.ua/documents/6652022-44137>

11. Про призначення І. Дударя начальником Асканія-Нової селищної військової адміністрації Каховського району Херсонської області. Розпорядження Президента України 23 вересня 2022 р. № 197. <https://www.president.gov.ua/documents/1972022-рр-44141>

12. Про відмову в перетині державного кордону України громадянину України, який досяг 16-річного віку. Рішення штаб сержанта 7-го прикордонного Карпатського загону Д. Алефір від 22 травня 2023р.

13. Монастирська В. Як отримати компенсацію за зруйноване житло? 2023. Юридика Газета. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/sprava-v-tomu-shcho-u-mene-nemaє-domu-yak-otrimati-kompensaciyu-za-zruynovane-zhitlo-shcho-kazhut-su.html>

МИРОШНИКОВА А. Є.,
доктор філософії (Право),
юристконсультант
(Товариство з обмеженою
відповідальністю «Солео»)

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.18>

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ГЕНЕЗА ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

В статті розкрито особливості історико-правової генези запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я засобами адміністративного права. Встановлено, що розвиток та становлення законодавства з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я в межах адміністративного права на сучасному етапі вплинула саме гармонізація національного медичного законодавства з нормами та стандартами Європейського Союзу. Проаналізовано та виділено періоди історико-правової генези запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я засобами адміністративного права, а саме: 1991–1999 рр. – початкового формування адміністративного законодавства із досліджуваних питань, який характеризується відсутністю як визначення його поняття, так і законодавчого забезпечення; 2000–2010. рр. – період закладення підґрунтя для запровадження окремих адміністративно-правових заходів у цій сфері (ратифікація основних міжнародних нормативно-правових документів, що надало поштовх до запровадження таких заходів); 2011–2013 рр. – виділення конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я як самостійного заходу запобігання корупції, як на законодавчому так і підзаконному рівні, встановлена форма заяви про конфлікт інтересів і вказано на їх види, а саме: (1) особистий матеріальний інтерес; (2) неособистий матеріальний інтерес; (3) нематеріальний інтерес; (4) сімейний інтерес; 2014–2017 рр. – етап оновлення антикорупційного законодавства, змісту конфлікту інтересів як виділення його видів як реального так і потенційного, процедур його повідомлення, способів його врегулювання; з 2018 р. – формування сучасної системи адміністративно-правових заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, системи їх суб'єктів, адміністративної відповідальності за правопорушення у цій царині. Зроблено висновок, що запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я є комплексним інститутом адміністративного права й перебуває у стані свого розвитку та становлення.

Ключові слова: *конфлікт інтересів, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, охорона здоров'я, засоби адміністративного права.*

Myroshnikova A. Ye. Historical and legal genesis of prevention and settlement of conflict of interests in the field of health care by means of administrative law

The article reveals the peculiarities of the historical and legal genesis of the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care by means of administrative law. It was established that the development and formation of legislation on the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care within the framework of administrative law at the current stage was influenced by the harmonization of national medical legislation with the norms

and standards of the European Union. The periods of the historical and legal genesis of the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care by means of administrative law are analyzed and highlighted, namely: 1991–1999 – the initial formation of administrative legislation on the researched issues, which is characterized by the absence of both a definition of its concept and legislative support; 2000–2010 – the period of laying the groundwork for the introduction of separate administrative and legal measures in this area (ratification of the main international regulatory and legal documents, which gave impetus to the introduction of such measures); 2011–2013 – allocation of conflict of interest in the field of health care as an independent measure to prevent corruption, both at the legislative and sub-legal level, the form of declaration of conflict of interest was established and their types were indicated, namely: (1) personal material interest; (2) non-personal material interest; (3) intangible interest; (4) family interest; 2014–2017 – the stage of updating the anti-corruption legislation, the content of the conflict of interests, as well as the identification of its types, both real and potential, the procedures for reporting it, and the methods of its settlement; since 2018 – the formation of a modern system of administrative and legal measures for the prevention and settlement of conflicts of interests, the system of their subjects, administrative responsibility for offenses in this area. It was concluded that the prevention and settlement of conflicts of interest in the field of health care is a complex institution of administrative law and is in a state of development and formation.

Key words: *conflict of interest, prevention and settlement of conflict of interest, health care, means of administrative law.*

Постановка проблеми. Потреба в удосконаленні антикорупційного законодавства та розбудови антикорупційної інституційної інфраструктури формально визначено безумовним пріоритетом в Україні та державах-членах Європейського Союзу [1, с. 261]. Розгляд історичних етапів розвитку законодавства з питань адміністративно-правового забезпечення запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я дасть нам можливість оцінити позитивні риси сучасної системи запобігання та врегулювання таких конфліктів. Окреслене набуває актуальності у зв'язку з тим, що за часів незалежності України нормативно-правове підґрунтя запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я зазнало чисельних змін і наразі не позбавлене недоліків і прогалин, а також у наукових працях до сих пір дана проблема не була ґрунтовно і всебічно вивчена. Отже, проведення історико-правового аналізу у цій царині сприятиме подальшому розвитку і вдосконаленню законодавчих приписів, а врахування позитивних і негативних моментів в історичному досвіді й використання можливостей адміністративного права безпосередньо допоможе підвищити ефективність антикорупційної діяльності держави у сфері охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Більшість науковців здійснювали загальні дослідження запобігання конфлікту інтересів зокрема у публічному управлінні, публічно-правових відносинах як засіб протидії корупції, а також у контексті антикорупційних заборон й обмежень, у межах застосування адміністративно-правових засобів запобігання і протидії корупції. Щодо вивчення конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я з позицій адміністративного права є невелика низка публікацій. Так, О. М. Шевчук зі співавторами проаналізував дискусійні та проблемні питання профілактики конфліктів у вітчизняній системі охорони здоров'я України та запропоновано зміни до медичного законодавства із врахування позитивного досвіду окремих країн ЄС. Автори зокрема пропонують запобігання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я слід розглядати як особливу групу публічних правовідносин та самостійний предмет правового регулювання, що впливає з норм законодавства більшості зарубіжних країн [2, с. 2283]. Заслужує на увагу публікація вчених, в якій розкрито елементи конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я (реального чи потенційного), з'ясовано

їх зміст та визначено два шляхи вирішення конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я (зовнішній та самостійний). Авторами запропоновано, що запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я складається з таких компонентів: (1) запобігання, (2) інформування, (3) утримання від дій чи рішень та (4) врегулювання [3, с. 387]. Однак питання з'ясування особливостей історико-правової генези запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я засобами адміністративного права не були досліджені в сучасних умовах.

Постановка завдання: Метою статті є з'ясування особливостей історико-правової генези запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я засобами адміністративного права.

Результати дослідження: Адміністративне законодавство з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я в Україні, на нашу думку, бере свій початок з проголошення незалежності України, а його розвиток триває й досі. Подібної позиції дотримується і більшість науковців, які досліджують становлення в тих чи інших аспектах запобігання конфлікту інтересів з позицій адміністративного права. У той же час серед науковців не сформувалося єдиного підходу власне до періодизації, тобто виокремлення історичних етапів, законодавства з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як у цілому, так і у сфері охорони здоров'я.

Зокрема, С. Рівчаченко запропонував чотири історичних етапи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, а саме: перший етап – 1991–1994 рр., другий – 1995–2008 рр., третій – 2009–2013 рр., четвертий – 2014 р. – до теперішнього часу. Зауважимо, що науковець здійснив періодизацію антикорупційного законодавства у своєму доробку із прийняттям спеціальних законів (1995, 2009 та 2014 рр.) [4, с. 37], інший вчений вважає, що історія регламентації заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів починається раніше в інших нормативно-правових актах, і тільки потім увійшли до антикорупційних законів [5, с. 61].

Окремі науковці досліджували історичні аспекти розвитку адміністративно-правового й організаційного забезпечення сфери охорони здоров'я. Наприклад, Д. Гомон виокремила шість періодів законодавства з питань медичної діяльності в Україні. Зокрема, на сучасному етапі (1991 – 2016), на переконання авторки, важливе значення має положення Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Більш того, вчена історичний період із 2016 р. і до теперішнього часу іменує як етап реформування адміністративно-правового й організаційного забезпечення системи охорони здоров'я. Аналіз даного періоду відбувається паралельно із розглядом приписів прийнятого 19 жовтня 2017 р. Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» № 2168-VIII. Цей законодавчий акт визначає механізм надання державних фінансових гарантій необхідних пацієнтам медичних послуг. Було створено новий орган державної влади – Національна служба здоров'я України [6, с. 196, 197].

До наведеного варто додати, що ще у 1933 р. нормативно-правовому акті уряду «Про суміщення посад і службу родичів в установах, підприємствах і організаціях усупільненого сектору» містилася заборона спільної служби на одному й тому ж підприємстві осіб, які є близькими особами. У випадку якщо їх робота та служба пов'язана з безпосередньою підпорядкованістю один одному (що, до речі, й на цей час діє) [7]. Такі обмеження охоплювали і діяльність посадових осіб сфери охорони здоров'я, проте винятком із цих правил були такі категорії, як лікарі лікарсько-профілактичних і санітарно-профілактичних установ охорони здоров'я, наукові і педагогічні працівники, лектори всіх наукових, навчальних і виховних закладів (п. 8,9. Постанови) [7]. Питання окремих адміністративно-правових заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я в даному нормативно-правовому документі не вирішувалося. Розглянемо їх особливості. Отже, враховуючи вищенаведене можемо констатувати, що становлення та розвиток законодавства з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я має певну періодизацію та бере свій початок до прийнятих антикорупційних законів, а саме у підзаконних нормативно-правових актах сфери охорони здоров'я.

Першим етапом розвитку законодавства з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я запропоновано вважати період з 1991–1999 рр. Пояснимо, чому. Так, у 1992 році Верховною Радою України був прийнятий основний нормативно-правовий акт на законодавчому рівні – «Основи законодавства України про охорону здоров'я». Він визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні... [8]. Крім згаданого закону, Верховною Радою України також ухвалено низку законів, а саме: Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», Закон України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», Закон України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів».

У 1994 році утворено Комісію з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією, а в грудні того ж року Верховна Рада України розпочала розгляд проекту Закону України «Про боротьбу з корупцією», який остаточно ухвалила в жовтні 1995 року. До того ж у 1996 році прийнято Конституцію України, в якій визначено, що одним із першочергових завдань держави є належна реалізація прав і свобод людини і громадянина й реальне втілення в життя й дотримання конституційного припису (ст. 49), який закріплює право на охорону здоров'я [9].

Варто зауважити, що в Законі України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 року № 356/95-ВР (на цей час втратив чинність) категорія «конфлікт інтересів» не використовувалася, також не було передбачено окремої статті із цього питання. Однак серед обмежень і заборон, перерахованих у цьому Законі, містився перелік і щодо посадової особи державного органу. Так, вона не мала права: (а) сприяти, за допомогою свого становища приватним особам у проведенні ними діяльності з метою незаконного одержання за це матеріальних послуг та благ; (б) надавати незаконні переваги приватним особам під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи рішень тощо (ст.5)[11].

Другим етапом генезису адміністративно-правового забезпечення запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я є період 2000–2010 рр. Упродовж даного часу уперше у Загальних правилах поведінки державного службовця, затверджених наказом Головного управління державної служби України № 58 від 23 жовтня 2000 року, наведено нормативне визначення терміна «конфлікт інтересів». Зокрема, у п. 21 акта закріплювалося, що конфлікт інтересів випливає із ситуації, коли державний службовець має приватний інтерес, тобто переваги для себе або своєї родини, близьких родичів, друзів чи осіб й організацій, з якими він має або мав спільні ділові чи політичні інтереси, що впливає або в майбутньому може вплинути на неупереджене й об'єктивне виконання службових обов'язків [12]. Звісно, наведені положення регламентують тільки діяльність державних службовців сфери охорони здоров'я.

У 2005–2006 рр. Кабінетом Міністрів України було ратифіковано основні міжнародні нормативно-правові документи, а це, на нашу думку, значною мірою посприяло розвитку можливостей запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. Йдеться, зокрема, про: (1) Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією від 4 листопада 1999 року [13]; (2) Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції [14]; (3) Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією [15]. Вказане пов'язано з тим, що в цей період Україна стала членом Групи держав Ради Європи проти корупції. Так, Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції закладено передумови вжиття заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я. Згадана Конвенція зобов'язує Держав-учасниць створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів (ч. 4. ст. 7 Конвенції). Так, згідно з ч. 5 ст. 8 Конвенції кожна Держава-учасниця повинна запроваджувати заходи й системи, що зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації, про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві дарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно виконуваних ними функцій як державних посадових осіб. Крім того, Верховною Радою України ратифікувала такі

документи, як Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб [16], Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам – членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців [17], та ін.

Важливе значенням у правовому забезпеченні запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я відіграють положення Закону України «Про державну службу», Кодексу законів про працю України [18], Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)[19], Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного кодексу України [20] тощо. Так, хоча Закон України «Про державну службу» не містить визначення поняття «конфлікт інтересів», проте закріплює окремі заходи, спрямовані на запобігання та врегулювання конфлікту інтересів [18], які застосовуються до державних службовців сфери охорони здоров'я.

Кодекс законів про працю України містить норми, що сприяють запобіганню конфлікту інтересів, установлює обмеження щодо спільної роботи на одному й тому самому підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками якщо, у зв'язку із виконанням трудових обов'язків вони підпорядковані або підконтрольні безпосередньо один одному ... (ст. 25-1) [18]. Звісно, ці норми охоплюють також діяльність посадових осіб сфери охорони здоров'я.

У 2011 році у КУпАП встановлено відповідальність за порушення вимог щодо неповідомлення особою безпосереднього керівника у випадках, передбачених законом про наявність конфлікту інтересів (ст. 172-7) [19]. Ще раніше, а саме у грудні 2009 року, КМ України затвердив своєю Постановою № 1422 «Типове положення про підрозділ органу виконавчої влади щодо запобігання та виявлення корупції» і рекомендував міністерствам та іншим центральним органам влади, державним адміністраціям створювати такі підрозділи в рамках загальної кількості наявного персоналу [22], у тому числі й у сфері охорони здоров'я.

Крім того, 17 травня 2012 року прийнято Закон України «Про правила етичної поведінки» № 4722-VI, яким визначалися керівні норми поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, під час виконання ними службових повноважень і порядок притягнення їх до відповідальності за порушення таких норм [23]. У ст. 15 «Недопущення конфлікту інтересів» цього Закону закріплювалося, що такі особи, незважаючи на особисті інтереси, вживають вичерпних заходів щодо недопущення такої ситуації, а також не допускають вчинення дій чи бездіяльності, що можуть спричинити виникнення конфлікту інтересів або створити умови його наявності. Крім того, частиною 2 цієї статті Закону України «Про правила етичної поведінки» № 4722-VI, предписувалося, що указані особи, не можуть прямо чи опосередковано спонукати у будь-який спосіб підлеглих до прийняття рішень, вчиняти дії або бездіяльність на користь своїх особистих інтересів та/або інтересів третіх осіб [23]. Наведені норми поширювалися і на вищенаведених посадових осіб сфери охорони здоров'я.

Відмітимо, що окремі приписи Постанови № 1422 «Типове положення про підрозділ органу виконавчої влади щодо запобігання та виявлення корупції» пізніше Законом України від 14.05.2013 р. № 224-VII [24], ухваленим у травні 2013 року, були включені до Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції». Так, до заходів удосконалення системи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, відповідно до внесених змін, віднесено повідомлення безпосереднього керівника про наявний конфлікт інтересів, що має здійснюватися письмово (до цього часу виникало чимало спірних ситуацій щодо того, у якій формі треба здійснювати таке повідомлення). Крім того, містилося положення, що підрозділ із питань запобігання та протидії корупції має право: (1) вживати заходів щодо виявлення конфлікту інтересів та його усуненню; (2) виявляти ризики створення умов для корупційних правопорушень, подавати пропозиції керівництву щодо їх усунення [24].

Отже, на законодавчому рівні вперше поняття «конфлікт інтересів» з'явилося у Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції», прийняття якого тривало кілька років, аж до 11 червня 2009 року. Відмітимо, що що 5 квітня 2011 року ухвалено інший Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», у якому знайшов своє відображення

і термін «конфлікт інтересів», Проте Закон, на жаль, не надав трактування терміна «запобігання та врегулювання конфлікту інтересів». Так, у ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» від 11 червня 2009 № 1506-VI деталізується та розширюється перелік суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, до якого належать також посадові особи юридичних осіб публічного права, не згадані в пункті 1 частини першої цієї статті Закону. Зауважимо, що до посадових осіб юридичних осіб публічного права законодавець відносить посадових осіб сфери охорони здоров'я.

Окрім етичні норми, що вплинули на формування заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я, закладені в етичних нормах і принципах, закріплених у етичних кодексах, прийнятих на всеукраїнських з'їздах працівників охорони здоров'я, а саме: Етичному кодексі медичної сестри України (1999), Етичному кодексі лікаря України (2009), Етичному кодексі фармацевтичних працівників України (2010), однак вони носять рекомендаційний характер.

Третім етапом генезису адміністративно-правового забезпечення запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я є період 2011–2017 рр., який доцільно пов'язати з першим нормативно-правовим закріпленням терміна «конфлікт інтересів» у національному законодавстві, а саме його формулюванням у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики» від 14 травня 2013 року № 224-VII, яким вносилися зміни саме до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» № 1506-VI. Нормами цього нормативного акта запроваджено поняття «конфлікт інтересів» та розроблено процедури урегулювання конфлікту інтересів, до яких відносили заходи щодо недопущення будь-якої можливості його виникнення та зобов'язання невідкладно повідомляти безпосереднього керівника про наявність цієї ситуації. Ці положення стосувалися також і посадових осіб сфери охорони здоров'я.

Варто згадати Постанову КМ України від 4 вересня 2013 р. № 706 «Питання запобігання та виявлення корупції», якою затверджено Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції [25]. У документі, зокрема, передбачено створення Уповноваженого підрозділу (особу) з питань запобігання та виявлення корупції за рішенням міністра, керівника органів виконавчої влади; керівника підприємства, установи й організації, що належать до сфери управління органу виконавчої влади. Серед повноважень вищевказаного Уповноваженого передбачено здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів, а з-поміж завдань Уповноваженого підрозділу (особи) з питань запобігання та виявлення корупції, який зобов'язаний вживати заходів щодо виявлення конфлікту інтересів і сприяти його усуненню, та здійснювати контроль за дотриманням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів.

Не можна оминути й Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 рр., в якій одним із завдань вказано окреслення кола причин і умов, що породжують корупцію [26], у тому числі конфлікт інтересів. У 2012 році наказом Міністерства юстиції України від 11 січня 2012 року № 39/5 затверджено Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення, порядок його формування та ведення [27]. У цьому ж році у наказі Міністерства охорони здоров'я України від 27 березня за № 207 визначено поняття «конфлікт інтересів» (п.1.2.) [28]. Крім того, наказом Міністерства охорони здоров'я України 28 вересня 2012 року № 751, встановлена форма заяви про конфлікт інтересів і вказано види останніх, а саме: (1) особистий матеріальний інтерес; (2) неособистий матеріальний інтерес; (3) нематеріальний інтерес; (4) сімейний інтерес.

Крім наведеного, 14 жовтня 2014 року підписано новий антикорупційний Закон України «Про запобігання корупції» від 14 листопада 2014 року № 1700-VII [29], який більш повно визначив перелік адміністративно-правових заходів запобігання і врегулювання конфлікту інтересів. У цьому Законі вперше поряд з категорією «реальний конфлікт інтересів» наводиться поняття «потенційний конфлікт інтересів», згадується термін «приватний

інтерес», визначаються алгоритми дій особи, у якій виникає конфлікт інтересів, а також осіб, уповноважених на його врегулювання, деталізуються заходи зовнішнього й самостійного врегулювання конфліктів інтересів, особливості їх врегулювання в діяльності окремих категорій осіб та колегіальних органів. Саме у цьому році почалися активно впроваджуватися й реалізовуватися положення інших законів України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014 – 2017 роки» [30], «Про Національне антикорупційне бюро України» [31].

У Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII одним із заходів антикорупційної політики вказано аналіз стану контролю за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів. Важливим кроком також є запровадження ефективних антикорупційних програм у органах виконавчої влади, на підприємствах державної форми власності, забезпечення для суспільства прозорості їх діяльності і поширення стандартів щодо запобігання конфлікту інтересів [30]. На цьому етапі генезису адміністративно-правового забезпечення запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я утворено ряд нових антикорупційних органів, а саме: НАЗК [32], Національне антикорупційне бюро України (далі – НАБУ) [30], Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру [33] та ін.

У 2018 році затверджено чинне Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, де закріплено порядок формування, діяльності НАЗК і надання відомостей [34]. Нагадаємо, що до повноважень НАЗК належить здійснення моніторингу й контролю за виконанням актів законодавства з питань запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у діяльності посадових осіб сфери охорони здоров'я. Варто додати, що на ефективність діяльності НАЗК у цій сфері до 2020 року негативно вплив цілий ряд факторів, на які звертали увагу як представники громадянського суспільства, так і міжнародних моніторингових місій. Практика діяльності НАЗК щодо запобігання і врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я свідчить про те, що у багатьох випадках наявність у посадових і службових осіб у сфері охорони здоров'я певного приватного інтересу та його можливої суперечності службовим інтересам не були належно розглянуті, не мали, на жаль, для них будь-яких негативних наслідків.

У 2017 році було затверджено Антикорупційну програму МОЗ України на 2017 рік, якою до заходів із реалізації загальної відомчої антикорупційної політики віднесено виявлення конфлікту інтересів та його усунення, здійснення контролю у цій царині. У цій Антикорупційній програмі також передбачено, що Сектором оцінки та усунення корупційних ризиків вживатимуться такі заходи: (1) проведення профілактичних бесід при прийомі на роботу і звільненні з посади державних службовців МОЗ України, а для працівників навчання запобігання конфлікту інтересів [36]. Зокрема, наказом МОЗ України від 1 серпня 2017 року № 889 було створено комісію з оцінки корупційних ризиків та моніторингу виконання антикорупційної програми [37]. Отже, у структурі МОЗ України функціонує Сектор оцінки та усунення корупційних ризиків МОЗ України; прийнято низку нормативно-правових актів, з метою формування ефективної системи запобігання конфлікту інтересів й реалізації антикорупційної політики в системі організації охорони здоров'я України.

Наступним етапом генезису адміністративно-правового забезпечення запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я є період 2018 р.– по теперішній час. Зазначимо, що згідно з ухваленими у жовтні 2019 року законодавчими змінами НАЗК втратило своє право на складання протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, вчинені тими службовцями. Крім того, Постановою КМ України у 2020 році № 90 внесені зміни до положення МОЗ України, в якому закріплено, що МОЗ України забезпечує: (1) формування й реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я; (2) розвиток медичних послуг, (3) впровадження електронної системи охорони здоров'я, (4) державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення; (5) розвиток кадрового потенціалу системи охорони здоров'я, вищої медичної, фармацевтичної освіти та науки [37]. Крім згаданого, упродовж цього етапу розвитку та становлення законодавства

з питань запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я затвержені Антикорупційні програми в органах, що належать до сфери управління МОЗ України. Наприклад, в Антикорупційній програмі Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (далі – Держлікслужба України) на 2021–2023 роки серед антикорупційних заходів у структурних підрозділах цієї Служби, територіальних органах і державних підприємствах вказано вжиття заходів: (1) щодо виявлення конфлікту інтересів та його усунення; (2) проведення для працівників Держлікслужби України навчання щодо запобігання конфлікту інтересів [37]. Після розглянутої програми вступила в дію Державна антикорупційна програма на 2023–2025 роки, серед проблем, на вирішення яких спрямована дана Державна програма, передбачено врегулювання конфлікту інтересів, правил етичної поведінки (п.1.3) [38].

Висновки. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я є комплексним інститутом адміністративного права й перебуває у стані свого розвитку та становлення. Виділено періоди історико-правової генези запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я засобами адміністративного права, а саме: 1991–1999 рр. – початкового формування адміністративного законодавства із досліджуваних питань, який характеризується відсутністю як визначення його поняття, так і законодавчого забезпечення; 2000–2010. рр. – період закладення підґрунтя для запровадження окремих адміністративно-правових заходів у цій сфері (ратифікація основних міжнародних нормативно-правових документів, що надало поштовх до запровадження таких заходів); 2011–2013 рр. – виділення конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я як самостійного заходу запобігання корупції, як на законодавчому так і підзаконному рівні, встановлена форма заяви про конфлікт інтересів і вказано на їх види, а саме: (1) особистий матеріальний інтерес; (2) неособистий матеріальний інтерес; (3) нематеріальний інтерес; (4) сімейний інтерес; 2014–2017 рр. – етап оновлення антикорупційного законодавства, змісту конфлікту інтересів як виділення його видів як реального так і потенційного, процедур його повідомлення, способів його врегулювання; з 2018 р. – формування сучасної системи адміністративно-правових заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, системи їх суб'єктів, адміністративної відповідальності за правопорушення у цій царині.

Список використаних джерел:

1. Shevchuk, O. Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study./ O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 2023. Vol. 13. Issue. 2. P. 261–282. DOI:10.24818/TBJ/2023/13/2.06
2. Shevchuk, O. Conflicts of interest in the healthcare sector: legal aspects. Shevchuk, O. Milash, V. Goncharenko, G. Lysodyed, O.; Matat, Y. *Wiadomosci lekarskie*. 2023. Vol. 76. Iss. 10. P. 2283–2287.
3. Shevchuk, O., Yarova, A. Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an administrative legal institute. *Juridical Tribune*, 2022. 12 (3), pp. 387–398.
4. Рівчаченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції: дис... канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Запоріжжя. 2017. 195 с.
5. Пастух І. Д. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у публічно-правових відносинах засобами адміністративного права: дис. ... д-ра юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Київ, 2021. 518 с.
6. Гомон Д. О. Адміністративно-правове та організаційне забезпечення охорони здоров'я в Україні: дис.... канд. юрид. наук: спеціальність: 12.00.07. Одеса, 2018. 250 с.
7. Про суміщення посад і службу родичів в установах, підприємствах і організаціях усуспільненого сектору: постанова Ради Народних Комісарів УРСР від 04.06.1933 р. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001699-33>. (дата звернення: 25.02.2024)
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992. № 2801-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

9. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 34. Ст. 266.
11. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 05.10.1995 р. № 356/95-ВР (втратив чинність). *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 34. Ст. 266.
12. Загальні правила поведінки державного службовця: наказ Головного управління державної служби України № 58 від 23.10.2000 р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0783-00#Text> (дата звернення: 24.02.2024)
13. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: міжн. документ від 04.11.1999 р. № 994_102. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення: 25.02.2024)
14. Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції: міжн. документ від 31.10.2003 р. № 995_c16. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 25.02.2024)
15. Кримінальна Конвенція про боротьбу з корупцією: міжн. документ від 27.01.1999 р. № 994_101. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 25.02.2024)
16. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб: міжн. документ від 23.07.1996 р. 995_788. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788(дата звернення: 25.02.2024)
17. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців (прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11.05.2000 р.). URL : https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/11/Rekomend_poved_DS.pdf (дата звернення: 31.07.2023)
18. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР* від 17.12.1971. Додаток до № 50.
19. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984.№ 52. Ст. 1122.
20. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
21. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст.43.
22. Типове положення про підрозділ органу виконавчої влади з питань запобігання та протидії корупції: постанова Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1422. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npras/243237462> (втратив чинність). (дата звернення: 25.02.2024)
23. Про правила етичної поведінки: Закон України від 17.05.2012 р. № 4722-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 14. Ст.94.(втратив чинність).
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики: Закон України від 14.05.2013 р. № 224-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 11. Ст.132.
25. Питання запобігання та виявлення корупції: Постанова КМ України від 04.09.2013 р. № 706. *Офіційний вісник України*. 2013. № 76. Ст. 2826. (втратив чинність)
26. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки: Указ Президента України від 21.10.2011 р. № 1001/2011. *Офіційний вісник України*. 2011. № 83. Ст. 3020.
27. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні правопорушення: наказ Міністерства юстиції України від 11.01.2012 р. № 39/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-12> (втратив чинність).
28. Про затвердження Порядку проведення аудиту в системі Міністерства охорони здоров'я України: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 27.03.2012 р. № 207. URL : http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20120327_207.html (дата звернення: 25.02.2024)

29. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст.2056.
30. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки: Закон України від 14.10.2014 р. № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 46. Ст.2047.
31. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст.2051.
32. Про затвердження Положення про апарат Національного агентства з питань запобігання корупції: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 05.02.2020 р. № 30/20. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030884-20#Text> (дата звернення: 25.02.2024)
33. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: наказ Генерального прокурора від 05.03.2020 р. № 125. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (дата звернення: 25.02.2024)
34. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції 09.02.2018 № 166. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text> (дата звернення: 21.02.2024)
35. Про затвердження Антикорупційної програми Міністерства охорони здоров'я України на 2017 рік : наказ Міністерства охорони здоров'я України 14. 09.2017 р. № 1086. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1086282-17#Text> (дата звернення: 31.07.2023)
36. Про організацію підготовки антикорупційної програми Міністерства охорони здоров'я України на 2017 рік : наказ МОЗ від 01.08.2017 р. № 889. URL : <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Ministerstvo-ohorony-zdorovya-Ukrayiny-18.09.2017.pdf> (дата звернення: 20.08.2023)
37. Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 р. № 267. *Офіційний вісник України*. 2015. № 38. Ст. 1141.
38. Антикорупційна програма Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками на 2021–2023 роки. URL. https://www.dls.gov.ua/prot_corup_dial/60546-2/ (дата звернення: 25.02.2024).

НІКІТІН В. В.,

доктор юридичних наук,
декан юридичного факультету
(Національний авіаційний університет)

БУТ О. В.,

аспірант
(Національний авіаційний університет)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.19>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ У ПОЗАСУДОВОМУ ОСКАРЖЕННІ ДІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРАТОРА ПРАВ

У статті розкрито адміністративно-правовий статус Міністерства юстиції України – одного з центральних органів виконавчої влади, як суб'єкта адміністративно-правових відносин. Окремими положеннями статті визначені особливості статусу та повноважень вказаного органу щодо питань державного регулювання, зокрема у сфері державної реєстрації прав, а також з акцентовано увагу на окремих дискреційних повноваженнях, якими держава уповноважила Міністерство юстиції України, а також ті, що визначені законодавством, задля здійснення в межах наданих повноважень контроль над реєстраційним провадженням та вчиняти публічно-правові дії, які надають правову оцінку діям, бездіяльності державного реєстратора прав. Також звернуто увагу на загально-теоретичних принципах, які застосовуються до суб'єктів адміністративно-правових відносин, та роль цих принципів під час здійснення Міністерством юстиції України своїх повноважень, зокрема у сфері державної реєстрації прав під час позасудового оскарження дій державного реєстратора прав. Окремо визначено, що під час здійснення адміністративних, публічних, розпорядчих та організаційних дій, спрямованих на позасудове врегулювання питань щодо оскарження дій державного реєстратора прав, також на рівні інших суб'єктів державної реєстрації прав мають повноваження здійснювати відповідні дії в інформаційних системах (реєстрах) – безпосередньо в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Також визначається особливості адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України в адміністративно-правових відносинах та безпосередньо у взаємодії з іншими учасниками (суб'єктами) позасудового оскарження дій державного реєстратора прав. Додатково звернуто увагу на правовий статус деяких суб'єктів, які під час звернення до міністерства юстиції України за захистом своїх порушених прав, зокрема у сфері державної реєстрації прав, прямо або опосередковано стикаються з Міністерством юстиції України, як відповідним уповноваженим державою суб'єктом, в контексті адміністративно-правових відносин.

Ключові слова: суб'єкт адміністративного права, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правові засади, суб'єкт адміністративно-правових відносин, Міністерство юстиції України, державна реєстрація прав, нотаріус, державний реєстратор, оскарження дій державного реєстратора прав, позасудове оскарження.

Nikitin V. V., But O. V. Administrative and legal status of the ministry of justice of Ukraine in the out-of-judicial appeal of the actions of the state registrar of rights

The article reveals the administrative-legal status of the Ministry of Justice of Ukraine – one of the central bodies of executive power, as a subject of administrative-legal relations. Separate provisions of the article define the peculiarities of the status and powers of the specified body in relation to issues of state regulation, in particular in the field of state registration of rights, as well as focusing on individual discretionary powers, with which the state has authorized the Ministry of Justice of Ukraine, as well as those defined by legislation, in order to implement in within the limits of the granted powers, control over the registration proceedings and take public legal actions that provide a legal assessment of the actions, inaction of the state registrar of rights. Attention is also drawn to the general theoretical principles that apply to subjects of administrative-legal relations, and the role of these principles when the Ministry of Justice of Ukraine exercises its powers, in particular in the field of state registration of rights during out-of-court appeals against the actions of the state registrar of rights. It is separately determined that during the implementation of administrative, public, administrative and organizational actions aimed at the out-of-court settlement of issues regarding the appeal of the actions of the state registrar of rights, also at the level of other subjects of the state registration of rights, have the authority to carry out relevant actions in information systems (registers) – directly in the State Register of Real Property Rights. The peculiarities of the administrative-legal status of the Ministry of Justice of Ukraine in administrative-legal relations and directly in interaction with other participants (subjects) of the out-of-court appeal against the actions of the state registrar of rights are also determined. In addition, attention was paid to the legal status of some subjects who, when applying to the Ministry of Justice of Ukraine for the protection of their violated rights, in particular in the field of state registration of rights, directly or indirectly come into contact with the Ministry of Justice of Ukraine, as a relevant state-authorized subject, in the context of administrative and legal relations.

Key words: *subject of administrative law, administrative-legal relations, administrative-legal principles, subject of administrative-legal relations, Ministry of Justice of Ukraine, state registration of rights, notary, state registrar, appeal against the actions of the state registrar of rights, out-of-court appeal.*

Вступ. Головним завданням публічної влади на сьогодні є забезпечення прав та свобод кожного громадянина України відповідно до норм Конституції України та у векторі стандартів Європейського Союзу. Також важливою складовою правового життя кожного учасника правовідносин є дотримання норм законодавства та виключне прийняття рішень в межах та у спосіб. Виконання вказаних завдань залежить від адаптації законодавства до вимог правових систем країн-учасниць ЄС.

Одну з важливих складових правової системи України становить сфера державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Напрямок формування та реалізації державної правової політики в даному питанні визначений за Міністерством юстиції України. Питання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень настільки багатогранні, що кожне з них потребує окремого наукового дослідження, зокрема питання позасудового оскарження дій державного реєстратора прав та звернення з цього питання до Міністерства юстиції України. Важливим є визначення адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України, його місце та роль, зокрема у сфері державної реєстрації прав.

Питанню вирішенню адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України у сфері позасудового оскарження дій державного прав, як суб'єкта адміністративного

права, звертали свою увагу вчені, серед них найбільший вклад у досліджувану тему зробили В.Б. Авер'янов, Я.С. Барц, В. В. Галунько, М.В. Кравчук, В.В. Маліков, О.І. Нелін, В.В. Нікітін, В.М. Черниш, В.В. Чумак, М.Д. Шаргородський, С.В. Шестаков, Н.В. Янюк, Л.Є. Ясінська та ін.

Водночас, даний виклик сьогодення та правовий режи воєнного стану в Україні потребує глибокого аналізу та з'ясування правового статусу Міністерства юстиції України в контексті адміністративно-правових відносин, що виступають регулятором дискреційних повноважень задля оскарження дій державного реєстратора прав та позасудового врегулювання питань реєстраційного провадження.

Постановка завдання полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретичних положень адміністративного права, позицій вчених з адміністративного права та інших галузей науки, чинного законодавства у сфері державної реєстрації прав, сформулювати виключні повноваження Міністерства юстиції України, як суб'єкта адміністративного права, окремо визначивши його адміністративно-правовий статус.

Результати дослідження. Розбудова України як правової, суверенної та незалежної держави, а також повноцінні євроінтеграційні процеси передбачають ефективність впровадження реформ та реалізацію громадянами своїх прав та обов'язків у всіх сферах національного суспільного життя задля узгодження важливих інституцій з вимогами та стандартами, встановленими країнами Європейського Союзу та західними партнерами.

Важливим чинником сьогодення є те, що основні права та обов'язки людини та громадянина нашої держави визначені Конституцією України, та обов'язком держави є захист та недоторканність саме прав, що гарантовані Основним Законом. А тому важливою передумовою забезпечення та захисту прав є наявність повноважень з питань реалізації державної правової політики, що визначено у Положенні про Міністерство юстиції України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228 [1].

Для визначення адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України в позасудовому оскарженні дій державного реєстратора прав, необхідно визначитися з поняттями «суб'єкт», «суб'єкт правовідносин», «суб'єкт адміністративного права» та «позасудове оскарження».

Для суб'єкта адміністративного права притаманні певні ознаки, що відрізняють його від інших суб'єктів правових відносин. Так можна визначити, що під суб'єктом адміністративного права, в загальному розумінні, визначають носія публічно-правових прав та обов'язків, що передбачають модель поведінки встановлену адміністративно-правовими нормами, а також мати повну можливість реалізовувати власні права та виконувати покладені обов'язки.

Здатність мати права та обов'язки для суб'єкта державного управління, яким є Міністерство юстиції України, реалізувати надані відповідно чинних нормативно-правових актів права та обов'язки у сфері державного управління, наявність структурованих суб'єктних прав та обов'язків у сфері державного управління формують адміністративно-правовий статус суб'єкта, є виключними ознаками складової адміністративної правосуб'єктності.

Наявність суб'єктивних прав у сфері державного управління, що надані Міністерству юстиції України – це визначена, гарантована та надана державою, а також закріплена в нормативно-правових актах, при чому не тільки адміністративного права, міра дозволеної поведінки у відповідних правовідносинах, яка має бути забезпечена відповідним обов'язком іншого учасника таких правовідносин.

У свою чергу наявність суб'єктивних обов'язків у сфері державного управління – це покладена і закріплена державою у відповідних адміністративно-правових нормах міра дозволеної поведінки у правовідносинах, що виникають між суб'єктами.

Сфера державного управління, що регулюється, зокрема положеннями адміністративного права, встановлює, що суб'єктивні права та обов'язки мають як загальні (спільні) ознаки, так і ті які їх розмежовують.

Так, безпосередньо варто звернути увагу на розмежування понять «суб'єкт адміністративного права» та «суб'єкт адміністративних правовідносин». Виходячи з характеризуючих ознак суб'єкт адміністративного права має особливу властивість безпосередньо вступати в адміністративні правовідносини. У конкретному випадку суб'єкт адміністративного права може і не бути учасником відповідних правовідносин.

У свою чергу суб'єкт адміністративних правовідносин – це учасник правових зв'язків у сфері державного управління, та безпосередньо в обов'язковому порядку бере в них участь.

Суб'єктами адміністративного права є органи влади та їх внутрішні складові частини (департаменти, управління, служби, відділи, тощо), органи місцевого самоврядування, громадяни, особи без громадянства та іноземці. Також до суб'єктів адміністративного права можна віднести суди та правоохоронні органи.

Таким чином вище перелічені складові за ознаками є структурою адміністративно-правового статусу суб'єкта публічного управління, зокрема міністерства. Варто зауважити, що конкретизованого визначення поняття «адміністративно-правовий статус» в науковій літературі відсутній, у зв'язку з чим поєднання деяких чинників дає можливість сформулювати та упорядкувати вказане поняття. Таким чином, адміністративно-правовий статус – це сукупність чітко визначених суб'єктивних прав та обов'язків, що закріплені за суб'єктом державного управління, врегульовані нормативно-правовими актами та обов'язково гарантовані державною.

До структури адміністративно-правового статусу міністерства ватро відносити засади функціонування (принципи створення та виконання покладених на них обов'язків), мета, завдання та предмет публічного регулювання.

В розумінні адміністративного права міністерство є головним органом в системі органів виконавчої влади, що створений для забезпечення впровадження державної політики у визначеній сфері діяльності та з наданими державою повноваженнями.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228, Міністерство юстиції України (Мін'юст) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб – підприємців, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, з питань утримання військовополонених, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації; забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції [1].

Також Міністерство юстиції України бере участь у міжнародній співпраці з іншими країнами учасниками у сфері права, зокрема, у підготовці та ратифікації міжнародних договорів, співпраці з міжнародними організаціями щодо захисту у сфері права та доступу до правосуддя. Важливою складовою компетенції Міністерства юстиції України є здійснення заходів з підвищення правової культури населення та подолання правового нігілізму. Мін'юст координує діяльність органів влади у сфері права та сприяє розвитку правової системи країни. Як центральний орган виконавчої влади, воно також відповідає за виконання покладених на нього завдань та функцій.

Крім того, варто відмітити що Міністерство юстиції України відповідає за забезпечення правової безпеки держави та розвиток правової системи України. Воно має важливу

роль у забезпеченні демократичних принципів, захист прав та свобод громадян та підтримці правової держави та розвитку правової системи.

Важливо зазначити, що Мін'юст є єдиним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики, зокрема у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень та здійснює контроль у визначеній сфері. Окрім цього, Мін'юст відповідно до закону розглядає скарги на рішення, дії або бездіяльність державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації прав, територіальних органів Мін'юсту та приймає обов'язкові до виконання рішення.

Так, відповідно до положень Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», зокрема Міністерство юстиції України очолює організаційну структуру систему органів та суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у сфері державної реєстрації прав.

Положеннями згаданого Закону визначені виключні повноваження Мін'юсту у сфері державної реєстрації прав, а саме:

забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері державної реєстрації прав;

здійснення нормативно-правового регулювання у сфері державної реєстрації прав;

забезпечення створення та функціонування Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, є його держателем;

організація роботи, пов'язаної із забезпеченням діяльності з державної реєстрації прав;

здійснення контролю за діяльністю у сфері державної реєстрації прав, у тому числі шляхом проведення моніторингу реєстраційних дій відповідно до Закону та прийняття обов'язкових до виконання рішень, передбачених Законом;

забезпечення доступу до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації прав, визначених Законом, інших суб'єктів, право доступу яких визначено Законом, та прийняття рішення про тимчасове блокування або анулювання такого доступу у випадках, передбачених Законом;

розгляд скарг на рішення, дії або бездіяльність державних реєстраторів, суб'єктів державної реєстрації прав, територіальних органів Міністерства юстиції України та прийняття обов'язкових до виконання рішення, передбачених Законом;

складання протоколів про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення;

організація роботи з підготовки та підвищення кваліфікації державних реєстраторів;

надання узагальнених роз'яснень щодо застосування законодавства з питань державної реєстрації прав;

здійснення інших повноважень, передбачених Законом та іншими нормативно-правовими актами [2].

У свою чергу порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері державної реєстрації прав, визначений статтею 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». І саме частина перша згаданої статті Закону визначає альтернативний варіант оскарження, зокрема дій державного реєстратора прав – судовий та позасудовий.

Якщо із судовою процедурою оскарження, зокрема дій державного реєстратора, зрозуміло на рівні загальних засад позовного провадження, то позасудова процедура, введена у практику з 2016 року, є нововведенням, як можливість відновити порушені права у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, шляхом подання відповідної скарги, зокрема до Міністерства юстиції України у спосіб визначений законодавством та з дотриманням обов'язкових вимог, що встановлені нормативними актами які регулюють вказані питання.

Таким чином Міністерство юстиції України наділено повноваженнями відповідно до приписів Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх

обтяжень», зокрема розглядати скарги на рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав, за результатами розгляду яких приймається мотивоване рішення [2].

У свою чергу деталізована складова процедури розгляду скарг на рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав Міністерством юстиції України визначена Порядком розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1128 [3].

Розгляд скарг на рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав Мін'юстом здійснюється колегіально або невідкладно без колегіального розгляду. Проте процедура невідкладного розгляду та посадова особа Міністерства юстиції України, що забезпечує розгляд поданої скарги на рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав не визначена, що може створювати, зокрема корупційні складові для прийняття дійсно мотивованого рішення.

Також не визначено чітких критеріїв саме для характерних ознак скарги задля її розгляду Мін'юстом у не колегіальний, оскільки згідно із положеннями відповідної Урядової постанови виключно визначається наявність очевидних порушень закону, що по суті є суб'єктивним фактором особи, що здійснює попередній розгляд та аналіз скарги на рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав.

Водночас можливість оскарження дій державного реєстратора прав до Міністерства юстиції України в порядку визначеному законодавством, дає можливість швидкого, іноді дієвого та альтернативного вирішення питання, пов'язаного із рішенням державного реєстратора про державну реєстрацію прав, на підставі яких внесено відповідні відомості до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Висновок. Таким чином, Міністерство юстиції України, як центральний орган виконавчої влади, має адміністративно-правовий статус, зокрема у сфері оскарження рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав, який визначається конкретизованими правами та обов'язками, що закріплені за ним у відповідних нормативно-правових актах та гарантовані виключно державою.

До складових структури адміністративно-правового статусу Міністерства юстиції України варто віднести наступні ключові елементи: нормативно-правова база, що встановлює певні особливості для конкретних прави поведінки; принципи (засади) здійснення повноважень; предмет та мета діяльності; компетенція; процедура прийняття рішень та їх реалізації.

Задля виключення можливих корупційних складових пропонується удосконалити механізм позасудового оскарження рішень (дій) державного реєстратора про державну реєстрацію прав, шляхом визначення більш чітких критеріїв для скарг та виключити суб'єктивний фактор під час попереднього перегляду скарги на предмет прийняття рішення щодо колегіального розгляду скарги.

Список використаних джерел:

1. Положенні про Міністерство юстиції України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
2. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
3. Порядок розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації, територіальних органів Міністерства юстиції, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 № 1128. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2015-%D0%BF#Text>

ПАВЛЮХ В. Я.,

аспірант

(Київський університет

інтелектуальної власності та права

Національного університету

«Одеська юридична академія»)

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.20>

СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

В статті здійснено аналіз поняття «суб'єкт протидії тінізації економіки» крізь призму базових загально-правових категорій: суб'єкт права, суб'єкт правовідносин. Визначено, сутність, зміст та системо утворюючі ознаки такого поняття. Наголошено, що під поняттям «суб'єкт права» в сфері протидії тінізації економіки слід розуміти орган державної влади або посадову особу такого органу, якими виявлено юридичний факт (сукупність юридичних фактів), що потребують перевірки та аналізу як правового, так і здійснення сукупності інформаційно-аналітичних заходів, котрі мають економіко-правову природу (наприклад, оцінка ступеня ризику для економічної безпеки), що впливають на процес тінізації економіки. Доведено, що у певних випадках суб'єктом права в сфері протидії тінізації економіки можна вважати фізичну особу (наприклад, агента з митного оформлення товарів, що надає митно-брокерські послуги за відповідним договором), якій в процесі своєї професійної діяльності стало відомо про юридичні факти, що можуть свідчити про роботу певної юридичної особи в тіньовому секторі економіки в Україні. Зазначена особа повинна повідомити державний орган, що здійснює заходи з протидії тінізації економіки про відомі їй факти, звернувшись до посадової особи такого органу, використовуючи механізми, визначені Законом України «Про звернення громадян». У разі звернення фізичної особи до державного органу, що здійснює протидію тінізації економіки після реєстрації її звернення посадовою особою такого органу можуть виникати реординаційні відносини в сфері економіки, що мають адміністративно-правовий характер.

Окремо наголошено на проблемах, які потребують комплексного вирішення, зокрема: стан законотворчості в державі щодо питань здійснення правової протидії різним видам правопорушень серед іншого правопорушень у сфері економіки, наявність системи суб'єктів, що здійснюють протидію низці негативних явищ, особливості реалізації такими суб'єктами свого адміністративно-правового статусу, в умовах здійснення в Україні реформ у сфері публічного управління, створення спеціалізованих державних органів у сфері протидії корупції та, одночасно окремим проявам тінізації економіки в державі, здійснення законодавцем та урядом України заходів, спрямованих на побудову стійкого взаємозв'язку між суб'єктами протидії тінізації економіки, глобалізації та рівня адаптації (за потреби гармонізації) окремих положень законодавства України до законодавства ЄС у сфері правового регулювання процесу здійснення протидії тінізації економіки.

Ключові слова: економічна безпека, суб'єкт протидії, тінізація економіки, адміністративно-правовий статус, правові засоби, заходи протидії тінізації економіки, протидія правопорушенням, платник податків, система суб'єктів, суб'єкт владних повноважень.

Pavliukh V. Ya. The subject of opposition to the shadowing of the economy (general theoretical characteristic)

The article analyzes the concept of “the subject of counteracting the shadowing of the economy” through the prism of basic general legal categories: the subject of law, the subject of legal relations. The essence, content and system forming features of this concept have been determined. It is emphasized that the concept of “subject of law” in the field of countering the shadowing of the economy should be understood as a body of state power or an official of such a body, which revealed a legal fact (a set of legal facts) that requires verification and analysis of both the legal and the implementation of a set of information -analytical measures that have an economic and legal nature (for example, assessment of the degree of risk for economic security), which affect the process of shadowing the economy. It has been proven that in certain cases a natural person (for example, an agent for the customs clearance of goods providing customs brokerage services under the relevant contract) who became aware of legal facts in the course of his professional activity can be considered a legal subject in the field of countering shadowing of the economy, which may indicate the work of a certain legal entity in the shadow sector of the economy in Ukraine. The specified person must notify the state body that implements measures to counter the shadowing of the economy about the facts known to it, by contacting an official of such a body, using the mechanisms defined by the Law of Ukraine “On Appeals by Citizens”. In the case of an individual’s appeal to a state body that counters the shadowing of the economy, after registration of his appeal by an official of such a body, reorientation relations in the economic sphere may arise, having an administrative and legal nature.

The problems that require a comprehensive solution are emphasized, in particular: the state of law-making in the state regarding the implementation of legal countermeasures to various types of offenses, among other offenses in the economic sphere, the existence of a system of entities that counter a number of negative phenomena, the peculiarities of implementation by such entities of its administrative and legal status, in the context of the implementation of public administration reforms in Ukraine, the creation of specialized state bodies in the field of anti-corruption and, at the same time, individual manifestations of the shadowing of the economy in the state, the implementation by the legislator and the government of Ukraine of measures aimed at building a stable relationship between subjects of countering economic shadowing, globalization and the level of adaptation (if necessary, harmonization) of certain provisions of Ukrainian legislation to EU legislation in the field of legal regulation of the process of countering economic shadowing.

Key words: *economic security, the subject of countermeasures, the shadowing of the economy, administrative and legal status, legal means, measures to counter the shadowing of the economy, combating crimes, the taxpayer, the system of subjects, the subject of authority.*

Вступ. Проблема здійснення протидії явищу тінізації економіки є однією з ключових проблем в процесі розвитку України як незалежної держави та її економіки, зокрема, беручи до уваги курс нашої держави на євроінтеграцію. За роки української незалежності проведено низку досліджень вітчизняних вчених-юристів, спрямованих на з’ясування сутності та змісту понять: «суб’єкт права», «суб’єкт протидії», «суб’єкт протидії тінізації економіки». Водночас, лише факт наявності в Україні суб’єктів протидії тінізації економіки не впливає на ефективність здійснення такої протидії. На рівень ефективності протидії розвитку тінізації економіки в державі впливають, зокрема, такі чинники в своїй сукупності: стан законотворчості в державі щодо питань здійснення правової протидії різним видам правопорушень серед іншого правопорушень у сфері економіки, наявність системи суб’єктів, що

здійснюють протидію низці негативних явищ, особливості реалізації такими суб'єктами свого адміністративно-правового статусу, в умовах здійснення в Україні реформ у сфері публічного управління, створення спеціалізованих державних органів у сфері протидії корупції та, одночасно окремим проявам тінізації економіки в державі, здійснення законодавцем та урядом України заходів, спрямованих на побудову стійкого взаємозв'язку між суб'єктами протидії тінізації економіки, глобалізації та рівня адаптації (за потреби гармонізації) окремих положень законодавства України до законодавства ЄС у сфері правового регулювання процесу здійснення протидії тінізації економіки. На сучасному етапі розвитку вітчизняної адміністративно-правової науки не розроблено єдиного доктринального підходу до визначення сутності понять «суб'єкт протидії», «суб'єкт протидії тінізації економіки», з врахуванням як позиції національного законодавця, так і законодавця ЄС з цих питань в умовах євроінтеграції України. Крім того, до кінця не з'ясовано, якою є природа суб'єктів протидії тінізації економіки в Україні та яким є характер взаємодії між такими суб'єктами.

Огляд наявних досліджень та публікацій. Питанню визначення сутності та змісту понять «суб'єкт права», «суб'єкт правовідносин», «суб'єкт протидії», «суб'єкт протидії тінізації економіки» присвячено дослідження, зокрема, таких українських вчених як: М. Г. Хаустова (щодо суб'єкта права як елемента правової системи суспільства), І. М. Сопілко (щодо сутності поняття «суб'єкт права» в окремих галузевих правових науках), Т. О. Санжарук (щодо розмежування понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»), М. В. Цвік (щодо сутності поняття «суб'єкт правовідносин») та інших вчених [1; 2]. В. М. Трепак (щодо сутності поняття «суб'єкти протидії корупції»), О. М. Литвинов, Є. О. Гладкова (щодо сутності поняття «суб'єкти протидії злочинності»), Ю. Б. Данильченко (щодо сутності поняття «суб'єкт протидії тероризму»), І. А. Горбач-Кудря (щодо сутності та змісту поняття «суб'єкт протидії домашньому насильству») та інших вчених [3; 4], В. В. Тильчик (щодо суб'єкта запобігання тінізації економіки), О. В. Тильчик, (щодо адміністративно-правового забезпечення протидії тінізації економіки); розгляду явища тінізації економіки, тіньової економіки в різних аспектах присвячено, зокрема, праці таких вітчизняних вчених як: Н. О. Фісуненко (щодо кримінологічної характеристики тіньової економіки), О. Б. Бутнік-Сіверський, О. В. Петренко (щодо тінізації інтелектуальної економіки) та інших [5; 6; 7], E. Janik, M. Walewski, M. Pasternak-Malicka [8] та інших.

Разом із цим, попри наявність наукових праць за тематикою цього дослідження, в українській адміністративно-правовій науці не вироблено єдиного підходу до визначення сутності та змісту поняття «суб'єкт протидії тінізації економіки», не запропоновано цілісної системи суб'єктів протидії тінізації економіки.

Виклад основних положень. Поняття «суб'єкт протидії тінізації економіки» є комплексним економіко-правовим поняттям, що досліджується українськими науковцями, з врахуванням чиннику глобалізації. Суб'єкт протидії тінізації економіки одночасно є суб'єктом права та суб'єктом правозастосування, для якого законодавцем визначено конкретні межі здійснення протидії явищу тінізації як негативному явищу в економіці держави. Під час визначення законодавцем меж протидії тінізації економіки до уваги варто брати особливості реалізації адміністративно-правового статусу кожного державного органу, що здійснює заходи з протидії тінізації економіки, з кінцевою метою побудови цілісної системи державних органів, діяльність яких спрямована на виявлення фактів тінізації господарської діяльності в Україні, вжиття необхідних і достатніх заходів для запобігання виникненню таких фактів в подальшому та здійснення низки заходів з протидії тінізації економіки. Варто зауважити, що в зарубіжних дослідженнях останніх років мовиться про «суб'єктів запобігання тінізації економіки», котрі можуть виступати як суб'єкти економічних відносин, і як суб'єкти правовідносин. При цьому, державне регулювання економіки є динамічним явищем, за якого процес зміни господарської діяльності та зміна мислення [8; 9, с. 101].

В українській юридичній науці під поняттям «суб'єкт» розуміють особу або організацію як носія певних прав і обов'язків [10, с. 814]. Відповідно до точки зору М. В. Цвіка, суб'єкт права – це універсальна правова форма особи (фізичної та юридичної), яка з огляду

на свою специфіку є носієм усіх своїх суб'єктивних прав та обов'язків, закріплених у правових нормах (об'єктивному праві) [11].

Дещо розширений перелік ознак поняття «суб'єкт права» пропонується іншими вченими: – надається можливість певної поведінки; – правоздатній особі; – з метою задоволення інтересів; – має межі, оскільки є мірою поведінки; – не існує поза законом, оскільки пов'язується з юридичним обов'язком; – з можливим використанням державного примусу по відношенню до носія кореспондуючого такому праву, обов'язку; – визначається на основі норм права; – гарантується державою [12, с. 108]. Відзначимо, що цінним, на наш погляд є, передусім ключові ознаки суб'єкта права, як суб'єкта протидії тінізації економіки є можливість застосування механізму державного примусу, суб'єктивне юридичне право такого суб'єкта перебуває у взаємозв'язку з його юридичним обов'язком та юридичною відповідальністю як факультативною ознакою адміністративно-правового статусу цього суб'єкта права, а також наявність меж здійснення діяльності з протидії тінізації економіки, що мають визначатися законодавцем.

Р. А. Сидорук визначає сутність поняття суб'єкт податкового права через співставлення його з поняттям суб'єкт податкових правовідносин. Він зазначає, що суб'єкти податкового права та суб'єкти податкових правовідносин співвідносяться як загальне та часткове. Будучи суб'єктами податкового права, на яких поширюється податкове законодавство, певні особи можуть і не вступати в конкретні правовідносини, для цього необхідні певні передумови (юридичні факти) [13]. Враховуючи таку точку зору, зазначимо, що суб'єкт права, що вчиняє дії, спрямовані на протидію розвитку тіншової економіки приймає рішення про вчинення таких дій на основі юридичних фактів, (як інформації про ймовірність настання певних подій чи про їхнє настання, так і про факт вчинення юридичною особою певних дій, спрямованих на здійснення господарської діяльності в тіншовому секторі економіки). Щодо можливості не вступу суб'єктів права у правовідносини у сфері протидії тінізації економіки, то слід зазначити, що посадовій особі як суб'єкту права може стати відомо про певний юридичний факт, однак процес реалізації адміністративно-правового статусу такої особи у сфері протидії тінізації економіки може бути ускладнено, зокрема, через наявність прогалів у чинному законодавстві України. Вважаємо, що такий доктринальний підхід до визначення сутності поняття «суб'єкт податкового права» може бути застосовано в процесі надання визначення поняттю «суб'єкт протидії тінізації економіки», оскільки такий суб'єкт, на нашу думку, можливо розглядати як суб'єкт права, що виконує певні функції в економічній, податковій фінансовій та безпековій сфері здійснення державної політики.

В умовах здійснення суб'єктами господарювання господарської діяльності в тіншовому секторі економіки і життя державою заходів, спрямованих на протидію тінізації економіки виникає проблема незавершеної правосуб'єктності. Причиною виникнення такої проблеми, на наш погляд, є насамперед, колізійність норм українського законодавства, що регулюють питання виявлення, здійснення аналізу юридичних фактів тінізації в різних сферах економіки, порядок та особливості застосування уповноваженими посадовими особами адміністративних процедур, з метою протидії тінізації економіки. Зауважимо, що в тексті Закону України «Про адміністративні процедури» законодавцем не виокремлено адміністративних процедур у сфері протидії тінізації економіки та не закріплено положення про те, що до юридичних осіб у процесі здійснення господарської діяльності, в тому числі, експортно-імпортних операцій з товарами можуть застосовуватися окремі адміністративні процедури з боку держави.

З метою модернізації положень цього Закону необхідно визначити баланс між ідеєю людиноцентризму та забезпеченням економічної безпеки України в процесі здійснення адміністративних процедур, в певних випадках інших заходів адміністративного характеру, що не є адміністративними процедурами, але спрямовані на виявлення потенційних ризиків від здійснення експортно-імпортних операцій [14]. Варто зауважити, що позитивним є досвід використання державою адміністративних процедур у податковій сфері в ФРН (наприклад, процедура перевірки виконання податкових зобов'язань контрагентом за договором

поставки) в процесі переміщення товарів через митний кордон. В контексті здійснення процесу протидії тінізації економіки слід зазначити про те, що найскладнішою щодо реалізації є новела Закону України «Про адміністративну процедуру» щодо публічного правонаступництва, оскільки механізм його здійснення не передбачений нормами чинного процесуального законодавства України [15, с. 576]. Розробка законодавцем такого механізму та впровадження його в практику, дозволили б удосконалити процес здійснення протидії тінізації економіки в умовах проведення адміністративної реформи в Україні (в рамках проведення позасудових адміністративних процедур, спрямованих на детінізацію економіки). Водночас, в процесі удосконалення положень законодавства про адміністративну процедуру в Україні постає необхідність створити необхідні умови для стимулювання діяльності органів, що здійснюють заходи з протидії тінізації економіки [16].

Відповідно до точки зору М. С. Кельмана, в теорії права існують суб'єкти права та суб'єкти правозастосування [17]. Варто зазначити, що в процесі протидії тінізації між собою взаємодіють суб'єкти права, суб'єкти правовідносин та суб'єкти правозастосування, при цьому останній вид суб'єктів відіграє у процесі здійснення такої протидії ключову роль, за умови ефективної законопроектної роботи українського парламенту. Суб'єкти правозастосовчої діяльності є суб'єктами з особливим правовим статусом. Ключовою ознакою цих суб'єктів є їхня компетенція, обсяг якої має бути чітко визначено вітчизняним законодавцем. Слід зауважити, що в жодному чинному законодавчому акті України, норми якого регулюють діяльність окремих суб'єктів протидії тінізації економіки законодавцем не визначено обсяг повноважень таких суб'єктів та не враховано чинник взаємодії між суб'єктами правозастосування в сфері протидії тінізації економіки. Оскільки заходи з протидії тінізації економіки здійснюються з метою забезпечення урядом економічної безпеки держави, з поєднанням механізмів державного контролю і державного примусу, то правовідносини з протидії тінізації економіки за своєю природою є адміністративно-правовими. З іншого боку норми права, що визначають особливості реалізації суб'єктами протидії корупції свого адміністративно-правового статусу, можливо розглядати крізь призму правових імперативів, які існують незалежно від чийої волі. Такі імперативи в сфері правового регулювання процесу протидії тінізації економіки можуть бути переглянуті українським законодавцем лише під впливом економічних чинників. Враховуючи факт того, що заходи з протидії тінізації економіки спрямовані, насамперед на забезпечення державної економічної безпеки до кола суб'єктів, які можуть, у певних випадках, вступати в правовідносини з протидії тінізації економіки належать фізичні особи – громадяни України. В межах дослідження пропонується, з метою побудови ефективної моделі протидії тінізації економіки, на законодавчому рівні закріпити положення про те, що громадяни України можуть стати суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері протидії тінізації економіки, якщо їм стало відомо про факти та випадки здійснення господарської діяльності певними суб'єктами господарювання в тіньовому секторі економіки і вони вступають у такі відносини з метою повідомити органу державної влади (його посадовій особі) інформацію про вищезазначене, для вжиття державним органом (його посадовою особою) необхідних і достатніх заходів, спрямованих на зниження рівня тінізації економіки в Україні.

Вважаємо, що варто розглядати суб'єкта протидії тінізації економіки лише як суб'єкта адміністративного права, оскільки суб'єкти, що протидіють тінізації економіки є суб'єктами публічного управління (публічного адміністрування) та уповноважені державою на здійснення необхідних, визначених чинним законодавством України заходів, спрямованих на протидію тінізації економіки.

О. В. Кузьменко, під поняттям «суб'єкт адміністративного права» слід розуміти суб'єкта, який має потенційну здатність вступати в адміністративні правовідносини [18]. Поділяючи таку точку зору, зазначимо, що потенційна здатність суб'єкта вступати в адміністративні правовідносини може бути реалізована на практиці у сфері протидії тінізації економіки лише за наявності в українському законодавстві незначної кількості колізійних норм, що регулюють порядок настання та припинення правовідносин у сфері протидії тінізації

економіки. Зниження рівня колізійності правових норм, що регулюють питання здійснення державою заходів з протидії тінзації економіки можливе через одночасне використання законодавцем механізмів обміну інформацією між країнами-партнерами з якими укладено угоди про уникнення подвійного оподаткування та прагнення законодавця до визначеності змісту двосторонніх та багатосторонніх угод у сфері здійснення податкової політики учасником яких є Україна. Згідно з точкою зору І. М. Сопілко, суб'єктом адміністративного права є носій (власник) прав і свобод у сфері державного управління, що передбачені адміністративно-правовими нормами, що здатний надати права реалізувати, а покладені обов'язки виконувати [2]. Поділяємо таку позицію лише частково, оскільки вважаємо, що для України як унітарної держави не характерно вважати суб'єкта адміністративного права власником свобод у сфері здійснення державного управління, а лише володільцем свобод у цій сфері, що законодавчо обмежуються. Свобода суб'єкта адміністративного права обмежена за допомогою нормативних приписів та використання механізмів нагляду і контролю в сфері здійснення державного управління, в тому числі, в сфері державного регулювання процесу здійснення фінансових операцій.

Цікавою є думка інших дослідників, наприклад Т. О. Санжарук, у правовідносинах, суб'єкти права виступають контрагентами в процесі виконання ними вимог нормативних приписів і набуття певних прав і обов'язків [19]. Варто зазначити, що процес виконання суб'єктами протидії тінзації економіки певних вимог нормативних приписів ускладнено через їхню неповноту. Так, згідно з положеннями пункту 1, частини першої статті 2 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», аналіз ризиків – інформаційно-аналітична діяльність щодо оцінки загроз економічній безпеці, ступеня її вразливості та рівня негативного впливу на неї [20]. Виникає потреба на доктринальному рівні з'ясувати, за допомогою яких методів (економіко-правових, чи тільки економічних) детективами БЕБ України як суб'єктами протидії тінзації економіки здійснюється оцінка загроз економічній безпеці, а також як в практичній діяльності працівників БЕБ України визначити рівень негативного впливу того, чи іншого чинника на економічну безпеку.

Пропонуємо точку зору, відповідно до якої суб'єкт права варто вважати динамічним поняттям в адміністративному праві України на сучасному етапі розвитку цієї галузі права, оскільки відносини у які він вступає можуть змінюватися, зокрема за результатами реформування державних органів. Зазначимо, що в процесі вжиття державою заходів з протидії тінзації економіки змінюються умови здійснення державного управління фінансовими операціями як складовою економіки України. Відповідно до позиції вченого-економіста О. М. Подмазка, в основі механізму легалізації тіншового сектору економіки має бути комплекс адміністративних, економічних та правових засобів і методів впливу на суб'єктів, що в ній функціонують [21, с. 157]. Беручи до уваги такі висновки, вважаємо, що суб'єкт протидії тінзації економіки здійснює управлінські заходи (виявлення, фактів тінзації економіки, запобігання їхньому виникненню) спрямовані на таку протидію, а також правові заходи (постає необхідність розробки законодавцем цілісного правового механізму визначення вини юридичної особи, що здійснює свою господарську діяльність в тіншовому секторі економіки), а держава, в особі уряду та Національного Банку України здійснює необхідні економічні заходи, спрямовані на протидію тінзації економіки (наприклад, фінансовий контроль, антилегалізаційний моніторинг).

Висновки. Враховуючи вищевикладене, під поняттям «суб'єкт права» в сфері протидії тінзації економіки слід розуміти орган державної влади або посадову особу такого органу, якими виявлено юридичний факт (сукупність юридичних фактів), що потребують перевірки та аналізу як правового, так і здійснення сукупності інформаційно-аналітичних заходів, котрі мають економіко-правову природу (наприклад, оцінка ступеня ризику для економічної безпеки), що впливають на процес тінзації економіки. У певних випадках суб'єктом права в сфері протидії тінзації економіки пропонуємо вважати фізичну особу (наприклад, агента з митного оформлення товарів, що надає митно-брокерські послуги за відповідним договором), якій в процесі своєї професійної діяльності стало відомо про юридичні факти, що

можуть свідчити про роботу певної юридичної особи в тіньовому секторі економіки в Україні. Зазначена особа повинна повідомити державний орган, що здійснює заходи з протидії тінізації економіки про відомі їй факти, звернувшись до посадової особи такого органу, використовуючи механізми, визначені Законом України «Про звернення громадян». У разі звернення фізичної особи до державного органу, що здійснює протидію тінізації економіки після реєстрації її звернення посадовою особою такого органу можуть виникати реординаційні відносини в сфері економіки, що мають адміністративно-правовий характер.

Список використаних джерел:

1. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства. *Загальні проблеми правової науки*. 2009. № 3. С. 29–38.
2. Сопілко І. М. Теоретико-правові підходи до розуміння суб'єктів права окремими галузевими науками. *Юридичний вісник*. 2008. № 4(9). С. 66–70.
3. Трепак В. М. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти протидії корупції в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2020. Том 31 (70). № 4. С. 204–211.
4. Горбач-Кудря А. І. Особливості протидії домашньому насильству в Україні: філософсько-методологічний аспект. / Горбач-Кудря І. А. *Filosofofs'ki ta metodologični problemi prava*. 2022. № 1 (23). С. 94–105.
5. Кондрат А. В., Тильчик В. В. Наслідки від тіньової економіки для держави та суспільства: правовий контекст. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 2. 2022. С. 74–79.
6. Адміністративно-правове забезпечення протидії тінізації економіки: навч. посіб. / С. В. Білан, В. Я. Мацюк, О. П. Рябченко, В. В. Тильчик. За заг. ред. О. В. Тильчик – Київ, Видавничий дім «Гельветика», 2019. 246 с.
7. Тінізація економіки та інтелектуальної економіки як загроза національній безпеці країни та їх детінізація: монографія / О. Б. Бутнік-Сіверський, О. П. Петренко / за наук. редакцією д.е.н., проф. Бутнік-Сіверського О. Б. 2020. 108 с.
8. Ewa Janik Szara strefa – patologia życia gospodarczego. zeszyty naukowe uniwersytetu rzeszowskiego. *Seria prawnicza zeszyt*. 2010. № 64. С. 41–55.
9. Харкянен Л. В. Макроекономіка: Навчальний посібник. 3-тє видання. – К., Каравелла, 2011. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream.pdf>
10. Тлумачний словник української мови в 11 томах. Том 8, 1977. URL: http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
11. Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2002. 427 с.
12. Коталейчук С. П. Теорія держави і права. Навчальний посібник. К.: КНТ, 2009. 320 с.
13. Сидорук Р. А. Співвідношення понять «суб'єкт податкового права» та «суб'єкт податкових правовідносин». *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.) / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 2. С. 130–132.
14. Бойко О. В. Проблемні аспекти впровадження прикладів європейського досвіду застосування інших заходів адміністративного характеру в процесі здійснення зовнішньої торгівлі в Україні. *Держава та регіони*. 2022. № 2. С. 12–18.
15. Ковбас І. В., Павчук І. С. Новели адміністративно-процедурного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2023. С. 573–576.
16. Piotr K. Rola policji w zapobieganiu i zwalczaniu przestępczości korupcyjnej w Polsce. *Kwartalnik policyjny*. № 1. 2021. С. 6–11.
17. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права : підруч. Київ : Кондор, 2006. 477 с.

18. Колпаков В.К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
19. Санжарук Т. О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. С. 91–95.
20. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
21. Подмазко О. М. Організаційно-економічні засади детінізації економіки. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. Одеса, 2015. 230 с.

ПОРХУН В. М.,
аспірант кафедри конституційного
та адміністративного права
(Запорізький національний університет)

УДК 347.75

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.21>

СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

У статті досліджено систему суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів. Вказано, що система суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів є критичним елементом у будь-якій децентралізованій системі управління. Рішення про розподіл ресурсів та відповідальності мають далекосяжні наслідки: вони значною мірою визначають, який тип державних послуг надаються такими суб'єктами; як вони збираються фінансувати свої витрати; який рівень справедливості повинен або може бути встановлений в умовах диспропорцій у процесі реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів; і наскільки стійкими можуть бути національні державні фінанси.

Констатовано, що формування оптимальних міжбюджетних відносин між суб'єктами реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів, особливо в умовах дії воєнного стану, вимагають вжиття належних заходів, як-то: залучення додаткових джерел доходів, ефективного управління бюджетними видатками, обережне скорочення соціальних витрат, гармонійної координації співпраці суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів, прозорого використання ресурсів тощо.

Вказано, що в сучасних умовах наша держава стикнулася з серйозними викликами внаслідок повномасштабного вторгнення та активних бойових дій. Дії суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів щодо перерозподілу бюджетних ресурсів на підтримку військових потреб та соціальних витрат відображають намагання забезпечити оптимальне функціонування важливих сфер життя держави в умовах кризи.

Ключові слова: фінансово-правове регулювання, суб'єкти регулювання, податок, збір, децентралізація.

Porkhun V. M. The system of subjects of implementation of financial and legal regulation of decentralisation of taxes and fees in Ukraine

The article examines the system of subjects of implementation of financial and legal regulation of decentralisation of taxes and fees. It is indicated that the system of subjects of implementation of financial and legal regulation of decentralisation of taxes and fees is a critical element in any decentralised management system. Decisions on the allocation of resources and responsibilities have far-reaching consequences: they largely determine what type of public services are provided by such entities; how they are going to finance their costs; what level of fairness should or can be established in the face of imbalances in the process of implementation of financial and legal regulation of decentralization of taxes and fees; and how sustainable national public finances can be.

It is stated that the formation of optimal inter-budgetary relations between the entities implementing the financial and legal regulation of decentralization

of taxes and fees, especially under martial law, requires appropriate measures, such as: attraction of additional sources of income, effective management of budget expenditures, cautious reduction of social expenditures, harmonious coordination of cooperation of the entities implementing the financial and legal regulation of decentralization of taxes and fees, transparent use of resources, etc.

It is noted that in the current circumstances our State has faced serious challenges as a result of a full-scale invasion and active hostilities. The actions of the subjects of financial and legal regulation of decentralisation of taxes and fees with regard to redistribution of budgetary resources to support military needs and social expenditures reflect the attempts to ensure optimal functioning of important areas of the State's life in times of crisis.

Key words: *financial and legal regulation, subjects of regulation, tax, fee, decentralisation.*

Постановка проблеми. Система суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів є критичним елементом у будь-якій децентралізованій системі управління. Рішення про розподіл ресурсів та відповідальності мають далекосяжні наслідки: вони значною мірою визначають, який тип державних послуг надаються такими суб'єктами; як вони збираються фінансувати свої витрати; який рівень справедливості повинен або може бути встановлений в умовах диспропорцій у процесі реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів; і наскільки стійкими можуть бути національні державні фінанси.

З початку війни, коли бюджетні надходження зменшуються, а витрати значно зростають, важливим є забезпечення оптимального виконання державних та місцевих бюджетів, пошуку додаткових джерел доходів та дотримання жорсткої економії витрат на бюджетні кошти [1]. Перед державою під час обмежених фінансових можливостей виникає необхідність щодо забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, перерозподілу коштів, які були виділені в бюджетах, для підтримки соціальних виплат громадянам, збільшення витрат на оборону держави, перегляду джерел наповнення бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги [1].

Успішність досягнення і підтримання фінансової стійкості державного та місцевих бюджетів, а також уникнення виникнення макроекономічних дисбалансів залежить від гармонійної та результативної координації всіх суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів в Україні присвячують праці таких вітчизняних дослідників: С. Дяченко, Й. Казюк, О. Кириленко, І. Луніна, Н. Мельничук, С. Романюк, В. Опарін, В. Федосов, С. Юрій та ін.

Мета статті. Дослідити теоретичні та практичні аспекти фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів в Україні.

Для багатьох суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів фіскальні трансферти від центрального суб'єкта є найважливішим джерелом доходу, особливо в бідних і віддалених районах. Податкові надходження лежать в основі процесів сталого розвитку та демократичного державного будівництва, як на національному, так і на регіональному рівні.

На регіональному рівні децентралізація є надважливим елементом фіскальної політики держави, оскільки надає великі можливості для підвищення фіскальної автономії та підвищення ефективності надання адміністративних послуг. Зокрема ст. 69 Закону України «Про місцеве самоврядування» [2] закріплено, що органи місцевого самоврядування відповідно до Податкового кодексу України встановлюють місцеві податки і збори. Місцеві податки і збори зараховуються до відповідних місцевих бюджетів у порядку, встановленому Бюджетним кодексом України з урахуванням особливостей, визначених Податковим кодексом України.

Важливо відмітити, що бюджетна система України (ч. 1 ст. 5 Бюджетного кодексу України) складається з [3]: 1) державного бюджету; 2) місцевих бюджетів: а) бюджету Автономної Республіки Крим; б) обласних бюджетів; в) районних бюджетів; г) бюджетів місцевого самоврядування [3].

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах (ч. 1 ст. 7 Бюджетного кодексу України) [3]:

1) принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності [3];

2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період [3];

3) принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети [3];

4) принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування [3];

5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил [3];

6) принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів [3];

7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача [3];

8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями [3];

9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами [3];

10) принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів [3];

Учасниками бюджетного процесу, згідно ч. 3 ст. 19 Бюджетного кодексу України, є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами) [3].

Систему суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів складають: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Національний банк України, Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба, Боргове агентство України, органи виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, а також місцеві фінансові органи, розпорядники бюджетних коштів тощо.

Ефективність виконання Президентом України своїх конституційних функцій напряму пов'язана з наявністю дієвих механізмів впливу на Державний бюджет України [4]. Зокрема, він підписує Закон України про Державний бюджет на поточний рік та інші закони, що регулюють бюджетну діяльність; у разі незгоди із Законом про Державний бюджет, прийнятим Верховною Радою України, накладає вето на окремі його статті або на Закон в цілому; вносить на розгляд Верховної Ради України в установленому чинним законодавством порядку зміни та доповнення до Закону про Державний бюджет; вносить на розгляд Верховної Ради України законопроекти, які стосуються бюджетного процесу; здійснює інші повноваження, встановлені Конституцією України, БК [5].

Законодавчі органи влади усіх рівнів мають право розгляду і затвердження бюджетів та звітів про їх виконання, здійснювати контроль за виконанням бюджетів. Органи виконавчої влади забезпечують підготовчу роботу зі складання проектів бюджетів, готують необхідні документи й матеріали, які разом із проектами бюджетів подають до законодавчих органів.

Верховна Рада України [5]: розробляє пропозиції до проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період з конкретних макроекономічних показників, визначених у Бюджетному кодексі України; приймає постанову про схвалення або взяття до відома Основних напрямів бюджетної політики; розглядає проект Закону України «Про державний бюджет» на відповідний бюджетний період та ухвалює його, вносить зміни та доповнення тощо; здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства на кожній стадії бюджетного процесу; контролює використання коштів резервного фонду державного бюджету; забезпечує контроль за здійсненням таємних видатків із Державного бюджету України; заслуховує звіти про стан виконання Державного бюджету України, у тому числі заслуховує звіти розпорядників коштів про стан виконання Державного бюджету України; розглядає та приймає рішення щодо звіту про виконання розглядає та приймає рішення щодо звіту про виконання Закону України «Про державний бюджет»; здійснює інші повноваження, встановлені Конституцією України, Бюджетним кодексом України [5].

Комітет Верховної Ради України з питань бюджету: бере участь у всіх стадіях бюджетного процесу; розглядає і вносить пропозиції до Основних напрямів бюджетної політики, проект яких представляється урядом; здійснює контроль за відповідністю поданого Кабінетом Міністрів України здійснює контроль за відповідністю поданого Кабінетом Міністрів України проекту Закону України «Про державний бюджет» на відповідний бюджетний період Основним напрямам бюджетної політики на наступний бюджетний період; готує Бюджетні висновки, що приймаються Верховною Радою України; бере участь у підготовці, розгляді, узагальненні пропозицій, доповідях на усіх стадіях розгляду і затвердження проекту Закону України «Про державний бюджет» на відповідний бюджетний період; забезпечує контроль за відповідністю законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради України, бюджетному законодавству; розглядає звіт про проведені таємні видатки; розглядає ситуацію із перевиконання дохідної частини бюджету; готує співдовідь про виконання Державного бюджету України [5].

Кабінету Міністрів України належать такі повноваження як [5]: розроблення та подання Верховній Раді України проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період; розроблення, схвалення та подання Верховній Раді України проекту

закону про Державний бюджет України; забезпечення виконання закону про Державний бюджет України; підготовка та подання Верховній Раді України звітів про виконання Державного бюджету України; розрахунок показників зведеного бюджету України та підготовка звіту про його виконання; прийняття рішень щодо використання коштів резервного фонду Державного бюджету України; прийняття рішень про здійснення державних запозичень в обсягах і на умовах, визначених законом про Державний бюджет України на відповідний бюджетний період тощо [5].

Кабінет Міністрів України [5]: розробляє та приймає Декларацію цілей та завдань бюджету на наступний бюджетний період (Бюджетну декларацію) (ст. 32 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [6]); подає на розгляд Верховної Ради України проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період; розробляє проект Закону про Державний бюджет України; доопрацьовує проект Закону про Державний бюджет України після першого та другого читань у Верховній Раді України; забезпечує виконання Державного бюджету України; приймає рішення про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету; подає річний звіт про виконання Державного бюджету Верховній Раді України; доводить до відома Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів відповідних рад положення та показники міжбюджетних трансфертів та інші показники, необхідні для затвердження місцевих бюджетів; здійснює інші повноваження, встановлені Конституцією України, БК, Законом України «Про Кабінет Міністрів України» від 21.12.2006 р. № 514-V [6].

Рахункова палата України [5]: здійснює від імені Верховної Ради України контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням; забезпечує контроль за фінансуванням загальнодержавних програм у частині, що стосується використання коштів Державного бюджету України; провадить контроль за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України; здійснює контроль за проведенням таємних видатків разом з Міністерством фінансів України у порядку, визначеному Верховною Радою України; забезпечує контроль за використанням бюджетних коштів, виділених із Державного бюджету України, у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади тощо [5].

Міністерство фінансів України складає прогноз державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди; зобов'язане готувати проект державного бюджету, забезпечувати методичне керівництво іншими органами, що беруть участь у складанні проекту бюджету; координувати діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету. Воно наділене такими бюджетними повноваженнями: підготовка й узагальнення передбачених Бюджетним кодексом документів і матеріалів, необхідних для формування проекту Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період; аналіз бюджетних запитів; розроблення проектів нормативів бюджетної забезпеченості з розрахунку на одну особу, одного учня, одне ліжко-місце тощо; складання проекту закону про Державний бюджет України; організація виконання Державного бюджету України на всіх стадіях бюджетного процесу; розроблення і затвердження Річного розпису Державного бюджету України; обслуговування в межах своїх повноважень державного внутрішнього і зовнішнього боргу тощо. Міністерство фінансів України фактично наділене правом устанавлювати тимчасові обмеження асигнувань загального фонду Державного бюджету України (секвестр видатків) [5].

Національний банк України має такі бюджетні повноваження: визначення основних засад грошово-кредитної політики України; розроблення законопроектів, пов'язаних із формуванням доходної та видаткової частин бюджетів і підготовкою пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний бюджетний період [5].

За обсягом наданих повноважень розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (ч. 1 ст. 22 БК України) [3].

Згідно ч. 2 ст. 22 БК України головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно [3]:

1) за бюджетними призначеннями, визначеними законом про Державний бюджет України, – установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в особі їх керівників; міністерства, Національне антикорупційне бюро України, Служба безпеки України, Конституційний Суд України, Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди, Вища рада правосуддя та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їх керівників, а також Державна судова адміністрація України, Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері, в особі їх керівників [3];

2) за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників [3];

3) за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бюджети, – місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради), структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників [3].

Головні розпорядники коштів місцевих бюджетів визначаються рішенням про місцевий бюджет відповідно до пунктів 2 і 3 частини другої ст. 22 БК України [3].

В умовах воєнного стану надзвичайно важливим є забезпечення оперативного, належного та безперервного виконання місцевих бюджетів. З метою забезпечення ефективного функціонування бюджетної сфери та життєвонеобхідних потреб жителів територіальних громад у період дії воєнного стану Офіс Президента України, Уряд, Верховна Рада України, РНБО та інші центральні органи виконавчої влади приймають низку ефективних та оперативних рішень.

Зокрема згідно Постанови КМУ від 11 березня 2022 року № 252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 693 [7], відповідно до абзацу четвертого підпункту 2 пункту 22 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України Кабінет Міністрів України закріпив доцільність установити, що з метою оперативного та ефективного прийняття управлінських рішень для забезпечення безперебійного функціонування установ і закладів бюджетної сфери, комунальних підприємств та задоволення життєво необхідних потреб жителів територіальних громад у період воєнного стану, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні», виконання та формування місцевих бюджетів здійснюється відповідно до бюджетного законодавства з урахуванням таких особливостей [7]:

1) органи місцевого самоврядування, їх виконавчі органи, місцеві державні адміністрації, військово-цивільні адміністрації продовжують здійснювати бюджетні повноваження, а у разі утворення військових адміністрацій такі повноваження здійснюють військові адміністрації відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7; 8];

2) виконавчі комітети відповідних місцевих рад, місцеві державні адміністрації, військово-цивільні адміністрації або військові адміністрації: приймають за поданням місцевих фінансових органів рішення про внесення змін до рішень про місцеві бюджети; здійснюють без погодження відповідною комісією місцевої ради передачу бюджетних призначень від одного головного розпорядника бюджетних коштів до іншого, перерозподіл видатків бюджету і надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами, включаючи резервний

фонд бюджету, додаткові дотації та субвенції, у межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів, а також збільшення видатків розвитку за рахунок зменшення інших видатків (окремо за загальним та спеціальним фондами бюджету) за бюджетною програмою; можуть приймати рішення про перерахування коштів з місцевого бюджету державному бюджету для здійснення згідно із законом заходів загальної мобілізації та з метою відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України і забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державної незалежності України, її територіальної цілісності відповідно до пункту 22² розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України; затверджують місцеві (цільові) програми (вносять до них зміни) з дотриманням вимог статті 91 Бюджетного кодексу України; приймають рішення (кожна із сторін) про передачу коштів між місцевими бюджетами без укладення договорів; здійснюють розподіл та перерозподіл обсягів трансфертів з державного та місцевих бюджетів місцевим бюджетам; здійснюють управління коштами місцевих бюджетів без оприлюднення нормативно-правових актів та інших документів, які застосовуються під час бюджетного процесу [7];

3) відповідно до вимог Бюджетного кодексу України місцеві фінансові органи забезпечують складення проектів місцевих бюджетів, які затверджуються рішеннями виконавчих комітетів відповідних місцевих рад чи розпорядженнями місцевих державних адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій або військових адміністрацій [7];

4) Державна казначейська служба забезпечує розрахунково-касове обслуговування місцевих бюджетів та складення звітності про виконання місцевих бюджетів із застосуванням електронних носіїв під час обміну інформацією та з урахуванням положень постанови Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» [7; 9];

5) у період воєнного стану та протягом 30 днів після його припинення чи скасування на територіях, які після 24 лютого 2022 р. є тимчасово непідконтрольними українській владі, тимчасово окупованими або на яких ведуться бойові дії, під час виконання місцевих бюджетів розпорядження про виділення коштів загального фонду місцевих бюджетів може затверджуватися керівником місцевого фінансового органу [7];

6) у період воєнного стану сільський, селищний, міський голова територіальної громади, на території якої не ведуться бойові дії та не прийнято рішення про утворення військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів), виключно для здійснення заходів правового режиму воєнного стану може прийняти рішення щодо передачі коштів із відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану [7].

Отже міжбюджетні відносини суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів в умовах війни в Україні вимагають особливої уваги та призводять до збільшення видатків на оборону, збільшення міжбюджетних трансфертів, збільшення ролі місцевих органів влади та підвищення ефективності використання коштів. Умови воєнного стану супроводжуються складними фінансовими викликами, що вимагають від держави ефективних заходів для забезпечення стійкості бюджетної системи та здійснення відповідних корекцій у фінансовому плануванні [1].

Висновки. Формування оптимальних міжбюджетних відносин між суб'єктами реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів, особливо в умовах дії воєнного стану, вимагають вжиття належних заходів, як-то: залучення додаткових джерел доходів, ефективного управління бюджетними видатками, обережне скорочення соціальних витрат, гармонійної координації співпраці суб'єктів реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів, прозорого використання ресурсів тощо.

Важливо вказати, що в сучасних умовах наша держава стикнулася з серйозними викликами внаслідок повномасштабного вторгнення та активних бойових дій. Дії суб'єктів

реалізації фінансово-правового регулювання децентралізації податків та зборів щодо перерозподілу бюджетних ресурсів на підтримку військових потреб та соціальних витрат відображають намагання забезпечити оптимальне функціонування важливих сфер життя держави в умовах кризи.

Список використаних джерел:

1. Педченко Н.С., Копошинська М.С. Міжбюджетні відносини України в умовах воєнного стану URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13513/1/Міжбюджетні%20відносини%20України%20в%20умовах%20воєнного%20стану.pdf>
2. Про місцеве самоврядування URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text>
3. Бюджетний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
4. Берназюк Я. Повноваження Президента України у бюджетному процесі URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjAlOqTy-6EAxUzQfEDHWYLD5gQFnoECBEQAQ&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbu%2Fcgiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Fpp_2014_1_4.pdf&usg=AOvVaw1HiM2mBiv5tLiMkyb37t1f&opi=89978449
5. Науково-практичний коментар від 15.11.2007 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK000737>
6. Про Кабінет Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
7. Постанова КМУ від 11 березня 2022 року № 252 «Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану» із змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 693 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP220252?an=1&ed=2022_06_17
8. Про правовий режим воєнного стану URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 590 «Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану» *Офіційний вісник України*, 2021 р., № 48, ст. 2974.

СПАСЕНКО В. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК [342.951:342.9.03]: 347.214-047.32
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.22>

**ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ
ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРАТОРА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ
РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ:
ОСОБЛИВОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ**

У статті досліджуються проблеми розмежування юрисдикції при розгляді справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Наголошено, що розмежування повноважень судів має важливе практичне значення для сторін, адже порушення правил юрисдикції безпосереднім чином впливає на реалізацію конституційно закріплених прав – передусім права власності та права особи на судовий захист. Розглянуто за результатами дослідження судової практики можливі варіанти вирішення питання юрисдикції при розгляді спорів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Доведено, по-перше, що у випадку, коли в позові вказані процедурні порушення, вчинені державним реєстратором при реєстрації, зміні або припиненні права, то такий спір розглядається в порядку адміністративного судочинства, оскільки в даному випадку органи державної реєстрації виступають суб'єктами владних повноважень та здійснюють владні управлінські функції. У даному випадку справи за участю державного реєстратора є публічно-правовими спорами, і відповідно повинні бути вирішені в порядку адміністративного судочинства з урахуванням законодавчо встановлених принципів здійснення адміністративного судочинства. По-друге, якщо підставою для подання позову є спір про право, але оскаржується рішення державного реєстратора з мотивів недотримання ним закону, то такий спір підлягає розгляду в порядку цивільного або господарського судочинства. По-третє, у випадку, коли позовна вимога про скасування рішення про державну реєстрацію прав чи скасування запису про проведену державну реєстрацію прав є похідною від спору щодо відповідного майна або майнових прав, і якщо цей спір належить до юрисдикції загального суду та переданий на його розгляд з вказаними вимогами, така справа має розглядатися за правилами цивільного судочинства.

Ключові слова: адміністративне судочинство, юрисдикція, адміністративна юрисдикція, предметна юрисдикція, адміністративна справа, публічно-правовий спір.

Spasenko V. O. Appealing against decisions, actions or omissions of a state registrar in the field of state registration of real rights to immovable property and their encumbrances: peculiarities of jurisdiction delimitation

The article examines the issues of delimitation of jurisdiction in cases involving appeals against decisions, actions or omissions of the State Registrar in the field of State registration of real rights to immovable property and their encumbrances.

The author emphasizes that the delimitation of court powers is of great practical importance for the parties, since violation of the jurisdictional rules directly affects the exercise of constitutionally enshrined rights, primarily the right to property and the right to judicial protection. Based on the results of the case law study, the author examines the possible options for resolving the issue of jurisdiction when considering disputes concerning appeals against decisions, actions or inactions of the State Registrar in the field of State registration of real rights to immovable property and their encumbrances. The article examines the issues of delimitation of jurisdiction in cases involving appeals against decisions, actions or omissions of a state registrar in the field of state registration of real rights to immovable property and their encumbrances. The author emphasizes that the delimitation of court powers is of great practical importance for the parties, since violation of the jurisdictional rules directly affects the exercise of constitutionally enshrined rights, primarily the right to property and the right to judicial protection. Based on the results of the case law study, the author examines possible options for resolving the issue of jurisdiction in disputes concerning appeals against decisions, actions or inaction of the State Registrar in the field of State registration of real rights to real estate and their encumbrances. The author proves, firstly, that if a claim contains procedural violations committed by a state registrar in the course of registration, modification or termination of a right, such a dispute is considered in administrative proceedings, since in this case state registration authorities act as subjects of power and exercise power management functions. In this case, cases involving a state registrar are public law disputes and, accordingly, should be resolved in administrative proceedings, taking into account the legally established principles of administrative proceedings. The author proves, firstly, that if the claim contains procedural violations committed by the state registrar during registration, change or termination of a right, such a dispute is considered in administrative proceedings, since in this case the state registration authorities act as subjects of power and exercise In this case, cases involving a state registrar are public law disputes, and accordingly should be resolved in administrative proceedings, taking into account the legally established principles of administrative proceedings. Secondly, if the basis for filing a claim is a dispute about a right, but the decision of the state registrar is challenged on the grounds of non-compliance with the law, such a dispute is subject to consideration in civil or commercial proceedings. Third, if the claim for cancellation of a decision on state registration of rights or cancellation of a record of state registration of rights is derived from a dispute over the relevant property or property rights, and if this dispute is within the jurisdiction of a general court and is submitted to it with the specified requirements, such a case should be considered in accordance with the rules of civil proceedings. Second, if the basis for filing a claim is a dispute over law, but the decision of the state registrar is appealed on the grounds of non-compliance with the law, such a dispute is subject to civil or commercial proceedings. Third, if the claim for cancellation of a decision on state registration of rights or cancellation of a record of state registration of rights is derived from a dispute over the relevant property or property rights, and if this dispute is within the jurisdiction of a general court and is submitted to it for consideration with the specified requirements, such a case should be considered under the rules of civil proceedings.

Key words: *administrative proceedings, jurisdiction, administrative jurisdiction, subject matter jurisdiction, administrative case, public law dispute.*

Вступ. Дослідження проблематики розмежування юрисдикції при розгляді справ щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора речових прав на нерухоме майно є актуальним з огляду на те, що порушення правил юрисдикції безпосереднім чином

впливає на реалізацію конституційно закріплених права – права власності та права особи на судовий захист. Відтак Конституцією України (ст. 41) закріплено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом [1]. Варто зауважити, що право власності та інші речові права на нерухомі речі, обмеження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Державна реєстрація прав на нерухомість є публічною, здійснюється уповноваженим органом, який здійснює державну реєстрацію відповідно до законодавчо встановлених вимог [2, с. 197]. При цьому слід наголосити, що важливим елементом принципу законності, як зазначає Д. В. Лученко, є реальне гарантування для громадян можливості оскаржити рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень [3, с. 152,159].

Право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб гарантується Конституцією України (стаття 55). Зауважимо, що до 2016 року рішення, дії чи бездіяльність реєстратора можливо було оскаржити лише в судовому порядку. При цьому визначення юрисдикції такої категорії спорів, що одночасно мали адміністративно-правовий та майновий характер, тривалий час залишалося суперечливим [2, с. 199].

Конкретизація наведеного конституційного положення щодо спорів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень відображена у статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», яка закріплює порядок оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері державної реєстрації прав. Так, рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації прав, а також дії, пов'язані з автоматичною державною реєстрацією прав, можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України, його територіальних органів або до суду [4].

Постановка завдання. Метою наукової статті є дослідження проблем правозастосування, пов'язаних з розмежуванням юрисдикції при розгляді справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень.

Результати досліджень. До питань адміністративної юрисдикції у своїх працях зверталися такі вчені, як І. М. Балакарева, Е. Ф. Демський, О. В. Кузьменко, О. О. Марченко, Н. Б. Писаренко, М. І. Смокович, та ін. У свою чергу проблематика розмежування юрисдикції у справах про оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень підіймалася у працях О. М. Дробот, М. В. Жушмана, Є. А. Кобрусєвої та ін.

Аналіз судових рішень свідчить, що у сфері державної реєстрації найбільшу частку серед категорій переглянутих судових рішень, становлять адміністративні справи щодо розгляду спорів у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (у тому числі прав на земельні ділянки). Вирішення спорів у деяких категоріях адміністративних справ викликає певні складнощі, що призводить до скасування судових рішень. Відтак розповсюдженою причиною є неоднакове застосування норм матеріального та процесуального права, що тягне за собою ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах.

Актуальним на сьогодні залишається питання розмежування юрисдикції справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Проілюструємо наведене твердження прикладом. Верховний Суд виніс постанову по справі № 820/2675/17 від 13.06.2018 р. [5]. Так, в обґрунтування позову вказано, що нотаріус не мав визначених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» підстав для прийняття спірного рішення. Окрім цього, правоустановчим документом на будинок є інший документ, ніж зазначено в реєстрі прав на нерухоме майно. Окружний адміністративний суд задовольнив позов, суд апеляційної інстанції провадження у справі закритий на підставі п. 1 ч. 1 ст. 157 Кодексу

адміністративного судочинства України. У свою чергу, Велика палата Верховного Суду зазначила, що відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Європейський суд з прав людини у рішенні від 20.07.2006 р. у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» указав, що фраза «встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й на дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. Термін «суд, встановлений законом» у пункті 1 статті 6 Конвенції передбачає «усю організаційну структуру судів, включно з ... питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів». Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що національний суд не мав юрисдикції судити деяких заявників, керуючись практикою, яка не мала регулювання законом, і, таким чином, не міг вважатися судом, «встановленим законом».

Відповідно до приписів ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України [6] до юрисдикції адміністративних судів належать справи у публічно-правових спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження. Як убачалося з матеріалів справи, вимоги позивача ґрунтуються на протиправності дій нотаріуса як суб'єкта, наділеного владно-управлінськими функціями приймати рішення про державну реєстрацію прав на нерухоме майно, у зв'язку з невиконанням ним обов'язку щодо перевірки документів, поданих для реєстрації права власності на частину будинку та їх витребування. При цьому позивач не порушував перед судом питання, пов'язані з його правом на вказаний об'єкт нерухомого майна. Тобто у наведеній справі відсутній спір про право, а дослідженню підлягають виключно владні управлінські рішення та дії нотаріуса, який діяв як суб'єкт владних повноважень.

Таким чином, з наведеного вбачається, що у випадку, коли в позові оскаржуються вчинені державним реєстратором процедурні порушення при реєстрації, зміні або припиненні права, то такий спір розглядається в порядку адміністративного судочинства, оскільки органи державної реєстрації виступають суб'єктами владних повноважень та здійснюють владні управлінські функції, відтак такі справи за участю державного реєстратора є публічно-правовими спорами, і відповідно вирішуються в порядку адміністративного судочинства з урахуванням законодавчо встановлених принципів здійснення адміністративного судочинства. Якщо підставою для подання позову є спір про право, але оскаржується рішення державного реєстратора з мотивів недотримання ним закону, то такий спір підлягає розгляду в порядку цивільного або господарського судочинства.

Важливо зазначити, що юрисдикція спорів із нотаріусами як державними реєстраторами з приводу оскарження їх рішень про державну реєстрацію загалом обумовлюється саме видами нотаріальних дій, які має право вчиняти нотаріус. Тобто, нотаріус має право здійснювати державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень у випадку здійснення ним нотаріальної дії із цим майном, що зазвичай пов'язане саме з укладанням цивільно-правових угод. При цьому державна реєстрація проводиться саме тим нотаріусом, який і вчинив нотаріальну дію. Будь-які ж інші спори, що безпосередньо не впливають із невиконання сторонами умов укладених та посвідчених нотаріусів правочинів, а стосуються виключно порядку вчинених ним реєстраційних дій, належать до публічно-правових та мають розглядатися за правилами адміністративного судочинства [7, С. 95].

Водночас варто звернути увагу на випадки, коли одночасно заявляється позов про визнання недійсним документа, що став підставою для набуття права власності (договору, рішення органу місцевого самоврядування тощо) та визнання протиправним й скасування рішення державного реєстратора про реєстрацію права.

Відповідь на окреслене питання можна віднайти у постанові Великої палати Верховного Суду по справі № 361/4307/16-ц від 13.06.2018 р. Відтак, у разі скасування рішення про державну реєстрацію прав, документів, на підставі яких проведено державну реєстрацію

прав, скасування записів про проведену державну реєстрацію прав до Державного реєстру прав вноситься запис про скасування державної реєстрації прав. Якщо позовна вимога про скасування рішення про державну реєстрацію прав чи скасування запису про проведену державну реєстрацію прав є похідною від спору щодо відповідного майна або майнових прав, і якщо цей спір належить до юрисдикції загального суду та переданий на його розгляд з вказаними вимогами, така справа має розглядатися за правилами цивільного судочинства. При цьому варто наголосити, що вичерпний перелік підстав для відмови в державній реєстрації, зокрема, права власності, визначений у ч. 1 статті 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [4]. Повноваження державного реєстратора щодо перевірки поданих для проведення державної реєстрації документів обмежені встановленням відповідності заявлених прав і поданих документів вимогам законодавства та відсутності суперечностей між заявленими та вже зареєстрованими правами [8].

Висновки. Підсумовуючи викладене можна дійти висновку, що правильне розмежування юрисдикції при вирішенні спорів щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного реєстратора під час державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень безпосереднім чином впливає на реалізацію конституційно закріплених прав, зокрема права власності та права особи на судовий захист. Тому вкрай актуальними видаються подальші наукові розробки чітких критеріїв щодо розмежування юрисдикції при вирішенні окресленої категорії спорів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. / *Верховна Рада України. Голос України*. 1996. № 128.
2. Селіванова К.В, Кобрусєва Є. А. Позасудовий (адміністративний) порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних реєстраторів прав на нерухоме майно в контексті реформування системи органів державної реєстрації. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 195-201.
3. Лученко Д. В. Механізм оскарження в адміністративному праві: теоретичні й прикладні аспекти : монографія / Д. В. Лученко ; Харків : Право, 2017. 440 с.
4. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01 липня 2004 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 51. Ст. 553.
5. Постанова Верховного Суду від 13.06.2018 р., судова справа № 820/2675/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75296564>
6. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–37. Ст. 446.
7. Жушман М. В. Проблеми визначення юрисдикції щодо оскарження рішень про державну реєстрацію прав, прийнятих нотаріусом як державним реєстратором. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 4. с. 90-95.
8. Постанова Великої палати Верховного Суду від 13.06.2018 р, судова справа № 361/4307/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75099748>

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ДЕМЕНКО О. Є.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри фінансового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 336.145.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.23>**ПЕНЯ НА МЕЖІ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ:
ПОДАТКОВИЙ АСПЕКТ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Застосування санкцій є певний підсумок уявлення щодо того, що особа вчинила правопорушення. Але до безпосереднього застосування санкцій необхідно сформулювати бачення стосовно виду відповідальності. Тобто конструкцію фінансової відповідальності можна використовувати, але як певну родову модель, яка об'єднує інституційні або підгалузеві різновиди відповідальності. При цьому, характеризуючи податкову відповідальність послідовно в оцінці її природи та наслідків виділяти не одну із стадій податкового обов'язку (сплату податків та зборів), а цілісну конструкцію податкового обов'язку (облік-сплата-звітність). Системний погляд на конструкцію податкової відповідальності передбачає як оцінку поведінки зобов'язаних осіб (платників податків і зборів і т.д.), так і суб'єктів владних повноважень.

Комплексність суспільних відносин, які виражають особливості зовнішньоекономічної діяльності обумовлює чітке розмежування цих відносин на певні сектори, в основі регулювання яких знаходяться саме галузеві ознаки предмету та методу відповідного угруповання правових норм. Треба розмежувати санкції, які застосовуються за наслідками фінансової відповідальності та санкції, які мають грошовий характер, але регулюються іншими галузями. Штраф, пеня – є інструментами, які використовуються як в приватному, так і в публічному праві. Це передбачає в залежності від мети, предмету регулювання і застосування не просто публічно-правових чи приватно-правових методів, а інструментарію відповідної галузі або підгалузі (господарського права, митного права, грошового обігу, податкового права).

В сенсі цього хотілося б розмежувати настання несприятливих наслідків для платників та застосування до них санкцій. Застосування пені відноситься до режимів несприятливих наслідків. Але, напевно, є підстави ототожнювати пеню та санкції (штрафи). Підставою застосування санкції (штрафу) є протиправна поведінка, скоєння правопорушення. Підставою ж застосування пені – є несвоєчасне або неповне виконання податкового обов'язку. Визначення пені при аналізі подібних питань треба пов'язувати із відповідними повноваженнями контролюючого органу. Тобто, формуючи компетенцію суб'єкта владних повноважень, контролюючого органу держава делегує йому не лише право на здійснення тих чи інших заходів, але і імперативний обов'язок щодо реалізації такого права.

Ключові слова: податкові відносини, пеня, фінансові санкції (штрафи), фінансова відповідальність, податковий обов'язок, податковий примус, строки в податковому регулюванні, податковий спір.

Demenko O. Ye. Penya on the borderline of private and public regulation: the tax aspect of external economic activity

The application of sanctions is a certain summary of the perception that a person has committed an offense. But before the direct application of sanctions, it is necessary to form a vision regarding the type of responsibility. That is, the construction of financial responsibility can be used, but as a certain generic model that unites institutional or sub-sectoral varieties of responsibility. At the same time, characterizing the tax liability consistently in the assessment of its nature and consequences, distinguish not one of the stages of the tax liability (payment of taxes and fees), but the whole construction of the tax liability (accounting-payment-reporting). A systematic view of the construction of tax liability involves both an assessment of the behavior of obligated persons (payers of taxes and fees, etc.) and subjects of authority.

The complexity of social relations, which express the peculiarities of foreign economic activity, determines the clear demarcation of these relations into certain sectors, the basis of whose regulation are precisely the branch characteristics of the subject and the method of the corresponding grouping of legal norms. It is necessary to distinguish between sanctions that are applied as a result of financial responsibility and sanctions that have a monetary nature but are regulated by other branches. Fines and interest are tools that are used in both private and public law. This involves, depending on the purpose, the subject of regulation and the application of not just public-law or private-law methods, but the tools of the relevant industry or sub-industry (economic law, customs law, money circulation, tax law).

In this sense, we would like to distinguish between the occurrence of adverse consequences for payers and the application of sanctions to them. The use of a penalty refers to the regimes of adverse consequences. But it is unlikely that there is a reason to equate penalties and sanctions (fines). The basis for applying a sanction (fine) is illegal behavior, commission of an offense. The basis for the application of a penalty is the untimely or incomplete fulfillment of the tax obligation. The determination of the penalty in the analysis of such issues must be connected with the relevant powers of the supervisory body. That is, forming the competence of the subject of power, the controlling body, the state delegates to it not only the right to implement certain measures, but also the imperative duty to implement such a right.

Key words: *tax relations, interest, financial sanctions (fines), financial responsibility, tax obligation, tax enforcement, terms in tax regulation, tax dispute.*

Вступ. Аналізуючи характер несприятливих наслідків для осіб, які порушили законодавство, варто розмежовувати підстави відповідної галузевої відповідальності та підстави застосування санкцій. Зрозуміло, що застосування санкцій є певний підсумок уявлення щодо того, що особа вчинила правопорушення. Але до безпосереднього застосування санкцій необхідно сформулювати бачення стосовно виду відповідальності. На сьогодні, на наш погляд, ця проблема в податковому регулюванні потребує змістовного корегування. Ст. 111 ПКУ визначає, що за порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи застосовується кримінальну, адміністративну та фінансову відповідальність [1].

Постановка завдання. Виникає принаймні два сумніви стосовно чіткого уявлення законодавця при регулюванні цих відносин. По-перше, навряд чи, податковий кодифікований акт має завдання в постановці питання щодо кримінальної або адміністративної відповідальності. Стосовно цього існують окремі галузеві режими та відповідні кодифіковані акти [2], саме тому це не є предметом регулювання податковим законодавством. По-друге, вбачається суперечність між предметним податковим спрямуванням кодифікованого акту та конструкцією фінансової відповідальності, про яку йдеться в ст. 111 Податкового кодексу України. Системний погляд на фінансову відповідальність обумовлює формування

конструкцій відповідальності по всіх внутрішніх складових системи фінансово-правового регулювання. Тобто, фінансова відповідальність стосується і бюджетної відповідальності, і відповідальності щодо обігу грошових коштів, валюти і т.д. Але всі ці різновиди відповідальності не можуть регулюватися і не регулюються Податковим кодексом України. Тобто, наочною є принципова розбіжність між конструкціями «фінансова відповідальність» (про яку і йдеться в ст. 111 ПКУ) і «податкова відповідальність» (яка власне і регулюється Податковим кодексом України). «Справа в тому, що фінансова відповідальність має передбачати наслідки правопорушень усіх відносин, які регулюються фінансовим законодавством (і у сфері бюджету, і у сфері оподаткування, і у сфері обігу валютних цінностей і т. д.). Тобто конструкцію фінансової відповідальності можна використовувати, але як певну родову модель, яка об'єднує інституційні або підгалузеві різновиди відповідальності» [4, с. 191].

На перший погляд, податкова відповідальність визначає юридичну відповідальність учасників податкових відносин державно-примусового характеру. Її природа пов'язується із захистом грошових коштів їх власником. Іноді податкову відповідальність пов'язують виключно з аналізом відносин, які пов'язані з сплатою податків. Але податковий обов'язок – як сфера податкового регулювання значно ширший і вбирає окрім відносин щодо сплати також відносини щодо податкового обліку та звітності. Останні також можуть бути предметом правопорушень. Саме тому, характеризуючи податкову відповідальність послідовно в оцінці її природи та наслідків виділяти не одну із стадій податкового обов'язку (сплату податків та зборів), а цілісну конструкцію податкового обов'язку (облік-сплата-звітність). Крім того, помилково пов'язувати податкову відповідальність з оцінкою поведінки виключно зобов'язаних осіб – платників. В податкових відносинах приймають участь також і суб'єкти владних повноважень – контролюючі органи. Виключати, що в діях останніх містяться склад правопорушення не можна. Виходячи з цього, системний погляд на конструкцію податкової відповідальності передбачає як оцінку поведінки зобов'язаних осіб (платників податків і зборів і т.д.), так і суб'єктів владних повноважень.

Результати дослідження. При цьому важливо з'ясувати як узгодження приватного та публічного регулювання щодо оцінки одного явища, так і межі врахування окремих особливостей стану відносин, які кардинально змінюють режим застосування санкцій, галузеві особливості цього. Системного характеру на сьогодні, набула ситуація, щодо нарахування пені за порушення термінів розрахунків у сфері зовнішньої економічної діяльності здійснюється під час дії карантину. Специфічності вирішення подібних спорів додає декілька аспектів.

По-перше, це врахування меж законодавства, що регулює зовнішню економічну діяльність (яке здійснюється переважно приватно-правовими засобами) і законодавства, що регулює справляння відповідних податкових обов'язків (регулювання забезпечується публічними імперативними засобами). Комплексність суспільних відносин, які виражають особливості зовнішньоекономічної діяльності обумовлює чітке розмежування цих відносин на певні сектори, в основі регулювання яких знаходяться саме галузеві ознаки предмету та методу відповідного угруповання правових норм. Податкове регулювання наслідків, які породжує зовнішньоекономічна діяльність, деталізує використання специфічних засобів податкового примусу. «Примус в сфері оподаткування здійснюється попереджувальними мірами, мірами припинення та мірами відновлення». Попередження застосовується залежно від повноважень контролюючих органів, попередження деталізується через вплив на платників, відновлення орієнтовано на відшкодування наслідків за підсумками податкового правопорушення.

По-друге, змістовним при характеристиці подібних відносин і розв'язання такого спору є і відповідні часові межі, на що впливає особливий режим регулювання. Додержання певних часових критеріїв щодо реалізації правових приписів відповідає природі як фінансово-правового регулювання в широкому сенсі, так і податково-правового у більш вузькому. Це передбачає чітке гарантування в правових формах динаміки впливу податково-правових норм. Метою їх є не забезпечення накопичення коштів від сплати податків та зборів,

а своєчасне надходження таких коштів до бюджетів, щоб в подальшому своєчасним стало і їх розподілення та витрачання. Саме тому, додержання часових термінів в податково-правовому регулюванні є принципово важливим.

Раціональна конструкція на підставі якої будується механізм такого узгодження передбачає внутрішню спеціалізацію податково-правових норм, упорядкування поведінки учасників цих відносин різними засобами. Вихідним критерієм такого розмежування і відповідно до цього побудови сталої, узгодженої конструкції правового впливу є диференціація податкових приписів залежно від дозволів, зобов'язань та заборон. «Податково-правове регулювання, яке гарантується владними приписами з боку держави обумовлює встановлення та застосування відповідних обмежень, яке гарантує публічний інтерес в податковій сфері. Таким чином, відбувається заборона певних дій, що перешкоджають або унеможливають реалізацію інтересу іншого учасника відносин, або гарантує вимоги щодо певної поведінки через закріплення суб'єктивних прав та обов'язків та відповідних процедур їх реалізації» [5, с. 130].

В основі забезпечення динаміки регулювання податкових відносин лежить сукупність засобів. Публічність цих відносин накладає певну своєрідність на співставлення засобів регулювання. Вони, виражаючи публічний примус, деталізують потенційні чи реальні форми його реалізації, режими застосування. Саме ця умова і покладена в основу законодавчого упорядкування. «В основі реалізації примусу в публічному праві знаходяться як норми, які сприяють, ініціюють поведінку особи, що відображає чітко додержання законодавчого припису, так і норми через які гарантується забороняюче призначення приписів правових норм» [5, с. 133].

По-третє, розмежування комплексності суспільних відносин та системності правового впливу окремих галузей. Суспільні відносини щодо регулювання зовнішньої економічної діяльності є комплексними. При цьому, треба розмежовувати санкції, які застосовуються за наслідками фінансової відповідальності та санкції, які мають грошовий характер, але регулюються іншими галузями. Штраф, пеня – є інструментами, які використовуються як в приватному, так і в публічному праві. Більш того, самостійні конструкції застосування санкцій (штрафів) склалися майже в кожній галузі публічного права. Штраф має і кримінальну, і адміністративну, і фінансову природу. «...Характер фінансових санкцій має істотні особливості порівняно із санкціями за порушення адміністративного та кримінального законодавства... У такому векторі фінансову відповідальність доцільно розглядати як певну родову конструкцію, що має свої видові прояви» [4, с. 205].

Це передбачає в залежності від мети, предмету регулювання і застосування не просто публічно-правових чи приватно-правових методів, а інструментарію відповідної галузі або підгалузі (господарського права, митного права, грошового обігу, податкового права). Породження подібних відносин пов'язується із заключенням зовнішньоекономічних контрактів, упорядкування чого здійснюється в режимі господарсько-правового регулювання. Подібні зовнішньоекономічні контракти в якості однієї із основних умов передбачають і певний термін часу, коли мають виконатись умови контракту. Особливістю подібного роду угод є встановлення граничних строків розрахунків, термінів здійснення операції з імпорту та експорту товарів. Такі приватно-правові підстави породження даних відносин, виділення їх в якості об'єкту публічного контролю обумовлює і застосування публічно-правових законодавчих норм.

Реалізація умов контракту в сфері зовнішньоекономічної діяльності безпосередньо пов'язано з правовими засадами здійснення валютних операцій [6]. Чинне законодавство закріплює можливість корегування моменту розрахунків. Так, відповідно до ч. 3 ст. 13 ЗУ «Про валюту і валютні цінності» Національний банк України має право встановлювати граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. При цьому, такий граничний строк розрахунків за операціями резидентів з імпорту товарів має здійснюватися у строки, що зазначені в договорах, але не пізніше встановленого Національним банком України граничного строку розрахунків з дня здійснення авансового платежу. Граничні

строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів становлять 365 календарних днів [7].

Важливим в такому випадку є і з'ясування наявності вини. Коли особа з метою недопущення порушення вимог законодавства, до настання терміну операції з експорту товару та надходження валютної виручки за відвантажений товар звертається до Міжнародного Комерційного Арбітражного Суду, не складно прийти до висновку щодо відсутності вини в діях такої особи. Інший висновок ігнорує принцип індивідуальної відповідальності платника податків [8]. Платник податків не може нести відповідальність за зловживання свого контрагента, якщо не буде доведено залученість цього платника до таких зловживань. Негативні наслідки можуть бути застосовані саме до тієї особи, яка припустилася порушень, а не до іншої особи.

Підставою застосування несприятливих наслідків для особи, яка порушила законодавство, об'єктивність притягнення її до відповідальності є правопорушення. Деталізація застосування стягнень, залежно від типу правопорушення здійснюється через склад злочину «... Юридична конструкція складу податкового правопорушення має велике значення для правозастосовчої діяльності та кваліфікації порушень податкового законодавства. Тільки встановлення в поведінці особи всіх ознак складу правопорушення дозволяє кваліфікувати цю поведінку як правопорушення та покласти на особу відповідні міри відповідальності». В такому разі несприятливі наслідки пов'язуються саме з поведінкою особи, що може виражатися як в активних діях, так і в пасивній поведінці щодо невиконання приписів, які пов'язуються з реалізацією податкового обов'язку.

При цьому, дуже важливо розмежовувати поведінку осіб, яка виражається в правопорушенні та поведінку, яка корегує процедуру виконання податкового обов'язку, але не є податковим правопорушенням. Платник податку має обирати найбільш привабливу для себе форму виконання податкового обов'язку, якщо така можливість визначена законодавством. Тобто, несплата податку в умовах, коли держава закріпила таку можливість – не є підставою притягнення до відповідальності. Це відбувається в умовах податкового планування, обходу податків. Подібні режими використовують специфіку об'єкта оподаткування, статусу зобов'язаної особи, співвідношення прогресивного та пропорційного оподаткування, способу оподаткування і т.д.

Звісно, вищевказані обставини виключають підстави притягнення до відповідальності. Але в сенсі цього хотілося б розмежувати настання несприятливих наслідків для платників та застосування до них санкцій. Застосування пені відноситься до режимів несприятливих наслідків. Але, напевно, є підстави ототожнювати пеню та санкції (штрафи). Зрозуміло, що подібні висновки породжує некоректна редакція п. 111. 2 ст. 111 Податкового кодексу України, де наголошується: «фінансова відповідальність, що встановлюється згідно з іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи, може застосовуватися у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені» [1]. Тобто, виходячи із подібної редакції, можна прийти до висновку, щодо ототожнення санкцій (штрафів) та пені. Але, на наш погляд, подібний висновок є помилковим. Стверджувати це можна виходячи з виокремлення підстави застосування такого інструменту. Підставою застосування санкції (штрафу) є протиправна поведінка, скоєння правопорушення. Підставою ж застосування пені – є несвочасне або неповне виконання податкового обов'язку. В той же час, це не обов'язково пов'язується з порушенням. Пеня – це засіб забезпечення виконання податкового обов'язку, це – певний запобіжник з боку держави щодо можливості відновлення свого майнового стану від несплати (або неповної сплати) податку. Тобто, застосування пені не обов'язково є наслідком правопорушення.

В умовах, коли продавець зобов'язується поставити товари, а покупець зобов'язується своєчасно оплачувати товари може скластися так, що імпортований товар, який було оплачено своєчасно, не надійшов. Порушення резидентами строків розрахунків тягне за собою нарахування пені за кожен день прострочення в розмірі 0,3% суми неоплачених грошових коштів за договором [6]. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати суму

неодержаних грошових коштів за договором. Важливо мати на увазі, що при цьому, може застосовуватись і певна обмежувальна умова. У разі прийняття до розгляду судом, міжнародним комерційним арбітражем позовної заяви резидента про стягнення з нерезидента заборгованості, що виникла внаслідок недотримання нерезидентом строку, строк зупиняється з дня прийняття до розгляду такої заяви і пеня за порушення строку в цей період не нараховується. У разі ухвалення судом, міжнародним комерційним арбітражем рішення про відмову в позові, поновлюється і пеня за його порушення нараховується за кожен день прострочення, включаючи період на який цей строк було зупинено. Поновлення нарахування пені прямо пов'язується з недосягнення результату, якого намагався отримати позивач в суді. Тобто, фактично, легалізується, набуває правового закріплення факт правопорушення. Це призводить і до незарухування грошових коштів на рахунки резидента в банках України.

В ході податкових перевірок в подібній ситуації часто робиться висновок про порушення термінів розрахунків у сфері зовнішньої економічної діяльності. Підставою для нарахування пені суб'єкт владних повноважень вважає порушення граничного терміну розрахунку за імпортовою операцією. При чому, нарахування пені відбувалося і під час дії карантину, якого було встановлено Кабінетом Міністрів України на всій території України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби. За порушення податкового законодавства, які були вчинені протягом періоду з 01 березня 2020 року по останній календарний день місяця, в якому завершується дія карантину, штрафні санкції не застосовуються. Кабінет Міністрів України встановив це обмеження на всій території України з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби. Слід враховувати також і те, що пеня не лише не нараховується, але і підлягає списанню, якщо вона вже нарахована, але не сплачена за цей період.

В податковому регулюванні традиційний міжгалузевий інститут пені характеризується декількома специфічними саме для податково-правового характеру особливостями: а) застосовується при затримці сплати податків та зборів; б) передбачає спеціальне коло суб'єктів, на яких розповсюджується обов'язок щодо сплати пені; в) застосовується виключно в грошовій формі. Саме грошовий характер пені відображає її відмінність від інших засобів забезпечення виконання податкового обов'язку (адміністративний арешт майна, податкова застава і т.д.)

Визначення пені при аналізі подібних питань треба пов'язувати із відповідними повноваженнями контролюючого органу. Так, пеня – сума коштів у вигляді відсотків нарахована на суми податкових зобов'язань та/ або на суми штрафних (фінансових) санкцій, для сплачених у встановленні законодавством строки, а також нараховано в інших випадках та порядку, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи [1]. В той же час, контролюючий орган зобов'язаний самостійно визначити суму грошових зобов'язань, зменшення (збільшення) суми бюджетного відшкодування..., застосування штрафних (фінансових) санкцій та нарахування пені, у тому числі за порушення у сфері зовнішньої економічної діяльності [1].

В контексті цього треба мати на увазі, що поведінка владного суб'єкта обумовлюється та залежить від наданих йому повноважень. Чітке та безальтернативне закріплення їх в законодавстві обумовлюють мінімізацію дискреції, розсуду суб'єкта владних повноважень, які досить часто мають конфліктний характер. «Визначаючи компетенцію суб'єкта владних повноважень, його посадових осіб, законодавець делегує йому відповідні владні повноваження, реалізація яких гарантує захист публічного інтересу, реалізацію публічних завдань» [5, с. 136]. Публічно правове регулювання обумовлює суб'єктивне право особи, що пов'язується із формою правообов'язку. Тобто, формуючи компетенцію суб'єкта владних повноважень, контролюючого органу держава делегує йому не лише право на здійснення тих чи інших заходів, але і імперативний обов'язок щодо реалізації такого права.

Висновки. Таким чином, Податковим кодексом України пеня за порушення строків розрахунків в іноземній валюті визначається як різновид грошового зобов'язання платника податків, який застосовується контролюючим органом в порядку, що передбачено

для прийняття податкових повідомлень-рішень. В той же час, Закон України «Про валюту і валютні операції» встановлює лише пеню за порушення резидентами строку розрахунків, як окремий вид несприятливих наслідків при порушенні [6]. Таким чином, пеня за порушення резидентами строків розрахунків в іноземній валюті з 01.01.2021 року є одним із різновидів пені в розумінні податково-правового регулювання [1]. Виходячи з цього, нарахування пені у період з 01.01.2021 року суперечить положенням абз. 11 п. 52-1 підрозділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-17. Ст. 112.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. № 8073-X / *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 01.02.2024 р.).
4. Проблеми правової відповідальності : монографія / Ю. П. Битяк, Ю. Г. Барабаш, Л. М. Баранова та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2014. 348 с.
5. Кучерявенко М.П. Правова заборона: податковий аспект. *Юридичний журнал «Право України»*. № 7 / 2023. С. 128-141.
6. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 30. Ст. 239.
7. Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті: затвердж. Постановою Правління Національного банку України від 02.01.2019 р. № 5 / *Офіційний вісник України*. 2019. № 14. Ст. 511.
8. Рішення ЄСПЛ у справах «бізнес Супорт Центр проти Болгарії», «Булвес АД проти Болгарії», «Інтерсплав проти України». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SOO00553>

ІВАНСЬКИЙ А. Й.,

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
професор кафедри державно-правових
дисциплін
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 347.73.05:[336.74/.76.06:004] (477+100)(045)
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.24>

ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ У ПОРІВНЯННІ З ДОСВІДОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ІНШИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Натепер є чимала база і вітчизняних, і зарубіжних наукових досліджень, розробок, законодавчої бази України та зарубіжного досвіду щодо дослідження сутності правової природи віртуальних активів і криптовалюти. Це дало автору статті можливість визначити фінансово-правову сутність, історію виникнення криптовалюти та її характерні особливості. У цій науковій статті автор використовує методи документального аналізу та синтезу, порівняльно-правового та пізнавально-аналітичного методів наукового дослідження.

Результати наукового дослідження автора:

Автор проаналізував ситуацію щодо визначення правового статусу криптовалюти в зарубіжних країнах. Також було досліджено наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених-юристів, оскільки для науковців і вчених предмет дослідження віртуальних активів є і актуальною, і цікавою сферою дослідження, яке дає змогу виявити і уникнути чималих проблем у разі використання віртуальних активів і криптовалюти на фінансовому ринку. Автор статті зробив аналіз стосовно проблем розвитку ринку віртуальних активів, а також було визначено засади розвитку ринку віртуальних активів в Україні.

У статті розкрито особливості ініціатив деяких держав світу у сфері створення національних цифрових валют, окреслені загальносвітові тенденції розвитку і використання віртуальних активів, зокрема криптовалют. Автор надає наукове визначення сутності криптовалюти як одного із різновидів віртуальних активів. Також визначено шляхи удосконалення законодавчого обігу віртуальних активів в Україні. Автор наукової статті подає порівняльний аналіз віртуальних активів і криптовалюти, розглядає сутність криптовалют як основного різновиду віртуальних грошей. Доведено, що ширшою категорією є віртуальні активи, а криптовалюта – тільки окремим видом віртуальних активів. Крім того, цінністю даної статті є те, що автор аналізує новели правового регулювання криптовалютної детінізації на території ЄС з метою пошуків дієвих механізмів та їх адаптації у вітчизняне законодавство. Досліджено, що Директива ЄС 2018/843 покликана стати дієвим регулятором правовідносин у сфері криптовалют та потребує свого поступового впровадження у законодавство України з метою виконання міжнародно-правових зобов'язань нашої держави.

Ключові слова: криптовалюта, правове регулювання криптовалюти, біткоїн, віртуальна валюта, віртуальні активи.

Ivanskyi A. Yu. The financial and the legal aspects of the qualification of virtual assets of Ukraine in comparison with the experience of the European Union and other foreign countries

The paper aims to analyse the financial and legal aspects of cryptocurrency, exploring its characteristics, delving into its historical evolution through domestic and scholarly insights. The study also investigates the current legislative landscape in Ukraine while drawing insights from international experiences. Methodologically, the research employs documentary analysis, synthesis, comparative analysis, and utilizes objective truth and cognitive analytical methods.

The article highlights essential factors for implementing effective regulatory approaches to cryptocurrency transactions and outlines strategies for shaping the legislative framework in Ukraine. The author underscores the importance of regulating the Ukrainian financial market and crafting cohesive approaches to taxation for incomes derived from cryptocurrency transactions. The discussion emphasizes the relevance and necessity of addressing regulatory issues in the cryptocurrency domain, given its growing popularity in international practice, and stresses that its development is both challenging and economically impractical without appropriate regulation.

The necessary determinants of the implementation of the efficient regulation approaches to the cryptocurrency transactions and the way of legislative base formation in Ukraine are shown. To our mind, the main steps for Ukrainian financial market regulation, and development of fluent approaches to the taxations with cryptocurrencies. Additionally, global trends in the development and utilization of virtual assets, particularly cryptocurrencies, are outlined. The directions for improving legislative support for circulation of virtual assets in Ukraine has been identified. Therefore, the author calls the issue of regulation of cryptocurrency in the territory of Ukraine and necessity of learning foreign legislation of cryptocurrencies as well. To sum up, this topic is very actual for both theory and practice because not only does it help scientists all over the globe to use novels from this article in their scientific publications, but also it help the Ukrainian government to improve our inner legislation in the financial field as well.

Key words: *blockchain, digital technologies, cryptocurrency, virtual assets, bitcoin, digital economy.*

Вступ. На сьогоднішній час найбільш активно в Україні процеси цифровізації торкнулися не тільки сфери оподаткування, а й обігу криптовалюти і цифрових активів. Серед останніх найбільш обговорюваним є віртуальний актив. Саме тому криптовалюта є новим явищем економічної діяльності, яке значною мірою ознаменувало перехід світу до ери цифрової економіки, що характеризується істотним зменшенням впливу держави на обігові операції та децентралізацію платіжних операцій. За підсумками 2021 року обсяг криптовалютних транзакцій зріс на 567% та досяг рекордних 15,8 трлн. американських доларів.

Це змінює правила гри в економіці завдяки здійсненню фінансових операцій електронними інструментами, де держави не мають повного контролю. Також переваги децентралізованих платіжних систем приваблюють приватний сектор економіки, подекуди – тіньової економічної структури, але викликають серйозне занепокоєння з боку держав та громадських структур, що оперують традиційними формами ведення платіжних операцій. Останнім притаманний повний державний контроль та організаційно-технічне управління грошовим обігом. Сама зміна економічної реальності вимагає величезних зусиль наукової громадськості, державних, освітніх і бізнесових систем у контексті пошуку найрозумлішого та найпропорційнішого правового регулювання [1, с. 11-12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці окремими аспектами правового обігу віртуальних активів і, зокрема, криптовалюти присвячували свої

роботи М.В. Бернацький, М.А. Бурдоносова, З.П. Двудіт, А.Й. Іванський, І.М. Макарчук, В.О. Малишко, В.П. Мандрик, В.В. Мороз, К.С. Пащенко, О.В. Перчук, Х.С. Передайло, Р.І. Стибель, Р.Б. Тиліпська, Р.М. Терко.

Мета статті є визначення правового статусу віртуальних активів за законодавством України, Європейського Союзу та зарубіжних країн.

Методологія статті. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи дослідження (діалектичний аналіз і синтез, дедукція та індукція) і спеціальні методи дослідження (формально-юридичний, порівняльно-правовий, тлумачення норм права).

Результати дослідження. 07 листопада 2023 року Верховна Рада України зареєструвала проєкт Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» № 10225, який має вагомий юридичний значення для теорії та практики, тому що даний нормативно-правовий акт дозволить закріпити правовий статус віртуальних активів на території України та адаптує рекомендації FATF щодо фінансового моніторингу ринку криптоактивів.

Так, за проєктом Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 07 листопада 2023 року (далі за текстом – Законопроєкт № 10225) в Україні будуть стягуватися податки на криптовалюту у формі податку на доходи фізичних осіб у розмірі 5 відсотків за перші три роки та 9 відсотків податку на доходи фізичних осіб впродовж наступних 5 років. Крім того, цим Законопроєктом № 10225 визначено, що операції щодо надання провайдерами послуг, пов'язаних з віртуальними активами, звільняються від сплати податку на додану вартість, за винятком консультативних послуг.

Перша спроба запровадити поняття віртуальний актив у законодавстві України мала місце у 2018 році, коли Кабінет Міністрів України розробив та оприлюднив проєкт «Про схвалення Концепції державної політики у сфері віртуальних активів». У цьому розпорядженні віртуальний актив визначався як будь-які записи в рамках розподіленого реєстру записів у формі даних, використання яких, як очікувалося, приведе до отримання економічної вигоди у майбутньому. Далі зауважимо, що новий Законопроєкт № 10225 визначає віртуальні активи як цифрову річ, що може передаватися та зберігатися в електронному вигляді, з використанням сучасної технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології, де на відміну від попередньої редакції даного Закону, віртуальні активи розглядалися лише як нематеріальне благо, яке було об'єктом цивільних прав [2]. Віртуальні активи також, залежно від умов емісії, можуть посвідчувати майнові права, зокрема, право вимоги на інші об'єкти цивільних прав, та/або зобов'язання емітента віртуального активу. Тому з цього визначення віртуальних активів можна визначити їх правові ознаки: 1) вони є цифровою річчю; 2) вони передаються або зберігаються в електронному вигляді з використанням технології розподіленого реєстру або іншої подібної технології; 3) вони також можуть посвідчувати майнові права, такі як право вимоги на інші об'єкти цивільних прав.

Отже, підсумовуючи вищезазначене, у авторському розумінні «віртуальні активи» – це оцифроване майнове право, використання якого, як очікується, у майбутньому призведе до економічних вигод власника.

Крім того, ми бачимо, що законодавець у новому проєкті Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» від 07.11.2023 року № 10225 у визначенні віртуальних активів відходить від концепції, що віртуальний актив, включаючи криптовалюту, є нематеріальним благом, що є об'єктом цивільних прав, тим самим адаптуючи новітнє законодавство України у сфері криптовалюти до вимог Європейського Союзу [2].

Ще одним проблемним питанням є те, що у новому проєкті Закону № 10225 відсутнє визначення терміну криптовалюти, а сам законопроєкт у ст. 4 надає визначення тільки віртуальним активам. Так, на думку автора цієї наукової публікації **віртуальні активи** є ширшим поняттям, ніж криптовалюта, і включають у себе криптовалюту, як окремий вид віртуальних активів, тому що віртуальні активи це більш загальна категорія і вони мають різні

підвиди віртуальних грошей, які не можна плутати між собою. Однак, не дивлячись на те, що криптовалюта є найвідомішою формою віртуальних активів і пов'язана із специфікою зашифрування даних, віртуальні активи характеризують економічну сутність таких засобів платників. З огляду на вищевикладене, автор вважає, що під криптовалютою варто розуміти різновид віртуальних активів, що може використовуватися як засіб розрахунків, як товар, як аналог цінних паперів, використання яких в господарському обігу може створювати або не створювати податкові наслідки (в залежності від національного регулювання сфери обігу та правил розподіленого реєстру).

У зв'язку з тим, що Україна стала кандидатом у Європейський Союз, дослідження європейського досвіду і досвіду інших зарубіжних країн у сфері використання віртуальних активів, включаючи криптовалюту, стає більш і більш актуальним для дослідження на теоретичному і практичному рівнях.

Так, у 2015 році в ЄС починає формуватися правозастосовча практика з питань правового режиму криптовалют. Суд Європейського Союзу в результаті розгляду звернення між Девідом Хедквістом та податковою службою Швеції ухвалив рішення в справі C-264/14 від 22.10.2015 року, у якому йшлося, що біткоїн не є товаром, а виключно є валютою – платіжним засобом. Рішення, яке схвалив Суд Європейського Союзу можна вважати революційним, адже воно стало першим кроком у забезпеченні цій криптовалюти майбутнього як альтернативи національним традиційним валютам. У судовому порядку біткоїн було визнано повноцінним платіжним засобом, операції з яким не підлягають оподаткуванню [3]. Отже, Суд Європейського Союзу як вища судова інстанція ЄС уперше в історії існування Європейського співтовариства своїм рішенням визначив біткоїн на одному рівні з традиційними валютами. Подальша практична реалізація цього рішення зумовила звільнення криптовалют від оподаткування на додану вартість. Таким чином, саме це прогресивне рішення посилило позиції біткоїна, усунувши загрозу надмірного його оподаткування.

Надалі автором звертається увага на те, що 26 квітня 2018 року Європейський парламент затвердив Директиву AML5. Даний правовий документ уперше закріплює визначення криптовалюти в ЄС, у якому віртуальна валюта означає цифрове вираження цінності, яке може бути передано, збережено або продане цифровим засобом і функціонує як засіб обміну, що не має статусу законного тендера у будь-якій юрисдикції [4, с. 181].

Отже, дослідивши правову природу криптовалюти у праві Європейського Союзу, надалі розглянемо досвід зарубіжних країн, які успішно імплементували криптовалюту у своє внутрішнє законодавство.

Так, Німеччина визнала криптовалюту Bitcoin розрахунковою грошовою одиницею і формою грошей, а у лютому 2018 року Федеральне Міністерство фінансів Федеративної Республіки Німеччини роз'яснило, що віртуальні валюти прирівнюються до законних засобів платежу настільки, наскільки вони були прийняті сторонами угоди як альтернативні договірні і прямі засоби оплати, що не слугують жодній іншій цілі, крім використання засобу платежу [5, с. 98]. Те, що стосується податків на прибуток, то в червні 2021 року Федеральне Міністерство фінансів Німеччини випустило проєкт циркуляру з викладенням своєї позиції щодо прибуткового податку на віртуальні валюти: віртуальні валюти є нематеріальними активами, і прибуток, наприклад, як різниця між ціною придбання та ціною продажу, або для ІСО між балансовою вартістю та ціною випуску, після вирахування збитків та витрат, такі як операційні витрати платформи в принципі може оподатковуватися як особистий дохід. Далі деталі податкового режиму варіюються залежно від цього, у якому здійснюються операції – приватному чи комерційному. У приватному контексті податок на особистий дохід нараховуватиметься фізичним особам, які одержують прибуток, наприклад, у вигляді приросту віртуальної валюти, але тільки, якщо в цьому контексті віртуальні валюти зберігаються менше одного року. У випадку, якщо віртуальні валюти створюються або купуються як комерційна діяльність, доходи від продажу чи обміну можуть оподатковуватись як підприємницький дохід. Також, якщо операції здійснюються комерційними фізичними особами або товариствами, податки будуть нараховуватись як прибутковий податок на рівні акціонерів; якщо ж

операції здійснюються як державними, і приватними компаніями з обмеженою відповідальністю, податки нараховуватимуться на корпоративному рівні [6, с. 289-290].

Ще однією країною, яка визначила криптовалюту у своїй платіжній системі є Японія. Так, в Японії криптовалюта є складовою державної стратегії розвитку цифрових фінансів та побудови безготівкового суспільства. Саме тому уряд Японії у 2017 р. схвалив зміни до Закону «Про банківську діяльність» і визнав криптовалюту легальним засобом платежу, і прийняв відповідний закон про платіжні послуги [5, с. 99]. Це означає, що японське законодавство дозволяє купівлю-продаж віртуальної валюти та її обмін на інші криптоактиви, а зареєстровані криптовалютні компанії сплачують податок на споживання від продажу криптовалют. Крім того, в Японії криптовалюта та пов'язані з нею операції підлягають оподаткуванню за стандартними правилами: дохід, отриманий фізичною особою в якості криптовалюти, підлягає оподаткуванню податком на дохід; прибуток юридичної особи в криптовалюті оподатковується податком на прибуток; при здійсненні операцій з продажу криптовалют стягується податок на споживання (своєрідний аналог податку на додану вартість).

У Швейцарії операції з криптовалютами є законними, а правила ведення бізнесу для місцевої криптоіндустрії встановлює державний регулятор – Служба нагляду за фінансовими ринками. Так, за даними аналітичних досліджень у Швейцарії, прийняті найбільш сприятливі закони для обігу криптовалют. Як приклад, можна навести швейцарську біржу криптовалют ECUREX GmbH, яка є першою у світі обмінною платформою криптовалюти на традиційні гроші, що повністю відповідає нормативно-правовим вимогам Закону Швейцарії «Про банківську діяльність» [7, с. 16]. Більше того, в Швейцарії операції з криптовалюти звільнено від податку на додану вартість, а транзакції з криптовалютами було визнано в цій країні як платіжний засіб, а не операції з надання послуг або товарів [5, с. 245-246].

Також відмічається, що у лютому 2020 року Центральний банк Швеції оголосив про початок тестування першої на території ЄС державної криптовалюти. Так, у рішенні від 22 жовтня 2015 року у справі Хедквіст проти податкової служби Швеції Bitcoin визнано договірним платіжним основним засобом, а населення Швеції практично повністю відмовилося від готівки. Так, за цим рішенням криптовалюта біткоїн була визнана основним засобом платежу нарівні із традиційною валютою [8, с. 246].

Звернемо нашу увагу на те, що судами США криптовалюта розглядається як валюта або інша форма грошей. Наприклад, рішенням судді Округного Східного округу Техасу (Case № 4:13-CV-416) Bitcoin можна використовувати як гроші за оплату товарів, або обміняти на інші валюти (наприклад, долар, єну, юань), він є валютою або формою грошей. Однак, в інших штатах ситуація відрізняється; наприклад, рішенням Округного суду Флориди суд ухвалив і проголосив протилежне, що призвело до зняття обвинувачення щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Водночас штатом Вашингтон цифрова валюта визнається об'єктом грошових переказів на підставі Закону «Про уніфікацію грошових послуг».[9, с. 99]. Так, зауважимо, що в Америці ставка податку на приріст капіталу при продажі криптовалюти протягом року на одну особу становить 10 %, якщо дохід цієї особи становить 9,950 тисячі американських доларів, а від 9,951 тисячі доларів до 40,525 тисячі доларів прибутку податок становить 12 відсотків.

Крім того, країни Латинської Америки в основному розглядають криптовалюту як легальний актив, допустимий повністю або принаймні для цивільного обігу, але заперечують її статус як національних грошей, іноземної валюти та законного платіжного засобу. Проте, у законодавстві Сальвадору активізується питання використання криптовалюти як об'єкта цивільних прав.

Цікавим фактом також є те, що у Сінгапурі криптовалюта використовується у формі токенів з 2019 року, коли це поняття внесли у Закон «Про платіжні послуги» від 22.02.2019 року № 2. Так, згідно з ч.1 цього Закону «цифровий токен означає будь-яке представлення вартості, крім встановлених винятків, яке: 1) виражено у вигляді блоку; 2) не деноміновано у жодній із валют та не прив'язано його емітентом до жодної з валют; 3) є або має намір бути засобом обміну, що приймається суспільством або його частиною в якості платежу за товари

або послуги чи в рахунок погашення боргових зобов'язань» [7, с. 99]. Крім того, поточна ставка податку на товари і послуги становить 7%, проте як поточна ставка податку на прибуток становить 17% [6, с. 379]. У зв'язку з цим, на рівні законодавства, адміністративної або судової практики переважна більшість країн Азії визнає, що справжнє призначення криптовалюти – виступати засобом платежу за товари, роботи, послуги альтернативним традиційним грошам [9, с. 101].

Так, у Великобританії криптовалюта до 2014 року вважалася «цільовими ваучерами», правочини з якими підлягали оподаткуванню на сплату податку на додану вартість. Проте, це викликало негативну оцінку експертів, припускаючи, що такий підхід з боку регулятивних органів до інновацій був стримувальним фактором розвитку біткоїн індустрії у Великобританії. [10, с. 141-142]. Саме тому, починаючи з 2014 року віртуальна валюта біткоїн у Великобританії була визнана засобом платежу, а операції з ними були звільнені від сплати податку на додану вартість. Таким чином, цифрова валюта у Великобританії вважається унікальною комбінацією цифр, отриманих у результаті складних математичних розрахунків та алгоритмів [7, с. 14]. Далі зазначимо, що податок на прибуток фізичних осіб у цій країні буде нараховуватись на вартість криптоактивів у фунтах стерлінгів на момент їх отримання. У тому випадку, якщо криптоактиви є конвертованими активами, наприклад, ними можна торгувати на визначеній інвестиційній біржі роботодавцем – резидентом Сполученого Королівства потрібно буде враховувати платежі за податком по мірі заробітку (PAYE) та національним страхуванням класу 1 звичайним чином, з огляду на вартість криптоактивів. [6, с. 101]

Отже, можна дійти висновку, що дослідивши особливості використання криптовалюти у різних зарубіжних країнах, автор даної наукової публікації вважає, що усі підходи щодо визначення правового режиму криптовалюти можна умовно поділити на 4 групи. Так, до першої групи країн, що визначають криптовалюту як форму грошей слід віднести Німеччину та США. До другої групи слід віднести Великобританію, Швецію і Японію, тому що саме ці країни визначають криптовалюту як легальний і основний засіб платежу, завдяки якому здійснюються фінансові операції. До третьої групи країн слід віднести Швейцарію, яка визначає криптовалюту як віртуальний актив, за допомогою якого здійснюються фінансові транзакції, а до четвертої групи країн слід віднести Країну Латинської Америки – Сальвадор, яка визначає криптовалюту як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, варто зауважити, що в авторському визначенні криптовалюта розуміється як різновид віртуальних активів, що може використовуватися як засіб розрахунків, як товар, як аналог цінних паперів, використання яких в господарському обігу може створювати або не створювати податкові наслідки (в залежності від національного регулювання сфери обігу та правил розподіленого реєстру).

Надалі також треба зазначити, що єдності підходів до визначення правового статусу криптовалюти не було і до сих пір не має, а різноманіття цих позицій є вражаючим: від погляду на криптовалюту, як на нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав (Сальвадор); до класифікації її як електронних грошей (Нідерланди, Бельгія), форму грошей (США, Німеччина), нематеріального активу (Швейцарія, Чехія, Австрія), біржового активу (Норвегія), фінансового фондового інструменту (Фінляндія, Болгарія), засобу платежу (Великобританія, Японія, Швеція, Люксембург, Франція, Сінгапур), прямого платіжного засобу (Суд справедливості ЄС), цифрове вираження цінності (Директива ЄС). Саме тому автор цих тез вважає, що за новим Законопроектом від 07.11.2023 року № 10225 дефініція віртуальних активів є найбільш наближеною до законодавства Європейського Союзу, тому що українське законодавство визначає віртуальні активи як цифрову річ, а Директива ЄС визначає віртуальну валюту як цифрове вираження цінності, що вказує на схожість цих двох дефініцій.

У зв'язку з тим, що Директива ЄС є основним законодавчим актом, який був покладений в основу Законопроекту від 07.11.2023 року № 10225 року, даний законопроект має на меті наблизити правові норми використання криптовалюти до правил ринку криптоактивів Markets in Crypto assets (MiCA), що впроваджується в ЄС. Крім того, з набуттям чинності

Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні» власники віртуальних активів й, зокрема криптовалюти, отримають низку переваг, тому що вони, як мінімум, зможуть захистити свої статки у віртуальних активах, якщо щось негативне з ними трапиться.

Список використаних джерел:

1. Подцерковний О.П., Могил Л.С. Щодо потреб застосування теорії правової фікції для визначення поняття «криптовалюта». Економіка та право, 2023. № 1 С. 11-23.
2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні: проект Закону України від 07.11.2023 р. № 10225. *Законодавство України*: база даних/Верхов.Рада України. Дата оновлення:17.11.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123> (дата звернення:15.12.2023)
3. Рішення Суду Справедливості Європейського Союзу¹² від 22.10. 2015 р. у справі № С-264/14 «Skatteverket vs David Hedvist» URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=170305&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=651981>
4. Новицький В.Я., Фица В.М. Становлення та розвиток правового регулювання віртуальних активів. Інформація і право. 2021. № 4 (39). С. 179-186.
5. Калаченкова К.О., Довгань Б.В. Щодо визначення криптовалюти засобом платежу на території України: теоретико-правове обґрунтування. Правничий часопис Донецького університету імені Василя Стуса.2022. № 1 С. 95-103. URL` <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/13275/13183>
6. Огляд законодавства щодо регулювання віртуальних активів у сфері боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму. *Virtual assets*. Київ, 2022. 586 с. URL:<https://fu.gov.ua/assets/userfiles/310/%D0%A0%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5/VirtualAssets.pdf>
7. Ковалевич І.І. Правове регулювання криптовалюти. Одеса, 2019. 39с..U URL:<https://hdl.handle.net/11300/15044>
8. Соловійова А.Б. Правова природа криптовалюти в Україні та країнах Континентальної Європи. *Молодий вчений*.№ 10 (62). 2018. С. 245-246
9. Логойда В. Правовий статус криптовалюти в Азії. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2021. С. 96-102.
10. Шинкаренко О. М., Рогова Н.В., Панівнік І.А. Особливості нормативного регулювання криптовалют: світовий досвід. *Фінансовий простір*. 2018. № 3 (31). С. 139-142.

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****ЛЕГАН І. М.,**

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права
та правоохоронної діяльності
(Державний університет
«Житомирська політехніка»)

ІВАШОВ В. В.,

студент II курсу магістратури
факультету національної безпеки, права
та міжнародних відносин
(Державний університет
«Житомирська політехніка»)

УДК 343.352

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.25>**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ
ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМИ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті охарактеризовано кримінально-правову політику у сфері запобігання та протидії корупційними кримінальним правопорушенням в діяльності органів Національної поліції України. Проаналізовано роль та значення корупції як юридичної категорії та соціального явища, яке впродовж всього часу незалежності нашої держави є серйозною внутрішньою загрозою національної безпеки України. У статті досліджено види та особливості корупції, а також характеристику корупційних діянь та суб'єктів їх вчинення. У дослідженні визнано за доцільне розмежовувати першопричини та причини корупції в діяльності органів Національної поліції України. Доведено, що стабільне та ефективне функціонування органів Національної поліції України є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності і правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Виявлено чинники, які підштовхують особу до вчинення корупційних кримінальних правопорушень. У статті крім того проаналізовано мету здійснення корупційних діянь та їх відповідні об'єкти, охарактеризовано форми прояву корупційних правопорушень, розкрито способи поширення та реалізації корупції. У статті також вивчено функції корупції в суспільних відносинах вітчизняних правоохоронних органів. Охарактеризовано особливості виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності поліцейського. Визначено елементи протидії корупції та заходи з її подальшого удосконалення у Національній поліції України, враховуючи мету протидії, а саме мінімізацію корупційних проявів до суспільно допустимого рівня. Окреслено, що наявність колізійних моментів при формуванні та реалізації державної антикорупційної політики визначає необхідність проведення комплексного дослідження питань формування кримінально-правової політики щодо запобігання корупції в діяльності органів

Національної поліції України. Розроблено ряд пропозицій щодо вдосконалення системи протидії корупції в правоохоронних органах України.

Ключові слова: кримінально-правова політика, корупція, кримінальні правопорушення, запобігання та протидія, Національна поліція, правоохоронні органи.

Legan I. M., Ivashov V. V. Criminal-legal policy in the field of preventing and combating corruptive criminal offenses in the activities of National police bodies of Ukraine

The article describes the criminal law policy in the field of prevention and countermeasures against corrupt criminal offenses in the activities of the National Police of Ukraine. The role and significance of corruption as a legal category and a social phenomenon, which has been a serious internal threat to Ukraine's national security throughout the entire period of independence of our state, has been analyzed. The article examines the types and features of corruption, as well as the characteristics of corrupt acts and their perpetrators. The study found it appropriate to distinguish the root causes and causes of corruption in the activities of the National Police of Ukraine. It has been proven that the stable and effective functioning of the National Police of Ukraine is a necessary condition for protecting the constitutional system, ensuring law and order, and observing the rights and freedoms of people and citizens. The factors that encourage a person to commit corruption criminal offenses have been identified. In addition, the article analyzes the purpose of corruption acts and their respective objects, characterizes the forms of manifestation of corruption offenses, reveals the ways of spreading and implementing corruption. The article also examines the functions of corruption in social relations of domestic law enforcement agencies. The peculiarities of identifying corruption risks that may arise in the activities of a police officer are characterized. The elements of anti-corruption and measures for its further improvement in the National Police of Ukraine have been determined, taking into account the goal of anti-corruption, namely the minimization of corruption manifestations to a socially acceptable level. It is outlined that the presence of conflicting moments in the formation and implementation of the state anti-corruption policy determines the need to conduct a comprehensive study of the issues of criminal law policy formation regarding the prevention of corruption in the activities of the National Police of Ukraine. A number of proposals have been developed to improve the anti-corruption system in law enforcement agencies of Ukraine.

Key words: criminal law policy, corruption, criminal offenses, prevention and countermeasures, National Police, law enforcement agencies.

Вступ. Історично так склалося, що корупція завжди була тим негативним соціальним явищем, що істотно деформувала інституційне призначення та функціонування органів державної влади та підривало довіру громадян до них. Особливо гострим це питання стояло щодо корупції у вітчизняних правоохоронних органах. Значний внесок у дослідження проблем протидії корупційними кримінальним правопорушенням здійснили такі вітчизняні науковці, як Алфьоров С., Дрьомін В., Михайленко Д., Новаков О., Ткаченко О., Топчій В., Трепак В. та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження кримінально-правової політики у сфері запобігання та протидії корупційними кримінальним правопорушенням в діяльності органів Національної поліції України.

Результати дослідження. За 2023 рік Україна в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) отримала 36 балів зі 100 можливих, і тепер наша країна посідає 104 місце поміж 180 країн. Зростання України на 3 бали – один із найкращих результатів за

минулий рік у світі. Також Україна стала однією з 17 країн в щорічному CPI та продемонструвала найкращий показник за увесь час. Хоча Україна й продемонструвала позитивні зрушення у цьому контексті, однак вітчизняна корупція вимагає адекватних та ефективних засобів кримінально-правового впливу, в тому числі в правоохоронних органах.

Стабільне та ефективне функціонування органів Національної поліції України є необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності і правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Від ефективності функціонування усіх структур Національної поліції України, значною мірою залежить успішність реалізації національних інтересів, стабільність суспільного розвитку та національна безпека України. Основними напрямками запобігання корупції в органах Національної поліції, що містять найбільшу кількість корупційних ризиків є:

- 1) підбір, підготовки кадрів та проходження служби в органах Національної поліції;
- 2) надання адміністративних послуг посадовими особами Національної поліції;
- 3) здійснення юрисдикційних та контрольно-наглядових повноважень органами Національної поліції.

До звичних та типових завдань запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції варто віднести:

- 1) створення сприятливих умов для чесного і законного виконання посадовими особами Національної поліції України своїх службових обов'язків і несприятливих умов для зловживання ними своїми службовими повноваженнями;
- 2) створення ефективного та дієвого механізму прийняття на службу в органи Національної поліції України;
- 3) запобігання корупції в органах Національної поліції України як однієї із складових національної ідеї подолання цього негативного явища в цілому;
- 4) гармонізація національного законодавства з нормами міжнародних договорів, учасницею яких є Україна щодо запобігання проявам корупції в цілому та органах Національної поліції зокрема;
- 5) здійснення комплексу інформаційно-культурних заходів для ознайомлення громадськості із заходами щодо запобігання корупції в органах Національної поліції України;
- 6) мінімізація корупційних ризиків в діяльності Національної поліції України.

Не зважаючи на той факт, що антикорупційна реформа ще триває і триватиме надалі, та проводиться відповідна робота у цьому напрямку, досі залишаються відкритими для вирішення питання вдосконалення системи й механізму запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції України, питання приведення національного адміністративного законодавства у цій сфері у відповідність до європейських вимог та стандартів.

Аналіз категорій загального порядку, таких як «корупція», «запобігання корупції», «профілактика корупції» та «протидія корупції» сприятиме формуванню чіткої інтерпретації й поняття «запобігання корупції в органах Національної поліції». Так, великий тлумачний словник сучасної української мови визначає, що поняття «запобігання» утворено від «запо-бігати», під яким розуміється не допускати, заздалегідь відвертати що-небудь неприємне, небажане [1, с. 414]. На думку В.Г. Козленко, запобігання корупції полягає у недопущенні її фактів, та розповсюдження, вжиття дієвих заходів з відвертання корупції [3, с. 36].

Одним із ключових напрямів у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності поліцейського, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків. Корупційні ризики – це сукупність умов та факторів, що закладені у системі державного управління та які визначають можливість виникнення корупційної поведінки і створюють небезпеку настання негативних наслідків для життєвоважливих інтересів особистості, суспільства, держави [2, с. 93]

Так, з урахуванням результатів різних досліджень, основним корупційним ризиком в умовах контакту правоохоронних органів з населенням є «схильність» до корупційних моделей поведінки: орієнтація на використання корупційних моделей поведінки з боку населення; наявність корупційних вимог з боку поліцейських; активність посередників, що

беруть участь у вирішенні певних проблем та орієнтуються на корупційну поведінку (наприклад, адвокати). За поширеністю корупційні ризики в діяльності державних службовців, у тому числі й працівників поліції, розташовують в такому порядку: недоброчесність державних службовців; виникнення конфлікту інтересів; безконтрольність з боку керівництва; наявність дискреційних повноважень тощо [9, с. 38].

Можливо також розрізняти ризики в органах поліції в залежності від форми корупційної дії це: хабарництво; зловживання службовим становищем; незаконна участь у підприємницькій діяльності тощо [2, с. 93].

У свою чергу, термін «контроль над корупцією» вживається як синонім терміну «запобігання корупції» [4, с. 213]. Достатньо сумнівним є таке порівняння, оскільки завдання, яке стоїть перед державними інституціями – це зменшення рівня корупції, винищення останньої як явища, а якщо мова йде про «контроль» то вбачається, що держава дозволяє здійснювати такі корупційні дії, питання стоїть лише у здійсненні останньої в рамках певних процедур та порядку.

Кінцевим результатом будь-якої боротьби є перемога (підкорення) явища, проти якого вона здійснювалася, натомість загально визнаним серед науковців є той факт, що побороти злочинність, зокрема і корупцію, яка є сукупністю різних правопорушень, зокрема і злочинних, неможливо, і навпаки – протидія не передбачає в результаті обов'язкової перемоги або поразки [3, с. 152].

Варто зазначити, що запобігання корупції в діяльності органів Національної поліції становить собою частину загальнодержавної антикорупційної політики, яка об'єднана національною ідеєю подолання цього негативного явища, включає стратегію розвитку публічно-правових відносин щодо усунення, нейтралізації чи обмеження дії посадових осіб органів Національної поліції України безперервному та точковому впливі за допомогою комплексу адміністративно-правових інструментів для досягнення поставлених цілей, що складаються у сфері реалізації завдань та функцій Національної поліції України.

В контексті формування кримінально-правової політики щодо запобігання та протидії корупції, слід відмітити, що зміни та доповнення до КК України, які відбулися протягом останніх років є наочним підтвердженням того, що більшість змін були викликані зобов'язаннями України при підписанні та ратифікації відповідних міжнародних угод та належать до так званих конвенційних норм. Серед істотно позитивних зрушень, що значним чином вплинули на формування антикорупційної політики держави варто відзначити інституційне забезпечення антикорупційної політики, зокрема, створення таких органів як Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національне агентство з питань запобігання корупції. Крім того на реалізацію кримінально-правової політики України у сфері протидії та запобігання корупції спрямовано такі новели кримінального законодавства як: легальне закріплення визначення поняття «корупційний злочин» у примітці до ст. 45 КК України; збільшення санкцій статей Особливої частини КК, які передбачають кримінальну відповідальність за кримінально карані правопорушення; неможливість застосовувати до корупціонерів положення ст.ст. 45, 46, 47, 48 КК України, що передбачають підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності; практично відсутня можливість застосовувати до осіб, винних у вчиненні корупційних злочинів, амністії та актів помилування; зміна строків погашення та зняття судимості у частині застосування додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади; запровадження спеціального досудового розслідування щодо окремих корупційних злочинів стосовно підозрюваних, які переходять від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошені у міждержавний та/або міжнародний розшук тощо [6].

Висновки. Отже, виходячи з вищенаведеного, перелік наявних підстав класифікації та видів корупційних ризиків в правоохоронних органах дасть можливість проведення подальших досліджень щодо їх оцінки та нейтралізації, подальшого удосконалення антикорупційного законодавства, а також створення та імплементації відповідної антикорупційної стратегії. Попри ряд позитивних напрацювань у напрямку формування антикорупційної

політики у правоохоронних органах залишилась низка невирішених питань, які в майбутньому повинні стати ключовими. Тому слід професійно підходити до будь-яких кардинальних змін у кримінальному законодавстві України та бути готовими до них при формуванні проекту нового КК України.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
2. Дмитрієв Ю. В. Причини виникнення корупційних ризиків у системі державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 4. С. 92–95.
3. Козленко В. Г. Адміністративно-правові основи діяльності Національного антикорупційного бюро України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2016. 209 с.
4. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): моногр. К. : Юридична думка, 2004. 400 с.
5. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: Автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Михайленко Дмитро Григорович; Національний університет «Одеська юридична академія». О., 2018. 36 с.
6. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2005. 19 с.
7. Собко Г. М. Корупція як правова категорія. *Південноукраїнський правничий часопис : наук. журнал*. Одеса. 2010. № 4. С. 78-82.
8. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні. Автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 / Трепак Віктор Миколайович; Національна академія наук України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. К., 2020. 36 с.
9. Чумаченко Д. С. Корупція як соціальне явище у вимірі соціологічного аналізу. *Грані*. 2018. Т. 21, № 2. С. 37-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2018_21_2_7

МУКОМЕЛА К. О.,

магістр права, магістр менеджменту,
аспірант кафедри кримінально-правових
дисциплін
(Інститут права Львівського державного
університету внутрішніх справ)

УДК 343.4

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.26>

АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті на підставі аналізу 13 судових рішень (вироків, які є актами застосування ст. ст. 176, 177, 229 КК України), постановлених у кримінальних провадженнях за обвинуваченням у вчиненні кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності, здійснено оцінку існуючої правозастосовної практики щодо кваліфікації правопорушень, які посягають на об'єкти права інтелектуальної власності. Проаналізовано праці науковців, що займалися цією тематикою. З'ясовано, що існуюча практика кримінально-правової кваліфікації окремих кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності, передбачених відповідними статтями, є єдиною та послідовною у питаннях кваліфікації сум заподіяної матеріальної шкоди та підходах до тлумачення диспозиції ст. 176 КК України. Критичний аналіз правозастосовної практики з урахуванням теоретичних узагальнень проблем кримінально-правової кваліфікації правопорушень проти інтелектуальної власності, дав підставу для оцінки актуальності зазначеної проблематики. У статті здійснюється огляд кількох важливих аспектів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, зокрема засуджень, елементів та ознак основних складів кримінальних правопорушень та їхніх кваліфікуючих ознак. Виявлено, що з огляду на те, що порушення авторських та суміжних прав продовжує залишатись нагальною проблемою в Україні, така ситуація може свідчити про складність доказування вини у кримінальних правопорушеннях проти інтелектуальної власності. Заакцентовано, що проблематика доказування вини у кримінальних правопорушеннях проти інтелектуальної власності є надзвичайно актуальною, а причини високого рівня латентності до кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності потребують подальшого дослідження у наступних публікаціях. Стаття містить корисну інформацію для науковців, практикуючих юристів, студентів та інших осіб, які цікавляться проблемами захисту інтелектуальної власності. Вона може бути корисною для покращення розуміння судової практики у цій галузі та розробки стратегій захисту об'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: *судова статистика, вирок, кримінальні правопорушення, інтелектуальна власність.*

Mukomela K. O. Analysis of court practice regarding the criminal legal qualification of offenses against intellectual property

In the article, based on the analysis of 13 court decisions (sentences that are acts of application of Articles 176, 177, 229 of the Criminal Code of Ukraine) issued in criminal proceedings on charges of criminal offenses against intellectual property, an assessment of the existing law enforcement practice regarding the qualification

of offenses is carried out, which encroach on objects of intellectual property rights. The works of scientists dealing with this topic were analyzed. It was found that the existing practice of criminal-legal qualification of certain criminal offenses against intellectual property, provided for in the relevant articles, is uniform and consistent in matters of qualification of the amounts of material damage caused and approaches to the interpretation of the disposition of Art. 176 of the Criminal Code of Ukraine. Critical analysis of law enforcement practice, taking into account theoretical generalizations of the problems of criminal-legal qualification of offenses against intellectual property, gave the basis for assessing the relevance of the mentioned issues. The article provides an overview of several important aspects related to the violation of intellectual property rights, in particular convictions, elements and features of the main components of criminal offenses and their qualifying features. It was revealed that given that the violation of copyright and related rights continues to remain an urgent problem in Ukraine, this situation may indicate the difficulty of proving guilt in criminal offenses against intellectual property. It is emphasized that the issue of proving guilt in criminal offenses against intellectual property is extremely relevant, and the reasons for the high level of latency to criminal offenses against intellectual property require further research in subsequent publications. The article contains useful information for scientists, practicing lawyers, students and other persons interested in the problems of intellectual property protection. It can be useful for improving the understanding of judicial practice in this field and developing strategies for the protection of objects of intellectual property rights.

Key words: judicial statistics, verdict, criminal offenses, intellectual property.

Вступ. Згідно зі статтею 51 Закону України «Про авторське право і суміжні права» захист особистих немайнових і майнових прав суб'єктів авторського права та суміжних прав здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством [1]. Дослідження та узагальнення наукової літератури та судової практики та статистики щодо кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності було предметом досліджень В. Д. Гулкевича, А. С. Нерсесяна, О. В. Коротюк, С. О. Харламової, П. С. Берзіна, В. Б. Харченка.

В. Д. Гулкевич в своєму дисертаційному дослідженні 2008 року звернув увагу на судову практику та статистику щодо злочинів проти інтелектуальної власності. Автор дослідив 108 вироків у кримінальних справах, статистичну інформацію Державної судової адміністрації України та департаменту інформаційних технологій МВС України. Зокрема, він вивчив рішення судів першої інстанції у кримінальних справах, пов'язаних із порушенням прав інтелектуальної власності та зробив висновок про те, що судова практика в цій сфері не є однозначною та часто залежить від конкретних обставин кожної справи. Автор приходить до висновків, що однією з основних причин все ще високого рівня поширення контрафактних примірників творів, комп'ютерних програм, баз даних, виконань, фонограм, відеограм, програм мовлення є недостатнє використання державою засобів кримінально-правового впливу щодо осіб, які вчиняють злочини проти авторського права і суміжних прав. А матеріали судової практики, на думку автора, засвідчують, що причинами неефективності кримінально-правової боротьби з порушеннями авторського права і суміжних прав є також недостатньо чітке викладення диспозиції ст. 176 КК України, що породжує різні підходи до кваліфікації порушень авторського права і суміжних прав, як у теорії кримінального права, так і у діяльності правоохоронних органів [2].

Нерсесян А.С. комплексно дослідив судову практику та судову статистику у своєму монографічному дослідженні за період 2004-2007 роки. Виходячи з результатів дослідження, науковець задекларував тенденцію щодо зростання кількості кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності, пояснюючи це тим, що об'єкти авторського права та суміжних прав (літературні і художні твори, комп'ютерні програми і бази даних, фонограми тощо)

перебувають у вільному користуванні широких прошарків населення, і відповідно, можуть копіюватися за допомогою технічних засобів [3].

Коротюк О.В. у своїй монографії здійснила комплексне дослідження кримінально-правової охорони об'єктів права інтелектуальної власності та проаналізувала статистичні дані за 2001-2019 роки щодо зареєстрованих кримінальних проваджень за фактами вчинення кримінальних правопорушень, що посягають на об'єкти права інтелектуальної власності. Також авторкою було узагальнено судову практику, а саме 56 вироків, що стосуються притягнення до кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти права інтелектуальної власності за період 2010-2017 роки. Аналіз судової практики було проведено з огляду на фактичні обставини справи, обвинувачення та кваліфікацію. Проаналізувавши матеріали судової статистики, Коротюк О.В. дійшла висновку, що офіційна судова статистика щодо кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності є заниженою і показує надзвичайно низьку чисельність осіб, що були притягнуті до кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності. Проте низькі показники, на думку авторки, не свідчать про відсутність розповсюдженості цих кримінальних правопорушень, а про високий рівень латентності до цих суспільно небезпечних посягань [4].

Вищезгадані автори стверджують про зростання кількості відповідних кримінальних правопорушень за проаналізовані ними періоди, про високий рівень латентності цих суспільно небезпечних посягань. З часу їхніх досліджень сплило досить багато часу. Тому аналіз судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації правопорушень проти інтелектуальної власності потрібно здійснити з урахуванням сучасних реалій.

Матеріали та методи. Матеріали та методи, використані у цій науковій статті, полягали у зборі та аналізі судової статистики та судової практики щодо кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності в Україні. Методологічну основу дослідження становлять філософський (діалектичний), спеціально-юридичний (формально-юридичний) та загальнонаукові (аналізу, синтезу) методи. Діалектичний метод пізнання, застосований у процесі всього дослідження, дав змогу дослідити важливі аспекти, пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності, зокрема засуджень, елементів кримінального правопорушення, кваліфікуючих ознак. Метод аналізу використовувався для розгляду судової статистики та судової практики щодо кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності в Україні. Метод синтезу використовувався для об'єднання та узагальнення зібраних даних, щоб сформулювати висновки щодо порушень прав інтелектуальної власності в Україні. Наприклад, на основі аналізу статистичних даних та судової практики були зібрані та узагальнені дані щодо кількості засуджень, елементів та ознак кримінального правопорушення та кваліфікуючих ознак. У науковій роботі задіяні також інші методи, зокрема формально-юридичний (використовувався для аналізу норм, закріплених у статтях КК України, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності). Для аналізу судової практики було використано юридичний аналіз судових рішень, що дозволило виявити основні тенденції та динаміку даної категорії кримінальних проваджень.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз судової практики щодо кримінально-правової кваліфікації правопорушень проти інтелектуальної власності.

Результати. За даними судової статистики за останні 2 роки судами було постановлено 300 вироків за статтями Кримінального кодексу України про кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності: 106 – за статтею 176; 2 – за статтею 177; 178 – за статтею 229; 14 – за статтею 231, за якими було засуджено: за ст. 176 – 97 осіб, за ст. 177 – 2 особи, за ст. 229 – 42 особи, за ст. 231 – 6 осіб [5, 6].

За той самий період Єдиний державний реєстр судових рішень України видав всього 13 (з них 9 обвинувальних та 1 виправдальний за ст. 176 ККУ, 1 також обвинувальний за ст. 177 ККУ та 2 обвинувальних за ст. 229 ККУ) вироків у кримінальних провадженнях.

Зокрема, у виправдальному вирокі Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області у справі № 442/6623/15-к йдеться про те, що, на думку сторони обвинувачення, Особа_1 своїми умисними, протиправними діями, що виразилися у незаконному

розповсюдженні у всевітній мережі загального доступу Інтернет аудіовізуальних творів, права на які належать компанії «Warner Bros. Entertainment Inc, чим завдав компанії «Warner Bros. Entertainment Inc» матеріальної шкоди, що є особливо великим розміром, тобто вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч.3 ст.176 КК України. Обвинувачений свою винуватість у вчиненні інкримінованого йому органом досудового розслідування кримінального правопорушення не визнав, дав показання суду про те, що сайт ним було створено під час навчання в університеті, у 2012 році, для закріплення навичок та без жодного негативного умислу. В результаті суд дійшов висновку, що вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, передбаченого ч.3 ст.176 КК України не доведено, тому він підлягає виправданню на підставі п.3 ч.1 ст.373 КПК України у зв'язку з недоведеністю, що в діях обвинуваченого є склад кримінального правопорушення. Тобто, виправдання було зумовлено процесуальними підставами [7].

Всі проаналізовані обвинувальні вироки стосуються одиничних кримінальних правопорушень. Аналізуючи наявні вироки у кримінальних провадженнях за кримінальними правопорушеннями проти інтелектуальної власності, виявлено, що множинність для даної категорії кримінальних правопорушень не притаманна.

Обов'язковими ознаками складів кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності є: предмет, суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки. Так, у проаналізованій судовій практиці найпоширенішими предметами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України є аудіовізуальні твори (7 вироків) та програми мовлення (6 вироків). У 12 вивчених вироків суспільно небезпечне діяння кваліфікувалося як незаконне розповсюдження програм мовлення і лише у 1 вирокі мова йде про незаконне відтворення аудіовізуального твору. Зокрема, у вирокі Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у справі № 335/2462/21, де об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у незаконному відтворенні аудіовізуальних творів та умисному порушенні авторського та суміжних прав [8]. Випадків вираження об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України у фінансуванні незаконного відтворення, використання та розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, інших творів, а так само незаконного відтворення, використання та розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконного тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, камкординг, кардшейрінг або іншого умисного порушення авторського права і суміжних прав у дослідженій судовій практиці не виявлено.

Кваліфікація діянь, як вчинених без кваліфікуючих ознак здійснена у 2-х вироків за ч. 1 ст. 176 КК України, 1 вирок – за ст. 177 КК України, 2 вироки – за ст. 229 КК України.

Всі кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності мають матеріальний склад. Відповідно, вони є закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді матеріальної шкоди, передбаченої у диспозиції відповідної статті Особливої частини КК України. В примітці до ст. 176 КК України зазначено, що матеріальна шкода вважається завданою в значному розмірі, який є ознакою основного складу кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 176, 177 КК України, якщо її розмір у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Всі кримінальні правопорушення за проаналізованими вироків досягли стадії закінченого кримінального правопорушення. Констатацію заподіяння шкоди у значному розмірі, що є ознакою основного складу відповідного кримінального правопорушення виявлено лише у одному вирокі. Зокрема, у вирокі Тербовлянського районного суду Тернопільської області у справі № 606/1900/15-к встановлено, що внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 176 КК України матеріальна шкода настала в розмірі 16086 гривень 90 копійок, що становила 946 неоподаткованих мінімумів доходів громадян [9].

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України є вчинення дій, передбачених ч.1ст.176 КК України повторно, або за

попередньою змовою групою осіб, або які завдали матеріальної шкоди у великому розмірі. Досліджуючи 9 обвинувальних вироків за наявністю кваліфікуючих ознак за ст. 176 КК України (за ч. 2 ст. 176 КК України – 3 вирокі), Виявлено, що всі кримінальні правопорушення вчинялися одноособово. Не виявлена також повторність відповідних кримінальних правопорушень. А кваліфікуючі ознаки полягали у заподіянні матеріальної шкоди у великому розмірі, заподіяння шкоди у великому розмірі констатовано у 3-х вирокіах. Зокрема, вирокіом Малиновського районного суду м. Одеси № 521/3358/23, обвинуваченого було визнано винним у вчиненні незаконного розповсюдження програм мовлення, що завдало матеріальну шкоду на загальну суму 717 640 гривень, що є великим розміром [10]. В примітці до ст. 176 КК України зазначено, що матеріальна шкода вважається завданою у великому розмірі – якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. А вирокіом Житомирського районного суду м. Житомира у справі № 185/649/21, де судом було встановлено, що дії обвинуваченого за ч. 2 ст. 176 КК України, а саме у порушенні суміжних прав, що полягає у незаконному розповсюдженні програм мовлення, що завдало матеріальної шкоди у великому розмірі на загальну суму 282 698,26 гривень, що становила 16629 неоподаткованих мінімумів доходів громадян [11].

А у вирокіу Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/14787/20 судом встановлено, що внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.3 ст. 176 КК України потерпілій стороні було завдано майнової шкоди на загальну суму 296 580 гривень, що становила 17445 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, чим обвинувачений завдав матеріальної шкоди у великому розмірі [13].

Особливо кваліфікуючими ознаками «порушення авторського права і суміжних прав» є вчинення дій, передбачених ч.1 та ч.2 ст. 176 КК України, службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі.

Відповідно до ч.3 ст.18 КК України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Виявлено 1 випадок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК службовою особою з використання службового становища. Прикладом є вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/14787/20, де суд встановив, що обвинувачений використовуючи своє службове становище, досвід та навички у телекомунікаційній сфері, маючи необхідне обладнання та телекомунікаційні системи, не маючи відповідного дозволу правовласників вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст.176 КК України, а саме незаконне розповсюдження програм мовлення, вчинене службовою особою з використанням службового становища, що завдало матеріальної шкоди у великому розмірі, а саме на суму 186 180,00 гривень, а в цілому на загальну суму 296 580 гривень. Будучи особою, що наділена адміністративно-господарськими та організаційно-розпорядчими функціями, працюючи на посаді генерального директора ДП «ТРК «Регіон» ТОВ «ІМА» на початку 2019 року (точної дати та часу під час досудового розслідування не встановлено) Особа 5 діючи умисно, вчинив дії спрямовані на порушення суміжних прав ТОВ«СТАРЛАЙТ ДІДЖИТАЛ», шляхом незаконного розповсюдження програм мовлення «СТБ», «Новий канал», «ICTV», «ОЦЕ», «М1», «М2», та ТОВ «1+1 Інтернет», шляхом незаконного розповсюдження програм мовлення «1+1», «2+2», «ТЕТ»,

«ПлюсПлюс», «УНІАН» та «Бігуді», за допомогою телекомунікаційної мережі, з використанням свого досвіду та навичок у телекомунікаційній сфері [12].

В 6 проаналізованих вироків за ч. 3 ст. 176 КК України дії кваліфіковано як незаконне розповсюдження програм мовлення, що завдало матеріальної шкоди в особливо великому розмірі. В примітці до ст. 176 КК України зазначено, що матеріальна шкода вважається завданою в особливо великому розмірі – якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Зокрема, у вирокі Верховинського районного суду Івано-Франківської області у справі № 344/13644/21 судом встановлено, що внаслідок вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.3 ст. 176 Кримінального кодексу України потерпілому було завдано матеріальної шкоди на загальну суму – 11 819 914, 5 гривень, яка у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, що є особливо великим розміром [13].

Спостерігається єдність судів у підходах до кваліфікації сум заподіяної матеріальної шкоди та тлумачення сутності диспозиції ст. 176 КК України. Наведена кваліфікація з огляду на встановлені судом обставини справи у кожній конкретній проаналізованій справі є правильною.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши судову статистику та доступну судову практику у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень проти інтелектуальної власності можна зробити висновок, що порушення авторських та суміжних прав продовжує залишатися актуальною проблемою в Україні. Це може свідчити про складність доказування вини в кримінальних правопорушеннях проти авторських та суміжних прав. Тому далі потрібно розглянути проблему доказування вини у кримінальних правопорушеннях проти інтелектуальної власності та дослідити причини високого рівня латентності до цих суспільно небезпечних посягань. Але це вже буде предметом іншої публікації.

Список використаних джерел:

1. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*, 1994. № 13. Ст. 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення 15.08.2022).
2. Гулкевич В. Д. Кримінально-правова охорона авторського права і суміжних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2008. 218 с.
3. Нерсисян А. С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності: Монографія. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. 192 с.
4. Коротюк О.В. Кримінально-правова охорона об'єктів права інтелектуальної власності : монографія. Київ, ОВК, 2019. 1008 с.
5. Судова статистика (річні звіти про здійснення правосуддя місцевими та апеляційними судами). Офіційний веб-сайт «Державна судова адміністрація». URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/oddata/805/> (дата звернення 30.03.2023).
6. Судова статистика; Аналітичні огляди Верховного Суду про здійснення правосуддя. Офіційний веб-сайт «Верховний Суд». URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/sud_statistika/ (дата звернення 05.09.2022).
7. Вирок Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області у справі № 442/6623/15-к від 26 листопада 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101431823> (дата звернення 18.08.2022).
8. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у справі № 335/2462/21 від 1 червня 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97329826> (дата звернення 04.04.2023).
9. Вирок Тербовлянського районного суду Тернопільської області у справі № 606/1900/15-к від 19 червня 2021 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67457083> (дата звернення 04.04.2023).

10. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси у справі № 521/3358/23 від 21 лютого 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/109120584> (дата звернення 04.04.2023).

11. Вирок Житомирського районного суду м. Житомира у справі № 185/649/21 від 13 травня 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96882762> (дата звернення 05.04.2023).

12. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області у справі № 369/14787/20 від 06 травня 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96736937> (дата звернення 18.08.2022).

13. Вирок Верховинського районного суду Івано-Франківської області у справі № 344/13644/21 від 06 травня 2022 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/104209761> (дата звернення 15.08.2022).

ПОЛТОРАЦЬКИЙ О. Б.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Дніпровський гуманітарний
університет)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.27>

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРИВАТНИМИ ОХОРОННИМИ СТРУКТУРАМИ

У статті досліджено сучасний стан наукової розробленості проблем запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами вітчизняними та зарубіжними вченими в галузі кримінології та інших юридичних наук.

Прослідковано процес наукового супроводження генезису розвитку приватної охоронної діяльності в Україні, виявлено основні проблеми у цій сфері та визначено шляхи їх вирішення. Встановлено, що питання приватної охоронної діяльності в Україні стало предметом наукового інтересу вчених різних галузей права переважно з 90 років ХХ століття у зв'язку з появою нових форм реалізації правоохоронної діяльності недержавними суб'єктами, зокрема, приватними охоронними структурами, на фоні різкого зростання злочинності.

Узагальнено теоретичні напрацювання за напрямками: організаційно-правові засади надання охоронних послуг приватними охоронними структурами; історико-правовий аналіз розвитку приватної охоронної діяльності; адміністративно-правові аспекти запобігання правопорушенням приватними охоронними структурами; правове регулювання запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами; місце та роль приватних охоронних структур серед суб'єктів запобігання злочинності; форми та методи запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами; особливості взаємодії приватних охоронних структур та правоохоронних органів щодо профілактики, попередження та припинення кримінально протиправних посягань.

Встановлено, що основними напрямками подальших теоретичних досліджень вказаної проблеми повинні бути: удосконалення правового регулювання запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами; визначення форм, методів та основних напрямків здійснення цієї діяльності. Акцентовано увагу, що приватні охоронні структури як суб'єкти запобігання злочинності відіграють значну роль під час віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти власності.

Ключові слова: правоохоронна діяльність, запобігання, кримінальне правопорушення, охоронна діяльність, приватна охоронна структура, стан, наукова розробленість.

Poltoratskyi O. B. The state of scientific development of the problems of preventing criminal offenses by private security structures

The article examines the current state of scientific development of the problems of preventing criminal offenses by private security structures by domestic and foreign scientists in the field of criminology and other legal sciences.

The process of scientific monitoring of the genesis of the development of private security activity in Ukraine was followed, the main problems in this area were identified and ways to solve them were determined. It has been established that the issue of private security activity in Ukraine became the subject of scientific interest of scientists of various fields of law mainly since the 90s of the XX century in connection with the emergence of new forms of implementation of law enforcement activities by non-state actors, in particular, private security structures, against the background of a sharp increase in crime.

Theoretical studies are summarized in the areas of: organizational and legal principles of providing security services by private security structures; historical and legal analysis of the development of private security activities; administrative and legal aspects of crime prevention by private security structures; legal regulation of prevention of criminal offenses by private security structures; the place and role of private security structures among subjects of crime prevention; forms and methods of prevention of criminal offenses by private security structures; peculiarities of interaction of private security structures and law enforcement agencies regarding the prevention, prevention and termination of criminally illegal encroachments.

It was established that the main directions of further theoretical research of the indicated problem should be: improvement of legal regulation of prevention of criminal offenses by private security structures; determination of forms, methods and main directions of implementation of this activity. It is emphasized that private security structures as subjects of crime prevention play a significant role during victimological prevention of criminal offenses against property.

Key words: *law enforcement activity, prevention, criminal offense, security activity, private security structure, state, scientific development.*

Вступ. У сучасних умовах формування інститутів громадянського суспільства та трансформації національної правоохоронної системи питання запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами задля підвищення ефективності протидії злочинності в Україні особливо потребує наукового супроводження. Ця проблема має комплексний теоретико-прикладний характер, оскільки ефективність запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами має безпосереднє відношення до утвердження та забезпечення прав і свобод людини в Україні.

Вагомий внесок у розробку проблем запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами внесли Ю. М. Беліков, А. В. Вавриш, Т. А. Денисова, М. В. Завальний, С. В. Краснокутський, В. І. Курило, Р. В. Миронюк, О. М. Музичук, Ю. В. Нікітін, А. Г. Сачаво, М. В. Сийплові, А. В. Соломяна, О. С. Шеремет, С. С. Юрко та ін. Утім, проблеми запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами досліджено в сучасній вітчизняній кримінологічній науці фрагментарно та потребують нових наукових пошуків в означеному напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є здійснити аналіз стану теоретичної розробленості проблем запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами в Україні та визначити основні напрями їх подальшого дослідження.

Результати дослідження. Звернення до аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових праць з питань запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами надає можливість прослідкувати, як, власне, процес наукового супроводження генезису розвитку приватної охоронної діяльності в Україні, так і виявити основні проблеми у цій сфері та визначити шляхи їх вирішення.

Варто відзначити, що питання приватної охоронної діяльності в Україні стало предметом наукового інтересу вчених різних галузей права переважно з 90-х рр. XX ст. у зв'язку з появою нових форм реалізації правоохоронної діяльності недержавними суб'єктами, зокрема, приватними охоронними структурами, на фоні різкого зростання злочинності.

У цей час наявність таких розробок в зарубіжних країнах поряд з розширенням наукового обміну обумовили потребу провести порівняльний аналіз та оцінити зарубіжний досвід на предмет доцільності його впровадження в Україні. В аспекті досліджуваної проблематики слід відмітити книгу Х. Абадінські «Організована злочинність» (1994 р.), в якій автор ґрунтовно проаналізував потребу бізнесу у недержавній охороні, обумовлену розвитком економіки [1], а також роботи вчених, присвячені дослідженню національних особливостей розвитку приватної охоронної діяльності в Німеччині (Б. Жендхор, 1994 р.) [2], Болгарії (В. Гюрова, 1998 р.) [3] та ін. На окрему увагу заслуговують праці К. Херндена щодо діяльності британських приватних охоронних структур [4], а також Д. Кеннеді [5] та М. Розена [6] про приватну охорону в Сполучених Штатах Америки, опубліковані в 1995 р. у міжнародному журналі «Security Journal», присвяченому висвітленню найновіших досліджень та інновацій у галузі безпеки.

Однією із перших праць за часів незалежності України, в якій приватні охоронні структури були віднесені до форм недержавної правоохоронної діяльності, була наукова стаття В. Нора, В. Грищука та В. Кир'якова «Недержавна правоохоронна діяльність (правова концепція)» (1992 р.) [7], де автори не тільки проаналізували охоронну діяльність перших охоронних бюро в Україні, а й запропонували врегулювати її на законодавчому рівні, розробивши відповідний законопроект.

Організаційно-правові засади надання охоронних послуг на дисертаційному рівні дослідив В. І. Курило (2003 р.). Висновки вченого про нерівноправне становище приватних охоронних структур на ринку охоронних послуг в Україні, порівняно з іншими суб'єктами, мають важливе значення для аналізу сучасного стану правового регулювання запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами [8].

Актуальні питання організаційно-правових основ участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями стали предметом розгляду О. М. Музичука (2003 р.). Окрему увагу автор приділяє аналізу можливостей приватних охоронних служб і підрозділів у цій сфері [9, с. 10].

Вагоме значення для науково-теоретичної розробленості проблем недержавної правоохоронної діяльності має дисертація С.В. Краснокутського на тему: «Юридична природа недержавної правоохоронної діяльності в Україні (теоретико-правовий аспект)» (2004 р.). На особливу увагу заслуговує сформульована автором дефініція недержавної правоохоронної діяльності, в якій визначено, що головною її метою є захист приватно-правових інтересів юридичних та фізичних осіб від будь-яких протиправних порушень [10].

Привертає увагу своїм історико-правовим аналізом дисертаційне дослідження А. Г. Сачави «Адміністративно-правові основи діяльності приватних охоронних структур та їх взаємодія з ОВС України» (2004 р.), в якому автор звертається до сутності діяльності приватних охоронних організацій, вивчає форми і методи їх діяльності, а також їх компетенцію у сфері попередження правопорушень [11]. Він зазначив, що попередження правопорушень приватними охоронними організаціями розглядається крізь призму залежності суб'єктів вказаної діяльності від договірних зобов'язань, що виникають в результаті цивільного договору. На його думку, приватні охоронні організації, що з'явилися в нашій країні, дозволили частково компенсувати недоліки державної правоохоронної системи щодо захисту життя, здоров'я та власності громадян, а також попередження правопорушень, хоча сам захист суспільного порядку не став оптимальним [11, с. 9].

Оцінюючи подальший процес наукової розробленості проблем діяльності приватних охоронних структур в Україні, слід констатувати, що з часом вони все частіше стають предметом наукового інтересу, як вчених різних галузей права, так і практичних працівників органів внутрішніх справ і приватних охоронних структур. Підвищена увага стала приділятися підготовці фахівців для охоронних структур. Підтвердженням цьому є Всеукраїнська конференція керівників навчальних закладів по підготовці персоналу охорони та суб'єктів охоронної діяльності, яка проводиться щороку, починаючи з лютого 2012 р. Безперечна значимість таких науково-практичних заходів для подальшого розвитку

теоретико-правових засад діяльності приватних охоронних структур обумовлена тим, що в ході їх роботи розглядаються реалії та перспективи сучасної ситуації на охоронному ринку України, а також шляхи покращення якості надання охоронних послуг в цілому та запобігання злочинам зокрема.

Значну наукову цінність у контексті розглядуваної проблематики мають результати дисертаційного дослідження Ю.М. Белікова (2015 р.) на тему: «Запобігання злочинності недержавними охоронними організаціями» [12]. Автор обґрунтував пропозиції щодо організації інформаційного обміну між органами внутрішніх справ України та недержавними охоронними організаціями в рамках співробітництва між ними у сфері протидії злочинності шляхом внесення доповнень до чинного законодавства України, у тому числі й до Закону України «Про охоронну діяльність в Україні», а також затвердження відповідного відомчого нормативного акту МВС України про таку взаємодію [13, с. 206]. Цінною є спроба вченого визначити поняття запобігання злочинності у діяльності недержавних охоронних структур та з'ясувати значення спеціальних знань про кримінологічну характеристику окремих видів злочинів для забезпечення ефективності такої діяльності. Зокрема, він зазначив, що особливого значення для здійснення діяльності недержавними охоронними організаціями із запобігання злочинів мають знання про спосіб вчинення того чи іншого злочину, тобто сукупність прийомів та методів, що використовуються при вчиненні злочину, послідовність вчинення злочинних дій, застосування засобів впливу на предмет злочинного посягання [14, с. 292].

Не менш вагоме значення мають результати дослідження адміністративно-правового аспекту досліджуваної проблематики. На особливу увагу заслуговує монографічна робота Р. В. Миронюка «Адміністративно-правове регулювання надання приватних охоронних послуг» (2016 р.), в якій вчений встановив сутність, підстави та процедури адміністративно-правового регулювання діяльності приватних структур в Україні по наданню охоронних послуг, а також шляхи її удосконалення. Автор обґрунтовано вказує на факт відсутності жодного видання, у тому числі з грифом обмеженого доступу, де б досліджувалося питання щодо організації взаємодії працівників приватних охоронних структур та окремих підрозділів поліції під час протидії правопорушенням [15, с. 92].

На окрему увагу у контексті предмета нашого дослідження заслуговує дисертація С. С. Юрка, виконана у 2017 р. на тему: «Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні», в якій вчений наголошує на потребі законодавчо закріпити форми взаємодії та взаємодопомоги приватних охоронних структур та правоохоронних органів щодо попередження, припинення і розкриття кримінальних правопорушень та забезпечення охорони громадського порядку [16].

Цінним є розгляд та характеристика напрямів такої взаємодії М. В. Завальним (2018 р.) у дисертаційному дослідженні на тему: «Адміністративно-правові засади діяльності та взаємодії державних та недержавних суб'єктів правоохорони в Україні». До найважливіших напрямів удосконалення форм та методів взаємодії державних та недержавних суб'єктів правоохорони зараховано створення належного нормативно-правового регулювання (щодо уникнення зайвого дублювання функцій, порядку здійснення взаємодії); запровадження оперативного інформаційного обміну; координаційні заходи у сфері попередження та припинення правопорушень; розроблення методичних рекомендацій щодо порядку взаємодії різних суб'єктів тощо [17, с. 15].

Запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами не обійшли увагою вчені, які проводили кримінологічні та кримінально-правові дослідження суміжної проблематики. Зокрема, Ю.В. Нікітін в монографії «Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства» (2009 р.) зазначає, що в Україні ще не повною мірою визначені та недостатньо розроблені і законодавчо закріплені напрямки, межі і обсяг діяльності приватної охоронної служби у сфері забезпечення безпеки людини, суспільства і держави, підкреслює невизначеність стану та обсягу взаємодії цих суб'єктів з правоохоронними органами у протидії злочинності [18, с. 263].

М. В. Сийплові у монографії «Кримінально-правовий захист охоронної діяльності в Україні» (2019 р.), визначаючи поняття охоронної діяльності як один із напрямків правоохоронної діяльності, зауважує, що вона спрямована на забезпечення охорони життя та здоров'я фізичних осіб і їх власності, власності юридичних осіб чи держави від протиправних посягань [19, с. 15]. Водночас охоронна діяльність, яку здійснює недержавний сектор безпеки в Україні, слід визнавати однією з форм правоохоронної діяльності, що відрізняється від державного договірним оплатним характером, конкретністю об'єкта захисту та має ширші можливості щодо повноти реалізації охоронної функції [20, с. 8].

Значний інтерес вчених у різних галузях права до досліджуваної проблематики свідчить про значущість тієї ролі, яку відіграють приватні охоронні структури серед суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням.

Висновок. Аналіз наукових праць вчених щодо проблемних питань запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами свідчить про те, що проведені дослідження стосувались в основному окремих питань їх діяльності у цій сфері. Визнаючи безперечну цінність результатів попередніх наукових досліджень, слід констатувати, що на сьогодні вони не вирішують всю складну проблему, а скоріше створюють підґрунтя для подальшого її дослідження.

З урахуванням сучасних реалій вважаємо, що основними напрямками подальших теоретичних досліджень вказаної проблеми повинні бути: удосконалення правового регулювання запобігання кримінальним правопорушенням приватними охоронними структурами; визначення форм, методів та основних напрямків здійснення цієї діяльності.

Крім того, на сьогодні особливої уваги потребує віктимологічна профілактика кримінальних правопорушень, у тому числі крадіжок, яка б спрямовувалася на запобігання злочинності шляхом зниження у населення в цілому чи окремих громадян ризику стати жертвою кримінально протиправних посягань [21, с. 162]. Саме приватні охоронні структури як суб'єкти запобігання злочинності відіграють значну роль під час віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень проти власності.

Список використаних джерел:

1. Abadinsky H. Organized crime. Chicago : Nelson-Hall, 1994. 579 p.
2. Jeandheur B. Von der Gefahrenabwehr als staatlicher Angelegenheit zum Einsatz privater Sicherheitskräfte: Einige rechtspolitische und verfassungsrechtliche Anmerkungen. *Arch. des off. Rechts*. 1994. Bd. 119. H. 1. pp. 107–136.
3. Гюрова В. Контролни, інформаційні і соціалнопсихологічески взаимоотношения между полицията и частните фирми за охрана. *Трудове на научноизследователския институт по криминалистика и криминология*. 1998. № 22. С. 66–79.
4. Hearnden K. Multi-tasking in British businesses: a comparative study of security and safety managers. *Security journal*. 1995. Vol. 6. № 2. pp. 123–132.
5. Kennedy D. B. A synopsis of private security in the United States. *Security journal*. 1995. Vol. 6. № 2. pp. 101–105.
6. Rosen M. B. U.S. corporate investigative compliance programs. Implications for internal counsels, security practitioners and their organizations. *Security journal*. 1995. Vol. 6. № 2. pp. 133–136.
7. Нор В., Грищук В., Кир'яков В. Недержавна правоохоронна діяльність (правова концепція). *Право України*. 1992. № 2. С. 23–25.
8. Курило В. І. Організаційно-правові засади надання охоронних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2003. 20 с.
9. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 20 с.
10. Краснокутський С. В. Юридична природа недержавної правоохоронної діяльності в Україні (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2004. 20 с.

11. Сачаво А. Г. Адміністративно-правові основи діяльності приватних охоронних структур та їх взаємодія з ОВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 18 с.
12. Беліков Ю. М. Запобігання злочинності недержавними охоронними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 20 с.
13. Беліков Ю. М. Взаємодія недержавних охоронних організацій з правоохоронними органами: ключові засади та напрямки вдосконалення у сфері запобігання злочинності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2014. № 7. С. 204–207.
14. Беліков Ю. М. Запобігання злочинності у діяльності недержавних охоронних організацій та значення кримінологічної характеристики злочинів для забезпечення цієї діяльності. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 289–293.
15. Миронюк Р. В. Адміністративно-правове регулювання надання приватних охоронних послуг : монограф. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2016. 128 с.
16. Юрко С. С. Недержавна охоронна і правоохоронна діяльність в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2017. 21 с.
17. Завальний М. В. Адміністративно-правові засади діяльності та взаємодії державних та недержавних суб'єктів правоохорони в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 30 с.
18. Нікітін Ю. В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: монограф. Київ : ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.
19. Сийплові М. В. Кримінально-правовий захист охоронної діяльності в Україні : монограф. Харків : Панов, 2019. 614 с.
20. Вавриш А. В. Запобігання злочинам проти власності у сфері будівництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 20 с.
21. Пазиніч І. І., Кириченко О. В. Актуальні проблеми запобіжної діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. *Сторіччя розшуку: історія, сучасність, перспективи* : матер. Міжн. наук.-практ. конф. (Одеса, 24 жовт. 2008 р.). Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2008. С. 162–163.

САЧКО О. В.,

доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного
і кримінального права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

ЗАВГОРОДНІЙ О. М.,

аспірант кафедри адміністративного
і кримінального права
(Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара)

УДК 349.412.24(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.28>

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ВІДЧУЖЕННЯМ ЗЕМЛІ

Криміналістична класифікація правопорушень виступає беззаперечною умовою ефективного пізнання об'єкта та являє собою основу для розроблення відповідних рекомендацій щодо поліпшення розслідування даних правопорушень, зокрема розробки методик розслідування окремих їх видів. Однак, на сьогодні серед науковців немає єдиної позиції щодо визначення критеріїв криміналістичної класифікації, зокрема кримінальних злочинів, пов'язаних з незаконним відчуженням землі.

Метою нашої роботи є: дослідження та удосконалення існуючої криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі.

Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері відчуження земельних ділянок передбачена низкою статей Кримінального кодексу України (ст. 197-1 – Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, 239-1- Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель). Крім того, дії службових осіб при вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переходом права власності на земельні ділянки, зокрема, пайового, лісового, водного фонду тощо до іншої фізичної особи, кваліфікуються за іншими нормами статей Особливої частини Кримінального кодексу України – ст. 364, 366, 367, 368 КК України. Крім цього, також до Розділу XVI КК України «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж», а саме ст. 362 КК України «Несанкціонована зміна інформації, яка обробляється в автоматизованих системах, вчинена особою, яка має право доступу до неї». Безперечно також існують випадки кваліфікації дій винних осіб за ст. 190 КК України «Шахрайство».

На підставі систематизації злочинних проявів у цій сфері, виділені дві групи злочинів, пов'язаних з незаконним відчуженням землі: основні – злочини, пов'язані зі службовою діяльністю; самовільне зайняття земельних ділянок; шахрайство під час здійснення ринкових операцій із земельними ділянками; додаткові – інші злочини в сфері земельного ринку (вимагання; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; підкуп особи, яка надає публічні послуги тощо).

Таким чином, кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним відчуженням землі є досить різноманітними, характеризуються множинністю діянь та осіб, що їх учинили, а тому потребують подальшого удосконалення класифікації задля розроблення ключових положень методики їх розслідування.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, незаконне відчуження землі, класифікація, земельне право.

Sachko O. V., Zavorodnii O. M. Criminalization of offenses related to illegal alienation of land

Forensic classification of offenses is an indisputable condition for effective knowledge of the object and is the basis for the development of appropriate recommendations for improving the investigation of these offenses, in particular, the development of methods of investigation of certain types of them. However, today there is no unified position among scientists regarding the definition of criteria for criminalistic classification, in particular, criminal offenses related to the illegal alienation of land. The purpose of our work is: research and improvement of the existing forensic classification of criminal offenses related to the illegal alienation of land. Criminal liability for offenses in the field of alienation of land plots is provided for by a number of articles of the Criminal Code of Ukraine (Article 197-1 – Arbitrary occupation of a land plot and arbitrary construction, 239-1 – Illegal acquisition of soil cover (surface layer) of lands). In addition, the actions of officials when committing criminal offenses related to the illegal transfer of ownership rights to land plots, in particular, joint stock, forest, water fund, etc. to another natural person, are qualified according to other norms of the articles of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine – Art. 364, 366, 367, 368 of the Criminal Code of Ukraine. In addition, also to Chapter XVI of the Criminal Code of Ukraine «Criminal offenses in the field of use of electronic computing machines (computers), systems and computer networks», namely Art. 362 of the Criminal Code of Ukraine «Unauthorized change of information processed in automated systems by a person who has the right to access it.» Undoubtedly, there are also cases of qualifying the actions of guilty persons under Art. 190 of the Criminal Code of Ukraine «Fraud». Based on the systematization of criminal manifestations in this area, two groups of crimes related to the illegal alienation of land are distinguished: the main ones are crimes related to official activities; arbitrary occupation of land plots; fraud during market operations with land plots; additional – other crimes in the field of the land market (extortion; misappropriation, waste of property or possession of it by abuse of official position; bribery of a person who provides public services, etc.). Thus, criminal offenses related to the illegal alienation of land are quite diverse, characterized by a multiplicity of actions and persons who committed them, and therefore require further improvement of the classification in order to develop the key provisions of the methodology of their investigation.

Key words: criminal offenses, illegal alienation of land, classification, land law.

Криміналістична класифікація правопорушень виступає беззаперечною умовою ефективного пізнання об'єкта та являє собою основу для розроблення відповідних рекомендацій щодо поліпшення розслідування даних правопорушень, зокрема розробки методики розслідування окремих їх видів.

Коректна класифікація за критеріями, характерними для обраної категорії діянь представляє собою доволі складний процес, який, по суті, являє собою виявлення групових особливостей таких кримінальних правопорушень, з урахуванням їх кримінально-правових, кримінологічних та криміналістичних характеристик. Однак, на сьогодні серед науковців

немає єдиної позиції щодо визначення критеріїв криміналістичної класифікації, зокрема кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі. Зокрема відсутня окрема криміналістична методика розслідування зазначеного виду злочину, що не дає можливості працівникам правоохоронних органів застосовувати сучасні наукові досягнення під час виявлення та розслідування даного виду правопорушень.

Метою нашої роботи є: дослідження та удосконалення існуючої криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі.

Загалом у криміналістиці розглядають два основні види класифікації: родову (за групами злочинів, об'єднаних однією главою Кримінального кодексу (КК) України) та видову, яку використовують у криміналістиці як основну ознаку під час розробки окремих криміналістичних методик.

Існують також інші класифікації, зокрема за:

- 1) способом учинення злочину;
- 2) ступенем приховання, маскування злочину;
- 3) злочинним досвідом особи, яка вчинила злочин;
- 4) місцем їх учинення:

а) злочини, місце вчинення яких локалізується в просторі;

б) злочини, місце вчинення яких не має певного територіального характеру, а пов'язане з якою-небудь організаційною структурою, системою.

Злочини можна класифікувати за багатьма ознаками. Злочини також можна групувати за суб'єктами. Якщо злочин спрямований на заподіяння шкоди особі шляхом позбавлення її майна або його пошкодження, його можна кваліфікувати як «майновий злочин». Ці класифікації призначені переважно для зручності і не є обов'язковими для вивчення кримінального права. Більш важливою і змістовною є класифікація злочинів за ступенем тяжкості покарання. Часто елемент злочинного наміру впливає на кваліфікацію злочину. *Malum in se* злочини, такі як вбивство, за своєю суттю є злом і, як правило, оцінюються тяжче, ніж *malum prohibitum* злочини, які є нормативними, наприклад несплата прибуткового податку.

Традиційно в науці під криміналістичною класифікацією злочинів розуміється їх систематизація за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик. Її створення і застосування доцільно тоді, коли кримінально-правової класифікації недостатньо для всебічного криміналістичного аналізу певної групи або виду злочинів [1, с. 156].

Загальна система класифікації злочинів складається з двох підсистем:

1) кримінально-правової класифікації, побудованої за родами, видами, складами, способами вчинення злочинів, а також за об'єктивними і суб'єктивними ознаками, які містяться в кримінально-правових нормах;

2) криміналістичної класифікації злочинів, в основі якої лежить кримінально-правова класифікація

Багатократно зазначається, що характерною особливістю криміналістичної класифікації є неможливість реалізовуватися на основі одного заданого критерію [3, с. 151].

Широко відомою являється криміналістична класифікація злочинів із їх розподілом, запропонований Р.С. Белкіним:

- 1) класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктом злочину;
- 2) пов'язаних із об'єктом злочину;
- 3) пов'язаних із об'єктивною стороною злочину;
- 4) пов'язаних із суб'єктивною стороною [4, с. 150].

Оскільки основним завданням криміналістичної класифікації є значимість для створення теоретичних і практичних рекомендацій, необхідних для вирішення завдань щодо розкриття, розслідування злочинів і запобігання ним, підстави класифікації мають відображати перш за все суттєві у криміналістичному сенсі риси відповідної злочинної діяльності [5, с. 470].

Тривалий час криміналісти виходили лише з кримінально-правової класифікації злочинів, яка є основною оскільки вона виконує як конструктивну, так і пізнавальну функції в методиці розслідування. Проте розподіл злочинів за розділами особливої частини Кримінального кодексу залежно від об'єктів посягання не у всіх випадках забезпечує гносеологічні потреби криміналістичної теорії та слідчої практики. Тому у юридичній літературі щодо підстав криміналістичної класифікації злочинів склалися дві основні позиції. Одна з яких була викладена Васильєвим О.М. та Образцовим В.О. й Яблоковим М.П.

Вони зазначали, що криміналістична класифікація повинна виходити з криміналістичних критеріїв, які мають значення для розкриття злочинів. В свою чергу, В.О. Образцов зазначив, що в криміналістиці створено умови для створення теорії криміналістичної класифікації злочинів. Він також вказав на те, що при вирішенні практичних завдань розслідування злочинів недостатньо користуватися кримінально-правовою класифікацією злочинів, так як оскільки в нормах матеріального права відображені лише суттєві з точки зору кримінального законодавства і його використання ознаки. Однак при цьому не враховується ситуаційний аспект злочинів, необхідний для наукової розробки диференційованих методичних рекомендацій [6, с. 46].

Тому для розробки криміналістичної класифікації, правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі, в першу чергу треба звертатись до Кримінального кодексу України. Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері відчуження земельних ділянок передбачена низкою статей Кримінального кодексу України (ст. 197-1 – Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, 239-1- Незаконне заволодіння ґрунтовим покритвом (поверхневим шаром) земель). Крім того, дії службових осіб при вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним переходом права власності на земельні ділянки, зокрема, пайового, лісового, водного фонду тощо до іншої фізичної особи, кваліфікуються за іншими нормами статей Особливої частини Кримінального кодексу України – ст. 364, 366, 367, 368 КК України. Протягом останніх трьох років додаткова відмітка щодо кваліфікації «110 – вчинення кримінальних правопорушень у сфері земельних відносин» та «111 – інші правопорушення у сфері земельних відносин» найчастіше застосовується до кримінальних правопорушень, передбачених Розділом XVII Кримінального кодексу України «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», крім цього, також до Розділу XVI КК України «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж», а саме ст. 362 КК України «Несанкціонована зміна інформації, яка обробляється в автоматизованих системах, вчинена особою, яка має право доступу до неї». Безперечно також існують випадки кваліфікації дій винних осіб за ст. 190 КК України «Шахрайство».

На думку Єрофеева Б. В., усі склади кримінальних правопорушень, пов'язаних із земельними відносинами, можуть бути поділені на два види:

1) спеціальні кримінальні правопорушення, об'єктом яких є безпосередньо земельні відносини;

2) загальні кримінальні правопорушення, об'єктом яких поряд з іншими суспільними відносинами можуть бути й земельні відносини [7, с. 46], [8, с. 440].

У спеціальній літературі, присвяченій загальнотеоретичній характеристиці юридичної термінології, вказується, що основною формою юридичних визначень є прийом через зазначення найближчого роду і видової відмінності (*definitio fit per genus proximum et differentiam specificam*), який полягає в тому, що відшукується найближчий рід для поняття, що визначається, і відмітні ознаки, які має лише цей вид предметів і які відсутні у всіх інших видів предметів, що входять до цього найближчого роду. Відповідно до цього зазначається, що поняття – це форма мислення: що охоплює сукупність ознак, необхідних і достатніх для вказівки або виокремлення будь-якого предмета (або класу предметів); в якій відбито істотні і відмітні ознаки окремого предмета або класу однорідних предметів [9, с. 62].

Останній час після скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення виникли нові так звані «схеми», метою яких виступає незаконне відчуження земельних ділянок.

На кожному етапі процесу відчуження землі виникають спроби незаконного відчуження, в тому числі при визначенні ціни земельних ділянок, державній реєстрації прав на землю, у разі регулювання процесу відчуження землі на конкурентних засадах, під час передачі земельних ділянок державної власності в комунальну власність і земельних ділянок комунальної власності в державну, при відчуженні земельних ділянок іноземним особам тощо.

Законодавцем визначені наступні суб'єкти та відповідні форми прав власності на землю, а саме:

1. громадяни та юридичні особи – на землі приватної власності;
2. територіальні громади, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування, – на землі комунальної власності;
3. держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади, – на землі державної власності.

Відповідно до частини першої статті 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає в забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування і забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону. Важлива роль у захисті прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб та держави в земельних і пов'язаних із ними майнових правовідносинах належить судам. [10, с. 112].

Недостатність правового регулювання ринкових відносин та відсутність можливості законно реалізувати право на придбання земельних ділянок або перехід у право власності на них, створює умови для виникнення та використання корупційних механізмів. Це призводить до підвищення рівня корупції в органах місцевого самоврядування, на державних підприємствах, які використовують землі державної або комунальної власності, а також у відповідних територіальних органах центральної виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин. Без участі посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування практично неможливо побудувати схему незаконного захоплення або використання земель сільськогосподарського призначення.

Найбільш поширеною формою тінювого використання державних земельних активів є самовільне зайняття земельних ділянок. У цьому випадку захоплення земельних ділянок без законних підстав та їх незаконне використання в приватних інтересах призводить до зменшення бюджетних надходжень від використання земель державної та комунальної власності, що є важливою складовою державного та місцевих бюджетів. Стаття 1 Закону України «Про державне управління з питань використання та охорони земель» визначає самовільне зайняття земельної ділянки як фактичне використання земельної ділянки, крім вчинення юридичних дій відповідно до закону, за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування про передачу земельної ділянки у власність чи оренду або за відсутності правочинів щодо відповідної земельної ділянки. Кримінальним кодексом передбачено, що під земельною ділянкою розуміється будь-яка дія, яка свідчить проте, що вона є об'єктом злочину.

Однак, досі відсутня єдина судова практика щодо оцінки самовільного зайняття земельних ділянок за Кримінальним кодексом, що має низку негативних наслідків, серед яких можливість уникнення правопорушниками кримінальної відповідальності за вчинене та втрати бюджету через відсутність належної оцінки завданої державі шкоди. Як показує практика застосування ч.1ст.197 КК України, у багатьох випадках особи, які обвинувачуються у вчиненні злочинів, обґрунтовують свої дії усними обіцянками, а іноді й усними проханнями посадових осіб органів місцевого самоврядування, адміністративних органів, державних підприємств та установ, у розпорядженні яких перебувають ті чи інші земельні

ділянки. Такі усні домовленості є нелегітимним механізмом збереження посадовцями неправомірної вигоди. [9, с. 5].

Іншим вагомим інструментом для тіньового використання земель сільськогосподарського призначення є укладання договорів про спільну діяльність, що є поширеною практикою для підприємств державної та комунальної власності. Так, зокрема, згідно з положеннями статті 92 Земельного кодексу України право постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають підприємства, установи та організації, що належать до державної та комунальної власності. За інформацією 12 Держгеокадастру, понад 757 тисяч га земель сільськогосподарського призначення наразі перебувають на праві постійного користування таких суб'єктів. Ці суб'єкти не можуть на власний розсуд передати іншій особі отриману ними земельну ділянку, оскільки право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) та для забудови (суперфіцій) виникає на підставі договору між власником земельної ділянки та особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для таких потреб (стаття 102-1 Земельного кодексу України).

У справах за позовом учасників спільної власності на землю про встановлення порядку володіння й користування спільною земельною ділянкою, на якій розташовані належні їм жилий будинок, господарські будівлі та споруди, суд з'ясовує і враховує можливість нормального користування будинком і здійснення догляду за ним, розташування господарських будівель, споруд, необхідність зведення будівель, розташування плодово-ягідних насаджень співвласників, можливість проходу з вулиці на подвір'я тощо. Враховуються також вимоги санітарних правил і правил протипожежної безпеки. В разі неможливості перенесення співвласником господарських будівель і насаджень на надану в його користування частину ділянки суд має обговорити питання про відповідну грошову компенсацію.

При пред'явленні вимог кожним з учасників спільної власності про встановлення порядку користування спільною земельною ділянкою суд може залишити в спільному користуванні лише ділянки, роздільне користування якими встановити неможливо [11, с. 127].

Ділянки, які передаються у власність громадянам за процедурою безоплатної приватизації стали одним із найбільших джерел корупції у сфері земельних відносин та використовується для тіньового перерозподілу цінних державних та комунальних земель. Так, Земельний кодекс України встановлює право кожного громадянина отримати безоплатно земельну ділянку державної або комунальної власності. Згідно зі статтею 121 Земельного кодексу України громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної та комунальної власності у розмірі не більше ніж:

- 2 гектари для ведення особистого селянського господарства;
- 0,12 гектара для ведення садівництва;
- 0,10 гектара для індивідуального дачного будівництва;
- 0,25 гектара для будівництва і обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах, 0,15 гектара – в селищах, та 0,10 гектара – в містах;
- 0,01 гектара для будівництва індивідуальних гаражів.

Громадянин може реалізувати своє право на безоплатну приватизацію один раз по кожному з видів використання, проте можливість рівного розподілу земельного активу між населенням та покращення добробуту громадян за допомогою цього інституту є насправді лише теоретичними. Відсутність прозорості процедури відведення земельних ділянок створює корупційні ризики майже на всіх етапах організації відведення земельних ділянок, а тому в результаті найбільшим вигодонабувачем від безоплатної приватизації є недоброчесні посадові особи, які за допомогою корупційних та шахрайських схем виводять земельні активи. Поширення корупційних практик з продажу інформації про місце розташування вільних земельних ділянок доводять корупційні кейси, виявлені правоохоронними органами.

Зловживання під час надання дозволу на розробку проекту землеустрою та реєстрації земельної ділянки Громадянин, зацікавлений у приватизації земельної ділянки, подає

заяву до уповноваженого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність. Ч. 7 ст. 118 Земельного кодексу України передбачає, що відповідальний орган розглядає клопотання у місячний строк. Натомість на практиці відповідальні органи у непоодиноких випадках необґрунтовано відмовляють у наданні дозволу, направляючи заявнику лише лист, а громадянин так і не отримує вмотивованої відмови [12, с. 166].

Наступним незаконним механізмом відчуження земельних ділянок є підроблення рішень органів місцевого самоврядування про відведення земельної ділянки. Передбачене чинним законодавством право на приватизацію земельної ділянки не підкріплене механізмами забезпечення ефективної його реалізації. Зокрема, навіть за успішного проходження всіх численних попередніх етапів процедури, рішення про відведення ділянки може бути заблоковано на сесії відповідної ради. Крім того, судова практика свідчить про поширені випадки зловживання владою або службовим становищем у невеликих територіальних громадах та підроблення рішень органів місцевого самоврядування під час прийняття рішення про затвердження проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок у власність.

Серед шляхів незаконного відчуження земельної ділянки слід зазначити зловживання правом безоплатного отримання земельних ділянок та «повторна приватизація» в Україні відсутній офіційний єдиний реєстр громадян, які отримали у власність земельні ділянки за процедурою безоплатної приватизації. Відсутність прозорого контролю за безоплатною передачею земель у власність створює умови для розвитку корупційних та шахрайських схем, у яких у непоодиноких випадках беруть участь і посадові особи. Згідно з попередніми результатами аудиту земельного банку, опублікованими Державною службою України з питань геодезії та картографії, з середини 2013 року до 2020 року з державної в приватну власність через механізм безоплатної приватизації було виведено понад 700 тис. га землі. Вразливість механізму безоплатної приватизації Держгеокадастр, серед іншого, пояснює відсутністю в системі реєстрації речових прав у Міністерства юстиції України і в системі Державного земельного кадастру верифікаторів первинного набувача земельної ділянки при безоплатній приватизації, що унеможливорює синхронізацію відомостей про майно, а також потенційні випадки «подвійної приватизації». Держгеокадастром було виявлено тисячі фактів «подвійної приватизації», яка є одною з основних корупційних схем процедури [8, с. 18].

Використання пільг учасників бойових дій на отримання земельних ділянок також використовується при здійсненні правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі. Законодавством України передбачено систему пільг для учасників бойових дій та осіб, прирівняних до них, зокрема, це стосується і надання земельних ділянок. Передача у власність земельних ділянок здійснюється у порядку, визначеному ст. 118 Земельного кодексу України, за умови, що учасник бойових дій не скористався своїм правом на безоплатне отримання у власність земельної ділянки та надав відповідний документ, що посвідчує його участь в антитерористичній операції (посвідчення, довідка, наказ тощо). Недобросовісні особи, які здебільшого залучаються підтримкою працівників органів місцевого самоврядування або самі працюють у відповідних органах влади, використовують соціальну вразливість учасників бойових дій або сімей загиблих воїнів антитерористичної операції задля виведення земельних активів. Наразі правоохоронні органи розслідують численні факти утворення організацій, які скуповували паспортні дані учасників бойових дій, і таким чином отримували у власність сотні гектарів земель державної власності. [12, с. 164].

Злочини у сфері використання та охорони земель України можна класифікувати на дві групи:

- 1) злочини, об'єктом яких є земля як природний об'єкт;
- 2) злочини, об'єктом яких виступають права на землі [12, с. 164].

Загальні положення вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, результати проведеного нами дослідження, матеріали слідчої та судової практики дозволили нам серед досліджуваних злочинів виділити групи правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі::

1. Злочини, пов'язані зі службовою діяльністю та маючі у своїй структурі корупційну складову й зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги:

- а) зловживання під час надання дозволу на розробку проекту землеустрою та реєстрації земельної ділянки;
- б) спотворення механізму безоплатної приватизації;
- в) укладання неправомірних договорів про спільну діяльність для користування земельними ділянками державної та комунальної власності;
- г) відчуження земельних часток (паїв), проведення державної реєстрації права власності на земельну ділянку на підставі акта на право власності, скасованого в судовому порядку на момент такої реєстрації;
- д) знищення вартості земельної ділянки шляхом проведення оціночної експертизи;
- е) зловживання правом безоплатного отримання земельних ділянок та «повторна приватизація»;
- є) укладання договорів про спільну діяльність для користування земельними ділянками державної та комунальної власності;
- ж) відчуження земельних ділянок, яке за законом не підлягає відчуженню.

2. Кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним заволодінням землею, які порушують право власності на землю:

- а) самовільне зайняття земельних ділянок;
- б) порушення строків повернення тимчасово займаних земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням;
- в) знищення межових знаків;
- г) шахрайство під час здійснення ринкових операцій із земельними ділянками;
- д) підроблення рішень органів місцевого самоврядування про відведення земельної ділянки;
- е) зловживання правом безоплатного отримання земельних ділянок та «повторна приватизація»;
- є) приховування від обліку і реєстрації та перекручення даних про стан земель, розміри та кількість земельних ділянок.

Таким чином, кримінальні правопорушення, пов'язані з незаконним відчуженням землі є досить різноманітними, характеризуються множинністю діянь та осіб, що їх учинили, а тому потребують подальшого удосконалення класифікації задля розроблення ключових положень методики їх розслідування.

Підставою розробленої нами класифікації є спосіб вчинення незаконного відчуження землі. Безперечно можливі й інші криміналістичні класифікації досліджуваних правопорушень. На наш погляд запропонована нами криміналістична класифікація правопорушень, пов'язаних з незаконним відчуженням землі дозволить в подальшому розробити диференційовану криміналістичну характеристику визначених груп злочинів та методичні основи їх розслідування.

Список використаних джерел:

1. Вахрушев О. В. Криміналістична класифікація службової недбалості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2020. № 60. С. 155–159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2020_60_36.
2. Чіпко Н. Криміналістична класифікація та структура криміналістичної характеристики шахрайств у сфері обігу автотранспорту. *Jurnalul juridic national: teorie și practică.* 2017. Т. 28, № 6-2. С. 149–152.
3. Криміналістика : підручник / В. Пяковський та ін. Київ : «Центр учб. літ.», 2015. 544 с.
4. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія. Харків : НікаН., 2012. 162 с.

5. Книженко С. О., Деменко Т. В. Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. *Форум права*. 2012. № 4. С. 470–474.
6. Сингаєвська М. І. Земельні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 2. С. 45–49.
7. Погрібний О. Земельне право України : підручник / ред.: О. Каракаш, О. Погрібний. Вид., 2003. Т. 2.
8. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 1152 с.
9. Постанова ВСУ Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-04#Text> (дата звернення: 11.04. 2021).
10. Маланчук О. Особливості формування та реалізації антикорупційних комунікацій в Україні. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2021. № 11 (17). С. 109–119.
11. Ткаченко Т. Д., Мельник О. Г. Кримінальна відповідальність за корупційні діяння у сфері ринку землі. Збірник наукових праць *Актуальні проблеми аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права: теорія та практика*. 2021. С. 127–134.
12. Бондарчук Н. В., Козел С. М. Злочини у сфері земельних правовідносин: організаційні та правові проблеми розслідування. *Порівняльно-аналітичне право : електронне наукове фахове видання*. 2016. Т. 1. С. 164–166. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/65>.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БЕХРУЗ ХАШМАТУЛЛА,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного
та європейського права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 341.44

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.29>

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ЕКСТРАДИЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

У статті висвітлюється еволюція інституту екстрадиції; виклики, з якими стикається інститут екстрадиції в сучасному світі, включаючи складні міжнародні відносини, розвиток технологій та зростання міжнародної злочинності. Інститут екстрадиції у міжнародному праві є ключовим механізмом виконання правосуддя та забезпечення взаємодії між державами. Екстрадиція, як важливий елемент міжнародного правопорядку, набуває особливої релевантності для України, зважаючи на тисячі злочинів, вчинених проти громадян України та інтересів України внаслідок російської агресії. Розвиток інституту екстрадиції віддзеркалює еволюцію міжнародного права та відповідає сучасним потребам в ефективних механізмах правосуддя та захисту прав людини. Відзначається, що протягом історії свого розвитку екстрадиція зазнавала змін, відображаючи та адаптуючись до змін у політичних, соціальних та технологічних умовах. У рамках цього еволюційного процесу, екстрадиційні механізми постійно адаптуються до нових реалій і вимог часу, зокрема шляхом укладення міжнародних договорів, узгодження стандартів щодо процедур екстрадиції та вдосконалення механізмів співробітництва між державами. У статті простежується поява інституту екстрадиції від стародавнього світу до періоду сьогодення. Робиться висновок, що процес екстрадиції зтикається з різноманітними викликами, які можуть ускладнити або перешкодити його реалізації. Це стосується, зокрема, появи нових форм злочинності, що вимагає розробки нових стратегій та методів боротьби; розвиток засобів зв'язку та шифрування ускладнює виявлення та переслідування злочинців, що перетинають межі держав; різноманітність правових систем створює проблеми у взаємному визнанні правопорядку, що може уповільнювати процес екстрадиції та вимагати гнучкості у законодавстві; політичні обставини, що визначаються національними інтересами та міжнародними відносинами, також впливають на рішення щодо екстрадиції. Наголошується, що удосконалення інституту екстрадиції у відповідь на виклики сучасного світу передбачає активізацію міжнародного співробітництва в галузі обміну інформацією та спільного розслідування злочинів. Зокрема, прогресивний розвиток цього інституту передбачає посилення механізмів взаємодії між державами, спрямованих на забезпечення ефективного викриття, переслідування та покарання осіб, що вчинили злочини та намагаються уникнути відповідальності.

Ключові слова: екстрадиція, розвиток екстрадиції, видача особи, міжнародно-правове співробітництво, боротьба зі злочинністю, права людини, міжнародне кримінальне право.

Bekhruz H. Evolution of the institute of extradition in international law

The article highlights the evolution of the institution of extradition; the challenges faced by the institution of extradition in the modern world, including complex international relations, the development of technology and the growth of international crime. The institution of extradition in international law is a key mechanism for the administration of justice and ensuring cooperation between states. Extradition, as an important element of the international legal order, is of particular relevance to Ukraine, given the thousands of crimes committed against Ukrainian citizens and Ukraine's interests as a result of Russian aggression. The development of the extradition institution reflects the evolution of international law and meets the current needs for effective mechanisms of justice and human rights protection. It is noted that throughout the history of its development, extradition has undergone changes, reflecting and adapting to changes in political, social and technological conditions. As part of this evolutionary process, extradition mechanisms are constantly adapting to new realities and requirements of the times, in particular by concluding international treaties, harmonizing standards for extradition procedures and improving mechanisms of cooperation between states. The article traces the emergence of the institution of extradition from the ancient times to the present day. The author concludes that the extradition process faces various challenges that may complicate or impede its implementation. This includes, in particular, the emergence of new forms of crime, which requires the development of new strategies and methods of combating; the development of communication and encryption makes it difficult to identify and prosecute criminals who cross state borders; the diversity of legal systems creates problems in the mutual recognition of the rule of law, which may slow down the extradition process and require flexibility in legislation; political circumstances determined by national interests and international relations also affect extradition decisions. It is emphasized that improving the institution of extradition in response to the challenges of the modern world involves intensifying international cooperation in the field of information exchange and joint investigation of crimes. In particular, the progressive development of this institution involves strengthening the mechanisms of interaction between states aimed at ensuring effective detection, prosecution and punishment of perpetrators of crimes and those who try to avoid responsibility.

Key words: extradition, development of extradition, international legal cooperation, fight against crime, human rights, international criminal law.

Постановка проблеми. Інститут екстрадиції в міжнародному праві є невід'ємним інструментом у боротьбі зі злочинністю, що перетинає національні межі. Екстрадиція відображає важливе бажання держав спільно протистояти злочинності та забезпечувати справедливість не лише на внутрішньодержавному рівні, але й на міжнародній арені. Розвиток цього інституту віддзеркалює еволюцію міжнародного права та відповідає сучасним потребам в ефективних механізмах правосуддя та захисту прав людини. Незважаючи на існуючі виклики, інститут екстрадиції залишається важливим елементом міжнародного правопорядку. Здійснення екстрадиції сприяє встановленню взаємної довіри та співробітництва між державами, сприяючи ефективному викриттю, переслідуванню та покаранню злочинців, які намагаються уникнути відповідальності.

Протягом історії свого розвитку екстрадиція зазнавала змін, відображаючи та адаптуючись до змін у політичних, соціальних та технологічних умовах. Інститут екстрадиції переживав еволюцію від конфліктів минулих епох до складних викликів сучасності, пов'язаних з військовою агресією, тероризмом, кіберзлочинністю та транснаціональною злочинністю загалом. У рамках цього еволюційного процесу, екстрадиційні механізми постійно адаптуються до нових реалій і вимог часу, зокрема шляхом укладення міжнародних договорів,

узгодження стандартів щодо процедур екстрадиції та вдосконалення механізмів співробітництва між державами. Розвиток інформаційних технологій відкриває нові можливості для здійснення екстрадиції, спрощуючи обмін даними та співпрацю між правоохоронними органами різних держав.

Екстрадиція, як важливий елемент міжнародного правопорядку, набуває особливої релевантності для України, зважаючи на тисячі злочинів, вчинених проти громадян України та інтересів України внаслідок російської агресії. Адаптація екстрадиційних процедур до складних політичних та юридичних реалій є необхідним інструментом забезпечення справедливості.

Стан опрацювання проблематики. Питання екстрадиції, як одного з ключових інститутів міжнародної співпраці в кримінально-правовій сфері, завжди привертало увагу науковців. Вагомий внесок у формулювання концептуальних принципів інституту екстрадиції зробили такі дослідники як М. Ш. Бассіуні, С. Беді, С. М. Вихрист, К. Вінджерст, Г. Джилберт, Дж. Дугард, Н. А. Зелінська, А. Кассезе, М. І. Костенко, Лукашук І.І., Н. І. Пашковський, М. Плячта, М. П. Свистуленко, М. І. Смирнов, Є.Л. Стрельцов, А. Ширер та ін.

Мета статті полягає у висвітленні еволюції інституту екстрадиції та його сучасного стану; викликів, з якими стикається інститут екстрадиції в сучасному світі, включаючи складні міжнародні відносини, розвиток технологій та зростання міжнародної злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий розвиток інституту екстрадиції відзначався постійними змінами, адаптацією до нових умов та еволюцією відповідно до потреб держав та розвитку міжнародного права. «Однак лише в наш час видача набула всесвітнього значення відносно злочинів міжнародного характеру і злочинів проти миру і безпеки людства» [1, с. 107].

На сьогоднішній день наукою міжнародного права досі не встановлено чіткого періоду часу виникнення міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі злочинністю. Доктринальні підходи вчених юристів-міжнародників щодо цього є різними. На думку одних дослідників, виникнення цього процесу можна віднести вже до епохи Стародавнього Єгипту та часів античної Греції [2, с. 45-46]; на думку інших, початковим періодом цього є Середньовіччя; треті вважають, що норми міжнародного права у сфері співробітництва у боротьбі із злочинністю вперше сформовані у ХІХ ст. Проте окремі преференції віддаються першій із наведених точок зору – формування першооснов міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю необхідно віднести до стародавнього часу, коли було укладено перші міжнародні договори про взаємну видачу злочинців (екстрадицію) [3, с. 156].

Бассіуні М. поділяє історію екстрадиції на чотири періоди: перший – від античних часів до 17 століття, коли акцент ставили на спільній боротьбі з «політичними» та релігійними злочинцями; другий – з 18 століття до середини 19 століття, коли уклалися угоди, переважно стосовно воєнних злочинців; третій – з 1833 по 1948 роки, коли була відзначена необхідність у боротьбі зі звичайними кримінальними злочинами; четвертий – з 1948 року, який характеризується більшою увагою до захисту прав людини та належного міжнародного процесу [4, с. 5]. Бурак Боз вказує на те, що хронологію екстрадиції зазвичай поділяють на три етапи: антична епоха, класична епоха та сучасна епоха. У найближчому майбутньому сучасна епоха може бути розділена на два періоди – двосторонніх і багатосторонніх договорів. Навіть період багатосторонніх договорів може бути поділений на період класичних багатосторонніх договорів і період ордерів на арешт [5, с. 499-500].

Інститут видачі правопорушників зазнавав змін у ході історії, що було пов'язано з еволюцією інституту права притулку. Притулок – один із найдавніших правових інститутів. У кожен історичний період притулок мав свій юридичний зміст, особливі риси й форми. Його становлення має тісний зв'язок із традиціями, історією держави, міжнародними відносинами, міжнародними звичаями і правом [6, с. 152]. До прикладу, у період рабовласництва, право на притулок застосовувалося як до кримінальних, так і до «політичних злочинців», і видача здійснювалася за аналогічними принципами.

Практика видачі може бути відстежена у період стародавнього світу. Одним з ранніх прикладів є договір між фараоном Рамзесом II та Хеттушілем III, який було укладено приблизно 1296 року до н.е. Перші правові акти, що регулюють процес видачі, з'явилися в середньовіччі. Одним з таких документів є Магна харта (*Magna Carta Libertatum*), прийнята 1215 року [7]. У цьому документі містяться важливі положення, що стосуються видачі злочинців та права на справедливий суд. Ці положення надали певні гарантії особам, які підпадали під видачу, і визначали основні принципи та процедури, які мали бути дотримані у таких випадках.

Протягом середньовіччя було укладено значну кількість договорів про екстрадицію, які переважно стосувалися випадків політичних правопорушень. Феодальні держави надавали одна одній підтримку, сприяючи розвитку інституту екстрадиції. Однак фактично екстрадиція нерідко використовувалася для придушення політичної опозиції, а не для здійснення правосуддя щодо злочинців.

У XVIII столітті договори про видачу стали поширенішими й почали охоплювати загальнокримінальні злочини. Співпраця між державами у кримінальному переслідуванні стала більш інтенсивною внаслідок зростання міграції та збільшення транскордонної злочинності. У зв'язку з суспільно-політичними процесами, які відбувалися в Західній Європі та Північній Америці в середині XVIII ст., почав формуватися принцип невидачі осіб, яким інкримінувалися політичні правопорушення. Філософія епохи Просвітництва сприяла загостренню в європейській свідомості морального почуття захисту від політичної дискримінації, що стало основою теорії про принципове розходження між загальнокримінальними і політичними злочинами [8, с. 122].

Протягом XIX століття укладається низка міжнародних договорів, спрямованих на упорядкування процедури екстрадиції. У цей період інститут видачі перетворюється зі звичаєвого на договірний. До прикладу, 1831 року було укладено франко-швейцарський договір, що закріпив принцип невидачі політичних утікачів. Важливим кроком у розвитку інституту видачі в XIX ст. стало прийняття в деяких державах національного законодавства про екстрадицію. Істотну роль для захисту прав видаваних осіб відіграло те, що в цих актах перераховувалися злочини, за вчинення яких держави могли вимагати видачу; ці ж закони регулювали питання процедури екстрадиції осіб, видача яких вимагалася. Початок цьому було покладено прийняттям Бельгією першого у світі Закону про екстрадицію (1833), аналогічних законів США (1848), Англією (1870), Голландією (1875), Аргентиною (1885), Японією (1887), Перу (1888), Швейцарією (1892), Ліберією (1892-1893), Мексикою (1897) та ін. державами [9, с. 47-48].

З початку XX століття приймалися міжнародні договори, які стосувалися видачі правопорушників. 1902 р. у Мехіко прийнято конвенцію про видачу, яку підписало 17 держав. 1907 р. конвенцію про видачу укладають Коста-Ріка, Гватемала, Гондурас, Нікарагуа й Сальвадор; 1911 р. – Еквадор, Перу, Колумбія, Болівія й Венесуела [9, с. 51]. У 1933 р. у Монтевідео була прийнята Міжамериканська конвенція про видачу. У 1952 р. Ліга Арабських держав прийняла Конвенцію про видачу. У 1957 р. була прийнята Європейська конвенція про видачу правопорушників, у 1962 р. – Конвенція держав Бенілюксу, Скандинавський договір про видачу. У 1990 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Типовий договір про видачу. Значущу роль для інституту видачі відіграло прийняття в 1998 р. Римського Статуту Міжнародного кримінального суду, який містить частину 9 «Міжнародне співробітництво та судова допомога». У другій половині минулого століття відбулося відчутне посилення руху на підтримку закріплення прав людини на всесвітньому рівні [10, с. 350–354].

Варто відзначити, що національне законодавство держав суттєво відрізняється. До прикладу, у Сполучених Штатах екстрадиція може бути здійснена лише на підставі договору і лише за умови, що Конгрес не ухвалив протилежного рішення; така ситуація також існує у Великій Британії, Бельгії та Нідерландах. Німеччина й Швейцарія здійснюють екстрадицію без наявної конвенції у випадках, коли їхні уряди і запитуюча держава обмінялися деклараціями про взаємність. Незважаючи на те, що існує давня тенденція відхилити

запити на екстрадицію за відсутності обов'язкових міжнародних зобов'язань, держави іноді видають утікачів на підставі внутрішнього права або в якості акту доброї волі. Тим не менш, держави, які не мають угод про екстрадицію з деякими іншими країнами (або щодо певних видів злочинів), вважаються безпечним притулком для осіб, які переховуються від правосуддя [11].

У ХХІ столітті інститут екстрадиції продовжує свою еволюцію. З розвитком технологій, змінами в міжнародних відносинах та зростанням глобалізації, процеси видачі стають складнішими. Перспективи розвитку інституту екстрадиції полягають у пошуку способів забезпечення більшої ефективності, справедливості та міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю. Цих цілей можна досягти, зокрема, через уніфікацію правил екстрадиції між різними державами, що дозволить уникнути правових колізій; зміцнення співпраці між правоохоронними органами різних держав для більш ефективного розкриття та розслідування злочинів; забезпечення прав людини на усіх етапах екстрадиційного процесу; використання передових технологій у процесі екстрадиції; підготовку кваліфікованих кадрів у сфері міжнародного права.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасному світі інститут екстрадиції відіграє важливу роль у боротьбі із міжнародними та транснаціональними злочинами, тероризмом, у забезпеченні правопорядку на міжнародному рівні. Водночас процес екстрадиції стикається з різноманітними викликами, які можуть ускладнити або перешкодити його реалізації. Це стосується, зокрема, появи нових форм злочинності, що вимагає розробки нових стратегій та методів боротьби; розвиток засобів зв'язку та шифрування ускладнює виявлення та переслідування злочинців, що перетинають межі держав; різноманітність правових систем створює проблеми у взаємному визнанні правопорядку, що може уповільнювати процес екстрадиції та вимагати гнучкості у законодавстві; політичні обставини, що визначаються національними інтересами та міжнародними відносинами, також впливають на рішення щодо екстрадиції. Ці виклики створюють потребу в постійному аналізі та удосконаленні міжнародних механізмів екстрадиції для забезпечення ефективної боротьби зі злочинністю та забезпечення справедливості на міжнародному рівні.

Ефективне функціонування інституту екстрадиції має особливе значення для України, що стала жертвою російської агресії. Цей інститут стає одним із важливих механізмів для забезпечення правосуддя та притягнення до відповідальності осіб, що вчиняють міжнародні та транснаціональні злочини, для захисту прав людини в Україні та забезпечення принципів міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Саско О., Крикунов О. Історичний розвиток інституту видачі особи (екстрадиції) в Україні. *Історико-правовий часопис: науковий журнал*. 2019. № 1 (13). С. 102-109.
2. Robert Herbert Wood. Extradition: Evaluating The Development, Uses And Overall Effectiveness Of The System. *Regent university Law Review*. 1993. Vol. 3. P. 45-46.
3. Нуруллаєв І. Становлення та розвиток екстрадиційних відносин як напрямку міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі злочинністю. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. С. 156-160. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/35.pdf
4. Bassiouni M. C. *International Extradition : United States Law and Practice*. 3d rev. ed. N.Y. : Oceana Publications, 1996. 967 p.
5. Burak Boz. From the past to the future of extradition: the rise of a new obligation as reverse extradition. *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2022. Vol. 2. P. 499-500.
6. Чехович С. Б. *Елементарний курс міграційного права України*. К.: МАУП, 2004. 216 с.
7. Magna Carta, 2015. URL: <https://www.britannica.com/topic/Magna-Carta/Reissues-of-1216-1217-and-1225>.

8. Зелінська Н. А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.11. 2006. 486 с.
9. Нестеренко С.С. Міжнародно-правовий захист прав людини при здійсненні екстрадиції. Дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Одеса, 2010. 226 с.
10. Нестеренко С.С. Історичний розвиток інституту екстрадиції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. № 48. С. 350–354.
11. George J. Andreopoulos, Extradition. URL: <https://www.britannica.com/topic/extradition>.

ДАРАГАНОВА Н. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
(Державний торговельно-економічний
університет)

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.30>

РОЛЬ УГОДИ ТРІПС ЯК ОДНОГО З ПРОВІДНИХ ДОГОВОРІВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Установлено, що питання міжнародної торгівлі належать до сфери діяльності значної кількості як міжурядових, так і неурядових міжнародних організацій, що утворюють цілісну систему інституцій, спрямованих на врегулювання, координацію, гармонізацію та взаємодію держав у питаннях міжнародної торгівлі.

Досліджено питання щодо значення Угоди СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності як одного з провідних договорів у сфері міжнародної торгівлі (Угода ТРІПС). Установлено, що Угода ТРІПС є провідним міжнародним договором, спрямованим на забезпечення адекватних стандартів та принципів, що стосуються існування, сфери дії та використання пов'язаних із торгівлею прав інтелектуальної власності, а також забезпечення ефективних і відповідних засобів захисту цих прав, як і ефективних та швидких процедур щодо недопущення та вирішення спорів між урядами.

На сьогодні Угода ТРІПС є найважливішою багатосторонньою угодою щодо питань інтелектуальної власності. Ця угода відіграє центральну роль у сприянні міжнародної торгівлі, а також при вирішенні міжнародних торгових спорів з питань інтелектуальної власності. З'ясовано, що Угода ТРІПС визначає систему інтелектуальної власності – інновацій, передачі технологій, суспільного добробуту.

Обґрунтована відсутність вичерпного переліку принципів в Угоді ТРІПС. Вважаючи як підґрунтя для визначення «принципів Угоди ТРІПС» класичне визначення принципів у міжнародному праві, установлено, що «принципами Угоди ТРІПС» є основоположні норми цієї угоди, що виражають її зміст, характерні ознаки та практику поведінки її суб'єктів. Виділено та проаналізовано основні принципи Угоди ТРІПС. Зокрема такі принципи, як: принцип суверенної рівності держав; принцип обмеженого режиму національного сприяння, принцип взаємної вигоди, принцип співробітництва, принцип мирного вирішення міжнародних спорів.

Ключові слова: міжнародний договір, міжнародна торгівля, інтелектуальна власність, міжнародне право.

Daraganova N. V. The role of the trips as one of the leading agreements in the sphere of international trade

It has been established that the issues of international trade belong to the sphere of activity of a significant number of both intergovernmental and non-governmental international organizations, which form an integral system of institutions aimed at the regulation, coordination, harmonization and interaction of states in international trade issues. The issue of the significance of the WTO Agreement on Trade Aspects

of Intellectual Property Rights as one of the leading treaties in the field of international trade has been studied.

It has been established that the WTO Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) is a leading international treaty aimed at ensuring adequate standards and principles regarding the existence, scope and use of trade-related intellectual property rights, as well as ensuring effective and adequate means of protecting these rights, as well as effective and expeditious procedures for the prevention and resolution of disputes between governments.

Today, the TRIPS is the most important multilateral agreement on intellectual property issues. This agreement plays a central role in the promotion of international trade, as well as in the resolution of international trade disputes on intellectual property issues. It was found out that the TRIPS defines a system of intellectual property – innovation, technology transfer, public welfare.

The absence of an exhaustive list of principles in the TRIPS is justified. Considering the classical definition of principles in international law as the basis for defining the «principles of the TRIPS», it was established that the «principles of the TRIPS» are the fundamental norms of this agreement, which express its content, characteristic features and practice of behaviour of its subjects. The main principles of the TRIPS are highlighted and analysed. In particular, such principles as: the principle of sovereign equality of states; the principle of a limited regime of national assistance, the principle of mutual benefit, the principle of cooperation, the principle of peaceful settlement of international disputes.

Key words: international agreement, international trade, intellectual property, international law.

Вступ. Питання міжнародної торгівлі належать до сфери діяльності значної кількості як міжурядових, так і неурядових міжнародних організацій, що утворюють цілісну систему інституцій, спрямованих на врегулювання, координацію, гармонізацію та взаємодію держав у питаннях міжнародної торгівлі. Провідною в системі цих інституцій є Світова організація торгівлі (далі – СОТ, англ. – *World Trade Organization, WTO*) – міжнародна організація, створена для лібералізації міжнародної торгівлі, і угоди якої охоплюють товари, послуги та інтелектуальну власність; зобов'язання окремих країн щодо митних тарифів чи інших торговельних бар'єрів; питання щодо відкриття та збереження відкритими ринки послуг, щодо процедур вирішення спорів тощо. Україна є членом СОТ з 16 травня 2008 року [1]. При цьому питання щодо міжнародної торгівлі таким специфічним об'єктом, яким є інтелектуальна власність, за декілька останніх десятиліть набуває пріоритетного значення. Цьому сприяли різні фактори: і прогрес інформаційно-комунікаційних технологій, і наявність нових, розширених можливостей цієї торгівлі, що формують нові виробничі мережі товарів і послуг із застосуванням інтелектуальної власності, і більш активна участь у цій торгівлі країн, що розвиваються тощо.

Всі зазначені фактори пов'язані із міжнародно-правовим врегулюванням інтелектуальної власності, визначенням її ролі, значенням, правової охорони саме у контексті міжнародних відносин. При цьому дослідження, об'єктом яких була інтелектуальна власність у більшості випадків здійснювалися з позиції цивільного права України (наприклад, дослідження І. Є. Якубівського, В. О. Токаревої, М. М. Ткачова, П. Г. Перерви, А. Шабаліна, В. Погребняка) або у межах правового регулювання адміністративного права (прикладом є праці таких науковців, як: П. В. Макушев, І. О. Руденко, С. В. Надобко, Н. П. Капітаненко, А. А. Ломакіна, А. В. Хрідочкін, Т. М. Дудін). Натомість дослідження питань інтелектуальної власності з позиції міжнародного права, міжнародно-правових відносин мали поодинокий та несистемний характер.

Постановка завдання. Враховуючи вказане, метою статті є дослідження питань щодо визначення ролі Угоди СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угоди ТРІПС) як одного з провідних договорів у сфері міжнародної торгівлі.

Результати дослідження. Насамперед слід зазначити, що, коли уряди країн у 1994 році «визначаючи, що їхні відносини в галузі торгівлі та економічного підприємництва повинні бути спрямовані на підвищення рівня життя, забезпечення повної зайнятості й значного та постійного зростання реального доходу й ефективного попиту, а також розширення виробництва товарів та послуг і торгівлі ними з урахуванням оптимального використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку, прагнення захистити й зберегти навколишнє середовище та поліпшити засоби для досягнення цього в такий спосіб, який є сумісним з їхніми відповідними потребами та інтересами на різних рівнях економічного розвитку, а також враховуючи й інші фактори» [2] домовилися про заснування СОТ, Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (далі – ТРІПС) не обговорювалася як окремий договір, а одразу ж визначалась як невід’ємна частина загальної Марракеської Угоди про заснування Світової організації торгівлі (Додаток 1С).

Як установлено у статті IV Угоди про заснування СОТ, що визначає структуру СОТ, Рада з питань торговельних аспектів прав інтелектуальної власності, як і Рада з питань торгівлі товарами та Рада з питань торгівлі послугами виконують свої функції під загальним керівництвом Генеральної ради СОТ. При цьому Рада ТРІПС здійснює нагляд за функціонуванням Угоди ТРІПС.

На сьогодні ТРІПС є найважливішою багатосторонньою угодою щодо питань інтелектуальної власності. Ця угода відіграє центральну роль у сприянні міжнародної торгівлі, а також при вирішенні міжнародних торгових спорів з питань інтелектуальної власності. ТРІПС визначає систему інтелектуальної власності – інновацій, передачі технологій, суспільного добробуту. Як вказано на офіційному сайті СОТ, «Угода ТРІПС є юридичним визнанням важливості зв’язків між інтелектуальною власністю і торгівлею та потреби у збалансованій системі інтелектуальної власності» [3].

Загалом же значимість врегулювання питань інтелектуальної власності не можливо переоцінити – насправді інтелектуальна власність стає одним із суттєвих факторів конкурентоспроможності економіки та соціально-економічного розвитку країни у цілому. Вона є найбільш цінним капіталом людства та визначає стратегію й тактику розвитку будь-якої країни світу.

Щодо самого терміну «інтелектуальна власність», то фактично в Україну він увійшов й набув розповсюдження як в науковій сфері, так і в законодавстві, з середини 90-х років минулого століття. Передусім це було пов’язано із закріпленням права на інтелектуальну власність та її захист у ч. 1 ст. 41 та ч. 1 і ч. 2 ст. 54 Конституції України. При цьому відповідно до п. 2 ст. 1 Угоди ТРІПС для її цілей термін «інтелектуальна власність» означає всі категорії інтелектуальної власності, які підпадають під дію розділів 1 – 7 Частини II цієї угоди (авторське право та суміжні права, торгові знаки, географічні зазначення, промислові зразки, патенти, топологія інтегральних мікросхем, захист нерозкритої інформації).

Крім того, легальне визначення терміну «інтелектуальна власність» дано насамперед у ст. 2 Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 1967 року (Стокгольмська конвенція) [4, с. 5-6], «інтелектуальна власність» включає права щодо літературних, художніх та наукових творів, виконавчої діяльності артистів, звукозапису, радіо- і телевізійних передач; винаходів у всіх галузях людської діяльності; наукових відкриттів; промислових зразків; товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень; захисту від недобросовісної конкуренції, а також всі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах. І держави, які підписали Стокгольмську конвенцію, зокрема й Україна, прийняли на себе зобов’язання щодо сприяння розробці заходів, які спрямовані на поліпшення охорони інтелектуальної власності в усьому світі та гармонізацію національних законодавств у цій сфері.

Слід вказати, що Угода ТРІПС набула чинності у 1995 р. [5]. Вона, як було вказано вище, входила як елемент складного набору торгових угод СОТ. У свою чергу ці угоди були обов’язковими для країн, які вирішили вступити до СОТ.

Структурно Угода ТРІПС складається з семи частин, що визначають такі питання, як: загальні положення й основні принципи цієї угоди; стандарти щодо наявності, сфери дії та використання прав інтелектуальної власності; забезпечення прав інтелектуальної власності; отримання та збереження прав інтелектуальної власності та відповідні процедури; недопущення спорів та їх вирішення; домовленості на перехідний період та інституційні домовленості. І насамперед, вважаємо, потрібно проаналізувати принципові положення, принципи, на яких ґрунтується Угода ТРІПС. Погоджуємося, що: «у міжнародному праві ієрархія норм у класичному національному розумінні відсутня, проте з упевненістю можна стверджувати про існування базису у вигляді системи принципів міжнародного права та надбудови у вигляді усіх норм міжнародного права» [6, с. 131]. Зазначене повністю стосується й принципів Угоди ТРІПС.

Загалом же, якщо аналізувати не лише положення цієї угоди, але й інших міжнародних договорів, що регулюють питання торгівлі у сфері інтелектуальної власності (наприклад, таких, як: Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 1961 р. [7]; Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин від 1961 р. [8]; Всесвітня конвенція про авторське право 1952 р. [9] тощо), можна зробити узагальнення про відсутність вичерпного, або принаймні усталеного, переліку принципів міжнародного права, які застосовуються щодо інтелектуальної власності. Не є винятком із цього правила і Угода ТРІПС.

При цьому в Угоді ТРІПС є ст. 8 «Принципи», у якій сказано, що: «1. Члени можуть при формулюванні або внесенні змін та доповнень до своїх законів та правил здійснювати заходи, необхідні для охорони здоров'я та харчування населення, а також спонукати суспільний інтерес у секторах, життєво важливих для їх соціально-економічного та технологічного розвитку, за умови, що такі заходи узгоджуються з положеннями цієї Угоди. 2. Відповідні заходи, за умови, що вони відповідають положенням цієї Угоди, можуть бути необхідні, щоб запобігти зловживанню правами інтелектуальної власності власниками цих прав або використанню практики, яка непомірно обмежує торгівлю або негативно впливає на передачу технологій між країнами», проте фактично принципів міжнародного права, як конститутивних опор на яких ґрунтується Угода ТРІПС є більше. Ці принципи, відповідно до засад міжнародного права можна поділити на загальні та спеціальні.

Саме ж поняття «принципи Угоди ТРІПС» ґрунтуються на засадах міжнародного права. І вже класичним можна вважати визначення принципів міжнародного права як основоположних загально-визначених норм, що виражають зміст, характерні ознаки й практику поведінки суб'єктів міжнародного права. Вважаючи підґрунтям для визначення «принципів Угоди ТРІПС» саме це класичне визначення принципів міжнародного права, «принципами Угоди ТРІПС» можна визначити основоположні норми цієї угоди, що виражають її зміст, характерні ознаки та практику поведінки її суб'єктів.

Також слід враховувати, що зміст основних принципів міжнародного права, як зазначив А. В. Войціховський, «відрізняється стабільністю, адже вони не піддаються впливові тих чи інших локальних змін у міждержавних відносинах. Разом із тим їх зміст характеризується динамізмом – закріплюючи досягнуте, вони розвиваються, мають до певної міри програмний характер» [10, с. 29]. І враховуючи положення міжнародного права, у контексті нашого дослідження, вважаємо за доцільне виділити насамперед ряд загальних/основних принципів.

Насамперед, це *принцип суверенної рівності держав*. Цей принцип проголошено у п. 1 ст. 2 Статуту Організації Об'єднаних Націй, де зазначено, що «Організація заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів» [11] та детально розкрито у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 1970 р., у якій встановлено, що поняття «суверенна рівність» включає такі елементи: а) держави юридично рівні; б) кожна держава має права, властиві повному суверенітету; с) кожна держава має поважати правосуб'єктність інших держав; d) територіальна цілісність та

політична незалежність держави недоторканні; е) кожна держава має право вільно обирати та розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи; ф) кожна держава зобов'язана виконувати повністю та сумлінно свої міжнародні зобов'язання та жити у світі з іншими державами [12].

Принцип суверенної рівності держав є основним і щодо міжнародно-правових відносин у сфері інтелектуальної власності у рамках Угоди ТРІПС. Для прикладу, норми ст. 1 цієї угоди, які визначають, що члени цієї угоди надають їй чинність і можуть, але не зобов'язані, передбачати у своєму законодавстві більш високий рівень захисту, ніж цього вимагає ця Угода, за умови, що такий захист не порушує положень цієї Угоди. Вони також є вільними у визначенні відповідного методу впровадження положень цієї Угоди у межах власної законодавчої системи та практики.

Наступним вважаємо слід виділити **принцип обмеженого режиму національного сприяння**. Зокрема, в Угоді ТРІПС (ст. 4) встановлена загальна норма про те, що, коли мова йде про захист інтелектуальної власності, то будь-яка «перевага, сприяння, пільга або імунітет, що надається членом підданим будь-якої іншої країни, повинні бути негайно і безумовно надані підданим всіх інших членів». Проте угодою встановлено і винятки з цього правила. Зокрема, вказана норма не поширюється на будь-яку перевагу, сприяння, пільгу або імунітет, надані іншій країні за таких чотирьох обставин, як: 1. вказана перевага є результатом дії міжнародних угод з судової допомоги або з захисту права у широкому розумінні, а не лише до захисту інтелектуальної власності; 2. ці переваги надані відповідно до положень Бернської Конвенції (1971) або Римської Конвенції, які визначають, що наданий режим є результатом не національного режиму, а режиму, наданого в іншій країні; 3. стосовно прав виконавців, виробників звукозаписів та радіомовних організацій, не передбачених Угодою ТРІПС; 4. це є результатом дії міжнародних угод у сфері захисту інтелектуальної власності, що набули чинності до набрання чинності Угодою СОТ та її частити – Угоди ТРІПС, але за умов, що про ці угоди сповіщено Раду з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності («Рада ТАПІВ»), та якщо ці угоди не встановлюють самоправну або невиправдану дискримінацію проти підданих інших членів.

Принцип взаємної вигоди. В Угоді ТРІПС закладено провідні положення, що стосуються взаємної вигоди для її членів та відсутності примусових або невзаємовигідних відносин між ними. Зокрема, у ст. 41 угоди передбачено, що «1. Члени повинні гарантувати, що примусові процедури, як визначено в цій частині, що їхнє законодавство передбачає, що дозволяють ефективні заходи проти будь-якої дії, що порушує права інтелектуальної власності, що підлягають під цю Угоду, зокрема швидкі заходи, спрямовані на недопущення порушень, та заходи, що стримують від подальших порушень. Ці процедури повинні застосовуватися таким чином, щоб уникнути створення бар'єрів для законної торгівлі та забезпечити гарантії проти їх зловживання. 2. Процедури, що стосуються захисту прав інтелектуальної власності повинні бути справедливими та неупередженими. Вони не повинні бути безпідставно ускладнені або вартість їх здійснення не повинна бути високою або супроводжуватися значними матеріальними затратами, містити безпідставні часові обмеження або невиправдані затримки». Крім того, у Преамбулі цієї угоди наголошується на необхідності зменшення викривлень та перешкод у міжнародній торгівлі та гарантування того, що заходи й процедури, спрямовані на забезпечення права інтелектуальної власності, самі не стануть бар'єрами для законної торгівлі.

Наступним основним принципом Угоди ТРІПС є **принцип співробітництва**. Він напряму пов'язаний з принципом взаємної вигоди і закріплений насамперед у вже згадуваній Стокгольмській конвенції. Так, у ст. 3 цієї конвенції (визначає цілі Всесвітньої організації інтелектуальної власності) встановлює, що метою цієї організації є сприяння охороні інтелектуальної власності у всьому світі шляхом співробітництва держав, а у відповідних випадках шляхом взаємодії з будь-якою іншою міжнародною організацією. Щодо Угоди ТРІПС, то у ній також передбачений цей принцип, наприклад, у ст. 40 угоди зазначено, що держави мають співробітничати шляхом надання відкритої для широкого

загалу не конфіденційної інформації, яка торкається предмета обговорення, а також іншої інформації, якою володіє член згідно з внутрішнім законодавством і до укладення взаємно прийнятних домовленостей щодо забезпечення її конфіденційності членом, який звернувся із проханням.

До основних принципів Угоди ТРІПС також належить і **принцип мирного вирішення міжнародних спорів**. В Угоді ТРІПС є ціла частина (частина V) присвячена питанням недопущення та вирішення спорів. Зокрема, ст. 63 установлює прозорість законодавства та судових рішень і адміністративних норм у сфері інтелектуальної власності – законодавства, судові рішення та адміністративних норм повинні бути обнародовані, щоб надати можливість органам влади і власникам прав ознайомитися з ними. Аналогічно й угоди, що стосуються змісту Угоди ТРІПС, і які діють між урядом або державними установами однієї країни та урядом або державними установами іншої країни, також повинні бути обнародовані. При цьому стаття 64 цієї угоди установлює порядок вирішення спорів. Насамперед те, що положення Статей XXII та XXIII Генеральної угоди про тарифи й торгівлю 1994 року так, як вони були розроблені та застосовані у Домовленості про вирішення спорів, повинні застосовуватися при проведенні консультацій та при вирішенні спорів за Угодою ТРІПС, якщо інше спеціально не передбачено у цій угоді.

Висновки. З урахуванням проведеного аналізу, Угоду СОТ про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (Угода ТРІПС) можна вважати провідним міжнародним договором, спрямованим на забезпечення адекватних стандартів та принципів, що стосуються існування, сфери дії та використання пов'язаних із торгівлею прав інтелектуальної власності, а також забезпечення ефективних і відповідних засобів захисту цих прав, як і ефективних та швидких процедур щодо недопущення та вирішення спорів між урядами. Виділено та проаналізовано основні принципи Угоди ТРІПС. Зокрема такі принципи, як: принцип суверенної рівності держав; принцип обмеженого режиму національного сприяння, принцип взаємної вигоди, принцип співробітництва, принцип мирного вирішення міжнародних спорів.

Список використаних джерел:

1. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі від 5 лютого 2008 року / Міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/981_049#Text.
2. Угода про заснування Світової організації торгівлі [підписання: 15.04.1994, набрання чинності для України: 16.05.2008] / Міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342#Text.
3. TRIPS – Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. URL : https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm#Topics.
4. Збірник нормативно-правових актів у сфері правового регулювання інтелектуальної власності України. С. 5-6. URL : https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/6361/1/2021_04_Інтелл%20власність_заказ%201492_2_МАКЕТ%20на%20утверждение.pdf.
5. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності [прийняття: 15.04.1994] / Міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text.
6. Задорожна С. М. Сучасні принципи міжнародного права в ієрархії норм міжнародного, наднаціонального і національного права. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 14 (27). С. 131. URL : <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72861>.
7. Міжнародна конвенція про охорону інтересів виконавців, виробників фонограм і організацій мовлення від 26.10.1961 / Міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_763#Text.
8. Міжнародна конвенція з охорони нових сортів рослин від 02.12.1961 / Міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_856#Text.
9. Всесвітня конвенція про авторське право 1952 року / Міжнародний документ. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_052#Text.

10. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. С. 29. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca8e8cab-2419-42b4-9d69-4fbd44385bd6/content>.

11. United Nations Charter (full text) від 26.06.1945. URL : <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

12. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24.10.1970. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml.

КАЧУРІНЕР В. Л.,кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Міжнародний гуманітарний
університет)

УДК 341.6

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.31>**ЧИ ПОВИНЕН АРБІТР БУТИ ЕКСПЕРТОМ З МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА
ОБРАННОГО СТОРОНАМИ ДО СУТІ СПОРУ?**

Стаття порушує проблему встановлення змісту вже обраного сторонами матеріального права до суті спору та характеризує роль арбітра у такому визначенні. Ефективне ведення справ у міжкультурному середовищі вимагає прозорості та передбачуваності. Трибунал має повноваження, але не зобов'язаний, проводити власні розслідування для встановлення такого змісту. Якщо зміст застосованого права не встановлено, арбітражний суд має право застосовувати будь-які норми права, які він вважає доцільними. Знання застосованого законодавства може, однак, відігравати більш важливу роль, коли результат стосується специфічної технічної юридичної проблеми. У такому випадку може бути доцільним надати юридичні докази, навіть якщо арбітри знають спірну правову систему, за умови, що вони надані кимось, чий авторитет вони, ймовірно, визнають. Нарешті, якщо у сторін є сумніви щодо очікувань арбітра щодо доказів матеріального права та виходячи з того, якщо сторони можуть мати різне розуміння необхідності доводити право, найкраще порушити їх на першому процесуальному слуханні. У міжнародному комерційному арбітражі кваліфікація та досвід арбітрів можуть відрізнятися залежно від правил і процедур арбітражної установи або угоди сторін. Хоча, загалом, бажано, щоб арбітри володіли знаннями та досвідом матеріального права, обраного сторонами, це не завжди суворе вимога. Арбітри зазвичай обираються на основі їх досвіду та знань у сфері міжнародного комерційного арбітражу. Очікується, що вони добре розумітимуть арбітражний процес і принципи справедливості та неупередженості. Однак, конкретна експертиза в обраному матеріальному праві не завжди може бути необхідною умовою. У деяких випадках сторони можуть призначити арбітрів, які мають досвід у певних галузях права, що стосуються спору. Наприклад, якщо спір стосується складних питань інтелектуальної власності, сторони можуть вибрати арбітрів, які мають досвід роботи в галузі права інтелектуальної власності. Це може допомогти переконатися, що арбітри усвідомлюють пов'язані з цим юридичні питання та можуть приймати обґрунтовані рішення. Зрештою, кваліфікація та досвід арбітрів визначаються самими сторонами або арбітражною установою. Важливо, щоб сторони врахували конкретні вимоги свого спору та вибрали арбітрів, які найкраще підходять для вирішення відповідних юридичних питань.

Ключові слова: матеріальне право, арбітр, докази, зміст матеріального права, господарський арбітраж.

Kachuriner V. L. Should the arbitrator be an expert on substantive law chosen by the parties to the merits of the dispute?

This article raises the problem of establishing the content of the substantive law already chosen by the parties to the merits of the dispute and characterizes the role of the arbitrator in such determination. Effective business management in a cross-cultural environment requires transparency and predictability. The tribunal has the power, but not the obligation, to conduct its own investigations to determine such content. If the content of the applicable law is not established, the arbitral tribunal has the right to apply any rules of law it deems appropriate. Knowledge of the applicable law may, however, play a more important role when the outcome involves a highly technical legal issue. In such a case, it may be appropriate to provide legal evidence, even if the arbitrators are familiar with the legal system at issue, provided that it is provided by someone whose authority they are likely to recognize. Finally, if the parties have doubts about the arbitrator's expectations of substantive law proof, and if the parties may have different understandings of the need to prove the law, it is best to raise them at the first procedural hearing. In international commercial arbitration, the qualifications and expertise of the arbitrators can vary depending on the rules and procedures of the arbitration institution or the agreement of the parties. While it is generally preferred that the arbitrators have knowledge and expertise in the substantive law chosen by the parties, it is not always a strict requirement. Arbitrators are typically selected based on their experience and expertise in the field of international commercial arbitration. They are expected to have a solid understanding of the arbitration process and the principles of fairness and impartiality. However, the specific expertise in the chosen substantive law may not always be a prerequisite. In some cases, the parties may choose to appoint arbitrators with expertise in specific areas of law relevant to the dispute. For example, if the dispute involves complex intellectual property issues, the parties may opt for arbitrators with expertise in intellectual property law. This can help ensure that the arbitrators have a deep understanding of the legal issues involved and can make informed decisions. Ultimately, the qualifications and expertise of the arbitrators are determined by the parties themselves or the arbitration institution. It is important for the parties to consider the specific requirements of their dispute and select arbitrators who are best suited to handle the legal issues involved.

Key words: *material law, arbitrator, evidence, content of the substantive law, commercial arbitration.*

Вступ. Сторони комерційного арбітражу, як правило, мають свободу вибору права, яке регулюватиме суть їхнього спору. Це часто називають положенням про вибір права або положенням про регулююче право [2]. Це дозволяє сторонам вибрати правову базу, яка буде застосовуватися арбітрами при вирішенні питань по суті справи. Вибір права може мати значні наслідки для результату спору, оскільки різні правові системи можуть мати різні норми та принципи, які регулюють права та обов'язки сторін.

Постановка проблеми. Дана стаття не про закон, який регулює арбітражну процедуру чи арбітражну угоду, і не про те, яке матеріальне право застосовується. Ми припускаємо, що цей вибір був зроблений сторонами або арбітрами. Зробивши цей вибір, увага зосереджується на тому, як визначити та встановити зміст обраного закону.

Вклад основного матеріалу. За останні кілька десятиліть ми стали свідками потужної хвилі гармонізації арбітражного законодавства у світі, "глобалізації арбітражу", якщо хочете. Цей рух розпочався з Нью-Йоркської конвенції [15], продовжився з Арбітражного регламенту ЮНСІТРАЛ [13], Типовий закон ЮНСІТРАЛ [14], Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА) [9], Договір до Енергетичної Хартії [11], інституційні правила та багато національних законів, за одним винятком, яким є Федеральний закон США про арбітраж [16].

Судді в міжнародному комерційному арбітражі, особливо у справах, що стосуються різних правових систем, можуть не мати глибоких знань про всі закони кожної держави світу. У таких випадках арбітри або судді часто покладаються на певні механізми для вирішення цієї проблеми:

1. Юридичні експерти: у складних справах, що стосуються іноземних законів, суддя або арбітр може звернутися за допомогою до юридичних експертів або консультантів, які спеціалізуються на відповідній правовій системі. Ці експерти можуть надати інформацію та вказівки щодо застосування іноземних законів, забезпечуючи справедливий та обґрунтований процес прийняття рішень.

2. Юридичні дослідження: судді та арбітри мають доступ до інструментів і ресурсів правових досліджень, які дозволяють їм проводити ретельне дослідження іноземних законів. Вони можуть посилаючись на юридичні бази даних, наукові публікації, прецедентне право та інші надійні джерела, щоб зрозуміти відповідні правові принципи та прецеденти.

3. Підтримка сторін: сторони, які беруть участь в арбітражі, також можуть зіграти певну роль у наданні відповідної інформації та правових аргументів на основі обраного права. Вони можуть представити своє розуміння застосовного законодавства та подати підтверджувальну документацію, щоб допомогти судді чи арбітру. Наприклад, сторони можуть подати деякі юридичні документи, законодавчі положення та коментарі щодо тлумачення договору і цього буде достатньо, оскільки рішення залежить від фактів і тлумачення контракту.

Важливо зазначити, що від суддів і арбітрів очікується неупередженість і справедливість підходу до справ, незалежно від їх знайомства з конкретною правовою системою. Вони несуть відповідальність за забезпечення дотримання прав сторін і вирішення спору відповідно до застосовного права, обраного сторонами.

Багато практикуючих арбітражів підходять до статусу закону, який регулює суть справи, посилаючись на правила, що застосовуються в судах їхніх країн. На думку автора такий підхід не має сенсу. Ситуація в національних судах і в міжнародному арбітражі дуже відрізняються. Національні суди мають *lex fori*, і будь-який інший закон є іноземним. Арбітражні суди не мають *lex fori*, отже, сама концепція іноземного права є недоречною. Простіше кажучи, є дві основні теорії.

Деякі юрисдикції розглядають іноземне право як факт, який має бути доведений сторонами [17]. Якщо це не доведено, то замість нього застосовується *lex fori*. Найкращим прикладом такого підходу є англійське законодавство, де зміст іноземного права зазвичай встановлюється свідками-експертами, а суд обирає, яким експертним доказам він надає перевагу [10; 3; 8]. На відміну від багатьох юрисдикцій цивільного права, французьке право поділяє цей підхід [7]. На думку автора такий підхід не позбавлений ризиків, адже може порушитися баланс між сторонами, у випадку якщо право *lex fori* обране арбітром є національним правом однієї зі сторін, то, тоді може скластися ситуація у якій одна із сторін отримає надмірний захист (справа *Troim Miller Inc. v Facebook Ireland limited*) [12].

Тепер, давайте розглянемо іншу ситуацію у якій арбітражний суддя є спеціалістом з обраного матеріального права сторонами та помічає і розуміє, що адвокат однієї зі сторін міг би робити краще свою роботу. У такому випадку постає питання чи може суддя допомагати чи якимось чином спрямовувати адвоката, робити йому підказки? Як зазначає суддя ККС ВС Аркадій Бущенко у статті “Низький рівень фаховості сторін впливає на якість захисту судьями прав людей” зазначає, що: “Через погану роботу адвоката я не можу якісно виконувати функцію захисту як суддя, оскільки переді мною не ставляться питання. Хоча я бачу, які питання мали б ставитися, але ж не можу бути упередженим і робити підказки адвокату! [2]. Тобто, результатом втручання судді стане порушення змагальності сторін. Так от у ст. 36 (1) Регламенту міжнародного комерційного арбітражного суду при ТППУ вказується, що “Арбітражний розгляд здійснюється на засадах диспозитивності, змагальності та рівності сторін. До сторін має бути рівне ставлення, і кожній стороні мають бути надані усі можливості для викладення своєї позиції”. Можливий вихід з даної ситуації демонструє

англійське право, де зміст іноземного права зазвичай встановлюється свідками-експертами, а суд обирає, яким експертним доказам він віддає перевагу [6; 5]. Трибунал має вирішувати всі процесуальні та доказові питання, з урахуванням права сторін узгодити будь-яке питання. Іноді вони сперечаються з законом і просто подають документи на підтримку. Іноді вони додають юридичні висновки, а іноді також пропонують усні свідчення експерта.

Арбітражний трибунал може не мати надійного доступу до необхідних юридичних матеріалів, якщо тільки обраний арбітр не є професіоналом у даній системі права. У такому випадку, арбітражний суд міг би призначити експертом місцевого юриста. Наразі не існує чітко встановленої арбітражної практики.

На думку автора вихід з даної ситуації можливий його можна знайти у законодавстві США, зокрема правило 44.1 Федеральних правил цивільного судочинства (Federal Rules of Civil Procedure – FRCP). Як наслідок, правило 44.1 забезпечує збалансоване рішення: сторона, яка має намір порушити питання, що стосується законодавства іноземної країни, повинна повідомити про це шляхом звернення до суду або іншого розумного письмового повідомлення. Суд, визначаючи іноземне законодавство, може розглянути будь-який відповідний матеріал або джерело, включаючи свідчення, незалежно від того, подано стороною чи ні, або прийнятно згідно з Федеральними правилами доказування. Рішення суду розглядається як постанова з питання права [4]. Іншими словами, іноземне право є правом, і суд має широкі повноваження проводити власне дослідження, але не зобов'язаний це робити. Зміст правила 44.1 може стати корисним керівництвом для арбітражної практики. А також, стаття 4511(b) New York Laws CVP (Цивільне право та правила) 2022: “кожен суд може взяти до відома без запиту... закони іноземних країн”. Крім того, згідно з правилом 4511(c), “незалежно від того, чи розглядається справа в судовому порядку, чи збираються докази, кожне питання, зазначене в цьому розділі, вирішується суддею або арбітром та включається до його висновків або доручається журі. Такі висновки або звинувачення підлягають перегляду в апеляції як висновки або звинувачення, що стосуються права”. Нарешті, Правило 4511(d) передбачає, що “під час розгляду того, чи питання права має бути прийнято до відома суду, і при визначенні питання права, яке має бути прийнято до відома суду, суд може розглянути будь-яке свідчення, документ, інформацію чи аргумент на цю тему, незалежно від того, запропоновано стороною чи виявлено в результаті її власного дослідження. Незалежно від того, чи було прийнято судові повідомлення, друкована копія статуту чи іншого письмового закону або прокламації, указу чи розпорядження виконавчої влади міститься в книзі чи публікації, яка нібито була опублікована урядом або загально визнана як доказ чинного закону в судових трибуналах юрисдикції, де він є чинним, є очевидним доказом такого закону, а неписане або загальне право юрисдикції може бути підтверджено свідками або друкованими звітами про справи судів юрисдикції”.

І на останок, вчений Хенд писав у 1901 році, що “ніхто не буде заперечувати, що закон повинен певним чином ефективно використовувати експертні знання, де б це не допомагало врегулювати суперечки, єдине питання полягає лише в тому, як це можна зробити найкраще”. Понад століття потому це питання все ще залишається відкритим, а міжнародне право продовжує розвиватися, щоб більш ефективно використовувати експертні свідчення. Це питання також стає все складнішим з кожним днем, оскільки людська діяльність, суперечки, які виникають у зв'язку з цією діяльністю, і міжнародні угоди, які встановлюють правила для розгляду цих суперечок, також зростають у масштабі та своїй власній складності.

Висновки. Справді, ефективне ведення справ у міжкультурному середовищі вимагає прозорості та передбачуваності. Трибунал має повноваження, але не зобов'язаний, проводити власні розслідування для встановлення такого вмісту. Якщо зміст застосовного права не встановлено, арбітражний суд має право застосовувати будь-які норми права, які він вважає доцільними. Знання застосовного законодавства може, однак, відігравати більш важливу роль, коли результат стосується дуже технічної юридичної проблеми. Крім того, якщо ніхто з трибуналу або, можливо, лише співарбітри, крім голови, не мають досвіду в застосовному законодавстві, часто буде доцільно надати юридичні докази. Але не слід подавати

юридичний висновок до арбітражу, голова якого походить з країни, в якій він або вона очікує мати контроль над законом і є авторитетом у цій галузі. Якщо ж доказів закону інколи недостатньо, а справа порушує дуже технічне питання права, яке не вирішено, може бути доцільним надати юридичні докази, навіть якщо арбітри знають спірну правову систему, за умови, що вони надані кимось, чий авторитет вони, ймовірно, визнають. Нарешті, якщо у вас є сумніви щодо очікувань арбітра щодо доказів матеріального права та виходячи з того, якщо сторони можуть мати різне розуміння необхідності доводити право, найкраще порушити їх на першому процесуальному слуханні.

Список використаних джерел:

1. Бущенко А. Низький рівень фаховості сторін впливає на якість захисту суддями прав людей. URL: /1040473/
2. Кабрера Ю. Вибір застосовуваного матеріального права сторонами до суті спору. URL: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/1039>
3. Cross-Examination of Experts David Roney Sidley Austin LLP. 18 August 2023. URL: <https://globalarbitrationreview.com/guide/the-guide-advocacy/sixth-edition/article/cross-examination-of-experts>
4. Federal Rules of Civil Procedure. URL: <https://www.dccourts.gov/sites/default/files/2017-05/Civil%20Rule%2044.1.%20Determining%20Foreign%20Law.pdf>
5. FS Cairo (Nile Plaza) LLC v Lady Brownlie UKSC 45. 2021. URL: <https://www.supremecourt.uk/cases/uksc-2020-0164.html>
6. Hoyle M. Pleading and proving foreign law in the English courts. Barrister, One Essex Court Opens in a new window https://www.oelaw.co.uk/images/uploads/documents/Pleading_w-036-2170_2.pdf
7. Laure A Burrus. Circulation of the international arbitration clause: French and Swiss cases. URL: https://www.academia.edu/33427131/Circulation_of_the_international_arbitration_clause_French_and_Swiss_cases
8. Matthew W. Reliability of Expert Evidence in International Disputes. Michigan Journal of International Law. Volume 38, Issue 2. 2017. Swinehart United States Department of the Treasury. URL: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1489>
9. North American Free Trade Agreement (NAFTA). URL: <https://www.trade.gov/north-american-free-trade-agreement-nafta>
10. Pleading and proving foreign law in the English courts by Matthew Hoyle, Barrister, One Essex Court Opens in a new window. URL:
11. The Energy Charter Treaty. URL: <https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/>
12. Troim Miller Inc. v Facebook Ireland limited. URL: <https://perma.cc/9ESS-XWWY>
13. UNCITRAL Arbitration Rules URL: <https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/contractualtexts/arbitration>
14. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006. URL: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration
15. United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. New York. 10 June 1958. URL: <https://www.newyorkconvention.org/english>
16. US Federal Arbitration Act. URL: <http://uscode.house.gov/view.xhtml?path=/prelim@title9&edition=prelim>
17. ״Ben Hamo 5860/16 Inc Facebook ״ ומה ןב (״בנ 31.5.2018). URL: https://www.law.co.il/media/computer-law/ben_hemo2.pdf

ЛАТКОВСЬКИЙ П. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного
та фінансового права
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 341.1/8:347.73:336

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.32>

МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА СИСТЕМА: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

Ефективний розвиток держави неможливий без врахування досвіду провідних країн світу. Нові реалії вимагають досягнення темпів зростання, необхідних для відновлення та перебудування економіки таким чином, щоб її рушійною силою став динамічний, конкурентоспроможний як державний, так і приватний сектор, з орієнтацією на ЄС, враховуючи гостру потребу у фінансуванні державного бюджету та співпрацю з міжнародними партнерами.

Незважаючи на всі виклики, пов'язані з глобалізацією та розвитком міжнародної фінансової системи, вона залишається одним із ключових інструментів, забезпечуючи міжнародну економічну інтеграцію. Її розвиток має бути спрямований на сталий розвиток економіки, покращення життя людей та захист навколишнього середовища. В умовах війни, яка ведеться з метою знищення українського народу, це вимагає подальшого зміцнення співробітництва між державами, підтримки боротьби України за свободу проти російської агресії та зміцнення довгострокової самооборони України та Європи.

Важливим завданням міжнародної фінансової системи є забезпечення фінансової стабільності. Стабільність фінансової системи має важливе значення для захисту від потенційних криз та забезпечення економічного зростання. Для досягнення цієї мети міжнародна фінансова система повинна мати адекватні та ефективні інструменти регулювання та моніторингу, щоб запобігти виникненню криз та реагувати на них у разі потреби.

4 листопада 2022 року прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту фінансової системи України від дій держави, що здійснює збройну агресію проти України, та адаптації законодавства України до окремих стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) і вимог Директиви ЄС 2018/843», в якому наголошено на застосуванні заходів впливу, якщо оприлюднена інформація може загрожувати стабільності фінансової системи.

Ключові слова: міжнародна фінансова система, світова фінансова система, фінансова система, міжнародні фінанси, міжнародні фінансові відносини, фінансова стабільність, міжнародне право.

Latkovskiy P. P. International financial system: concept and structure

Effective development of the state is impossible without taking into account the experience of the leading countries of the world. The new realities require achieving the growth rates necessary for the recovery and reconstruction of the economy in such a way that its driving force becomes a dynamic, competitive, both public and private sector, with an orientation towards the EU, taking into account the urgent need for financing the state budget and cooperation with international partners.

Despite all the challenges associated with globalization and the development

of the international financial system, it remains one of the key tools ensuring international economic integration. Its development should be aimed at sustainable development of the economy, improvement of people's lives and protection of the environment. In the conditions of the war, which is being waged to destroy the Ukrainian people, this requires further strengthening of cooperation between states, support of Ukraine's struggle for freedom against Russian aggression, and strengthening of long-term self-defence of Ukraine and Europe.

Ensuring financial stability is an important task of the international financial system. The stability of the financial system is important to protect against potential crises and ensure economic growth. To achieve this goal, the international financial system must have adequate and effective regulatory and monitoring tools to prevent and respond to crises when necessary.

On November 4, 2022, the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Protection of the Financial System of Ukraine from the Actions of a State Carrying Out Armed Aggression Against Ukraine and the Adaptation of Ukrainian Legislation to Certain Standards of the Financial Action Task Force Against Money Laundering (FATF)" was adopted and the requirements of the EU Directive 2018/843", which emphasizes the application of influence measures if the disclosed information may threaten the stability of the financial system.

Key words: *international financial system, world financial system, financial system, international finance, international financial relations, financial stability, international law.*

Постановка завдання. Спостерігаючи вплив процесів глобалізації на світове фінансове середовище, можна сказати, що для розуміння сутності міжнародних фінансів, правильної побудови міжнародної фінансової політики, актуальним питанням стає дослідження міжнародної фінансової системи для вдосконалення та відновлення національної фінансової системи особливо у період повоєнної відбудови, адже це є надзвичайно важливим завданням, реалізація якого залежить від міжнародної фінансової політики.

Результати дослідження. Для залучення іноземного капіталу, Україна має вживати заходи в сфері інвестиційного клімату, верховенства права та правосуддя. З метою залучення в українську економіку іноземних інвесторів вже створено унікальну електронну платформу *Advantage Ukraine*, на якій зібрано понад 500 інвестпроектів та можливостей у 10-ти галузях економіки [1]. Кожен потенційний інвестор, зареєструвавшись на платформі, має можливість отримати вичерпну інформацію про можливості інвестування, конкретні проекти та вигоди, які матиме від вкладання в економіку України.

Україна прагне залучити інвестиції у свою економіку ще до закінчення війни. Для цього країні необхідно запровадити комплексне страхування воєнних ризиків як для іноземних, так і для вітчизняних підприємців. А також створити фонди рефінансування та пере-страхування з пільговими зобов'язаннями щодо покриття ризиків страховиків для максимальної доступності страхових продуктів. Це складний процес, який вимагає участі всіх зацікавлених сторін, включаючи країни G7 та керівні органи ЄС [2].

Значну роль в залученні інвестицій відіграють міжнародні фінансові системи, особливо сьогодні, коли постала проблема ефективного здійснення та координування фінансової та економічної політики для забезпечення безпеки кордонів. Тож важливими питаннями постає дослідження міжнародної фінансової системи, міжнародних фінансів, міжнародних фінансових відносин з метою вдосконалення національної фінансової системи та розроблення напрямків фінансової стабілізації держави.

Міжнародні фінанси є системою складних за своєю структурою відносин, які пов'язані з міжнародним рухом грошових коштів, що включають їх формування, використання і розподіл (перерозподіл) міжнародними інститутами та організаціями. Виступаючи історичною категорією, яка постійно розвивається, набуваючи складної форми, розвиток

міжнародних фінансів зумовлений глобалізацією економічних зв'язків та посиленням інтеграційних процесів у різних сферах, включаючи фінансову, економічну і політичну сфери. Міжнародні фінанси науковцями визначаються як фонди фінансових ресурсів, створення і використання яких здійснюється на світовому або міжнародному рівнях для задоволення суспільних потреб, які мають міжнародне значення.

Водночас варто зауважити, міжнародні фінанси тісно пов'язані з розвитком міжнародної фінансової системи, яка є формою організації та контролю валютних потоків і закріплена нормами міжнародного права, угодами на рівні міжнародних та регіональних організацій та національним законодавством країн-учасниць. Стабільність та ефективність функціонування міжнародної фінансової системи залежать від відповідності її принципів світовій економічній структурі, інтересів провідних країн та загальної політичної ситуації. [3, с. 9]

Досить часто спостерігаються розбіжності в тлумаченні понять «міжнародна фінансова система», «світова фінансова система», «глобальна фінансова система». Автори часто їх ототожнюють, по-різному тлумачиться і поняття міжнародних фінансів, і міжнародних фінансових відносин.

Відмітимо, адже віддавна відомо, що слово має особливу магічну силу, воно може впливати на наші думки і навіть на доквілля. Думка – це можливість, а слово – це дія. Можливість породжує дію. Думка через слово, як носій інформації, породжує дію, матеріалізується у світі. Думка матеріалізується через слово.

Відомий давньоримський політичний діяч та філософ, який був одним із зачинателів римської розповідної прози Марк Тулій Цицерон писав: «Світовий організм є нерозривне ціле» (*Mundi corpus apte cohaeret*). [4]. Прояв цього висловлювання є особливо очевидним в міжнародній фінансовій системі.

Динамічний розвиток будь якої держави неможливий без урахування світового досвіду провідних зарубіжних країн. Сучасний етап характеризується впровадженням нових інформаційних технологій у всіх сферах життя суспільства, у тому числі і в міжнародній фінансовій системі. Новою реальністю стає Інтернет-банкінг [5] та цифрові платежі [6; 7]

Прогрес не стоїть на місці, у світі починають з'являтися та впроваджуватись принципово нові технології, такі як штучний інтелект та хмарні сервіси, які базуються на технології хмарних обчислень (*cloud computing*). Окремо варто відзначити появу комплексних технологічних платформ, які в майбутньому можуть кардинально змінити фінансове середовище. Нові технології, зі значними капітальними вкладеннями, впроваджуються і на міжнародних фінансових ринках.

Нині цифрові технології є головними двигунами зростання та технологічного розвитку світової економіки. Сприяючи підвищенню конкурентоспроможності різних секторів світової економіки, створенню нових можливостей для бізнесу в системі підключення до цифрових глобальних мереж, впровадження цифрових технологій прискорює виведенню нових цифрових товарів на світовий ринок. Процес цифровізації не відбувається одночасно в різних країнах світу, у зв'язку з чим спостерігається певний розрив у ступені цифровізації національних економік, що породжує цифрову нерівність і, як наслідок, посилення залежності будь-якої країни від розвинених країн. Правові норми, закріплені у законодавстві, фінансова політика, що проводиться в країні у сфері міжнародних фінансів, досягнутий рівень економічного розвитку, впровадження нових інформаційних технологій та багато інших факторів відіграють істотну роль у процесі цифрової трансформації економіки тієї чи іншої країни.

Досліджуючи міжнародне право, О. Мережко стверджує, що правовій науці бракує наукового визначення міжнародного права, яке могло б відрізнити його від інших видів правових і нормативних явищ. Олександр Мережко, який є одним серед вітчизняних дослідників наукового доробку Л.Й. Петражицького, стверджує, що таке визначення можна сформулювати на основі теорії права Л.Й. Петражицького, який розглядає право як психологічний феномен [8].

Взагалі говорячи про міжнародні фінансові відносини і безпосередньо про світову фінансову систему, що функціонує у світовому господарстві, в науковій літературі

звертається увага вченими на її складові. Залежно від рівня взаємодії суб'єктів фінансову систему поділяють на: національну, регіональну, міжнародну, транскордонну та глобальну, або світову.

Розглядаючи стабільність міжнародних фінансових відносин, вчені визначають основні передумови, на яких вони ґрунтуються. По-перше, необхідність чіткої системи трансформації (обміну) валют. Будь-який суб'єкт, якому потрібна відповідна валюта для міжнародних розрахунків, повинен мати можливість її придбати. Як зазначає В.М. Опарін, держава може у певний спосіб регулювати й обмежувати цей процес, але головне, щоб це не впливало негативно на стан міжнародних фінансових відносин. По-друге, важливо забезпечити реальність обмінного курсу, тобто в процесі трансформації грошовий потік не повинен ні збільшитись, ні зменшитись в обсягах. Міжнародні фінансові відносини загалом і міжнародна торгівля, зокрема, можуть успішно розвиватись тільки на засадах еквівалентності обміну, що, у свою чергу, можливо лише на основі реального курсу валют. Як вказує науковець, основою забезпечення сталого розвитку світової економіки, міжнародної торгівлі і міжнародних фінансових відносин є надійний механізм курсоутворення, що дає змогу достовірно визначати валютні курси, які максимально наближені до реального співвідношення купівельної спроможності валют різних країн світу [9].

Світову фінансову систему досліджують за допомогою системного підходу: 1) розглядаючи світову фінансову систему через призму світових фінансових відносин; 2) ототожнюючи поняття світової фінансової та світової валютної системи як економічні відносини, пов'язані з функціонуванням світових грошей, які обслуговують різні види господарських зв'язків між країнами; 3) визначаючи світову фінансову систему шляхом її структуризації через призму інститутів, які беруть участь у переміщенні світових фінансових ресурсів. Світову фінансову систему визначають як цілісне утворення, яке складається з окремих елементів, взаємопов'язаних між собою, що охоплює усю сукупність міжнародних фінансових відносин [10, с. 10-11].

Інші автори стверджують, що світову фінансову систему створює сукупність фінансових ринків та фінансових інститутів (установ), що функціонують у правовому й податковому середовищі міжнародного бізнесу, відносячи до них міжнародні фінансові ринки; банки, корпорації; міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації; спеціалізовані фінансово-кредитні інститути (портфельні інвестори: страхові пенсійні фонди); віртуальний фінансовий сектор (інтернет-банки, інтернет-валюта); міжнародні фондові та товарні біржи [11].

Досліджуючи проблеми стану світової фінансової системи та її вплив на фінансово-економічний розвиток України, Т.О. Голоядова провела аналіз глобальних фінансово-економічних проблем розвитку держав світу і особливо світової кризи 2008-2009 рр. та відмітила, що сучасний розвиток фінансового сектору України, як і інших держав світу, відбувається на тлі масштабних трансформацій міжнародних фінансів, які розгортаються здебільшого навколо бюджетно-боргових проблем багатьох країн в умовах накопичених глобальних макроекономічних і макрофінансових дисбалансів [12].

Світова фінансова система – це, по суті, система взаєморозрахунків як усередині держави, так і між різними державами. Це ринок, де продаються, купуються, беруть у борг усілякі товари та послуги у глобальному масштабі. Світова фінансова система – це економічні відносини, пов'язані з функціонуванням світових грошей, що обслуговують різні види взаємозв'язків між країнами (зовнішня торгівля, вивезення капіталу, інвестування, надання позик та субсидій ін.).

Вчені-економісти зазначають, що світова фінансова система функціонує як сукупність міжнародних валютних, кредитних і розрахункових відносин, пов'язаних між собою за допомогою взаємодії світових фінансових ринків, міжнародних фінансових інститутів, взаємозалежних між собою в певному порядку через світові фінансові потоки. Слід погодитися з тим, що світова фінансова система знаходиться у постійній динаміці, її розвиток не стоїть на місці [13, с. 16].

Усі складові світової фінансової системи багатогранні і взаємопов'язані між собою, отже, для її гармонійного та ефективного функціонування в умовах глобалізації необхідною умовою є злагоджена робота всіх її структурних елементів.

Стосовно визначення глобальної фінансової системи (Світова фінансова система, Global financial system, GFS), то її, як правило, розглядають як фінансову систему, що складається з інститутів і регуляторів, які діють на міжнародному рівні, на відміну від тих, які діють на національному або регіональному рівні. Основними учасниками глобальної фінансової системи є міжнародні інститути, такі як Міжнародний валютний фонд і Банк міжнародних розрахунків, національні агентства і відомства, наприклад, центральні банки і міністерства фінансів, приватні установи, що діють у глобальному масштабі, наприклад, банки і хедж-фонди.

Слід відмітити, що категорії «світова фінансова система» та «глобальна фінансова система», увійшовши в науковий обіг, так і не знайшли закріплення на законодавчому рівні.

Більшість науковців за територіальною ознакою фінансові системи поділяють на види: світова, регіональна, національна. В монографії, присвяченій теоретичним засадам та особливостям сучасного розвитку міжнародного фінансового правопорядку в умовах фінансової глобалізації, О.Р. Войцеховська зазначає, що фінансова система являє собою сукупність міжнародних фінансових ринків і транскордонних фінансових потоків грошового капіталу, які опосередковуються фінансовими правовідносинами між різними суб'єктами, що регулюються правовими фінансовими нормами різних систем права – міжнародної та національної.

Окрім цього, варто наголосити, що міжнародну фінансову систему визначають як форму організації та регулювання валютних потоків, закріплену нормами міжнародного права, міжнародними та регіональними угодами, національними законодавствами країн – учасниць міжнародної фінансової системи [3, с. 9]; як систему, яка включає всі фінансові відносини між різними країнами і учасниками міжнародних фінансових ринків; як складову частину та одну з найскладніших сфер світового господарства. У ній зосереджені проблеми світової та національних економік, розвиток яких історично йде паралельно та має тісний взаємозв'язок, тим більше за сьогоденних темпів глобалізації. Міжнародні зв'язки немислимі без налагодженої системи фінансових відносин. Розвиток та стабільне функціонування міжнародної фінансової системи обумовлені зростанням продуктивних сил, створенням світового ринку, поглибленням міжнародного поділу праці, формуванням світової системи господарства, інтернаціоналізацією господарських зв'язків.

Незважаючи на те, що на організацію фінансових систем зарубіжних країн з розвитком ринковою економікою впливають національні, регіональні та глобальні особливості, у світовій практиці виділяють три типи соціально-економічних моделей: американську, західноєвропейську та японську [14, с. 56; 10, с. 12-13].

В цілому, міжнародна фінансова система продовжує розвиватися і адаптуватися до умов глобалізації, що змінюються, до тих змін, що відбуваються у суспільстві. Разом із тим, подальше посилення співробітництва між державами та міжнародними організаціями дозволить забезпечити більш справедливу та ефективну міжнародну фінансову систему, здатну забезпечити стійке економічне зростання та захист інтересів усіх учасників такого процесу.

Висновки. Проведене дослідження дає можливість сформулювати наступні визначення. Міжнародна фінансова система – це система, яка включає в себе взаємодію між фінансовими ринками, інституціями та учасниками різних країн. Міжнародна фінансова система зазвичай розглядається на рівні країн і їхніх економічних відносин та включає в себе такі терміни, як міжнародна торгівля, обмін валютами, іноземні інвестиції та інші міжнародні фінансові операції. Світова фінансова система – певна сукупність національних фінансових систем, яка розкриває широкий та комплексний рівень фінансової інтеграції між країнами та ринками, де кожна країна розробляє та реалізує фінансову політику на основі принципів і механізмів ринкового (позаринкового) розподілу й перерозподілу світових фінансових ресурсів. Глобальна фінансова система включає в себе фінансові відносини

і фінансово-правову взаємодію не тільки між країнами, але й інтеграцію та взаємозалежність в світовому фінансовому просторі, включаючи всі національні, регіональні, місцеві фінансові системи та їх взаємодію. Цей термін може враховувати вплив глобальних факторів, таких як технологічний прогрес, глобальні фінансові кризи, кліматичні зміни, які впливають на фінансову стабільність та економічний розвиток всіх країн світу.

Список використаних джерел:

1. Інвестиції в Україну та відновлення економіки. Міністерство економіки України. 03.01.2024. <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang>
2. Свириденко Ю. Для залучення інвестицій потрібні механізми страхування воєнних ризиків. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3674092-dla-zalucenna-investicij-potribni-mehanizmi-strahuvanna-voennih-rizikiv-sviridenko.html>
3. Міжнародна фінансова система : підручник / Н.В. Касьянова, В.М. Кочетков та ін. //За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. В.М. Кочеткова. Київ : Видавництво Ліра-к, 2023. 270 с.
4. Мудрість тисячоліть. Притчі та афоризми / уклад. Л. В. Лапшина. Х. : Віват, 2019. 320 с. (Серія «Одвічні істини»)
5. Латковська Т.А., Марущак А.В., Олексій У.О. Правові та теоретичні проблеми визначення Інтернет-банкінгу в Україні. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*. 2021. № 1 (36). С. 27-34.
6. Латковський П.П. Сучасний погляд на принципи цифрової трансформації податкової системи. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2023. № 32. С. 73-84.
7. Латковський П.П. Ефективність платіжних систем як запорука стабільного функціонування фінансової системи. *Наше право*. 2023. № 3. С. 151-156.
8. Leon Petrażycki. Law, Emotions, Society. (Oleksandr Merezhko. Petrażycki's Theoretical Contributions to International Law.). 2022. С. 209-229.
9. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник. К.: КНЕУ, 2002. 240 с. <https://buklib.net/books/21884/>
10. Світова фінансова система: навч. посіб. / уклад.: О.М. Грубляк, Е.О. Юрій. Чернівці. Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича. 2023. 217 с.
11. Міжнародна економіка. https://pidru4niki.com/15590427/ekonomika/mizhnarodna_makroekonomika.
12. Голоядова Т.О. Проблеми сучасного стану світової фінансової системи та її вплив на фінансово-економічний розвиток України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 68-70.
13. Селіверстова Л.С. Особливості функціонування фінансових систем у зарубіжних країнах. *Економіка та держава*. № 3. 2018. С. 14-16.
14. Селіверстова Л.С. Фінанси корпорацій: монографія. К.: КНТЕУ, 2013. 320 с.

ПОБЕРЕЖНИЙ Ю. В.,
аспірант кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
(Національний авіаційний університет)

УДК 342.7: 341.231
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.33>

**ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ
ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД:
ВІД СТАДІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ДО СУДУ**

В статті розкрито головні принципи міжнародно-правового захисту права на справедливий судовий розгляд, зокрема комплекс дій та заходів, які обумовлюють кримінальне провадження (на стадії досудового розгляду до суду). Здійснено правову характеристику юридичної природи права на справедливий судовий розгляд, як із поелементним виокремленням структурних частин, визначених у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, так і з визначенням окремих принципів, зокрема, принципів правової визначеності та рівності вихідних можливостей, які формуються на підставі прецедентної практики Європейського суду з прав людини та мають вплив на правозастосовну діяльність в Україні. Досліджено особливості правової природи рішень Європейського суду з прав людини, їхній прецедентний характер та характерні ознаки рішень зазначеної судової інституції з обґрунтування можливості та необхідності застосування рішень прецедентного характеру в національній правовій системі. Проаналізовано поняття реалізації права на справедливий судовий розгляд та міжнародного механізму реалізації права на справедливий судовий розгляд як складного системного утворення, що є сукупністю взаємопов'язаних елементів правоустановчого, процесуального, матеріально-технічного та правозастосовного характеру. Встановлено, що право на справедливий судовий розгляд розглядається як сукупність задекларованих норм. Ці норми впроваджують порядок звернення особи до національних чи міжнародних судових інстанцій у процесі захисту своїх прав та інтересів, коли це відбувається за її бажанням та зумовлюється якимись зовнішніми обставинами. Зазначено, що основні права людини, мають бути гарантовані під час досудового розслідування злочинної діяльності, що важливо для збереження не лише фізичної та психічної цілісності людини (підозрюваного), але й її права на забезпечення ефективного захисту на перших етапах провадження та згодом під час самого судового розгляду. В статті досліджені основні принципи практики Європейського суду із захисту прав людини. Встановлено, що право на справедливий судовий розгляд є одним з основних елементів механізму здійснення судочинства із захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: міжнародно-правовий захист, право на справедливий суд, принципи міжнародно-правового захисту прав людини, практика Європейського суду з прав людини.

Poberezhniy Yu.V. Study of the features of the international legal protection of the right to a fair trial: from the investigation stage to the court

The article reveals the main principles of international legal protection of the right to a fair trial, in particular the set of actions and measures that determine criminal proceedings (at the stage of pre-trial proceedings before the court).

The legal characterization of the legal nature of the right to a fair trial has been carried out, as with the elemental separation of the structural parts defined in Art. 6 of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as well as with the definition of certain principles, in particular, the principles of legal certainty and equal opportunities, which are formed on the basis of precedent practice of the European Court of Human Rights and have an impact on law enforcement activities in Ukraine. Peculiarities of the legal nature of the decisions of the European Court of Human Rights, their precedential character and characteristic features of the decisions of the said judicial institution to substantiate the possibility and necessity of applying precedential decisions in the national legal system are studied. The concept of the realization of the right to a fair trial and the international mechanism for the realization of the right to a fair trial is analyzed as a complex systemic entity, which is a set of interrelated elements of a legal, procedural, logistical and law enforcement nature. It is established that the right to a fair trial is considered as a set of declared norms. These norms introduce the procedure for a person to apply to national or international judicial authorities in the process of protecting his rights and interests, when this happens at his will and is determined by some external circumstances. It is noted that basic human rights must be guaranteed during the pre-trial investigation of criminal activity, which is important for preserving not only the physical and mental integrity of a person (suspect), but also his right to ensure effective protection at the first stages of the proceedings and later during the trial itself consideration. The article examines the main principles of the practice of the European Court on the protection of human rights. It was established that the right to a fair trial is one of the main elements of the mechanism of judicial proceedings for the protection of human rights and freedoms.

Key words: *international legal protection, right to a fair trial, principles of international legal protection of human rights, practice of the European Court of Human Rights.*

Вступ. Міжнародна практика щодо побудови демократичної і правової держави свідчить про потребу дотримання основоположних загальних прав та свобод людини і серед цього є право на справедливий судовий розгляд. Основоположні права і свободи людини, мають базуватися на необхідності дотримання всіма державами одного напрямку розвитку у сфері гарантування та захисту прав людини, дотримання та виконання взятих зобов'язань. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року гарантує право на справедливий судовий розгляд як дуже важливим і пріоритетним значенням. В Україні правове забезпечення справедливого судового розгляду та відповідної правозастосовної практики є в пріоритеті. Зважаючи на наміри України долучитися до стандартів Європейського суду є необхідність узгодження національного законодавства з нормами Конвенції 1950 року та практикою Європейського суду з прав людини та впровадження їх у вітчизняну судову практику.

Тривалий період в національній правовій системі впровадження норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року разом із застосуванням практики Європейського суду з прав людини при реалізації правосуддя здійснювалося повільно. І ця обставина зумовила багато порушень прав людини, зокрема збільшилося число звернень до ЄСПЛ з боку громадян України. Судовий механізм, як національний так і міжнародний є найбільш головним та ефективним механізмом захисту прав та свобод. Право на справедливий судовий розгляд являється одним із головних в системі захисту прав людини. Саме тому особливої актуальності набувають питання щодо дослідження особливостей міжнародно-правового захисту права на справедливий судовий розгляд як правової гарантії захисту будь-яких інших прав. А також проблеми комплексного дослідження міжнародно-правової регламентації та захисту права на справедливий судовий розгляд.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження міжнародно-правового механізму захисту права щодо справедливого судового розгляду проаналізовано в публікаціях вітчизняних та зарубіжних авторів, серед яких наукові праці Прокопенко О. Б., Зайчук О. В. та Оніщенко Н. М., Скакун О. Ф. та багатьох ін.

Так на думку, Прокопенко О. Б., право на справедливий суд є суб'єктивним правом особи і воно забезпечує реалізацію інших її прав, якщо вони не визнаються. Право на справедливий суд повинно належити до процесуальних прав-гарантій, які закріплюються на національному та міжнародному рівнях. В забезпеченні цих прав гарантій держава і міжнародна спільнота мають відігравати важливу роль. Мається на увазі вчинення певних дій, які спрямовані на створення конкретних механізмів забезпечення цього права. [1].

Саме гарантування особі права на справедливий судовий розгляд повинне реалізуватися одночасно із закріпленням певного необхідного механізму його реалізації.

Право на справедливий судовий розгляд розглядається як сукупність задекларованих норм. Ці норми впроваджують порядок звернення особи до національних чи міжнародних судових інстанцій у процесі захисту своїх прав та інтересів, коли це відбувається за її бажанням та зумовлюється якимись зовнішніми обставинами.

З іншої сторони – це об'єктивний, невід'ємний елемент правовідносин, застосування якого особою відбувається за бажанням особи та зумовлюється зовнішніми обставинами.

Так, Оніщенко Н. М. та Зайчук О. В. розуміють механізм реалізації права, як діяльність суб'єкта права – зобов'язаної сторони, законотворчого органу, правозастосовного органу та наявність юридичних норм, які регулюють їхню діяльність. Дослідники акцентують увагу на тому, що поняття «механізм правового регулювання» або «юридичний механізм» вживають в юридичній науці у двох неоднакових за змістом значеннях. Механізм правового регулювання має асоціації з набором засобів, які допомагають здійснювати це регулювання саме на стадії реалізації права. [2].

На думку Скакун О. Ф., під механізмом реалізації права розуміється сукупність організаційних, установчих, матеріально-технічних і соціальних складових процесу взаємодії учасників суспільних відносин у ході реалізації їхніх суб'єктивних прав, або як процес впливу суб'єкта суспільних відносин на об'єкт. Отже, механізм реалізації права – це елемент динаміки правовідносин [3].

Не зважаючи на значні напрацювання в дослідженнях із вищезазначеної проблематики, потребують більш детального дослідження питання, що стосуються особливостей міжнародно-правового захисту права людини на справедливий судовий розгляд: від стадії розслідування до суду.

Метою статті є всебічне дослідження міжнародно-правового захисту права на справедливий судовий розгляд, зокрема права на законне та справедливе досудове розслідування.

Виклад основного матеріалу. Право на справедливий суд є одним із найдавніших прав, наданих законом особі для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Право на справедливий суд знайшло місце в працях видатних стародавніх учених, філософів і юристів, які прямо стверджували, що справедливість – це людська категорія, яка може існувати в суспільстві, де існує держава, і що цивілізоване суспільство має підтримувати наявність суду.

Варто зазначити, що повторний розквіт інституту права на справедливий суд відбувся лише у XVIII ст. і був пов'язаний із розвитком громадянського суспільства, державних інститутів та інституту прав людини.

В сучасних умовах право на справедливий суд є визнаним правом людини, закріпленним у національному та міжнародному законодавстві, і є основою інституту суду. Особливо важливою сферою застосування права на справедливий суд є сфера кримінально-процесуальних відносин, де ризики неправильного застосування норм права можуть спричинити тяжкі наслідки для прав, свобод та інтересів громадян.

Право на справедливий суд є гарантією законного використання прав учасників кримінального провадження та належного виконання ними своїх обов'язків, що призводить до ефективного досягнення цілей кримінального провадження.

Реальною метою правових реформ виступає бажаний правовий стан або конкретний юридичний статус групи осіб. Правові реформи, метою яких є запровадження дієвого механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, мають реалізовувати невимірну кількість юридичних можливостей для незліченної кількості громадян [4]

Слід наголосити, що право на справедливий суд знайшло своє відображення не тільки в кримінально-процесуальному законодавстві та в Кримінально-процесуальному кодексі України. Право на справедливий суд закріплено Конституцією України та є обов'язковим для всіх форм судочинства, що відображено в рішеннях Конституційного Суду України. Крім того, інститут права на справедливий суд є обов'язковим атрибутом міжнародного права, наприклад Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

На жаль, не можна констатувати належний рівень ефективності такого права, особливо враховуючи статистику звернень громадян України до Європейського суду зі скаргами на порушення такого права державними органами України.

Однак незалежна та неупереджена судова система, здатна забезпечити справедливий судовий розгляд, є важливою не лише для прав та інтересів людей, але також є важливою для інших юридичних осіб, у тому числі господарюючих суб'єктів, будь то менші підприємства чи великі корпорації, які, як правило, залежать від судів, зокрема, для регулювання суперечок різного роду. Особливо це стосується, внутрішніх та іноземних підприємств, які неохоче інвестуватимуть у країни, де суди не сприймаються як органи неупередженого здійснення правосуддя.

Право на розгляд справи, основною складовою якого є право доступу, означає, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для реалізації цього права [6].

Справедливий суд сприятиме зміцненню безпеки не лише національної, а й на міжнародному рівні, оскільки внутрішня напруженість часто має небезпечний ефект поширення через кордон. Проте, якщо поглянути на судову практику міжнародних моніторингових органів, то стає зрозумілим, що право на справедливий суд часто порушується в усіх частинах світу.

Ключові правові положення щодо справедливого судового розгляду містяться у статті 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статті 7 Африканської хартії прав людини та народів, статті 8 Американської конвенції про права людини та статті 6 Європейської конвенції про права людини. Відповідні положення цих статей розглядатимуться нижче під відповідними заголовками, тоді як повні тексти будуть розповсюджуватися як роздаткові матеріали.

Право на рівність перед законом і рівне ставлення з боку закону, принцип недискримінації, обумовлює тлумачення та застосування не лише закону про права людини, а й міжнародного гуманітарного права. Подібні положення містяться в статті 3 Африканської хартії прав людини і народів, та в статті 24 Американської конвенції про права людини.

З іншого боку, принцип рівності чи заборони дискримінації не означає, що всі відмінності заборонені, і з цього приводу Комітет з прав людини стверджував, що різне ставлення до людей або груп людей «має ґрунтуватися на розумних та об'єктивних критеріях» [7].

Конкретне право на рівність перед судами є основоположним принципом, що лежить в основі права на справедливий суд, і може бути виражено у статті 14 (1) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, згідно з якою «всі особи мають бути рівними перед судами та трибуналами» [8]. Хоча це не міститься у відповідних статтях про справедливий суд у регіональних конвенціях, право на рівність перед судом складається із загального принципу якості, що захищається ним.

Принцип рівності перед судами передусім означає, що незалежно від статі, раси, походження чи фінансового статусу, наприклад, кожна особа, яка постає перед судом, не має права бути дискримінованою ні в ході провадження, ні в тому, як закон застосовувався до відповідної особи. Принцип рівності означає, що всі особи повинні мати однаковий доступ до суду.

Право вважатися невинним, доки вину не буде доведено, є іншим принципом, який обумовлює поведінку, якому піддається обвинувачена особа протягом періоду кримінального розслідування та судового розгляду, аж до закінчення останнього оскарження.

Стаття 14 (2) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що «кожен, обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, має право вважатися невинуватим» до визнання винним відповідно до закону».

Варто звернути увагу на принципи правової визначеності, які підкреслюють важливість розгляду права на справедливий суд. По-перше, зв'язок принципу правової визначеності та судових рішень. Визначений характер судових рішень є умовою надання таким рішенням юридичної сили, адже тільки за таких обставин рішення здатні ефективно регулювати правовідносини. По-друге, з принципом правової визначеності тісно пов'язана вимога безворот – ньї реалізації судових рішень, яку можна розглядати як складову принципу правової певності. Це означає, що право на судовий розгляд жодним чином не обмежується стадією порушення справи, а включає законне сподівання, що ос таточне судове рішення має поважатися національними органами влади і відповідно виконуватиметься. По-третє, неможливість скасування остаточного судового рішення, яке набрало чинності, є ще однією запорукою стабільного правового становища особи, оскільки судові рішення, окрім їх зрозумілості та чіткості, повинні мати таку властивість, як стабільність. Перегляд судових рішень, що набрали законної сили, має бути можливий лише за для виправлення помилки, допущеної судом [5].

Існують певні принципи міжнародно-правового захисту права на справедливий судовий розгляд, серед яких:

– щодо анонімності суддів. Це передбачає право бути визнаним невинним, гарантоване статтею 14 (2) Пакту, також було порушено у випадку Полай Кампос, де жертву судив спеціальний трибунал «безликих суддів», які були анонімними та не становили незалежного та безстороннього суду. За цих обставин право на презумпцію невинуватості в статті 6 (2) Європейської конвенції з прав людини вважається «одним із елементів справедливого кримінального судового розгляду, що вимагається пунктом 1» цієї статті, і є правом, яке, як і інші права, що містяться в Конвенції, «повинно тлумачитися таким чином, щоб гарантувати права, які є практичними та ефективними на відміну від теоретичний та ілюзорний».

Таким чином, презумпція невинуватості буде порушена, наприклад, «якщо судові рішення щодо особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального правопорушення, відображає думку про те, що вона є винною до того, як її було визнано винною згідно із законом», і цього достатньо, «навіть за відсутності будь-якого офіційного висновку, що є певні підстави, які свідчать про те, що суд визнає обвинувачених винними».

– щодо оцінки витрат і наслідків провини. Європейський суд постановив, що стаття 6 (2) «не надає особі, обвинуваченій у кримінальному злочині, права на відшкодування її судових витрат, якщо провадження щодо неї припинено», але рішення про відмову в відшкодуванні колишнім обвинуваченим її необхідних витрат і витрат за надання дозволу на припинення кримінального провадження проти нього «може викликати питання згідно зі статтею 6 (2), якщо аргументація, яка не може бути відокремлена від положень резолютивної частини, становить істоту для визначення вини колишнього обвинуваченого без його раніше доведеної вини згідно із законом і, зокрема, без того, щоб він мав можливість здійснювати право на захист» [10].

– щодо прав людини під час кримінального розслідування. Навіть у ході кримінального розслідування постраждалі особи продовжують користуватися своїми основними правами та свободами, хоча й з деякими обмеженнями, пов'язаними з позбавленням волі для тих, кого торкнувся такий захід. Хоча деякі права, такі як право на свободу від тортур, є, як буде показано нижче, дійсними для всіх завжди. Однак право на повагу до приватного та сімейного життя може дедалі більше ставитися під загрозу, наприклад, через складні засоби прослуховування. Деякі приклади з міжнародної судової практики проілюструють цю проблему. Слід ще раз зазначити, що цей розділ не надаватиме вичерпного опису прав, гарантованих під час кримінального розслідування, а зосереджуватиметься лише на деяких основних правах, які мають бути захищені на цьому важливому етапі.

– право на повагу до приватного життя, житла та листування. Право на повагу до приватного життя, сім'ї, житла та листування гарантується, хоч і на різних умовах, статтею 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, статтею 11 Американської конвенції про права людини та статтею 8 Європейської конвенції про права людини. Однак, може застосовуватися за певних обставин. Таким чином, стаття 17 (1) Міжнародного пакту передбачає, що «ніхто не може бути підданий свавільному або незаконному втручанням в його особисте життя, сім'ю, дому чи листування, а також проти незаконних посягань на його честь і репутацію, у той час як стаття 11 Американської конвенції сформульована аналогічно, але починається словами: «ніхто не може бути об'єктом свавільного та образливого втручання в ...».

Відповідно до статті 8 Європейської конвенції, «не повинно бути жодного втручання з боку громадськості», чесність із здійсненням права на повагу до приватного та сімейного життя, житла чи листування.

Проблема, пов'язана з правом на недоторканність приватного життя, розглядатиметься у зв'язку з прослуховуванням проводів, обшуками та втручанням у листування, до яких зазвичай вдаються на ранній стадії судового розслідування з метою доведення підозр у злочинній діяльності та які згодом можуть не призвести до пред'явлення офіційних звинувачень.

– щодо прослуховування. Хоча ні Комітет з прав людини, ні Міжамериканський суд з прав людини досі не розглядали питання прослуховування телефонних розмов з метою судового розслідування злочинів, це питання було на першому місці в кількох справах, які розглядав Європейський суд з прав людини.

Європейський суд незмінно визнав, що такі прослуховування телефонного зв'язку становить «втручання державного органу» в право заявника на повагу до її листування та приватного життя, гарантоване статтею 8 Європейської конвенції, втручання, яке, щоб бути виправданим, повинно, як зазначено вище, бути «невідповідним» із законом», переслідувати одну чи більше законних цілей, згаданих у статті 8 (2), і, нарешті, також має бути «необхідним у недемократичному суспільстві» для однієї чи кількох із цих законних цілей [9]. Без детального розгляду юриспруденції Суду щодо поняття «невідповідності закону», у цьому контексті достатньо вказати, що звернення до прослуховування телефонних розмов має мати підставу у внутрішньому праві, яке має бути не тільки «доступним», але й «передбачуваним» щодо «значення та характеру застосовуваних заходів» [11].

Іншими словами, ст. 8 (2) «не лише посилається на внутрішньодержавне право, але також стосується якості закону, вимагаючи, щоб він був сумісним із нормою права» [12]. Це означає, зокрема, «що у внутрішньому праві має бути захід правового захисту від свавільного втручання державними органами з правами, гарантованими» статтею 8 (1), оскільки, особливо «де повноваження виконавчої влади здійснюються таємно, існують ризики свавілля» [13].

Хоча «вимога передбачуваності не може означати, що будь-яка особа повинна мати можливість передбачити, коли влада, ймовірно, перехопить цю комунікацію, щоб вона відповідним чином адаптувала цю поведінку».

Питання, яке повинен був визначити суд, полягало в тому, чи був цей захід здійснений «відповідно до закону» і чи був він «необхідним у демократичному суспільстві». Відповідним наказом про обшук був так званий «наказ Антона Піллера», який є проміжним судовим наказом, спрямованим на збереження доказів до судового розгляду; воно надається за додатковою заявою без повідомлення відповідача та без його розгляду.

– право на гуманне поводження та право на свободу від тортур. Поводження із затриманими та ув'язненими розглядатиметься більш детально в Розділі 8, але з огляду на частоту застосування тортур та жорстокого поводження з особами, позбавленими волі в контексті кримінального розслідування, тут необхідно підкреслити, що право на свободу від тортур, жорстоких чи нелюдських поводження з людьми або покарання гарантується всіма основними договорами та Загальною декларацією прав людини (ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права; ст. 4 Африканської хартії прав людини та народів;

стаття 5(2) Американської конвенції з прав людини; стаття 3 Європейської конвенції з прав людини, яка не містить терміну «жорстокий» та стаття 4 Загальної декларації гідність людини. З огляду на серйозність практики тортур, від якої не вільна жодна частина світу, під егідою ООН і двох регіональних організацій, а саме ОАД і Ради Європи, розроблено угоди, спрямовані на ефективне сприяння скасуванню цієї незаконної практики.

Права осіб під час розслідування регулюються статтею 55 Статуту Міжнародного кримінального суду, яка передбачає, що особа, яка перебуває під розслідуванням, «не піддається жодній формі примусу, погроз, катувань чи будь-яких інших форм жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання».

У ході кримінального розслідування та судового розгляду загальна заборона тортур та інших видів поводження чи покарання, що не допускає відступу, завжди дотримується, без винятку, навіть у найважчих обставинах [14]. Це означає, що особи, заарештовані, затримані чи іншим чином перебувають у руках поліції чи органів прокуратури з метою допиту щодо ймовірних злочинних дій, як підозрювані, так і свідки, мають право завжди на гуманне поводження і без будь-якого психологічного чи фізичного насильства, тиску чи залякування.

– право бути повідомленим про звинувачення мовою, яку він розуміє. Стаття 14 (3) (а) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що в разі встановлення будь-якого кримінального звинувачення, висунутого проти нього, кожен має право «бути негайно й детально поінформованим мовою, яка йому зрозуміла, про характер і причину висунутого проти нього звинувачення».

– право на юридичну допомогу. Право на надання юридичної допомоги після арешту та затримання є важливим у багатьох відношеннях як для того, щоб гарантувати право на ефективний захист, так і з метою захисту фізичної та психічної недоторканості особи, позбавленої волі. Хоча всі відповідні договори про права людини гарантують право звинуваченого на адвоката. положення (ст. 14 (3) (d) Міжнародного пакту, ст. 7 (1) (c) Африканської хартії, ст. 6 (3) (c) Європейської конвенції), ст. 8 (2) (d) Американської конвенції про права людини передбачає, що під час кримінального провадження кожен обвинувачений має право «вільно та приватно спілкуватися зі своїм захисником».

– право не бути примушеним свідчити проти самого себе та право зберігати мовчання. Стаття 14 (3) (g) Міжнародного пакту гарантує право кожного «не бути примушеним давати свідчення проти самого себе для визнання провини», а стаття 8 (2) (g) Американської Конвенції передбачає право кожного «не бути примушеним свідчити проти самого себе, або визнати себе винним», положення, посилене статтею 8 (3), згідно з якою «визнання обвинуваченим своєї провини є дійсним, лише якщо воно зроблене без будь-якого примусу».

– обов'язок вести протокол допиту. Важливо, щоб як запобігти, так і, якщо необхідно, довести випадки поводження, забороненого міжнародним законодавством про права людини, і, отже, також для майбутніх судових розглядів, щоб записи допитів зберігалися та залишалися доступними як для органів прокуратури, так і для захисту. З цього питання Комітет з прав людини зазначив у своєму Загальному коментарі № 20 щодо статті 7 Міжнародного пакту про те, що «час і місце допитів мають бути зафіксовані разом із іменами всіх присутніх, і ця інформація також має бути доступною для цілей судового чи адміністративного розгляду [15].

– право на достатній час і можливість для підготовки свого захисту. Стаття 14 (3) (b) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що кожен має право «мати достатній час і можливість для підготовки свого захисту та спілкуватися з захисником за власним вибором».

Стаття 8 (2) (c) Американської конвенції про права людини гарантує обвинуваченому «достатній час і засоби для підготовки свого захисту», тоді як стаття 6 (3) (b) Європейської конвенції про Права людини говорять про «достатній час і можливість для підготовки свого захисту».

Стаття 7 (1) Африканської хартії прав людини і народів у всьому світі гарантує «право на захист, включаючи право бути захищеним обраним ним адвокатом».

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що міжнародно – правовий механізм реалізації права на справедливий судовий розгляд – це не просте, складне структурне втілення для поновлення порушених прав особи. Дане поновлення прав має втілювати в собі такі закріпленні в міжнародному праві елементи, як: правостановлюючий, процесуальний, матеріально – технічний та правозастосовний, які між собою є взаємопов’язаними та направлені на встановлення істини міжнародною судовою інстанцією.

Також необхідно зазначити, що основні права людини, мають бути гарантовані під час досудового розслідування злочинної діяльності, що важливо для збереження не лише фізичної та психічної цілісності людини (підозрюваного), але й її права на забезпечення ефективного захисту на перших етапах провадження та згодом під час самого судового розгляду.

Важливу роль для ефективної реалізації прав особи на стадії досудового розслідування відіграють юридичні органи, зокрема реалізація таких прав, як право на свободу від тортур, право на ефективний доступ до адвоката, право особи не давати свідчення проти себе.

Додавши до цих прав основні права на рівність перед законом і на презумпцію невинуватості, можна також зробити висновок, що міжнародне право прав людини забезпечує важливу основу для створення судової системи, яка функціонуватиме на основі поваги до верховенства права та індивідуальних прав, для кінцевої мети здійснення правосуддя справедливо і ефективно.

Список використаних джерел:

1. Прокопенко О.Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія. Національний університет «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків: ФІНН, 2011. 247 с.
2. Зайчук О.В. Загальна теорія держави і права: основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції: навч. посіб. К.: Юрінком інтер, 2008. 400 с.
3. Скакун О.Ф. Теорія права і держави. К.: Алерта ЦУЛ, 2011. 520 с.
4. Іванов М.С. Право на справедливий суд як предмет правового механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження в конституційній юрисдикції. *Приватне та публічне право*. 2019. № 4. С. 166-169.
5. Коруц У.З. Принцип правової визначеності як елемент права на справедливий судовий розгляд в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 3. С. 395-399.
6. Магат Ю.І. Право на справедливий суд: практика Європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*. 2016. Вип. 41. Т.1. С. 31-36.
7. Eur. Court HR, Airey Case. Ireland, judgment of 9 October 1979, Series A, No. 32, pp.11-16, paras. 20-28.
8. General Comment No. 13 (Article14), in UN Compilation of General Comments, p. 124, para.7.
9. Seeing. Eur. Court HR, Huvig Case. France, judgment of 24 April 1990, Series A, No.176-B, p.52, para. 25.
10. Eur. Court HR, Case of Leutscher. The Netherlands, judgment of 26 March 1996, Reports1996-II, p.436, para. 29.
11. Ibid., pp. 52-55, paras. 26-29.
12. Ibid., p.54, para. 29.
13. Seeing. Eur. Court HR, Malone Case. The United Kingdom, judgment of 2 August 1984, Series A, No.82, p.32, para. 67.
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
15. United Nations Compilation of General Comments, p.140, para.11.

ТИЧИНА В. П.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права та правоохоронної
діяльності

*(Державний університет
«Житомирська політехніка»)*

БОЧКОВА І. І.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
патентознавства та основ
правозастосовної діяльності

*(Харківський національний
університет міського господарства
імені О. М. Бекетова)*

ВРУБЛЕВСЬКА-МІСЮНА К. М.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри патентознавства
та основ правозастосовної діяльності

*(Харківський національний
університет міського господарства
імені О. М. Бекетова)*

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.34>

ДЕМОКРАТИЧНІ ОСНОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті досліджуються демократичні основи Європейського Союзу, їх нормативно-правове закріплення в установчих документах цієї міжнародної організації. Встановлено, що демократія, поряд із повагою до фундаментальних прав людини та верховенством права, є невід'ємною цінністю європейської цивілізації, яка пов'язана з народним суверенітетом, розвитком парламентаризму, дотриманням прав і свобод людини, розвитком громадянського суспільства. Установчі договори Європейського Союзу містять низку положень, що стосуються демократії в межах цієї міжнародної організації. Умовно згрупувати положення щодо демократичних принципів можна так: наявність представництва громадян ЄС у Європейському Парламенті; більш опосередковане представництво на рівні Ради ЄС та Європейської Ради; посилення ролі національних парламентів у системі ЄС; процедура European Citizen Initiative (право громадянської (законодавчої) ініціативи).

Відзначено, що European Citizen Initiative позиціонується як інструмент партисипативної демократії, який дозволяє громадянам із різних держав-членів ЄС запропонувати правові зміни й об'єднатися для вирішення якоїсь проблеми. Установлено, що не так багато ініціатив за цією процедурою мали успіх і набрали необхідну кількість підписів на підтримку. Проте сама можливість пропонувати ініціативи та досить ґрунтовна реакція Європейської Комісії на кожну з успішних свідчить про те, що European Citizens Initiative – один

із прикладів демократичності ЄС, який намагається бути якомога ближчим до своїх громадян та давати їм реальні інструменти впливу на політику законотворення в межах ЄС.

Особлива увага приділяється поняттю «проблеми дефіциту демократії» в рамках Європейського Союзу. Підкреслено, що інституційна будова Союзу свідчить про те, що громадяни залишаються «відірваними» від процесу ухвалення рішень стосовно стратегічного розвитку ЄС, адже законодавчі пропозиції як правило подаються Європейською Комісією, яка не є безпосередньо обраним інститутом громадянами цієї міжнародної організації. Разом із тим, кожні зміни до установчих договорів Співтовариств та Союзу супроводжувалися введенням механізмів щодо мінімізації цієї проблеми.

Ключові слова: демократія, Європейський Союз, правові цінності Європейського Союзу, демократія як правова цінність ЄС.

Tychyna V. P., Bochkova I. I., Vrublevska-Misiuna K. M. Democratic foundations of the European Union

The article examines the democratic foundations of the European Union, their normative and legal consolidation in the founding documents of this international organization. It has been established that democracy, along with respect for fundamental human rights and the rule of law, is an integral value of European civilization, which is associated with popular sovereignty, the development of parliamentarism, the observance of human rights and freedoms, and the development of civil society. The founding treaties of the European Union contain a number of provisions relating to democracy within this international organization. Provisions regarding democratic principles can be tentatively grouped as follows: presence of EU citizens in the European Parliament; more indirect representation at the level of the Council of the EU and the European Council; strengthening the role of national parliaments in the EU system; European Citizen Initiative procedure (the right of citizen (legislative) initiative).

It was noted that the European Citizen Initiative is positioned as a tool of participatory democracy, which allows citizens from different EU member states to propose legal changes and unite to solve a problem. It was established that not so many initiatives under this procedure were successful and gained the required number of signatures in support. However, the very possibility of proposing initiatives and the fairly thorough reaction of the European Commission to each of the successful ones shows that the European Citizens Initiative is one of the examples of the democracy of the EU, which tries to be as close as possible to its citizens and give them real tools to influence the law-making policy within the EU.

Special attention is paid to the concept of the «problem of the deficit of democracy» within the framework of the European Union. It is emphasized that the institutional structure of the Union indicates that citizens remain «detached» from the decision-making process regarding the strategic development of the EU, because legislative proposals are usually submitted by the European Commission, which is not an institution directly elected by the citizens of this international organization. At the same time, every change to the founding treaties of the Communities and the Union was accompanied by the introduction of mechanisms to minimize this problem.

Key words: democracy, European Union, legal values of the European Union, democracy as a legal value of the EU.

Вступ. Поняття демократії започатковується в період античності, воно еволюціонувало історично і з розвитком людства постійно змінюється, набуває нових рис і вимірів. Слово «демократія» походить від грецького слова «демос», що означає «народ», і «кратос»,

тобто влада, тому демократія може розглядатися як «влада народу»: спосіб правління, який залежить від його волі.

У визначенні феномену демократії є декілька вимірів. По-перше, вона постає елементом форми держави, політичним (державним) режимом; по-друге, демократія є формою організації громадянського суспільства; по-третє, це політичний світогляд і відповідний суспільно-політичний рух. Ці визначення доповнюються висвітленням поняття демократії як соціальної і політичної цінності, як політичного процесу тощо.

Одним з основних здобутків сучасної європейської цивілізації можна вважати те, що суспільство перестало ділитися на підвладних і тих, хто владарює, перетворившись на суспільство по-справжньому громадянське. Громадянське суспільство можна розуміти як «третій сектор» суспільства, відмінний від уряду та бізнесу, він охоплює неурядові організації, які репрезентують інтереси і волю громадян, громадські рухи, окремих індивідів, які демонструють незалежну від влади соціально відповідальну позицію. Кожен член цього суспільства може брати участь в управлінні справами держави чи громади, контролювати діяльність чиновників, засновувати або підтримувати громадські ініціативи.

Саме тому, демократія, поряд із повагою до фундаментальних прав людини та верховенством права, є невід'ємною цінністю європейської цивілізації, яка пов'язана з народним суверенітетом, розвитком парламентаризму, дотриманням прав і свобод людини, розвитком громадянського суспільства.

Постановка завдання. Мета статті – надати загальну характеристику демократії як правової цінності Європейського Союзу, встановити її юридичне значення.

Результати дослідження. У ст. 2 Договору про Європейський Союз (далі – Договір про ЄС або ДЄС) чітко зафіксовано, що «Союз засновано на засадах свободи та демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також до верховенства права; ці засади спільно поділяють усі держави-члени» [14].

Договір про ЄС містить низку інших положень щодо демократії в Розділі II «Положення щодо демократичних принципів». Зокрема, передбачається, що в усій своїй діяльності Європейський Союз має дотримуватися принципу рівності його громадян, які повинні отримувати однакову увагу від його інституцій, органів, офісів і агентств. Кожен громадянин будь-якої держави-члена є громадянином Європейського Союзу. Громадянство ЄС є додатковим до національного громадянства, не замінюючи його (ст. 9). Також чітко передбачається, що функціонування ЄС має бути заснованим на принципі представницької демократії (ч. 1 ст. 10), а громадяни безпосередньо представлені на рівні Союзу в Європейському Парламенті (ч. 2 ст. 10). У цій же статті зазначено, що країни-члени репрезентуються в Європейській Раді главами держав або урядів, а також в Раді ЄС їхніми урядами, що є демократично підзвітними або їхнім національним парламентам, або громадянам. Також передбачається, що кожен громадянин має мати право брати участь у демократичному житті Європейського Союзу, а рішення мають ухвалюватися настільки відкрито та близько до громадян, наскільки це можливо (ч. 3 ст. 10). Окрім того, політичні партії на європейському рівні роблять внесок у формування європейської політичної свідомості та вираження волі громадян ЄС (ч. 4 ст. 10).

Вимоги щодо демократичності діяльності європейських інституцій містяться також у ст. 11 Договору про ЄС [14]. Зокрема, установи за допомогою відповідних засобів повинні давати громадянам та представницьким асоціаціям можливість зробити доступними та публічно обмінюватись їхніми поглядами в усіх сферах дії ЄС (ч. 1 ст. 11). Серед вимог до інститутів міститься вимога підтримувати відкритий, транспарентний та регулярний діалог із представницькими об'єднаннями та громадянським суспільством (ч. 2 ст. 11). Європейська Комісія повинна проводити широкі консультації із зацікавленими сторонами для того, щоб забезпечити узгодженість та прозорість діяльності Союзу (ч. 3 ст. 11). Крім того, у ч. 4 ст. 11 ДЄС описано процедуру European Citizens Initiative, про яку детальніше розповімо трохи згодом та яка дозволяє за ініціативою одного мільйона громадян ЄС, що є громадянами значної кількості держав-членів, подати Європейській Комісії в межах її повноважень

будь-яку пропозицію з питань, щодо яких, на їхню думку, потрібно ухвалити правовий акт Європейського Союзу на виконання установчих договорів.

Остання ж частина положень (ст. 12) щодо демократичних принципів стосується співпраці національних парламентів та їхнього внеску у функціонування ЄС, що забезпечується такими способами:

а) отримання парламентами проектів законодавчих актів Союзу та пов'язаної з цим інформації від установ Союзу направлених відповідно до Протоколу щодо ролі національних Парламентів в Європейському Союзі;

б) здійснення контролю за належним дотриманням принципу субсидіарності згідно з процедурами, сформульованими в Протоколі про застосування принципів субсидіарності та пропорційності;

с) участь в межах простору свободи, безпеки та правосуддя в оцінюванні механізмів впровадження політик Союзу у цій сфері відповідно до ст. 70 Договору про функціонування Європейського Союзу; та будучи залученими до політичного моніторингу за Європолем та до оцінювання діяльності Євроюсту відповідно до статей 88 та 85 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЕС);

д) участь у процедурах перегляду Договорів відповідно до статті 48 цього Договору;

е) отримання повідомлень про подання заявок на приєднання до Союзу відповідно до статті 49 цього Договору;

ф) участь у міжпарламентській співпраці між національними парламентами та з Європейським Парламентом згідно з Протоколом щодо ролі національних парламентів в Європейському Союзі.

Загалом у контексті сучасного функціонування ЄС одними з найбільш важливих і такими, до яких парламенти вдаються найчастіше, є контрольні повноваження стосовно дотримання принципу субсидіарності. Незважаючи на те, що початок практиці інформування Комісією національних парламентів держав-членів стосовно надісланих до Європейського Парламенту та Ради проектів законодавчих актів було покладено ще до набрання чинності Лісабонським договором, саме завдяки останньому парламенти отримали право перевіряти законодавчі пропозиції Комісії (групи країн-членів, Суду, Європейського центрального банку та ін.) і вимагати їхнього перегляду в тому випадку, якщо запропонований проект не відповідає принципу субсидіарності. Детальний порядок реалізації цього механізму, який у практиці інститутів ЄС іменується «системою раннього попередження» визначено Протоколом № 2 «Про застосування принципів субсидіарності та пропорційності».

Задля забезпечення ефективного здійснення моніторингових та контрольних функцій національними парламентами всіх країн-членів започатковано комітети з європейських справ, передбачено процедури заслуховування звітів міністрів, проведення робочих консультацій з депутатами, що представляють відповідну державу в інститутах Європейського Союзу.

Вагомого практичного значення в контексті підтримання ефективного політичного діалогу між законодавчими органами держав-членів та Європейським Парламентом набувають також різні форми міжпарламентського співробітництва.

Як бачимо, Договір про ЄС містить низку положень, що стосуються демократії в межах Європейського Союзу. Умовно згрупувати положення щодо демократичних принципів можна так:

по-перше, це наявність представництва громадян ЄС у Європейському Парламенті¹, до складу якого входять представники громадян ЄС та який разом із Радою виконує законодавчу та бюджетну функції, а також функції політичного контролю та консультативну (ч. 1 ст. 14 ДЕС). Оскільки цей орган обирається прямо, він імпліцитно має найбільший рівень легітимності. Однак останнім часом часто порушується питання щодо «дефіциту демократії» в ЄС;

¹ Це єдиний інститут, що представляє громадян Європейського Союзу.

по-друге, це більш опосередковане представництво на рівні Ради ЄС та Європейської Ради. Оскільки Європейська Рада складається із глав держав або урядів країн-членів ЄС, а до Ради ЄС входять представники міністерств держав-членів ЄС (у різних конфігураціях, залежно від профілю діяльності), то ми бачимо двоступеневе представництво. Якщо це є глави країн (в Європейській Раді), то досить часто вони обираються прямими виборами, отже, набувають легітимності безпосередньо від населення тієї чи іншої держави-члена. Якщо ж це глави урядів (в Європейській Раді) або міністри, то здебільшого вони обираються парламентом, який теж обирається на прямих виборах. Отже, як вдало відмічає Забокницький І. І., виборці непрямо, окрім голосування за своїх представників на національних виборах, обирають їх і до інститутів ЄС [1, с. 32];

по-третє, це посилення ролі національних парламентів у системі ЄС. Активне залучення законодавчих органів країн-членів до різних сфер діяльності ЄС, зумовлюючи переструктурування зв'язків між різними рівнями управління європейськими справами, загалом слугує демократизації, посиленню відкритості та прозорості Європейського Союзу;

по-четверте, це процедура European Citizen Initiative (право громадянської (законодавчої) ініціативи), що позиціонується як інструмент партисипативної демократії, який дозволяє громадянам із різних держав-членів ЄС запропонувати правові зміни й об'єднатися для вирішення якоїсь проблеми. Вона передбачена ч. 4 ст. 11 ДЄС і ч. 1 ст. 24 ДФЄС [2] та деталізована у Регламенті 2019/788 [3].

Можливість реалізації права громадянської ініціативи в ЄС залежатиме від того, наскільки правильно будуть сформульовані відповідні пропозиції та наскільки ретельно будуть дотримані процедури їх просування.

Предметом законодавчих пропозицій громадян ЄС є будь-які питання, що є актуальними, тобто відповідають сучасному рівню розвитку правовідносин у межах ЄС; стосуються компетенції ЄС, тобто пов'язані із тими сферами, що регулюються положеннями установчих договорів або нормативних актів установ Союзу, що прийняті на їх виконання (наприклад, охорона довкілля, сільське господарство, транспорт та ін.); змістовно не суперечать положенням установчих договорів ЄС, його меті, цілям, завданням та цінностям; не є закріпленими у чинних нормативних актах Союзу на момент подання та розгляду пропозиції Європейською Комісією [4, с. 108].

У Регламенті 2019/788 визначено критерії прийнятності громадянської ініціативи, стадії її реалізації, вимоги до організаторів ініціативи, порядок її реєстрації, положення щодо кількості підписів загалом у ЄС та в окремих державах-членах, вимоги щодо перевірки дійсності підписів тощо [5].

Пропонуємо також навести приклади конкретних ініціатив, які були успішними. Пошук на вебсайті, присвяченому цій процедурі, дозволяє знайти як успішні ініціативи, так і відкриті на даний момент або ті, що виявились неуспішними та не набрали достатньої кількості підписів на свою підтримку. Так, станом на листопад 2022 р. можна знайти 10 відкритих ініціатив, на підтримку яких відбувається збирання підписів [6]. Вони стосуються різноманітних сфер, як-от ініціатива ECI (2022)000007 щодо захисту сільської спадщини, продовольчої безпеки та постачання в ЄС [7] чи ініціативи ECI(2022)000002 щодо заборони хутра в Європі [8]. За допомогою пошуку можна також знайти ініціативи, які були відкликані організаторами (усього таких 20), а також ті, які не мали достатньої підтримки (таких 47). Що ж до ініціатив, які виявились успішними та набрали необхідну кількість підписів на свою підтримку, то таких станом на 25 листопада 2022 р. налічується чотири.

Як бачимо, не так багато ініціатив за цією процедурою мали успіх і набрали необхідну кількість підписів на підтримку. Проте сама можливість пропонувати ініціативи та досить ґрунтовна реакція Європейської Комісії на кожну з успішних свідчить про те, що European Citizens Initiative – один із прикладів демократичності ЄС, який намагається бути якомога ближчим до своїх громадян та давати їм реальні інструменти впливу на політику законотворення в межах ЄС.

Щодо процедури European Citizens Initiative висловлюються і критичні думки, зокрема в контексті загальної тематики «дефіциту демократії» в ЄС [1, с. 33]. Так, колектив авторів у праці «The European Citizens' Initiative – A First Assessment» зазначає, що Європейська Комісія все ще залишається основним гравцем, і її роль полягає в тому, щоби знайти збалансований шлях до роботи з успішними ініціативами, щоби громадяни не думали, що їхній голос не був почутий. Проте, на їхню думку, навіть якщо пропозиція Європейської Комісії не буде ухвалена, те, що вона розглянута і в її результаті відбулися дебати в Європарламенті та Раді ЄС є достатнім для відчуття, що їхні пропозиції не були відкинуті. Також автори наголошують на ролі і силі інституцій громадянського суспільства, які обстоюють певні питання, а також їх поширення в різних європейських державах [9, с. 77-78]. Підтримуємо цей аргумент, оскільки для правильної організації підписів і проведення потужної кампанії, спрямованої на здобуття підтримки ініціативою, потрібні певні ресурси, тому найбільш реально докласти такі зусилля можуть інституції громадянського суспільства. Отже, ми бачимо ще один аргумент на користь того, що громадянське суспільство в сучасному світі все більше транснаціоналізується. Також важливим є той факт, що, як зазначають автори дослідження, законодавча пропозиція, подана Європейською Комісією, може змінити зміст ініціативи, а також Європарламент або Рада ЄС можуть не проголосувати за законодавчу пропозицію [9, с. 77-78].

Однак, на нашу думку, незважаючи на таку можливість, European Citizens Initiative залишається інструментом привернення уваги Європейської Комісії до певної проблеми. Попри те, що обов'язковою є реакція Європейської Комісії на кожну успішну ініціативу, зрозуміло, що не кожну з них може бути ухвалена як правовий акт, який має виконуватися. Демократія існує тоді, коли є суспільний діалог із тих чи інших питань, коли наявні інструменти впливу суспільства і кожного окремого громадянина на політику, зокрема правову. З огляду на те, що реакція Європейської Комісії обов'язкова, а самі законодавчі ініціативи розглядаються Європарламентом та Радою ЄС, що наділені достатнім ступенем легітимності, European Citizens Initiative вписується в систему процесів, що забезпечують демократичність ЄС, тим більше, що запровадження цієї процедури до Лісабонського договору було процесом, ініційованим знизу [10, с. 19].

Розглядаючи демократію в Європейському Союзі, обов'язково треба зупинитися на широко обговорюваному питанні щодо демократичного дефіциту в рамках ЄС. Так, інституційна будова Союзу свідчить про те, що громадяни залишаються «відірваними» від процесу ухвалення рішень стосовно стратегічного розвитку ЄС, адже законодавчі пропозиції як правило подаються Європейською Комісією, яка не є безпосередньо обраним інститутом громадянами цієї міжнародної організації. У зв'язку з чим в теорії права ЄС було закріплено поняття «проблема дефіциту демократії».

Дефіцит демократії – явище, притаманне сучасним демократичним режимам або міжнародним організаціям, яке характеризується недостатнім рівнем демократичної легітимності їхніх органів та певною невідповідністю їхньої діяльності, механізмів та процедур до сучасних демократичних стандартів. Поняття «дефіцит демократії» було введено в науковий обіг та практичний вжиток французьким юристом Жоржем Веделем 1972 р. в доповіді, присвяченій необхідності розширення законодавчих повноважень Парламентської Асамблеї (Європарламенту) [11]. Хоча сам термін «дефіцит демократії» не вживався, у документі підкреслювалася й обґрунтовувалася важливість демократизації Співтовариства шляхом залучення громадян до політичного життя через Парламентську Асамблею. Законодавча функція зосереджувалася у Раді Міністрів і Європейській Комісії, що фактично виключало вплив громадян на процес прийняття і зміст юридично обов'язкових для держав-членів нормативних актів. Згодом за пропозиціями Ж. Веделя, на підставі Акта про вибори від 20 вересня 1975 р. було змінено процедуру формування Європейського Парламенту шляхом надання громадянам загального прямого виборчого права; раніше депутати призначалися самостійно державами-членами [12].

Незгода громадян держав-членів з політикою ЄС також проявляється у значному показнику рівня абсентеїзму на виборах до Європейського Парламенту (неявка в деяких країнах складає 70 %). Як наслідок підривається легітимність функціонування цього інституту [13].

Кожні зміни до установчих договорів Співтовариств та Союзу супроводжувалися введенням механізмів щодо мінімізації проблеми «дефіциту демократії». Так, Лісабонський договір, прийняття якого в якості однієї з таких цілей переслідувало подальше скорочення дефіциту демократії, також закріпив деякі положення. Серед яких, варто виділити: участь у законодавчому процесі національних парламентів держав-членів, процедуру European Citizen Initiative, розширення законодавчих повноважень Європарламенту, прийняття рішень у Раді ЄС за принципом подвійної більшості та ін.

Висновки. Отже, на прикладі останніх реформ та нововведень в ЄС ми можемо бачити, що демократія залишається важливою цінністю, однією з фундаментальних, на яких побудований Європейський Союз.

Список використаних джерел:

1. Забокрицький І. І. Демократія як цінність, на якій побудований Європейський Союз: сучасні тенденції у світлі питання «дефіциту демократії». *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 31-35.
2. Договір про функціонування Європейського Союзу: Міжнародний документ від 25.03.1957 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення 18.02.2024).
3. Regulation (EU) 2019/788 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on the European citizens' initiative. Official Journal of the European Union, 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/788/oj> (Last accessed: 18.02.2024).
4. Станкевич О. І. Право законодавчої ініціативи в Європейському Союзі. *Європейська інтеграція в контексті сучасної геополітики*: зб. наук. ст. за матеріалами наук. конф., 24 трав. 2016 р. Харків: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2016. С. 106-110.
5. Петров Р. А., Анакіна Т. М. Громадянство Європейського Союзу та правове становище громадян інших країн в Європейському Союзі. *Право Європейського Союзу* / за ред. Р. А. Петрова. Харків: Право, 2019. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/18141/Petrov_Hromadianstvo_Yevropeiskoho_Soiuzu.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 18.02.2024).
6. European Citizens' Initiative. Find initiative. An official website of the European Union, 2024. URL: https://europa.eu/citizens-initiative/find-initiative_en?STATUS%5B0%5D=ONGOING&CATEGORY%5B0%5D=any&SECTION=ALL (Last accessed: 18.02.2024).
7. Find initiative. European Citizens Initiative ECI (2022)000007. An official website of the European Union, 2024. URL: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2022/000007_en (Last accessed: 18.02.2024).
8. Find initiative. European Citizens Initiative ECI (2022)000002 Fur Free Europe. An official website of the European Union, 2024. URL: https://europa.eu/citizens-initiative/initiatives/details/2022/000002_en (Last accessed: 18.02.2024).
9. Bouza García L., Cuesta-López V., Mincheva E., Szeligowska D. The European Citizens' Initiative – A First Assessment. *Bruges Political Research Papers*. 2012. № 24. URL: https://aei.pitt.edu/33631/1/wp24_EG.pdf (Last accessed: 18.02.2024).
10. Conrad M. The European Citizens' Initiative: Transnational Democracy in the EU at last? *Icelandic Review of Politics & Administration*. 2011. Vol. 7, № 1. P. 5-22. DOI: 7.5.10.13177/irpa.a.2011.7.1.1.
11. Report of the Working Party examining the problem of the extension of the powers of the European Parliament of 25 March 1972. An official website of the European Union, 2024.

URL: http://www.cvce.eu/obj/vedel_report_25_march_1972-en-a4f5b134-99b9-41b3-9715-41769dfea12a.html (Last accessed: 18.02.2024).

12. Act concerning the election of the Members of the European Parliament by direct universal suffrage of 20.09.1976. An official website of the European Union, 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/206078/A1_HR.pdf (Last accessed: 18.02.2024).

13. Право Європейського Союзу (в питаннях та відповідях) : навч.-довід. посіб. / Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова, О. Я. Трагнюк, І. В. Яковюк та ін. Харків: Право. Вид. 2-ге, виправ. 2020. 174 с.

14. Договір про Європейський Союз: Міжнародний документ від 07.02.1992 р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text (дата звернення: 18.02.2024).

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

BABARYTSKYI O. V.,
Colonel, Candidate of Economic Sciences,
Deputy Head of the Military Law Institute
of Educational and
Scientific Work – the Head
of the Educational Department
(*Military Law Institute of Yaroslav Mudryi
National Law University*)

IGNATIEVA A. I.,
Candidate of Sciences in Pedagogy,
Lecturer at the Department General
Military Disciplines
(*Military Law Institute of Yaroslav Mudryi
National Law University*)

UDC 355.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.35>

**MILITARY VOCABULARY AS A COMPOSITE COMPONENT
OF THE ENGLISH LANGUAGE FOR LAW ENFORCEMENT**

Each language has its own national identity, which is expressed both in the specific features of vocabulary units, that is, words, and especially in the stratification of the entire vocabulary into separate lexical types and groups of words. In the English language, slang is of great importance, which determines the development of the entire language as a whole, its uniqueness and distinguishes it from other languages of the world. The study of the English language shows that a special part of the emotionally colored layer of military vocabulary is military slang, which, along with professional slang, is one of the components of English-speaking socio-professional colloquialism.

It is noted that military slang can be called the most vivid example of military vocabulary with linguistic and regional studies color, because to understand it, it is necessary to have certain background knowledge related to the conditions of service, traditions of servicemen, and the sphere of their interests. Slang makes language shorter, concrete, emotionally expressive, and also serves as a kind of sign of belonging to a certain social environment.

In the scientific article, it is determined that the slang of USA and Great Britain military personnel is a powerful linguistic barrier for translators, to understand which knowledge is required not only in the military sphere, but also in other spheres of life that are closely related to military activities. We are convinced that military slang can be called the most vivid example of military vocabulary with linguistic and regional studies color, because in order to understand it, it is necessary to have certain background knowledge related to the conditions of service and traditions.

At the same time, the new program is based on the requirements of the Council of Europe Recommendations, which are oriented towards the formation of socio-cultural competence and the need to teach intercultural communication, which, within

the sociocultural approach to learning foreign languages, is defined as a functionally determined communicative interaction of people who serve as carriers of various cultural communities through awareness of them or other people of their belonging to different geopolitical, religious, national, as well as social subcultures. In order for this dialogue of cultures to succeed, its participants must have a completely diverse socio-cultural information about each other, thus, socio-cultural competence is the basis necessary for the dialogue of cultures.

Key words: *military vocabulary, term, tradition, military slang, professional vernacular, service, requirements, law enforcement.*

Бабарицький О. В., Ігнатєва А. І. Військова лексика як складовий компонент англійської мови для правоохоронців

Кожна мова має свою національну своєрідність, яке виражається як у специфічних особливостях одиниць словникового складу, тобто слів, так і особливо у розшаруванні всього словникового складу на окремі лексичні типи і групи слів. В англійській мові сленг має велике значення, яке визначає розвиток всієї мови в цілому, її неповторність і вирізняє від інших мов світу. Вивчення англійської мови становить, те, що особливою частиною емоційно забарвленого шару військової лексики є військовий сленг, який поряд з професійним сленгом представляє собою один з компонентів англійської соціально-професійного просторіччя.

Зазначено, найбільш яскравим прикладом військової лексики з лінгвокраїнознавчим забарвленням можна назвати військовий сленг, адже для його розуміння необхідно мати певні фонові знання, пов'язані з умовами несення служби, традиціями військовослужбовців, сферою їх інтересів. Сленг робить мову більш короткою, конкретною, емоційно виразною, а також служить своєрідним знаком приналежності до певного соціального середовища.

Кожна мова має свою національну своєрідність, яке виражається як у специфічних особливостях одиниць словникового складу, тобто слів, так і особливо у розшаруванні всього словникового складу на окремі лексичні типи і групи слів. В англійській мові сленг має велике значення, яке визначає розвиток всієї мови в цілому, її неповторність і вирізняє від інших мов світу. Вивчення англійської мови становить, те, що особливою частиною емоційно забарвленого шару військової лексики є військовий сленг, який поряд з професійним сленгом представляє собою один з компонентів англійської соціально-професійного просторіччя.

Зазначено, найбільш яскравим прикладом військової лексики з лінгвокраїнознавчим забарвленням можна назвати військовий сленг, адже для його розуміння необхідно мати певні фонові знання, пов'язані з умовами несення служби, традиціями військовослужбовців, сферою їх інтересів. Сленг робить мову більш короткою, конкретною, емоційно виразною, а також служить своєрідним знаком приналежності до певного соціального середовища.

Водночас, нова програма ґрунтується на вимогах Рекомендацій Ради Європи, які орієнтовані на формування соціокультурної компетенції та потреби навчання міжкультурної комунікації, яка в рамках соціокультурного підходу до вивчення іноземних мов сприяє формуванню соціокультурної компетентності. визначається як функціонально зумовлена комунікативна взаємодія людей, які виступають носіями різноманітних культурних спільнот через усвідомлення ними або іншими людьми своєї приналежності до різних геополітичних, релігійних, національних, а також соціальних субкультур. Для того, щоб цей діалог культур був успішним, його учасники повинні володіти абсолютно різноманітною соціокультурною інформацією один про одного, таким чином, соціокультурна компетентність є основою, необхідною для діалогу культур [3].

Ключові слова: *військова лексика, термін, традиція, військовий сленг, професійне просторіччя, служба, вимоги, правоохоронні органи.*

Introduction.

Changing the sociocultural context of the study of foreign languages in Ukraine results in changes in the content of the study and teaching of foreign languages. According to the new draft of the program on foreign languages for specialized higher military educational institutions, the main purpose of teaching foreign languages is the formation of communicative competence of servicemen. [1].

The resolution of international conflicts and subsequent peacekeeping duties require organizations such as the UN, NATO as well as individual nations to supply military support and personnel. Army, navy and air force staff from many nations, therefore, need to work together and communicate effectively and efficiently in a common language. The language chosen is English and more specifically Military English. Designed in close collaboration with personnel training organizations, Military English aims to ensure your assigned military and civilian personnel can function from day one with their international colleagues. Military English focuses not only on providing personnel with the relevant military English vocabulary (based on STANAG 6001), but also the essential communication skills and tools required to work in an international military environment.

The process of borrowing is characteristic of each language and affects the development of its vocabulary in different ways. This process is the main factor in language development. Borrowing is particularly significant for the lexical composition of the English language. Due to such historical events as the conquest of the British Isles by foreigners, trade expansion and colonial activity of the English, the English language borrowed foreign words the most. Borrowing words is a natural and necessary process of language development. Lexical borrowing enriches the language and, as a rule, does not harm its originality, since it preserves the main own vocabulary, and in addition, the grammatical structure remains unchanged, the internal laws of language development are not violated.

Analysis of recent researches. Thus, in the basis of the classification of military vocabulary Amari J. [1], Greenough J. B., Kittredge G. L. [4], considering is the principle of using lexical units in the composition of speech, according the vocabulary is divided into the following constituent elements:

– military terminology covering the whole set of different military terms;

Setting purpose. The purpose of our research is to analyze the linguistic features of the country, characteristic vocabulary of military personnel and to determine the ways of their translated to the Ukrainian language.

Research results. Different categories of emotionally painted elements of military vocabulary, united in the Anglo-American scientific literature in the notion of «slang» refers to a colloquial vocabulary that has a positive attitude or to the controversial vocabulary, which is characterized by a negative emotional color. Military vocabulary is differentiated on the principle of the degree of functional limitation of the use of the lexical unit in the military vocabulary of general, military and general science [4, p.15]. Despite the active interest of scientists from different countries in military jargon and military professional language, they are still arguing about the boundaries of the content of the term itself and about the problems of distinguishing military jargon from the professionalism of the military sphere. raises questions of differentiation of the terms “military slang” and “military jargon”, and the delimitation of these definitions. There is still no single thematic classification in linguistic science military jargon. Attempts to combine existing ones are made with enviable regularity. Questions remain and compiling dictionaries of military jargon. The problem of lexicographic description of jargon is discussed in the preface to the “Dictionary of Modern Army Jargon”, who believe that at this stage it is very problematic to prepare such a dictionary with an exhaustive list of jargon and uniform criteria for their description. The newest direction in the study of military jargon can be considered work on the analysis of individual types of language for military personnel, the appearance and functioning of which is determined by the specifics of their professional activities. The fundamental difference between the oral approach and the direct method was built on the basis of this approach had theoretical principles that indicated how to choose the content, distribute the complexity of the exercises and the presentation of such material

and exercises. The main advantage offered was that such a theoretically determined organization of the content led to a less confusing sequence of training events, with better contextualization of the existing vocabulary and grammatical constructions[2].

A distinctive feature of American military jargon is that lexical (non)switching often causes errors, when conducting radio communications, when the official terminology, tactical codes and procedural words are mixed with military jargon. The reason is that those involved in the operations NATO bloc or in any joint international operations American military personnel do not take into account the fact that military personnel of other countries speak only the “official” professional language.

Military jargon is a general lexical code, which can help to establish mutual understanding and strengthening corporate spirit among the closed military community or, conversely, prevent it. In this regard, military jargon performs a kind of cryptographic function in the language.

Formation of slangisms from modern English military slang: 1) lexical-semantic word formation, i.e. the formation of units due to the transfer of meaning gives rise to such slangisms; 2) compounding; 3) affixation; 4) abbreviation, 5) onomatopoeia; 6) conversion; 7) the appearance of phraseological units; 8) foreign language borrowings, 9) borrowings from other territorial dialects of the English language, phraseological unit borrowed from American military slang from British military slang; 10) slang borrowings. Military slang are subject to classification into categories according to thematic groups, which helps to study it for both scientific and educational purposes [3].

The principle of strength ensures that the learning material is stored in the students’ memory and that it can be used in various communicative situations. Strength of assimilation of the material is ensured due to its accessibility, successful presentation, provides emotional impact on the student, the use of various training exercises [5].

Military jargon is not studied from the standpoint of creativity, is not considered as a form of manifestation of creativity and play within the framework of regulated communication of military specialists. And it is definitely not considered from the standpoint of linguodidactics, since it is not the subject of mastery within the framework of modern linguistic courses (if we talk about mastering a language as a native one). Among the least studied issues is the description of certain groups of jargon associated with narrow professional areas of the military, for example, the jargon of military tankers and motorists.

Let us turn to the analysis of just such jargon. Trends in the formation of jargon in the military technical sphere are similar to similar processes in other areas, but at the same time they have specificity: often, according in the opinion of the military themselves, they serve pedagogical purposes.

Consequently, there are several views on the relationship between the concepts of «terminology» and «professional vocabulary», the first identifies these concepts, the second – they divide them.

- The main characteristics of professional vocabulary include:
- non-conformity of the norm of the use of a word or phrase;
 - functional-style limitations;
 - presence of emotionally-expressive connotations of professionalism [2].

Therefore, we consider the term «military slang» to be the broadest notion in comparison with other categories of subjective lexicon, that is, that which corresponds to the English lexicographic tradition.

Thus, military vocabulary consists of an axial special vocabulary (terminology and nomenclature) and military sub-standard vocabulary, or slang [6].

As a means of intensifying the process of learning foreign languages are foreign researchers often offer structural-global, audio-visual methods, communicative and activity-based approaches.

Although most civilian and military leaders agree on the ultimate goal of military education, there is considerable controversy over how that goal should be attained. One of the fundamental issues is time. Some officers (particularly in the navy) view formal schooling as a waste of time

and argue that the best means of developing professional competence is on-the-job experience in active service in units and at sea. This view is reflected in all the services in the reluctance of some officers to attend formal military schools, and in lower selection and retention rates for those who “waste” too much time attending or teaching in the military educational institutions. Debate also exists over the relative value of «education» versus «training». Many critics maintain that the various military institutions should train officers for their next assignment rather than educate them for greater professional contributions at some indefinite future time and place. Others insist that military education should focus on operational military matters to the exclusion of «soft» subjects such as international relations, economics, and management [5].

In general, military and phraseological units are divided by synchronous cuts, whose features are based on extralinguistic and intralingual signs of changes in military terminology. The study of the military vocabulary of various synchronous sections reveals the changes taking place in the military lexical subsystem during the historical development of the English language, reflecting its «transition from a qualitative state to a new qualitative state as a result of the gradual accumulation of quantitative changes». Military slang is replete with emotionally charged words denoting various events occurring in military service, relationships between people, as well as weapons and equipment. Military slang is always emotional, expressive and evaluative. This vocabulary is devoid of grandiloquence. It arises in oral speech, and thanks to it communication becomes effortless.

Conclusions.

Consequently, military vocabulary is a universal thematic field in the vocabulary of the English language, within which the main elements are distinguished – military terminology (terms and nomenclature) and military-lawyer subterunal vocabulary.

There are different classifications of loanwords that help distinguish them according to the source, the degree of authenticity, the degree of assimilation and the aspect of the word that is borrowed.

The modern English lexicon was created over a number of eras, changing and absorbing new elements that were layered on top of each other over many centuries. English is the language of intercultural communication, which makes it a point of intersection where different linguistic cultures meet and interact.

References:

1. Amari J. Slang Lexicography and the Problem of Defining Slang: book, 2010. URL: https://www.academia.edu/24792067/Slang_Lexicography_and_The_problem_of_defining_Slang (Last accessed: 05.02.2024).
2. English abbreviations and slang in chats, instant messengers and SMS. URL: <https://audio-class.slang/slang-abbreviations.php>. (date of application: 05.02.2024).
3. Farmer J. S., Henley W. E. Slang and its Analogues. Past and Present. A Dictionary, Historical and Comparative, of the Heterodox Speech of All Classes of Society for more than Three Hundred Years. With Synonyms in English, French, German, Italian, etc. New York: Kraus Reprint Corporation, 2020. Vol. 1, 405 p.
4. Greenough J. B., Kittredge G. L. Words and their ways in English speech. New York : The Macmillan Company. Wentworth Press, 2016. 460 p.
5. Hotten J. C. The slang dictionary. England: Republished by EP Publishing, Ltd., 2020. 382 p.
6. Hotten J. C. A dictionary of modern slang, cant and vulgar words, used at the present day in the streets of London. London : John Camden Hotten, Piccadilly, 2017. 300 p. URL: <https://www.worldcat.org/title/dictionary-of-modern-slang-cantand-vulgar-words-used-at-the-present-day-in-the-streets-of-london/oclc/1042966822> (Last accessed: 05.02.2024)

ШАМАРА О. В.,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент, радник директора
(Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»)

УДК 340.162

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.36>

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КАДРІВ ДЛЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

У статті на підставі аналізу чинного законодавства України, яким врегульовано та визначено порядок організації та здійснення спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації судді, прокурорів та адвокатів визначено шляхи щодо забезпечення ефективної підготовки та підвищення кваліфікації представників військової юстиції України, як частини системи правосуддя з числа військових прокурорів, військових суддів, військових адвокатів, визначених частиною системи Військової юстиції України у проекті Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року № 10042. Констатовано про необхідність створення та запропоновано створити єдину державну установу, яка буде здійснювати спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів, як загальну систему органів правосуддя визначену Конституцією України, що відповідатиме сталій європейській практиці.

Проаналізовано досвід окремих країн-членів НАТО у сфері підготовки та підвищення кваліфікації сектору безпеки, з числа спеціальних служб. За результатами здійсненого аналізу запропоновано створити єдиний вищий військовий навчальний заклад з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів сектору безпеки, у галузі забезпечення національної безпеки, у тому числі, через призму змісту проекту Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року № 10042 в якому до системи органів Військової юстиції України віднесено військову поліцію, військову контррозвідку та орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

Ключові слова: військова юстиція, система правосуддя, суд, прокуратура, адвокатура, сектор безпеки, національна безпека, військова поліція, військовий суд, військова прокуратура, військова адвокатура, підвищення кваліфікації.

Shamara O. V. Ways to ensure effective training and advanced training of personnel for the system of Military Justice of Ukraine

The article, based on the analysis of the current legislation of Ukraine, which regulates and defines the procedure for organizing and carrying out special training and advanced training of judges, prosecutors and lawyers, defines the ways to ensure effective training and advanced training of representatives of military justice of Ukraine, as part of the justice system from among military prosecutors, military

judges, military lawyers, defined as part of the Military Justice system of Ukraine in the draft Law “On the organizational and legal foundations of the construction and functioning of the Military Justice of Ukraine” dated September 13, 2023 № 10042. The necessity of creating and proposing to create a single state institution that will carry out special training and advanced training of judges, prosecutors and lawyers, as a general system of justice bodies defined by the Constitution of Ukraine, which will correspond to constant European practice, has been stated.

The experience of individual NATO member countries in the field of training and advanced training of the security sector, from among the special services, has been analyzed. According to the results of the analysis, it is proposed to create a single higher military educational institution for the training and advanced training of personnel of the security sector, in the field of ensuring national security, including through the prism of the content of the draft Law “On the organizational and legal foundations of the construction and functioning of the Military Justice of Ukraine” dated 13.09. № 10042 of 2023, in which the military police, military counter-intelligence and the pre-trial investigation body of the state body of special purpose with law enforcement functions, which ensures the state security of Ukraine, are included in the system of military justice bodies of Ukraine.

Key words: *military justice, justice system, court, prosecutor’s office, advocacy, security sector, national security, military police, military court, military prosecutor’s office, military advocacy, professional development.*

Вступ. Слід констатувати, що в Україні в умовах особливого періоду, правового режиму воєнного стану, спровоковані збройною агресією росії проти України Парламентом України та іншими інституціями державної влади України досі не усвідомлено важливість значення військової юстиції для підтримання належного правопорядку у військових формуваннях і загалом для забезпечення воєнної безпеки держави [1]. В Україні, в умовах військової агресії росії проти України та уведення правового режиму воєнного стану набуває актуальності питання щодо побудови (відновлення) та функціонування системи органів Військової юстиції України [2; 3].

Станом на сьогодні в Україні є різні підходи щодо архітектури побудови системи органів Військової юстиції України. За першим підходом Військова юстиція України складається з військової поліції, військової прокуратури та військових судів. Так, за результатами опрацювання Офісом Генерального прокурора матеріалів до розгляду на засіданні Ради національної безпеки і оборони України з питання «Про невідкладні заходи щодо поглиблення інтеграції України до Організації Північноатлантичного договору», було скеровано, в адресу Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, листа від 14.05.2021 № 11/4-4вих-21 із пропозиціями Офісу Генерального прокурора щодо утворення в Україні системи Військової юстиції, у складі *військової поліції, військової прокуратури та військових судів*. Пропозиції надані Офісом Генерального прокурора листом від 14.05.2021 № 11/4-4вих-21 були нагальними та такими, що відповідають Указу Президента України від 14.09.2020 року № 392/2020, яким затверджено рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» [4].

За другим підходом, який міститься у проекті Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року № 10042 система органів Військова юстиція України складається з військової поліції, військової контррозвідки та органу досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України, військової прокуратури, військової адвокатури, військового суду [5].

На наш погляд, саме така побудова системи органів Військової юстиції України є більш прийнятною, через призму наявних загроз у воєнній, оборонній та військовій сферах, особливо приймаючи до уваги, що в умовах збройної агресії російської федерації проти

України, виняткового значення набуває створення і функціонування системи органів Військової юстиції України, відповідальної за забезпечення законності і правопорядку, здійснення правосуддя, захисту прав людини у військовій, воєнній та оборонній сферах та як складова забезпечення національної безпеки України здійснювати, в межах повноважень органів, які будуть входити до її системи, заходи щодо забезпечення воєнної безпеки, а саме захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

Не зважаючи на зазначені вище підходи побудови системи органів Військової юстиції України одним з ключових питань її функціонування буде дієва організація та здійснення спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації її кадрів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У різний час проблеми діяльності органів військової юстиції досліджували такі вітчизняні вчені, як: О. Баганець, П. Богуцький, М. Беланюк, В. Вдовитченко, Ю. Винокуров, Ю. Війтєв, М. Говоруха, М. Голомша, В. Гусаров, В. Давиденко, В. Долежан, Т. Дунас, С. Євдокіменко, О. Зархін, П. Каркач, М. Карпов, В. Карпунцов, М. Кісліцин, М. Ковалів, В. Комашко, В. Козачук, О. Козачук, І. Козьяков, М. Косюта, В. Кравчук, О. Литвак, В. Максимов, В. Малярєнко, І. Марочкін, А. Матіос, О. Михайленко, М. Мичко, В. Пилипчук, С. Подкопаєв, А. Полозов, М. Руденко, М. Руденко, О. Савєнков, Г. Серєда, О. Смирнов, Є. Суботін, В. Сухонос, М. Трофімов, М. Туркот, А. Чорний, М. Якимчук. Незважаючи на значний внесок у розвиток учення про діяльність органів військової юстиції і напрацьовані знання в цій сфері, у наукових працях зазначених учених не вичерпано вказаної проблеми, а навпаки, поставлено низку нових завдань, які потребують вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану законодавства та організації і здійснення спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації системи органів правосуддя та органів правопорядку, які відповідно до проекту Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року № 10042 будуть складати систему органів Військової юстиції України.

Результати дослідження. Виклад матеріалу умовно буде складатися з двох частин. Перша частина буде присвячена нагальним питанням спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації системи органів Військової юстиції України, які слід віднести до системи органів правосуддя, друга частина присвячена органам правопорядку сектору безпеки, як частина системи органів правопорядку.

Констатуємо, що станом на сьогодні в системі органів правосуддя України діє декілька ключових «гравців» (державних органів/навчальних закладів), які відповідно до чинного законодавства здійснюють спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів: *Тренінговий центр прокурорів України, Національна школа суддів України, Вища школа адвокатури.*

Тренінговий центр прокурорів України відповідно до статті 80 Закону України «Про прокуратуру» є державною установою, що здійснює підвищення кваліфікації прокурорів, державних службовців органів прокуратури та первинну підготовку прокурорів – стажистів окружних прокуратур. На Тренінговий центр прокурорів України не поширюється законодавство про вищу освіту. Тренінговий центр прокурорів України функціонує при Офісі Генерального прокурора і може мати регіональні відділення [6].

Національна школа суддів України відповідно до статті 104 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є державною установою із спеціальним статусом у системі правосуддя, яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя та здійснює науково-дослідну діяльність [7]. На Національну школу суддів України не поширюється законодавство про вищу освіту. Національна школа суддів України утворюється при Вищій кваліфікаційній комісії суддів України і здійснює свою діяльність відповідно до цього Закону та статуту, затвердженого Вищою кваліфікаційною комісією суддів України. Національна школа суддів України відповідно до статті 89 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» проводить підготовку суддів для підтримання кваліфікації відповідно до

досвіду роботи суддів, рівня і спеціалізації суду, в якому вони працюють, а також з урахуванням їхніх індивідуальних потреб. З цією метою Національна школа суддів України організовує тренінги, що є обов'язковими в межах підготовки, а також тренінги, які суддя має право обрати залежно від своїх потреб.

Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» не визначено процедуру підвищення кваліфікації та орган або установу, яка здійснює підвищення кваліфікації адвокатів [8]. Статтею 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» серед обов'язків адвоката визначено підвищувати свій професійний рівень. У статті 48 цього Закону визначено лише те, що рада адвокатів регіону сприяє підвищенню їх кваліфікації, а у статті 45 Закону зазначено, що Національна асоціація адвокатів України забезпечує високий професійний рівень адвокатів України. Відповідно до Статуту Національна асоціація адвокатів України серед завдань визначено у пункті 2.2.8 сприяння вдосконаленню системи підготовки та підвищення кваліфікації адвокатів [9]. Тобто, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокату не обмежено право щодо вибору місця де ним буде здійснено підвищення свого професійного рівня. Проте, у цьому зв'язку слід згадати Вищу школу адвокатури Національної асоціації адвокатів України, статус якої не визначено Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до Порядку підвищення кваліфікації адвокатів України, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 03.07.2021 року № 63 [10], Національна асоціація адвокатів України забезпечує високий професійний рівень адвокатів України. Організація та реалізація процесу підвищення кваліфікації адвокатів в Україні здійснюється Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України за сприяння рад адвокатів регіонів та сторонніми операторами підвищення кваліфікації адвокатів, що акредитовані згідно цього Порядку.

Слід констатувати про існування монополії з боку Національної асоціації адвокатів України (всеукраїнською недержавною некомерційною неприбутковою професійною організацією) в процесі підвищення кваліфікації адвокатів Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України. У разі відсутності сторонніх операторів Вища школа адвокатури Національної асоціації адвокатів України по суті стає монополістом з підвищення кваліфікації адвокатів, чим обмежує можливість адвокату у відповідності до статті 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підвищувати свій професійний рівень в іншій установі/навчальному закладі, у тому числі іноземному.

У зв'язку із наведеним вище доцільно буде звернути увагу на те, що у деяких країнах ефективно функціонує інститут військової адвокатури (Сполучені Штати Америки, Ізраїль), Існував досвід функціонування військової юстиції радянської армії, де у військах обмеженого контингенту радянських військ у Демократичній Республіці Афганістан при військових трибуналах були посади військових адвокатів, які здійснювали захист військовослужбовців у кримінальних справах. У якості адвокатів залучалися штатні офіцери з вищою юридичною освітою. Юристи-адвокати були у штаті усіх військових трибуналів, які перебували на той час у обмежених військових контингентах зарубіжних країн (Німецька Демократична Республіка, Чехословацька Соціалістична Республіка, Угорська Народна Республіка, Монголія, Куба, В'єтнам) [1].

За умови визначення в Конституції України єдиної системи органів правосуддя до якої належить прокуратура, адвокатура та суди в Україні має місце три різні центри підвищення кваліфікації кожного суб'єкта органів системи органів правосуддя.

В рамках зазначеного вище доцільно звернути увагу на існування Європейської мережі судових тренінгів (European Judicial Training Network – EJTN), яка є основною платформою для підготовки та обміну знаннями європейської судової системи. EJTN представляє інтереси понад 120.000 європейських суддів, прокурорів по всій Європі та досвід країн Європи де підготовка та підвищення кваліфікації прокурорів та суддів здійснюється в одній державній установі (наприклад, такі країни європейської спільноти, як Республіка Польща, Словаччина, Республіка Чехія, Королівство Бельгія, Франція, Болгарія, Румунія, Португалія, Королівство Іспанія тощо).

Крім того, слід брати до уваги питання фінансування функціонування державних навчальних закладів, які здійснюють спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації прокурорів, суддів та скрутного положення держави у зв'язку скеруванням значних ресурсів на оборону країни.

Приймаючи до уваги наведене вище, вбачається за доцільне створення єдиної державної установи, яка буде здійснювати спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів. Окремої уваги у цьому зв'язку слід звернути на постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання матеріального забезпечення працівників Національної школи суддів України» від 9 жовтня 2020 року № 935 та «Деякі питання матеріального забезпечення працівників Тренінгового центру прокурорів України» від 23 грудня 2020 р. № 1307, які слід буде привести у відповідність до реалій функціонування єдиної державної установи, яка буде здійснювати спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів.

Окрему увагу звертає на себе статус Національної школи суддів України – державна установа із спеціальним статусом у системі правосуддя, *яка забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для системи правосуддя*. Слід констатувати, що у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зроблено передумови щодо створення єдиної державної установи, яка буде здійснювати спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів. Така державна установа повинна бути автономною з власним бюджетом, яка, таким чином, буде здатна у консультаціях із суддями, прокурорами та адвокатами виробляти навчальні програми та забезпечувати їх реалізацію під час спеціальної підготовки та підвищенні кваліфікації. Оскільки це, по-перше, надасть можливість тим, хто відповідає за навчання суддів, прокурорів та адвокатів не відповідати за призначення або службове просування суддів, прокурорів та адвокатів, а по-друге належно розмежувати ролі між органом, який безпосередньо несе відповідальність за підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів та органів які здійснюють дисциплінарну практику відносно них.

Крім військової адвокатури, військової прокуратури, військових судів, як частини системи правосуддя та частини системи органів Військової юстиції України, відповідно до проекту Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року № 10042 до системи органів Військової юстиції України віднесено військову поліцію, військову контррозвідку та орган досудового розслідування державного органу спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України. Неодноразово зазначалось, що, в рамках перетворень, які сьогодні відбуваються в нашій державі існує необхідність у перегляді поглядів щодо реформування вищих військових навчальних закладів, які готують фахівців у сфері контррозвідувальної та розвідувальної діяльності та конкретних напрямків їх реалізації [11; 12]. Це відповідатиме оптимізації архітектоніки побудови та функціонуванні системи освіти та науки у секторі безпеки, в рамках підвищення ефективності підготовки та перепідготовки наукових кадрів та функціонування системи кадрового забезпечення науково-технологічної і освітньої діяльності, у секторі безпеки, а також перепідготовки кадрів для сектору безпеки України та підвищення їх кваліфікації. Стратегією національної безпеки України, передбачено трансформацію професійної культури на основі доктринальних підходів і принципів командування й контролю, підготовки, освіти за стандартами НАТО [4]. Вважаємо, що модель вищої освіти та науки в Україні, в секторі безпеки, сьогодні не відповідає сучасним вимогам сьогодення та шляхам уніфікації військової освіти України аналогам та стандартам держав країн-членів НАТО та ЄС, а також економічним можливостям України, в контексті належного фінансового забезпечення відомчих вищих військових навчальних закладів сектору безпеки, через призму витрат на оборону держави та оптимізації роботи у зазначеному напрямку. У цьому зв'язку слід зазначити, що Урядом України у Концепції трансформації системи військової освіти, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410, в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня

2022 р. № 1490 констатовано, що за результатами аналізу світових тенденцій та досвіду провідних держав – членів НАТО щодо трансформації військової освітньої галузі в умовах високої динаміки змін форм, способів і засобів ведення бойових дій та збройної боротьби, а також поточного стану системи військової освіти свідчать про наявність певних проблем і чинників, які стримують ефективне функціонування системи військової освіти, що зумовлені новими викликами, які постали перед суспільством, державою, Збройними Силами та іншими складовими сил оборони.

У цьому зв'язку, слід звернути увагу на той факт, що 12 листопада 2019 р. в Берліні спецслужби Німеччини урочисто відкрили новий Центр підготовки органів державної розвідки (Zentrum für Nachrichtendienstliche Aus-und Fortbildung, далі – ZNAF). Установа стала першим об'єднаним навчальним Центром Федеральної розвідувальної служби (Bundesnachrichtendienst, BND) та Федерального відомства із захисту Конституції (Bundesamt für Verfassungsschutz, BfV). За задумом керівництва спецслужб, запровадження спільної професійної підготовки персоналу BND і BfV на базі ZNAF дозволить створити співтовариство фахівців, які взаємодіють один з одним, і виробляти у них загальне розуміння завдань, які вирішуються. Основна місія ZNAF – проведення спільної підготовки спеціалістів нетехнічних служб, які проходять дворічне чи трирічне навчання. За цей період слухачі вивчають способи отримання та аналізу інформацію про поточні політичні та економічні виклики та екстремістські устремління. Підготовка також включає приховану організацію роботи з джерелами та вивчення цільових персон, а також правові та етичні засади розвідувальної роботи. Для отримання практичних навичок передбачається кілька стажувань у кожному зі спецслужб Німеччини. Ініціатива створення спільного навчального Центру для спецслужб Німеччини виходила від Комітету довіри німецького Бундестагу, з метою економії коштів [12].

Тому, у формуванні нової моделі забезпечення національної безпеки України ключовим завданням повинно стати створення ефективного сектору безпеки України, його елементів – військова освіта та наука. Для забезпечення його ефективного функціонування, у тому числі, повинно стати забезпечення професіоналізації сектору безпеки, підвищення професійного рівня особового складу Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, Головного розвідувального управління Міністерства оборони України інших суб'єктів сектору безпеки, створення інтегрованої системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів для цих суб'єктів сектору безпеки, які здійснюють забезпечення національної безпеки України. У тому, числі зменшення адміністративного апарату, враховуючи кількість вищих військових навчальних закладів та збільшення якісного забезпечення освітнього та наукового процесу. Ключову роль у цьому процесі могла б посісти єдина академія підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для сектору безпеки, яка може стати єдиним вищим військовим навчальним закладом на території України з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців, у галузі забезпечення національної безпеки сектору безпеки.

Слід зазначити, про наявність, у світовій практиці у сфері підготовки та підвищення кваліфікації сектору безпеки країн-членів НАТО, відомчих навчальних закладів. Так, Національна академія Федерального бюро розслідування США – це професійний курс навчання для американських та міжнародних керівників правоохоронних органів, призначений керівниками їхніх відомств через демонстровані лідерські якості. 10-тижнева програма, яка передбачає курсові роботи з теорії розвідки, тероризму та терористичного мислення, науки управління, права, поведінкової науки, правоохоронної комунікації та судово-медичної науки, служить для вдосконалення правосуддя та відомствах в країні та за кордоном та підвищити стандарти правопорядку, знання та співпрацю у всьому світі [13]. Академія Федерального бюро розслідування США, призначена бути провідним світовим навчальним та дослідницьким центром правоохоронних органів та захисником кращих практик правоохоронних органів у всьому світі, працює підрозділом підготовки бюро. Розташована на площі 547 акрів в межах величезної бази морської піхоти в Квантіко, штат Вірджинія, Академія ФБР є лише одним із багатьох аспектів Навчального підрозділу, робота якого виходить далеко за межі

території кампусу [14]. На сьогодні пріоритетами Федерального бюро розслідування США є: захист США від терористичних актів; захист США від зовнішньої розвідки, шпигунства та кібероперацій; боротьба зі значною кіберзлочинністю; боротьба з державною корупцією на всіх рівнях; захист громадянських прав; боротьба з транснаціональними злочинними організаціями; боротьба тяжкими злочинами; боротьба з насильницькими злочинами.

Інший підхід щодо добору та підготовки кадрів має *Агентство внутрішньої безпеки (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego) Республіки Польща* – державна установа, яка захищає внутрішню безпеку Республіки Польща та її громадян. Її головною метою є знати якомога більше і якомога раніше, щоб ефективно нейтралізувати загрози внутрішній безпеці держави. До складу Агентства внутрішньої безпеки Республіки Польща входять випускники університетів елітних факультетів, які мають високу кваліфікацію та мають відповідні етичні стандарти для виконання завдань, важливих для державної безпеки. Основними напрямками роботи Агентства внутрішньої безпеки є: контррозвідка, боротьба з тероризмом, протидія розповсюдженню засобів масового ураження, боротьба з економічними злочинами, боротьба з організованою злочинністю, боротьба з корупцією, захист таємної інформації, аналітика [15].

SRI – головна розвідувальна служба Румунії, що спеціалізується на зборі, оцінці і управлінні розвідувальною інформацією. Серед основних завдань SRI є запобігання і протидія шпигунству, тероризму та транскордонної організованої злочинної діяльності, яка за своїм характером і масштабом впливає на національну безпеку; захист румунських демократичних цінностей, забезпечення безпеки громадян, а також безпеки економічної та секретної інформації [16]. Національна розвідувальна академія «Міхай Вітязул» здійснює навчання і підготовки майбутніх і нинішніх офіцерів розвідки, а також з точки зору досліджень і глибоких знань в області розвідки і безпеки. Національна розвідувальна академія «Міхай Вітязул» – забезпечує освіту та навчання найважливішого ресурсу розвідувальної служби Румунії, співробітників SRI, а з іншого боку, генерує та поширює наукові знання в галузі розвідки та національної безпеки на рівні румунського суспільства та розвідувального співтовариства та оборони.

Межі наукової статті не дозволяють у повному обсязі розкрити усі наявні проблеми підняті у статті, тому автор буде намагатися й надалі висвітлювати зазначену проблематику у своїх наступних наукових публікаціях.

Висновок. Резюмуючи викладене слід наголосити, що єдина державна установа, яка буде здійснювати спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів та адвокатів буде відповідати сталій європейській практиці, консолідованій організації та здійсненню спеціальної підготовки та підвищення кваліфікації представників органів системи правосуддя, визначених Конституцією України. Крім того, враховуючи наведене вище, через призму виконання положень Стратегії національної безпеки України, в контексті реалізації основних напрямків розвитку сектору безпеки у сфері удосконалення її архітектури, а саме створення системи ефективного управління та координації діяльності органів сектору безпеки доцільно створити єдиний вищий військовий навчальний заклад з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів сектору безпеки, у галузі забезпечення національної безпеки. Особливої актуальності набуває це питання, в умовах впровадження правового режиму воєнного стану та особливого періоду, спровокованими військовою агресією росії проти України, через призму організації навчання та підвищення кваліфікації системи органів Військової юстиції України визначених у проекті Закону «Про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України» від 13.09.2023 року № 10042.

Список використаних джерел:

1. Вдовитченко В.А. Система військової юстиції як частина військової організації України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. Випуск № 2. С. 16-22. URL: http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2019/PDF/02-2019/visnyk_NAPU_2_2019_UA_3.pdf.

2. Шамара О.В., Комашко В.В., Книженко О.О., Кириченко О.В. Побудова військової юстиції України в контексті реалізації стратегії національної безпеки України та стратегії забезпечення державної безпеки. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. *Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Дніпро, 11 березня 2022). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2022. С. 53-60. URL: <http://info.dgu.edu.ua/jspui/handle/123456789/175>.
3. Шамара О.В. Розбудова військової юстиції – шлях реалізації Стратегії національної безпеки України. Військова прокуратура як елемент архітектури військової юстиції України. Діяльність військової юстиції в умовах збройного конфлікту. Досвід прокуратури України. *Збірник матеріалів міжнародного науково-практичного заходу* (Харків, Краматорськ, 26-29 жовтня 2021). Офіс Генерального прокурора, Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», 2021. С. 285-291. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/konferenciya_diyalnist_viyskovoyi_justiciyi_oblozhka_i_titul_1.pdf
4. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>.
5. Проект Закону про організаційно-правові основи побудови та функціонування Військової юстиції України від 13.09.2023 року № 10042. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42777>.
6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
7. Про судоустрій і статус суддів від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність від 5 липня 2012 року № 5076-VI. *Законодавство України* : офіц. портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
9. Статут Національна асоціація адвокатів України від 17.11.2012 року. Національна асоціація адвокатів України : офіц. портал. Вилучено з: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshi-dokumenty/statut_naau.pdf.
10. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України, затвердженого рішенням Ради адвокатів України від 03.07.2021 року № 63. Національна асоціація адвокатів України : офіц. портал. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/poryadki/2023-05-20-poryadki-47_648ab4a9eefef.pdf.
11. Шамара О.В. Перспективи розвитку системи підготовки кадрів для сектору безпеки України. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти. *Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Дніпро, 15 березня 2019). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. – С. 24-28.
12. Шамара О.В., Комашко В.В. Реалізація концепції трансформації системи військової освіти України за стандартами НАТО у секторі безпеки. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку. *Збірник матеріалів круглого столу* (м. Острого, 27 січня 2023). Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 55-63.
13. Федеральне бюро розслідування США. Офіційний сайт. URL: <https://www.fbi.gov/services/training-academy/national-academy>.
14. Федеральне бюро розслідування США. Офіційний сайт. URL: <https://www.fbi.gov/services/training-academy#International-Law%20Enforcement>.
15. Агентство внутрішньої безпеки (*Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego*) Республіки Польща. Офіційний сайт. URL: <https://www.abw.gov.pl/en/about-isa/13,About-ISA.html>.
16. Головна розвідувальна служба Румунії (SRI). Офіційний сайт. URL: <https://www.sri.ro/mission-vision-values>.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ**БУГА Г. С.,**

доктор юридичних наук, доцент,
начальник відділу організації
наукової роботи
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0003-3957-7387

ДАНИЛЕВСЬКИЙ А. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 1
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0002-9315-9381

ДАНИЛЕВСЬКА Ю. О.,

кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник,
завідувач докторантури
(Донецький державний університет
внутрішніх справ)
ORCID ID: 0000-0002-1893-8473

УДК 343.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.37>**УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ:
ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

У статті досліджується об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 Кримінального кодексу України «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», як елемент складу кримінального правопорушення. Наведено теорії об'єкта кримінального правопорушення, ознаки об'єкта кримінального правопорушення, до яких віднесено: об'єкт кримінального правопорушення, предмет кримінального правопорушення та потерпілого від кримінального правопорушення. Описано класифікації об'єкта кримінального правопорушення за вертикаллю та за горизонталлю. Серед теорій об'єкта кримінального правопорушення віддано перевагу теорії «об'єкт – суспільні цінності».

У результаті аналізу доктринальних підходів до розуміння об'єкта ухилення від сплати аліментів на утримання дітей пропонується вважати безпосереднім об'єктом зазначеного кримінального правопорушення право неповнолітньої або непрацездатної дитини на утримання з боку батьків, визначене законодавством. Відмічається, що діяння у виді злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) має додатковий об'єкт – інтереси правосуддя в частині забезпечення виконання рішення суду щодо призначення аліментів.

Аналізуються позиції науковців щодо визначення предмету кримінального правопорушення, передбаченого ст. 164 Кримінального кодексу України, в результаті чого робиться висновок, що предмет не є обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення. Потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, можуть бути: 1) діти, на утримання яких за рішенням суду їх батько чи мати мають сплачувати аліменти; 2) неповнолітні чи 3) непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, об'єкт кримінального правопорушення, предмет кримінального правопорушення, потерпілий, ухилення, утримання, аліменти, діти, неповнолітні.

Buha H. S., Danylevskiy A. O., Danylevska Yu. O. Child support evasion: an object of a criminal offense

The article examines the object of the criminal offense provided for in Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine «Evasion of payment of alimony for the maintenance of children» as an element of the criminal offense. The theories of the object of a criminal offense, signs of the object of a criminal offense are given, which include: the object of a criminal offense, the subject of a criminal offense and the victim of a criminal offense. The vertical and horizontal classifications of the object of the criminal offense are described. Among the theories of the object of the criminal offense, the theory «object - social values» is preferred.

As a result of the analysis of doctrinal approaches to the understanding of the object of evading the payment of alimony for child maintenance, it is proposed to consider the right of a minor or an incapacitated child to maintenance by parents, defined by legislation, as the direct object of the specified criminal offense. It is noted that the act in the form of malicious evasion of the payment of child support funds (alimony) established by the court decision has an additional object - the interests of justice in terms of ensuring the execution of the court decision regarding the appointment of alimony.

The positions of scientists regarding the definition of the subject of the criminal offense provided for by Art. 164 of the Criminal Code of Ukraine, as a result of which it is concluded that the subject is not a mandatory sign of this criminal offense. Victims of the criminal offense provided for in Article 164 of the Criminal Code of Ukraine can be: 1) children for whose maintenance, according to a court decision, their father or mother must pay alimony; 2) minors or 3) disabled children dependent on their parents.

Key words: criminal offense, object of criminal offense, subject of criminal offense, victim, evasion, maintenance, alimony, children, minors.

Постановка проблеми. Охорона дитинства є одним з пріоритетних завдань держави, а нормальне дитинство можливо тільки в тих випадках, коли дитині забезпечені умови для нормального розвитку, що можливо лише за умови належного виконання батьками своїх обов'язків щодо утримання дітей. Сімейні відносини регулюються положеннями сімейного та цивільного законодавства і потребують втручання держави лише у крайніх випадках, пов'язаних з невиконанням суб'єктами таких відносин своїх обов'язків. Так, у статті 164 КК України передбачено відповідальність за злісне ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів), а також злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відповідальності за кримінальне правопорушення, передбачене у статті 164 КК України, розглядалося у роботах таких вчених, як: П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, І.О. Бандурка, О.І. Белова, Л.В. Дорош, О.О. Дудоров, Д.П. Євтєєва, О.О. Житний, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, С.М. Морозюк, І.В. Семенов, М.І. Хавронюк та інших. Проте окремі питання, зокрема щодо ознак об'єкта цього кримінального правопорушення, залишаються дискусійними й сьогодні.

Метою цієї роботи є аналіз ознак об'єкта кримінального правопорушення – ухилення від сплати аліментів на утримання дітей.

Виклад основного матеріалу. Об'єкт кримінального правопорушення та його ознаки традиційно відносяться до дискусійних положень науки кримінального права. При цьому, поряд з поняттям «об'єкт кримінального правопорушення», можуть використовуватися «об'єкт кримінально-правової охорони», «об'єкт посягання» тощо [1; 2; 3; 4]. Серед вчених немає єдності думок як щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення, так і щодо ознак, які утворюють його зміст, їх обов'язковість чи факультативність.

Оскільки вирішення зазначених питань потребують окремого ґрунтовного дослідження і не можуть бути вирішені в рамках цієї роботи, вважаємо за необхідне зосередити свою увагу саме на ознаках об'єкта конкретного кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, проте не можемо не висловити свою позицію з приводу загальнотеоретичних питань, намагаючись стисло її обґрунтувати.

Ми виходимо з усталеної у науці кримінального права позиції, що об'єкт кримінального правопорушення – елемент складу кримінального правопорушення, що поєднує в собі ознаки, які характеризують те, проти чого спрямоване кримінальне правопорушення. До ознак об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення належать: 1) об'єкт як ознака складу кримінального правопорушення (об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні); 2) предмет кримінального правопорушення; 3) потерпілий від кримінального правопорушення. При цьому лише об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні є обов'язковою ознакою цього елемента складу кримінального правопорушення; предмет кримінального правопорушення і потерпілий від кримінального правопорушення є його факультативними ознаками. Об'єкт кримінального правопорушення як ознака складу кримінального правопорушення – це те, на що посягає кримінальне правопорушення, чому воно заподіює істотної шкоди або створює загрозу заподіяння істотної шкоди [5, с. 207].

Насамперед зазначимо, що ми будемо оперувати поняттям «об'єкт кримінального правопорушення» під яким необхідно розуміти один з елементів складу кримінального правопорушення, який є підставою кримінальної відповідальності. Виділення поняття «об'єкт кримінально-правової охорони» пов'язано з позитивним розумінням кримінальної відповідальності як потенційної можливості суб'єкта зазнати осуду та негативного впливу з боку держави. За таких умов відповідним суспільним цінностям шкода ще не заподіюється. Тому можна сказати, що об'єкт кримінально-правової охорони є потенційним об'єктом кримінального правопорушення, тобто існує на етапі, коли кримінальне правопорушення ще не вчинене. Проте, якщо під складом кримінального правопорушення розуміється не тільки фактично вчинене діяння, а й система об'єктивних та суб'єктивних ознак, закріплених в кримінальному законі, то об'єкт кримінального правопорушення та об'єкт кримінально-правової охорони збігаються. Те саме стосується і об'єкта посягання, який ґрунтується на негативному розумінні кримінальної відповідальності, і використовується для позначення суспільних цінностей, яким заподіюється шкода внаслідок вчинення конкретного суспільно небезпечного діяння. Його використання доцільне тільки для позначення суспільних цінностей, яким шкода заподіюється внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, яке не містить усіх ознак складу кримінального правопорушення.

Переходячи до розуміння самого об'єкта кримінального правопорушення, зазначимо, що серед усього різноманіття теорій об'єкта кримінального правопорушення, які виділяються у науковій літературі [6; 7], у цій роботі ми будемо використовувати теорію «об'єкт – суспільні цінності». Визначення цінностей як об'єкта кримінального правопорушення наведено Є.В. Фесенком, під якими він пропонує розуміти різноманітні об'єкти матеріального світу, в тому числі саму людину, які мають суттєве позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп і суспільства в цілому, яким в результаті вчинення кримінального правопорушення спричиняється або може бути спричинена шкода [8, с. 75]. Такий вибір обґрунтовується положеннями Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я,

честь і гідність, недоторканність і безпека (тобто ті явища, правове забезпечення охорони яких від кримінально-протиправних посягань визначені завданням кримінального законодавства відповідно до положень частини 1 статті 1 КК України) визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

За класифікацією такі суспільні цінності, на нашу думку, як і у випадку з теорією об'єкт – суспільні відносини, можна поділити на наступні види:

а) загальний об'єкт – усі суспільні цінності, які знаходяться під охороною кримінального законодавства;

б) родовий (видовий) об'єкт – суспільні цінності, які знаходяться під охороною відносно однорідної групи кримінально-правових норм (які утворюють розділ Особливої частини КК України або його частину);

в) безпосередній об'єкт – конкретні суспільні цінності (які є складовою родового об'єкта), яким заподіюється шкода (або створюється реальна загроза заподіяння) внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Він поділяється на основний та додатковий.

У теорії кримінального права поширеною є думка, що за загальним правилом розділи Особливої частини КК України побудовані за принципом родового об'єкта, тобто назва розділу вказує на родовий об'єкт [5, с. 209]. Детальний аналіз Особливої частини КК України показує, що цей принцип дотримується не завжди, проте у випадку з ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей він є справедливим. Більшість дослідників, які вивчали цю кримінально-правову норму, відзначають, що родовим об'єктом цього кримінального правопорушення є саме виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина, а видовим – сімейні відносини [9, с. 35].

Що стосується визначення безпосереднього об'єкта, то в доктрині він визначається як суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів і прав неповнолітніх або працездатних дітей, які потребують допомоги [10, с. 165]; майнові сімейні відносини [11, с. 22]; нормальний розвиток сім'ї та добробут держави загалом [12, с. 20]; сімейні правовідносини, а також права та інтереси неповнолітніх [13, с. 139]; аліментні правовідносини [14, с. 536]; право неповнолітніх на всебічний розвиток та повноцінне життя [15, с. 32].

Якщо не звертати увагу на різні підходи авторів до розуміння самого об'єкта кримінального правопорушення, які обумовлюють появу складних конструкцій на кшталт «суспільні відносини, що забезпечують захист...», можна зробити висновок, що визначення безпосередніх об'єктів кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, можна умовно поділити на дві групи: а) ті, які містять вказівку на права (свободи, інтереси тощо неповнолітніх чи працездатних дітей, майнові або немайнові); б) ті, які містять вказівку на сімейні правовідносини (які включають не тільки права дітей, але й обов'язки батьків). На наш погляд, обов'язки не можуть бути об'єктом кримінального правопорушення, оскільки внаслідок вчинення кримінального правопорушення їм не може бути заподіяна шкода (або створена загроза заподіяння шкоди), їх порушення не звільняє особу від виконання свого обов'язку, тому, на нашу думку, безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, є право неповнолітньої або працездатної дитини на утримання з боку батьків, визначене Конституцією України та іншими законами України.

Принагідно зауважимо, що назва розділу V Особливої частини КК України не в повній мірі узгоджується з положеннями Конституції України, оскільки остання закріплює права і свободи людини та громадянина без поділу їх на особисті та неособисті. На нашу думку, права та свободи людини та громадянина не можуть бути неособистими, а тому слово «особистих» необхідно виключити з назви розділу V Особливої частини КК України.

Слід також зазначити, що діяння у виді злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) має додатковий об'єкт – інтереси правосуддя в частині забезпечення виконання рішення суду щодо призначення аліментів, оскільки, вчиняючи таке діяння, винна особа не тільки порушує право дитини на утримання з боку батьків, визначене Конституцією України, але і не виконує рішення суду, яким

призначена виплата аліментів. Що стосується другого діяння у виді злісного ухилення батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні, то воно не передбачає, що таке утримання повинно бути обов'язково закріплене у рішенні суду, тож в такому випадку винний може і не посягати на зазначений об'єкт.

Переходячи до предмета кримінального правопорушення, що розглядається, слід зазначити, що на думку Д.П. Євтєєвої предмет є обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення. Вона зазначає, що предметом кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, є засоби утримання в таких формах: 1) засоби утримання, що надаються в позасудовому та позадоговірному порядку (кошти, харчові продукти, одяг, речі домашнього вжитку, меблі, спортивні товари, музичні інструменти, ліки тощо); 2) аліменти за рішенням суду або за договором; 3) додаткові витрати, призначені судом або передбачені договором щодо сплати аліментів. За способом визначення форми та розміру засобів утримання як предмета кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, їх можна поділити на три групи: 1) засоби, форми та розмір яких визначається в судовому порядку (аліменти за рішенням суду та призначені судом кошти на додаткові витрати); 2) засоби, форма та розмір яких устанавлюються в договірному порядку (аліменти за договором; додаткові витрати, передбачені в договорі); 3) засоби, форма та розмір яких не визначені ані в судовому, ані в договірному порядку. Така класифікація має значення для кваліфікації цього кримінального правопорушення на практиці [16, с. 64].

Схожої думки дотримується і І.В. Семенов, який зазначає, що предмет кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, співпадає з предметом правовідносин, на які відбувається посягання, і представляє собою грошові кошти, майно, яке забезпечує утримання дитини [17, с. 64].

Ми погоджуємося з зазначеними підходами і вважаємо, що кримінальне правопорушення, передбачене у статті 164 КК України, не передбачає предмета кримінального правопорушення як обов'язкової ознаки, а тому його виділення видається недоцільним. Зазначені авторами засоби утримання необхідно відносити до характеристики об'єктивної сторони. Така позиція обумовлена іншим підходом до розуміння предмета кримінального правопорушення. Ми погоджуємося з О.В. Удовиченко, яка аналізуючи визначення предмета кримінального правопорушення, зазначає, що усі дослідники сходяться в тому, що предмет має матеріальний характер, певний об'єктивний прояв у навколишньому середовищі. Також ні в кого, не викликає сумнівів, що саме через предмет винна особа впливає на об'єкт кримінального правопорушення (різниця у визначеннях обумовлена різним розумінням об'єкта кримінального правопорушення). Що стосується вказівки на специфічні ознаки предмета в законі, то така ознака обумовлена факультативним характером цієї ознаки: якщо вони вказані в законі (або виходять з його змісту), то вони стають обов'язковими ознаками і предмет набуває статусу обов'язкової ознаки кримінального правопорушення. Якщо говорити про специфічні ознаки (властивості), то ними наділені усі ознаки кримінального правопорушення, тому вказівка на них у визначенні видається недоречною. Вона визначає предмет кримінального правопорушення як факультативну ознаку об'єкта кримінального правопорушення наступним чином: об'єкт матеріального світу, шляхом взаємодії з яким винна особа заподіює шкоду або створює реальну загрозу заподіяння шкоди певним суспільним цінностям [18, с. 74-75].

Екстраполюючи зазначене визначення на склад кримінального правопорушення, що розглядається, ми бачимо, що зазначені засоби утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, хоча і наділені окремими ознаками предмета кримінального правопорушення (є об'єктами матеріального світу), проте не відповідають усім зазначеним критеріям. По-перше, вони не завжди знаходять своє відображення у об'єктивній реальності. Так, якщо суд призначає виплату відповідних коштів на утримання дітей, але винна особа ухиляється від виконання зазначеного обов'язку, жебракуючи, не намагаючись влаштуватися на роботу, то відповідних коштів не існує в об'єктивній реальності, вони відсутні у винного. Таким чином, суб'єкт не може взаємодіяти з тим, чого ще не існує. По-друге, наявність складу кримінального правопорушення пов'язується не з конкретними засобами на утримання дітей

або їх ознаками, а обсягом юридичного обов'язку. Так, якщо винний не передає певне майно, яке необхідне для утримання дитини, для наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, суд оцінює не специфічні ознаки такого майна (хоча і їх теж), а обсяг заборгованості, що склалася.

Потерпілими від цього кримінального правопорушення можуть бути: 1) діти, на утримання яких за рішенням суду їх батько чи мати мають сплачувати аліменти; 2) неповнолітні чи 3) непрацездатні діти, що перебувають на утриманні батьків. Неповнолітніми дітьми визнаються особи віком до 18 років, якщо згідно з законом вони не набувають прав повнолітніх раніше (наприклад, внаслідок одруження). Непрацездатними є повнолітні діти, які в силу фізичних чи психічних вад позбавлені можливості постійно чи тимчасово працювати (зокрема, діти-інваліди I, II та III групи) [19, с. 151].

Висновки. Ураховуючи викладене, можна дійти наступних висновків. До ознак об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, належить безпосередній об'єкт, під яким пропонується розуміти право неповнолітньої або непрацездатної дитини на утримання з боку батьків, визначене законодавством, та потерпілий. Пропонується виключити слово «особистих» з назви розділу V Особливої частини КК України. Діяння у виді злісного ухилення від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів) посягає також на додатковий об'єкт – інтереси правосуддя в частині забезпечення виконання рішення суду щодо призначення аліментів, оскільки вчиняючи таке діяння винна особа не тільки порушує право дитини на утримання з боку батьків, але і не виконує рішення суду, яким призначена виплата аліментів. Предмет не є обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, що розглядається, тому його виділення вважається недоцільним. Потерпілим від кримінального правопорушення, передбаченого у статті 164 КК України, є неповнолітня або непрацездатна дитина.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення. *Адвокат*. 2011. № 11. С. 5-11.
2. Канібер Ю. М. Методологічні аспекти співвідношення об'єкту злочину і об'єкту кримінально-правової охорони. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2013. Вип. 16. С. 150-153.
3. Тихонова О. В. Об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину: співвідношення понять. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 244-251.
4. Кузнецов В. В. Співвідношення понять «Об'єкт злочину» та «об'єкт кримінально-правової охорони». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 11. С. 77-79.
5. Тацій В. Я., Пономаренко Ю. А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 2. С. 207-210.
6. Павленко Т. А. Об'єкт злочину в доктрині кримінального права. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 3. С. 92-102.
7. Яра О. С. Об'єкт злочину: аналіз основних концептуальних підходів у науці кримінального права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. Серія : Право. 2012. Вип. 173. С. 251-258.
8. Фесенко Є. В. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75-78.
9. Андрушко П. П. Кримінально-правова охорона особистих благ, основних особистих прав і свобод людини та громадянина новим Кримінальним кодексом України. *Ерліхівський збірник*. 2002. Вип. № 3. С. 28-36.
10. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.

11. Бабенко А. М. Деякі проблеми визначення об'єктивних ознак злочинів ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України) та ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст. 165 КК України). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 21-24.

12. Сокол О.О. Кримінологічна характеристика та запобігання ухиленням від сплати аліментів на утримання дітей та коштів на утримання непрацездатних батьків : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 241 с.

13. Сікан О. М. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей як злочин проти сім'ї. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 134-140.

14. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

15. Думчиков М. О., Корощенко К. Р. Відповідальність за ухилення від сплати аліментів на утримання дитини: кримінально-правова характеристика. *Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 87. С. 30-36.

16. Євтеєва Д. П. До питання про визначення предмета ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України). *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 58-67.

17. Семенов І. В. Предмет злочинного ухилення від сплати аліментів на утримання дітей або від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків: теоретико-правовий аналіз. *Вісник ХНУВС*. 2014. № 1. С. 58-68.

18. Удовиченко О. В. Кримінальна відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Кропивницький, 2023. 221 с.

19. Зайцев О. В., Філіпенко В. Р. Невиконання батьками обов'язку утримання неповнолітніх дітей: дискусійні аспекти кримінально-правової кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 77. Ч. 2. 2023. С. 149-154.

ЗМІСТ

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:**ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

НЕОФІТА Д. Б. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АКТИ З ПИТАНЬ ПАРТИСИПАТИВНОЇ ДЕМОКРАТІЇ (ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ).....	3
ОЛІЙНИК В. С. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ РОБОТИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ І САМОВРЯДУВАННЯ.....	9
РОССИХІН В. В., РОССИХІНА Г. В., БОЖКО Д. В., НАДОБКО С. В. СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЕТАПІВ ПЕРІОДИЗАЦІЇ.....	15
СИТЮК В. В. ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У СФЕРІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	21
СЛЮСАРЕНКО К. Р. АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ: ПОШУК НОВИХ НАПРЯМІВ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	28
СУХАНОВА Д. С. ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ЇХ РОЗВИТКУ.....	34
ЯЦЮК Т. С. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВОЛОНТЕРА В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	41

ЦИВІЛІСТИКА

НАУМЕНКО М. В. ВЕКТОРИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	46
ПЕРУНОВА О. М. СВОЄЧАСНІСТЬ – ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	54
ПРЯМІЩИН В. Ю., ГРАЧОВА О. Ю. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	60
ТІМОНОВ А. І. ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ (НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО ЗМІСТУ).....	66
ФІСУН В. В. ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ФІЗИЧНИХ ОСІБ, МАЙНО ЯКИХ ЗНАХОДИТЬСЯ В РАЙОНІ ВОЄННИХ (БОЙОВИХ) ДІЙ.....	76
ШЕЛУДЯКОВА Н. А., ШЕЛУДЯКОВ Р. С. ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ СПРОСТУВАННЯ НЕДОСТОВІРНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ПРАВА НА ВІДПОВІДЬ ЯК СПОСОБІВ ЗАХИСТУ ГІДНОСТІ ТА ЧЕСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, А ТАКОЖ ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ФІЗИЧНОЇ ТА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ В МЕДІА.....	83
ЩЕРБИНА В. С., БОДНАР Т. В. ДОГОВІРНА СВОБОДА ТА ЇЇ ОБМЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНИМ ІНТЕРЕСОМ	91

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС,
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

ЗІНЧЕНКО С. О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ПІДРОЗДІЛІВ ДІЗНАННЯ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	100
КОЛПАКОВ В. К. ЗАСТОСУВАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....	106
МАХМУРОВА-ДИШЛЮК О. П. ВИДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ АКТИВ ЯК ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	113
МИРОШНІКОВА А. Є. ІСТОРИКО-ПРАВОВА ГЕНЕЗА ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА.....	119
НІКІТІН В. В., БУТ О. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ У ПОЗАСУДОВОМУ ОСКАРЖЕННІ ДІЙ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРАТОРА ПРАВ	129
ПАВЛЮХ В. Я. СУБ'ЄКТ ПРОТИДІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ (ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА).....	135
ПОРХУН В. М. СИСТЕМА СУБ'ЄКТІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ В УКРАЇНІ.....	143
СПАСЕНКО В. О. ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРАТОРА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО ТА ЇХ ОБТЯЖЕНЬ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗМЕЖУВАННЯ ЮРИСДИКЦІЇ.....	151

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ДЕМЕНКО О. Є. ПЕНЯ НА МЕЖІ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ПОДАТКОВИЙ АСПЕКТ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	156
ІВАНСЬКИЙ А. Й. ФІНАНСОВО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ В УКРАЇНІ У ПОРІВНЯННІ З ДОСВІДОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА ІНШИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	163

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА,
КРИМІНОЛОГІЇ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА**

ЛЕГАН І. М., ІВАШОВ В. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	170
МУКОМЕЛА К. О. АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЩОДО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	175

ПОЛТОРАЦЬКИЙ О. Б. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМ
ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРИВАТНИМИ
ОХОРОННИМИ СТРУКТУРАМИ.....182

САЧКО О. В., ЗАВГОРОДНІЙ О. М. КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ
ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ВІДЧУЖЕННЯМ ЗЕМЛІ...188

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

БЕХРУЗ ХАШМАТУЛЛА. ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТУ ЕКСТРАДИЦІЇ
В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ..... 197

ДАРАГАНОВА Н. В. РОЛЬ УГОДИ ТРІПС ЯК ОДНОГО З ПРОВІДНИХ
ДОГОВОРІВ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ..... 203

КАЧУРІНЕР В. Л. ЧИ ПОВИНЕН АРБИТР БУТИ ЕКСПЕРТОМ
З МАТЕРІАЛЬНОГО ПРАВА ОБРАНОГО СТОРОНАМИ ДО СУТІ СПОРУ?.....210

ЛАТКОВСЬКИЙ П. П. МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА СИСТЕМА:
ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА..... 215

ПОБЕРЕЖНИЙ Ю. В. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖНАРОДНО-
ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД:
ВІД СТАДІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ДО СУДУ..... 221

ТИЧИНА В. П., БОЧКОВА І. І., ВРУБЛЕВСЬКА-МІСЮНА К. М.
ДЕМОКРАТИЧНІ ОСНОВИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....229

ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

ВАВАРҀТСКҀЙ О. V., ІGNATIEVA A. I. MILITARY VOCABULARY
AS A COMPOSITE COMPONENT OF THE ENGLISH LANGUAGE
FOR LAW ENFORCEMENT..... 237

ШАМАРА О. В. ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ПІДГОТОВКИ
ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КАДРІВ ДЛЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ
ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ242

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

БУГА Г. С., ДАНИЛЕВСЬКИЙ А. О., ДАНИЛЕВСЬКА Ю. О.
УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ АЛІМЕНТІВ НА УТРИМАННЯ ДІТЕЙ:
ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ.....250

CONTENTS

DEVELOPMENT OF STATE AND LAW:**ISSUES OF THEORY AND CONSTITUTIONAL PRACTICE**

NEOFITA D. B. INTERNATIONAL LEGAL ACTS ON PARTICIPATIVE DEMOCRACY (PARTICIPAL DEMOCRACY).....	3
OLIINYK V. S. PROBLEMATIC ASPECTS OF DIGITIZATION OF THE WORK OF LOCAL GOVERNMENT AND SELF-GOVERNMENT BODIES	9
ROSSIKHIN V. V., ROSSIKHINA H. V., BOZHKO D. V., NADOBKO S. V. ESTABLISHMENT OF THE PUBLIC SERVICE INSTITUTE IN UKRAINE: SEPARATE ISSUES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STAGES OF PERIODIZATION.....	15
SYTYUK V. V. INTERACTION OF THE STATE AND CIVIL SOCIETY IN THE FIELD OF LEGAL REGULATION.....	21
SLUSARENKO K. R. ALTERNATIVE METHODS OF DISPUTE REGULATION: SEARCH FOR NEW DIRECT JURISDICTION.....	28
SUKHANOVA D. S. GENERAL PRINCIPLES OF THE LEGAL SYSTEM OF THE EUROPEAN UNION AND TRENDS IN THEIR DEVELOPMENT.....	34
YATSIUK T. S. FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF THE VOLUNTEER IN UKRAINE: REGULATORY AND LEGAL ANALYSIS.....	41

CIVILISTICS

NAUMENKO M. V. VECTORS OF OPTIMIZATION OF LEGAL PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS AGAINST DOMESTIC VIOLENCE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION IN UKRAINE.....	46
PERUNOVA O. M. TIMELINESS AS AN ELEMENT OF THE PROCEDURAL FORM OF CIVIL PROCEEDINGS.....	54
PRYAMITSYN V. YU., GRACHOVA O. YU. CIVIL LIABILITY FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE: PROBLEMS AND PROSPECTS	60
TIMONOV A. I. PRINCIPLE OF PUBLICITY AND TRANSPARENCY WITHIN CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE (NORMATIVE CONSOLIDATION AND PROBLEM OF DETERMINING ITS CONTENT).....	66
FISUN V. V. REGARDING THE PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS OF INDIVIDUALS WHOSE PROPERTY IS LOCATED IN THE AREA OF MILITARY OPERATIONS (HOSTILITIES).....	76
SHELUDYAKOVA N. A., SHELUYAKOV R. S. LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF REFUTATION INCORRECT INFORMATION AND THE RIGHT OF REPLY AS METHODS OF PROTECTING THE DIGNITY AND HONOR OF A NATURAL PERSON AND AS WELL AS THE BUSINESS REPUTATION OF THE INDIVIDUAL AND LEGAL ENTITY IN MEDIA.....	83
SHCHERBYNA V. S., BODNAR T. V. CONTRACTUAL FREEDOM AND ITS LIMITATIONS PUBLIC INTEREST	91

**ADMINISTRATIVE LAW AND ADMINISTRATIVE PROCEDURE,
INFORMATION LAW**

ZINCHENKO S. O. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS
OF INVESTIGATION UNITS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....100

KOLPAKOV V. K. APPLICATION OF THE PHENOMENOLOGICAL METHOD
IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH.....106

MAKHMUROVA-DYSHLIUK O. P. ISSUANCE OF ADMINISTRATIVE ACTS
AS TOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION TO ENSURE THE RIGHTS
AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN THE CONDITIONS
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....113

MYROSHNIKOVA A. YE. HISTORICAL AND LEGAL GENESIS
OF PREVENTION AND SETTLEMENT OF CONFLICT OF INTERESTS
IN THE FIELD OF HEALTH CARE BY MEANS OF ADMINISTRATIVE LAW119

NIKITIN V. V., BUT O. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS
OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN THE OUT-OF-JUDICIAL
APPEAL OF THE ACTIONS OF THE STATE REGISTRAR OF RIGHTS..... 129

PAVLIUKH V. YA. THE SUBJECT OF OPPOSITION TO THE SHADOWING
OF THE ECONOMY (GENERAL THEORETICAL CHARACTERISTIC)..... 135

PORKHUN V. M. THE SYSTEM OF SUBJECTS OF IMPLEMENTATION
OF FINANCIAL AND LEGAL REGULATION OF DECENTRALISATION
OF TAXES AND FEES IN UKRAINE.....143

SPASENKO V. O. APPEALING AGAINST DECISIONS, ACTIONS
OR OMISSIONS OF A STATE REGISTRAR IN THE FIELD OF STATE
REGISTRATION OF REAL RIGHTS TO IMMOVABLE PROPERTY AND THEIR
ENCUMBRANCES: PECULIARITIES OF JURISDICTION DELIMITATION.....151

FINANCIAL LAW

DEMENKO O. YE. PENYA ON THE BORDERLINE OF PRIVATE AND PUBLIC
REGULATION: THE TAX ASPECT OF EXTERNAL ECONOMIC ACTIVITY.....156

IVANSKYA A. YU. THE FINANCIAL AND THE LEGAL ASPECTS
OF THE QUALIFICATION OF VIRTUAL ASSETS OF UKRAINE
IN COMPARISON WITH THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION
AND OTHER FOREIGN COUNTRIES.....163

ISSUES OF CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, AND EXECUTIVE LAW

LEGAN I. M., IVASHOV V. V. CRIMINAL-LEGAL POLICY IN THE FIELD
OF PREVENTING AND COMBATING CORRUPTIVE CRIMINAL OFFENSES
IN THE ACTIVITIES OF NATIONAL POLICE BODIES OF UKRAINE..... 170

MUKOMELA K. O. ANALYSIS OF COURT PRACTICE REGARDING
THE CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION OF OFFENSES
AGAINST INTELLECTUAL PROPERTY.....175

POLTORATSKYI O. B. THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT
OF THE PROBLEMS OF PREVENTING CRIMINAL OFFENSES
BY PRIVATE SECURITY STRUCTURES.....182

SACHKO O. V., ZAVHORODNII O. M. CRIMINALIZATION OF OFFENSES RELATED TO ILLEGAL ALIENATION OF LAND.....	188
<i>INTERNATIONAL LAW</i>	
BEKHRUZ H. EVOLUTION OF THE INSTITUTE OF EXTRADITION IN INTERNATIONAL LAW.....	197
DARAGANOVA N. V. THE ROLE OF THE TRIPS AS ONE OF THE LEADING AGREEMENTS IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL TRADE.....	203
KACHURINER V. L. SHOULD THE ARBITRATOR BE AN EXPERT ON SUBSTANTIVE LAW CHOSEN BY THE PARTIES TO THE MERITS OF THE DISPUTE?.....	210
LATKOVSKIY P. P. INTERNATIONAL FINANCIAL SYSTEM: CONCEPT AND STRUCTURE.....	215
POBEREZHNIY YU. V. STUDY OF THE FEATURES OF THE INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF THE RIGHT TO A FAIR TRIAL: FROM THE INVESTIGATION STAGE TO THE COURT.....	221
TYCHYNA V. P., BOCHKOVA I. I., VRUBLEVSKA-MISIUNA K. M. DEMOCRATIC FOUNDATIONS OF THE EUROPEAN UNION.....	229
<i>MILITARY LAW</i>	
BABARYTSKYI O. V., IGNATIEVA A. I. MILITARY VOCABULARY AS A COMPOSITE COMPONENT OF THE ENGLISH LANGUAGE FOR LAW ENFORCEMENT.....	237
SHAMARA O. V. WAYS TO ENSURE EFFECTIVE TRAINING AND ADVANCED TRAINING OF PERSONNEL FOR THE SYSTEM OF MILITARY JUSTICE OF UKRAINE.....	242
<i>TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE</i>	
BUHA H. S., DANYLEVSKIY A. O., DANYLEVSKA Yu. O. MILITARY VOCABULARY AS A COMPOSITE COMPONENT OF THE ENGLISH LANGUAGE FOR LAW ENFORCEMENT.....	250

ПРАВО 1 ● 2024
І СУСПІЛЬСТВО

Науковий
журнал

Науковий журнал Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 29.03.2024 р. Формат 70x100/16. Папір офсетний. Замовлення 0424/246.
Обл.-вид. арк. 22,92. Ум. друк. арк. 20,80. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»
49046, м. Дніпро, вул. Орловська, 1-Б, т. (056) 371-51-42

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.